

MİLLİ DÜŞÜNCƏ FƏDAİSİ -

Arif Rəhimoğlu

**MİLLİ
DÜŞÜNCƏ
FƏDAİSİ**

MİLLİ DÜŞÜNCƏ FƏDAİSİ

“Elm və təhsil”
Bakı – 2023

Redaktoru: **fil.ü.f.d., dos. Nazim Muradov**
 fil.ü.f.d., dos. Aynurə Səfərova

Tərtib edənlər: **Türkay Arifqızı**
 Əli ŞAMİL

Milli düşüncə fədaisi.
Bakı, “Elm və təhsil”, 2022, 400 səh.

Kitaba Yöteburqda Arif Rəhimoğlunun vida mərasimində söylənən nitqlər, sosial şəbəkələrdə haqqında yazılmış xatirələr, rəylər və şərhlər, Bakıda Heydər məscidində təşkil edilmiş yas mərasimindəki çıxışlar, həmçinin Arif bəyin dünyadan köçməsi ilə əlaqədar müxtəlif ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın yazdığı məqalələr daxil edilmişdir.

§ 4603000000 Qrifli nəşr
N-098-2023

© **Arif Rəhimoğlu 2023**
© Əli Şamil, 2023

İÇİNDƏKİLƏR

Tərtibçidən.....	9
Arif Rəhimoğlunun özkeçmişi	13
DƏFN MƏRASİMİNDƏ DEYİLƏNLƏR	
Türkay Arif qızı	27
İsa Qənbər.....	28
Arzu Səmədbəyli	35
Xaqani Qayıblı	37
Daşqın Ağalarlı	40
Çingiz Göytürk.....	41
Eldar Qaradağlı	42
İradə Əliyeva	46
Turan Əliyev.....	47
Elmira Rəhbəri.....	48
Səttar Sayın Sevinçin	49
Teymur Eminbəyli	50
SOSIAL ŞƏBƏKƏDƏ YAZILANLAR	
Adil Mikayılı.....	55
Aida Paşayeva Babuçcu.....	55
Aqil Səmədbəyli.....	55
Alpay Azər	56
Aydın Mədət oğlu.....	57
Aygun Cəfərova	58
Aygün Muradxanlı.....	58
Rüstəm Behrudi	58
Cabbar Cəlilsoy	59
Ceyhun Nəbili	59

Elman Tağıyev.....	60
Elxan Səmədov	60
Eluca Atalı	60
Ədalət Nemətov	60
Əhəd Ustadbağırılı	61
Əkbər Məmməd oğlu	62
Ələkbər Zeynili.....	64
Fuad Qəhrəmanlı	67
Hafiz Kərimov	68
Həcər Paşayeva.....	70
Həsən Əliyev	72
Hüseyn Cəfərov	72
Hüseyn Nasirli	72
İlham Mirzəliyev	72
İradə Məmmədova	73
İslam Türkay	73
Maşallah Dəvəli.....	73
Mehdi Aliyev	74
Mirələkbər Seyidov	74
Nail Quliyev	75
Namiq Talıblı.....	75
Nəcəfəli Cahangirli	76
Nəriman Qasımoğlu	77
Nəzakət Nəzakət.....	77
Nizami İsmayılbəyli	77
Orxan İmanov	78
Pərvanə Məmmədli	78
Reza Aghapoor	78
Rəfiqə Şəms.....	78

Rövşən Kəbirli.....	78
Təranə Mirzəağayeva	79
Tünzalə Vəli qızı.....	79
Vəfa Nəsirova	79
Yusif Abilov	80

YAS MƏRASİMİNDƏ DEYİLƏNLƏR

Abbas Rzayev	82
Adil Qeybullayev.....	88
Aqşin Ağkəmərlı.....	89
Aləm Kəngərli.....	90
Aydın Şükür	93
Bahəddin Həzi	94
Bədirxan Əhmədli	97
Bünyamin Qənbərli.....	100
Cavanşir Yusif oğlu.....	102
Elçin Paşayev	102
Ellada Məmmədli	104
Əbdülhəsən Abbasov	106
Əhməd Qəşəmoğlu	108
Əli Gərəkli	110
Əzizə Şamil	112
Fazil Mustafa	115
Fərəc Ulusoy	115
Fikrət Bağirov	117
Haşım İsgəndərli	119
Heydər Oğuz.....	122
Hüseyn Məlik.....	125
Jalə Cəfərova	126

Kazım Teymurlu	127
Qənimət Səfərov	129
Qorxmaz İbrahimli	135
Mərdan Novruzlu	138
Muxtar Kazımoğlu	141
Naib Abdulla	143
Namizəd Səfərov	143
Natiq Ulubəy	144
Nemət Pənahlı	145
Nəsib Nəsibli	146
Novella Cəfəroğlu	147
Oqtay Qasımlı	148
Pənah Hüseyn	150
Rüfət Muradlı	153
Sabir Rüstəmxanlı	155
Seyfəddin Altaylı	157
Səfər Alışarlı	162
Səyavuş Mustafayev	164
Sülhəddin Əkbər	166
Tahir Aydınoglu	168
Tahir Süleymanlı	173
Yasəmən Qaraqoyunlu	178
Yusif Sevdimalıyev	180
Zəlimxan Məmmədli	182

UZAQDAN YAZANLAR

Abdulla Əmir Haşimi Cavanşir. Əvəzedilməz bir şəxsiyyət ...	185
Asəf Quliyev. Söhbətlərini acgözlüklə dinlədiyim adam	188
Atilla Jorma. Həm qələm, həm qılınc adam	196
Cəmil Həsənli. Milli düşüncə sistemimizin qurucusu	203
Duman Radmehr. Mücadilə ilə həyatını eyniləşdirən şəxsiyyət.....	205
Elçin Abbashlı. Bizə danışmağı öyrədən ziyalı.....	209
Ələsgər Siyablı. Mübarizədə keçən həyat.....	214
Mehammed Yenisey. Elçibey'dən yadigâr kalan insan	226
İshaq Dəvəli Ozanoğlu. Elçibəylə ilk tanışlığımın səbəbkarı	228
Məhəmməd İsrailoğlu. Vətəni ürəyində daşıyan adam	231
Natiq Ələsgər. Dar gündə üz tutduğumuz ağabeyimiz... ..	234
Nazim Muradov. İki ürəyin xidmət etməkdə zorlandığı Arif Rəhimoglu beyni.....	235
Nazim Muradov. İdealist ideoloqun xarakter cizgiləri	241
Nigar Cərulla qızı. Mələk xislətli alim	245
Səadət Kərimi. Azərbaycan üçün çırpınan qəlb	249
Sona Arifqızı. Örnək yolun bizə əmanətdir	272
Şərahil Laçın. Məhəmməd Əmin taleli mücahid.....	273
Tudora Arnaut. Türkçülüğe giden ipek yolu Azərbaycan'dan keçər.....	274
Turgut Er. Böyük Milli dava adamı, böyük milli məfkurə ideoloqu.....	284
Vahid Qazi. Qürbətdə yurd yeri	286
Vaqif Almuradov. Milli azadlığa həsr olunan ömür	288

MƏQALƏLƏR. BƏYANATLAR..

Aydın Kərimov. Bu ömrü biz yaşadıq	290
Aynur Qəzənfərqi. Türkologiyamızın günəşi.....	296
Aynurə Səfərova. Çağdaş Azərbaycanın Ziyası	299
Ədalət Tahirzadə. Müstəqilliyimizin didərgin mütəfəkkiri	300
Əfzələddin Əsgər. Mənim Arifim	303
Əlabbas. Gəzərgi vətən	308
Əli Şamil. Bu bir peşmançılıq, üzrxahlıq yazısı deyil	313
İnqilab Orxan. Allah səni darıxmaq əzabından qurtardı... ..	329
Limunət Əmrəhli. Kövrək notlarla ideyalara köklənmiş ömür .	331
Mais Muradov. Vaxtsız gedən dəyərimiz	334
Nazim Muradov. Bütöv vətənin birlik simvolu.....	340
Nazim Muradov. Arif Rəhimoğluya Göktürkcə səsləniş	351
Nazir Əhmədli. Arbatan bəyinin soy ağacı	357
Sevda Aydınqızı. Uzaqlardakı müəllimim	369
Vaqif Sultanlı. Aydınlıq simvolu.....	385
Zəkulla Bayramlı. İlk görüşümüz indi də gözlərimin önündədir.....	387
Anar Əsədli. Milli məənəviyyatın əsgəri	388

TƏRTİBÇİDƏN

Kitabı hazırlayarkən Arif Rəhimoğlu haqqında söz deyənlərin hər birinin keçirdiyi ürək ağrısını mən də onlarla birgə yaşadım. Hər məqalə və çıxışda göz yaşları tökənlərlə birgə ağladım. Onlardan bircə fərqi oldu, mən haray çəkə, hönkürüb bərkdən ağlaya bilmədim. Göz yaşlarım yanağım aşağı axmadı, içimə axdı.

Arif bəylə bağlı status yazanların, yasında çıxış edənlərin, xatirəsini qələmə alanların, haqqında məqalə yazanların hamısına böyük hörmətim var. Onların yazılarını ayrı-ayrılıqda çap etsək, elə bir dəyişikliyə ehtiyac duyulmazdı. Lakin hamısını bir yerə topladıqda təkrarlar yaranır. Edilən dualar, ailəsinə verilən başsağlığı təxminən belədir: “Ruhun şad olsun, qardaşım! Tanrı ruhunu şad eləsin! Ruhuna minnətdarlıqla və sayğılarla! Ruhunu şad olsun Arif bəyin! Allah səbr versin əzizlərinə! Ailəsinə, onu sevənlərə, millətimizə başsağlığı verirəm! Allah rəhmət eləsin!!! Bəyim xanım, Türkay, Oğuz, Atay, Sona, Elçin və Aytən, başınız sağ olsun! Arif bəyin qəbri nurla dolsun!” və s. Təkrar olmasın deyə onları və bəzi müəlliflərin yazılarındakı oxşar parçaları ixtisar etdik.

Məqalə və çıxışlarda Arif bəyə, onun mübarizəsinə və jərədıcılığına fərqli münasibətlər var. Biz bilərəkdən onları dəyişmədik. Düşündük ki, belə olmas daha münasibdir. Bu fərqlilik Arif bəyin olduğu kimi tanınmasına xidmət edir.

2022-ci il aprelin 21-də Heydər məscidinin törən evində təşkil edilmiş yasda (yas törəninin təşkilində əməyi keçənlərə, xüsusən yeri danışib xərcini ödəyən, amma adının çəkilməsini istəmiyən ordubadlı xeyriyyəçiyə Arifsevərlər adından təşəkkürümü bildirir, ölənlərinə rəhmət oxuyuram) İsa Qənbər, Arzu Səmədbəyli, Nazir Əhmədli də çıxış etdi. Vahid Qazi və Səadət Kərimi də Yöteburqdakı vida mərasimində çıxış etmişdilər. İsa Qənbər və Arzu Səmədbəylinin çıxışları Yöteburqda vida mərasimindəki dedikləri ilə məzmunca oxşar olduğuna görə birincini verməyi lazım bildik. Aydın Kərimovun, Nazir Əhmədlinin, Vahid Qazinin və Səadət Kəriminin çıxışları isə məqalələri ilə oxşar məzmununda olduğuna görə məqalələrini kitaba daxil etməyi münasib saydıq.

Kitabda Arif Rəhimoğlunun geniş özkeçmişini verdiyimizdən “525-ci qəzet”də yoldaşlarının bir qrupu adından verilmiş nekroloqu, sosial şəbəkədə verilmiş qısa məzmunlu özkeçmişləri çap etməyə ehtiyac duymadıq.

Bildiyimiz kimi, Sovet dövründə soyadların əksəriyyəti -ov, -yevlə bitirdi. Azərbaycanda Milli Azadlıq Hərəkatı başlayandan sonra rus mənşəli soyadından uzaqlaşmalar başladı. Adamların bir qismi rəsmi sənədlərdə soyadını dəyişsə də, bəziləri dəyişə bilmədi. Soyadını dəyişə bilməyənlərin çoxu da yazılarında, çıxışlarında milli sonluqlu soyadlarından istifadə etdi. Biz də son 33-34 ildə müəlliflərin istifadə etdikləri soyadlarına üstünlük verməyi qərara aldığımız. 1970-1990-cı illərdən söhbət gedərkən rus mənşəli soyadları olduğu kimi saxladığımız. Bəzi müəlliflərin soyadlarını isə öz istəkləri ilə -ov, -yevlə verdik.

Arif bəyin yaşadığı şəhərin adını məqalə müəllifləri və çıxışçılar bir neçə formada yazmış və səsləndirmişlər. Biz onları Arif bəyin təsbitinə uyğun Yöteburq kimi verdik.

Yöteburqdakı vida mərasimində edilən çıxışları xronoloji ardıcılıqla, sosial şəbəkədə yazıların, yasda çıxış edənlərin və uzaqdan məqalə göndərənlərin, Azərbaycanda yazılan məqalə müəlliflərinin adlarını əlifba sırasına uyğun verdik. Sosial şəbəkədəki yazılara və yasdakı çıxışlara bəziləri başlıq qoymuşdular. Bu başlıqlar sayca az olmaqla yanaşı, məzmunca da oxşar idi. Həm də heç bir çıxışçı danışmağa başlayarkən yazıda olduğu kimi başlıq söyləmir. Ona görə də həmin başlıqları atdıq. Yalnız məqalələrdə başlıq verməyi münasib saydıq.

Ali təhsil ocaqları Sovetlər Birliyi çökdükdən sonra universitet adlandırıldı. İnstitut deyəndə isə araşdırma mərkəzləri nəzərdə tutuldu. Sovet dövründə Bakıda ali təhsil ocaqlarından yalnız biri universitet, qalanları isə institut adlanırdı. Ona görə də biz müəlliflərin universitet dedikləri və yazdıqları təhsil ocaqlarının adlarını dövrə uyğun yazdıq.

Arif Rəhimoğlu haqqında ürək sözləri deyənlərin bəziləri onunla harada, hansı şəraitdə tanış olduqları haqqında bilgi verib. Bəzilərinin yazılarında isə belə bilgi yoxdur. Müəlliflərin əksəriyyəti bir-birini uzaqdan, yaxından tanıya bilər. Kitabın yayılma arealı geniş olduğundan oxucuların müəllifləri tanımaması mümkündür. Ona görə də oxucunu çətinlikdən qurtarmaq üçün sonunda müəlliflərin siyahısını verdik. “Müəlliflər haqqında bilgi”də bir neçə nəfərin adı qarşısında heç nə yazı bilmədim. Bunun səbəbi həmin adamlardan facebookda yazdığım məktublara cavab ala bilməməyim oldu.

Kitaba daxil etdiyimiz yazılarda yanlışlıq olmasın deyə ilk redaktədən sonra müəlliflərə göndərdik. Bəziləri oxuyub yanlışları düzəltdilər, bəziləri yazıları üzərində yenidən dəyişiklik və əlavələr etdilər, bir qrupu isə ya mətni almadığından, ya da işinin çoxluğundan cavab vermədilər. Yazılarını təkrar oxuyub fikir bildirənlərə, düzəliş edənlərə təşəkkürümü bildirirəm.

Audio və videolentlərdəki səslərin yazıya köçürülməsində böyük əməyi olan AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdürü İlkin Rüstəmzadəyə, onun şöbəsinin əməkdaşlarına və Xəzər Universitetinin Müəllimi Aynur Qəzənfərqızına, tələbəsi Şəbnəm Əliyadəyə, mətnlərin oxunmasında və redaktəsində əməyi olan Aynurə Səfərovaya, Sönməz Abbaslıya, Səbinə Müzəffər qızına, İlhamə Qəsəbovaya, Nazim Muradova minnətdarlığımızı bildiririk.

ARİF RƏHİMOĞLUNUN ÖZKEÇMİŞİ

Rəsmi sənədlərdə (Şərur mahalının kameral siyahısında — Ə.Ş.) soyu Arbatan kəndinin bəyi Əliməmməd (Nazir Əhmədli-nin araşdırmasına görə, Əliməmməd bəy təxminən 1720-ci ildə doğulub — Ə.Ş.) dayanan Arif Rəhim oğlu Rəhimov 1955-ci il avqustun 27-də Naxçıvan şəhərində anadan olub. Atasını Rəhim Hüseyn oğlu iki qadınla — arbatanlı (indiki Şərur rayonunda kənd — Ə.Ş.) Telli Mirhüseyn qızı Seyidova və vayxırlı Sona İbrahim qızı Məmmədova ilə evlənib.

Sona İbrahim qızı İkinci Dünya Savaşından öncə Fərzaliyə ərə gedib və ondan Qaratel adlı bir qızı olub. Rəhim Hüseyn oğlunun Telli xanımından Zərifə, Səfurə, Tofiq, Hüseyn; Sona xanımından isə Fəxrəddin, Arif, Akif, Vasif adlı övladları olub. Rəhim Hüseyn oğlu İkinci Dünya Savaşından sonra işi ilə bağlı Naxçıvan şəhərinə köçüb.

1972-ci ildə Naxçıvan şəhərindəki 1 saylı orta məktəbi bitirən Arif Rəhimov həmin il Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinə qəbul olunub. 1975-ci ildə dilçilik ixtisasını seçib. Tələbəlik illərində gədəbəyli Zirəddin Abdullayevin rəhbərlik etdiyi gizli qrupun üzvü olan Arif Rəhimov 1975 və 1976-cı illərdə tələbələrin keçirdiyi Novruz bayramı yürüşlərində fəal iştirak edib. Gizli qrupa üzv olması onun dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərüb.

1977-ci ildə universiteti bitirib və Naxçıvanın Vayxır kənd orta məktəbində müəllim işləməyə başlayıb. Kənddə müəllimlik edərkən Azərbaycanın ən nüfuzlu nəşrlərindən olan “Elm və həyat” jurnalında “Bir daha Araz haqqında” (1978, 3-cü sayı),

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində “Vayxırın izi ilə” (1980, 1 fevral) məqalələrini çap etdirib.

1980-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun aspiranturasına qəbul olunub və həmin il Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda işləməyə başlayıb. 1985-ci ildə “Mahmud Kaşqarlının “Divanü lüğat-it-Türk” əsərinin leksikası və Azərbaycan dili” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsini alıb.

Onun elmi jurnallarda Mahmud Kaşqarlının “Divanü lüğat-it-Türk” əsəri ilə bağlı nəşr etdirdiyi “Azərbaycan dili üçün asemantikləşmiş bəzi kök morfemlərin izahında Mahmud Kaşqarlı “Divan”ının rolu”, Mahmud Kaşqarlının “Divanü lüğat-it-Türk” əsəri və Azərbaycan yazılı abidələrinin leksikası”, Mahmud Kaşqarlının “Divanü lüğat-it-Türk” əsərinin leksikası və Azərbaycan dili dialektləri”, “Mahmud Kaşqarlının “Divanü lüğat-it-Türk” əsərinin leksikası və müasir Azərbaycan ədəbi dili”, “Mahmud Kaşqarlının “Divanü lüğat-it-Türk” əsəri və “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında və Mahmud Kaşqarlı “Divan”ında işlənmiş bəzi sözlər haqqında”, Mahmud Kaşqarlının “Divanü lüğat-it-Türk” əsəri və “Kitabi-Dədə Qorqud” və b. məqalələri yalnız dilçi alimlərin deyil, milli düşüncəli aydınların diqqətini cəlb edib. Mərkəzdən uzaqda yaşamasına baxmayaraq Bakıda keçirilən elmi toplantılara dəvət edilib, onomastika ilə bağlı dəyərli məruzələr edib.

Rəhbərlik etdiyi tələbələrə düzgün istiqamət verdiyinə görə bölgədən olduqca dəyərli folklor və dialekt nümunələrinin toplanmasına nail olub. 1988-ci ildə “Elm” nəşriyyatının çap etdiyi “Azərbaycan mifoloji mətnləri” (kitabın tərtib edəni, ön sözün və şərhlərin müəllifi Arif Acalovdur) kitabındakı mətnlərin çoxu

Arif Rəhimovun topladığı mətnlərdir. Azərbaycanda sensor sədlərini ilk dəfə aşaraq mifoloji mətnlərin kitab halında nəşr edilməsi elmi ictimaiyyət, aydınlar tərəfindən maraqla qarşılanıb. Dünyanın ünlü araşdırıcılarının fikrincə, xilaskar Boz qurd haqqında mif türklərin yaddaşlarından silindiyyindən Çin qaynaqları vasitəsi ilə günümüzdə gəlib çatıb.

Arif Rəhimovun Ordubad rayonundan (Üstüpi kəndindən) topladığı Boz qurd haqqında mif mədəni irsimizə lazımınca sahib çıxmadığımızı, folklorumuzu, dialektlərimizi lazımınca toplamadığımızı, etnoqrafiyamızı gərəyincə öyrənmədiyimizi göstərib. İdeoloji nədənlərdən uzun illər miflərimiz xurafat, yaxud din adı altında dışlanıb.

Arif Rəhimov gənclik illərində

Arif Rəhimovun “Totemistik inanışlar (Naxçıvan arxeoloji materialları əsasında)”, “Makan ölkəsi haradadır?”, “Azərbaycan paleotoponimiyasında maq etnonimi”, “Kür-Araz mədəniyyətinin etnik mənsubluğu haqqında”, “Əylis adının mənşəyi”, “Şərurun paleotoponimləri”, “Naxçıvanın paleotoponimləri”, “Makan ölkəsi haradadır?” məqalələri yalnız dilçilik baxımından deyil, həm də tarixşünaslığa yeni istiqamət vermək baxımından da diqqətçəkən olub.

Beynəlmiləçilik adı altında milli dəyərləri yox etmək, milləti Sovet xalqı adı altında əritmək

istəyənlərə dirəniş göstərən Arif Rəhimov yalnız auditoriyalarda deyil, toplantılarda, çayxanalarda, müxtəlif təbəqədən olan insanlara milli mənəvi dəyərlər aşılamaqda önəmli rol oynayıb. İstəyinə çatmaq üçün Naxçıvanda fəaliyyət göstərən gizli dərneyə üzv olmaqla kifayətlənməyib, savadlı gəncləri də oraya cəlb edib.

1988-ci ildə Sovet rəhbərliyinin gizli təhriki ilə erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən çıxarmaq istəməsi, Ermənistan SSR-də yaşayan müsəlmanların ölkədən kütləvi və zorakılıqla qovulması onun fəaliyyətinin yönünü dəyişib. “Mən ziyalıyam, hökumətin, Kommunist partiyasının qərarları əleyhinə gedə bilmərəm” deyərək məqam gözləyənlərdən fərqli olaraq Arif Rəhimov gizli mübarizədən açıq fəaliyyətə keçərək xalqı haqq, ədalət, demokratiya uğrunda təşkilatlandırmağa çalışıb. Təqiblərlə, təzyiqlərlə, maddi və mənəvi sıxıntılarla üzləşsə də, amalından dönməyib.

Gizli dərnekləri birləşdirmək məqsədilə 1988-ci ilin iyulunda keçirilən toplantıda yeni yaradılmış təşkilatın İdarə Heyətinə üzv seçilib. 1988-ci il dekabrın 17-də keçirilən Naxçıvan Xalq Cəbhəsinin toplantısında İdarə Heyətinə (Bu təşkilat 1989-cu il noyabrın 10-11-də keçirilən təsis konfransında Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Naxçıvan Vilayət Təşkilatı adlandırılmışdır — Ə.Ş.) seçilmiş 5 nəfərdən biri olub.

1988-ci ildə Naxçıvan Tarix Diyarşünaslıq Muzeyinin nəzdində yaradılmış “Yurd” Tarix-Etnoqrafiya Birliyinin yaradıcılarından, nizamnaməsini hazırlayanlardan biri olan Arif Rəhimov səs çoxluğu ilə həmin təşkilatın da 6 nəfərlik İdarə Heyətinə seçilib. “Yurd” Tarix-Etnoqrafiya Birliyinin iş planının hazırlanmasında, məruzəçilərin seçilməsində fəal iştirak etdiyi kimi,

toplantılarının əsas aparıcısı olub və özü də dəfələrlə fərqli-fərqli mövzularda məruzələr edib.

1989-cu il noyabrın 10-11-də keçirilən toplantıya sədrlik edən Arif Rəhimoğlu Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Naxçıvan Vilayət Təşkilatının Məclisinin və İdarə Heyətinin üzvü seçilib. Hər gün Xalq Cəbhəsinin qərargahına toplaşan fərqli dünyagörüşlü və fərqli bilik səviyyəli insanların maarifləndirilməsi, ölkədə və dünyada baş verən hadisələrdən xəbər tutması üçün “Lektoriya” adlı mühazirə salonunun təşkilində də Arif Rəhimovun aparıcı rolu olub. Bu açıq tribunadan iki ilə yaxın siyasətçilər, araşdırıcılar, hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları, hərbiçilər istifadə ediblər. Demək olar, hər gün (bəzən gündə iki dəfə) fəaliyyət göstərən “Lektoriya”da, adətən, 20-80 nəfər iştirak edib.

SSRİ-nin Avropa ölkələri ilə sərhədlərində gediş-gəlişin sadələşdirilməsi azərbaycanlılarda belə bir sual doğururdu: “İki dünya savaşı Avropadan başladığı halda Sovetlər Birliyinin qərbində yaşayanlar asanca qohumlarını görməyə, turist gəzintisinə gedə bilirlər. Amma azərbaycanlıların İrana və Türkiyəyə gediş-gəlişi müxtəlif yollarla əngəllənib”. Bu ayrımcılıq xalqın haqlı qəzəbinə səbəb olurdu. Kükrəmiş toplumun dağıntıya yol verməməsi, özünü ölümə atmaması üçün Arif Rəhimov gecəsini gündüzünə qataraq xalqla hakimiyyət orqanları arasında əlaqə qurmağa, milli birlik yaratmağa çalışıb.

1989-cu il dekabrın 31-də Azərbaycanın güney sərhədlərindəki tikanlı məftillərin, sərhəd qurğularının sökülməsinin, kütləvi xalq etirazının təşkilatçılarından olan Arif Rəhimov həmin günün “Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü” adlandırılmasına ciddi-cəhdlə çalışıb.

Arif Rəhimov və məsləkdaşlarının səyi nəticəsində 1990-cı ilin Novruz bayramı günlərində İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında sərhəd bölgələrində yaşayanların sadələşdirilmiş qaydada gediş-gəlişi başlayıb. Həmin günlərdə o, bir qrup məsləkdaşı ilə Culfa, Mərənd, Təbriz, Ərdəbil şəhərlərində olub, uşaqlıqdan həsrətində olduğu o taylı soydaşları ilə görüşüb, Şeyx Səfi türbəsini ziyarət edib. Qan tökülmədən sərhədlərdəki əlavə qurğuların sökülməsində, İran və Türkiyə ilə uzun illər bağlı olan yolların açılmasında, yüzlərlə ananın oğluna, bacının qardaşına qovuşmasında Arif Rəhimovun əməyi böyük olub.

Zaman dilçi alimi milli azadlıq mübarizələrinin öndərinə, dil tarixini araşdırmağı arzulayan insanı tarixçiyə, ideoloqa çevirib. Ölkədə aşkarlıq, yenidənqurma ən gur söylənən söz, rəsmi toplantıların bəzəyi olsa da, mətbuat üzərindəki senzura Stalin dövründəki kimi qalmaqda idi. Mətbuatda, radio və televiziya sözünü xalqa çatdırma bilməyən mübarizlər mitinqlər təşkil etmək, xalqa fikirlərini çatdırmaq üçün mitinqlərdən istifadə etməyə başlayıb. Arif Rəhimov da mitinqlərin təşkilatçısı və ən alovlu nətiqlərdən biri olub.

Harada bir boşluq hiss edirdisə, özünü oraya atıdı. 1990-cı il yanvarın 17-20-də erməni silahlı dəstələri Kərki və Sədərəyə hücum edəndə Arif Rəhimov Xalq Cəbhəsinin fəalları arasında, vətənsəvərlərin ov tufəngləri ilə silahlanıb döyüşə getməsinə təşkilatçılıq edənlərdən biri olmuşdur. Vəziyyətin getdikcə ciddiləşdiyini, erməni silahlı dəstələrinin Muxtar Respublikanın fərqli bölgələrinə hücum edə biləcəyini bildiyindən məsləkdaşları ilə birgə həmin yerlərdə könüllülərdən ibarət postların qurulmasını təşkil edib. Yanvarın 19-da Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist

Respublikasının fəvqəladə sessiyasının çağırılmasında, sessiyada Naxçıvanın SSRİ-nin tərkibindən çıxdığının elan edilməsində, adındakı “Sovet Sosialist” sözünün atılmasında Arif Rəhimovun böyük əməyi olmuşdur.

1990-cı il yanvarın 19-dan 28-dək Naxçıvan Muxtar Respublikası əsarətdən azad yaşayıb, radio və televiziya, qəzetlər Xalq Cəbhəsinin idarəçiliyində olub. Arif Rəhimov da Xalq Cəbhəsinin ideoloji sahəyə baxan məsulu kimi həmin ağır günlərdə qəzetlərə, radio və televiziya yön verib.

Naxçıvanda icazəsiz qəzetlərin nəşrində fəal iştirak edən Arif Rəhimovlu həmin qəzetlərə ictimai-siyasi məzmunlu məqalələr də yazıb. Beləcə gələcəkdə yazıb nəşr etdirəcəyi “Siyasi təbliğatın əsasları” kitabının özülünü qoymuş olub. O, kabinetdə, elmi araşdırma institutlarının otaqlarında əyləşərək nəzəriyyəçilik, ideoloqluq etməyib. Nəzəriyyəsini, ideologiyasını mitinqlərdə, Xalq Cəbhəsinin dayaq dəstələrindəki çıxışlarında, partiya-sovet rəhbərləri ilə müzakirələrdə sınaqdan keçirib.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputat seçkilərinə qatılan Arif bəy namizədliyini Culfa dairəsindən verib. Seçkilərdə əhəlinin əksəriyyəti ona səs versə də, rəhbər partiya işçilərinin göstərişi ilə Culfadakı hərbi hissələrin əsgər və zabıtları onun rəqibi olan Vilayət Partiya Komitəsinin katibinə səs verib, bir çox məntəqələrdə isə rəhbərliyin göstərişilə seçkilər saxtalaşdırılıb. Arif bəy ruhdan düşməyib, seçki baş tutmayan dairədən, Naxçıvan şəhərindən namizədliyini irəli sürdürüb. Hakimiyyət orqanları isə Bakının göstərişi ilə onun seçilməsinə əngəl olub.

1990-cı il noyabr ayının 3-5-də İstanbulda Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Dərnəyinin Birinci Millətlərarası Azərbaycan Türk Dərnəkləri Qurultayına AXC-nin nümayəndə-

si kimi qatılan Arif Rəhimovlu Sərhəd Hərəkəti ilə bağlı məruzə edib. Təklif edib ki, qurultay iştirakçıları hər ilin dekabr ayının 31-i “Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü” kimi qəbul edilməsi haqqında qətnamə qəbul etsin və bu qətnamə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyasına göndərsin. Onun təklifi qəbul edilib.

1991-ci ildə İsmayilli rayonunun Basqal kəndində Elçibəy və Aydın Kərimovla birlikdə Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Proqram və Nizamnaməsini hazırlayıb. Hazırlanmış sənədlər Xalq Cəbhəsinin Qurultayında gərgin müzakirələrdən sonra bəzi qəbul edilib. Naxçıvanda yaşasa da, Xalq Cəbhəsinin təşkilatlanmasında fəal iştirak etsə də, tez-tez Bakıya gedib, oradakı diskussiyaların fəal iştirakçısı olub.

1991-ci ilin sentyabrından 1992-ci ilin iyununa kimi AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının əlaqələndiricisi (bu sədr ştatı demək idi — Ə.Ş.) işləyib. İran İslam Respublikasında “Quranı Kərim”i Azərbaycan türkcəsinə çevirməyə başlayanda Arif Rəhimovu mətni redaktə etmək üçün Tehrana dəvət ediblər. Onun təşkilatçılardan və tərcüməçilərdən xoşu gəlməsə də, müqəddəs kitabımızın dil və üslubu köntöy olmasın deyər dəvəti qəbul edib və Tehrana getməyə hazırlaşmış.

1992-ci ilin yanvarın 17-də anası Məmmədova Sona İbrahim qızı dünyadan köcdüyündən Tehrana getməsini 1992-ci ilin fevralın sonlarına kimi, yəni anasının qırxı çıxanadək təxirə salıb.

Tehrandakılar Arif Rəhimovun ikiüzlülüüyü, saxtakarlığı sevmədiyini yaxşı bilirdilər. O, heç vaxt fikrini gizlətməyib, açıq deyib. İranda hakimiyyət təmsilçilərinin SSRİ-dəki rəhbər işçilər kimi sözləri ilə işlərinin düz gəlmədiyini, ölkənin köklü vətənda-

şı olan türklərə, həmçinin kürdlərə, lorlara, bəluclara, giləklərə və b. xalqlara ana dilində təhsil hüququ verilmədiyini tənqid edib. 1992-ci ilin iyununda AXC sədrinin ideoloji işlər üzrə müavini təyin edildiyindən Bakıya köçüb.

Əbülfəz Elçibəyin göstərişi ilə xaricə ezam edilən Arif Rəhimov (O, 1990-cı ildən Rəhimov imzasından istifadə etməyə başlayıb — Ə.Ş.) 1992-ci il avqustun 23-də Türkiyənin Kayseri şəhəri yaxınlığında Erciyes dağının döşündəki Tekir yaylasında Millətçi Çalışma Partiyasının 3-cü Zəfər Qurultayına qatılıb. Millətçi Çalışma Partiyasının başkanı Alparslan Türkeşlə, eləcə də həmin partiyadan yeni ayrılıb Böyük Birlik Partiyasını quran Muhsin Yazıcıoğlu ilə görüşlər keçirib.

1992-ci il avqustun 25-28-də Kuzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətində olarkən ölkənin rəisi-cümhuru Rauf Denktaşla, Baş nazir Devriş Eroğlu ilə, Milli Məclisin başkanı Haqqı Atunla, Eğitim, Kültür və Genclik bakanı Eşber Serakıncı ilə və başqa rəhbər işçilərlə görüşərək Azərbaycan – KKTC əlaqələrini müzakirə edib. Geri dönərkən Azərbaycan Respublikasının prezidenti Əbülfəz Elçibəyə geniş hesabat yazıb. Azərbaycanın KKTC-ni tanımasına əngəl ola biləcək cəhətləri xüsusi vurğulayıb.

1993-cü ilin martın 21-23-də Antalyada keçirilən Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı'nın (TÜDEV) təşkilatçılığı ilə Birinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayında Arif Rəhimov ortaq türk əlifbası və ortaq ünsiyyət dili məsələsi üzərində çalışıb. O, bu təşkilatın keçirdiyi sonrakı qurultaylara da dəvət edilib, orada məruzə oxuyub, müzakirələrdə fəal iştirak edib.

Tatar Talqat Axmadin sədri olduğu Türk Gəncləri Birliyinin iki qurultayı keçirilmişdi. Üçüncü qurultay maddi vəsait olmadı-

ğından keçirilmirdi. Azərbaycan Xalq Cəbhəsi sədrinin ideoloji işlər üzrə müavini Arif Rəhimoğlu qurultayın Bakıda keçirilməsinə maddi vəsait tapdı. 1993-cü ilin aprelində Zuğulbada (Bakı) Türk Gəncləri Birliyinin Üçüncü Qurultayı işinə başladı. Keçmiş Sovetlər Birliyinin müxtəlif guşələrindən — Altaydan, Kemerovadan, Tümindən, Başqırdıstandan, Tatarıstandan, Dağıstandan, Ukraynadan qumuq, altay, şor, teleut və b. azsaylı türk xalqlarının gəncləri, eləcə də Azərbaycandakı millətçi gənclər təşkilatlarının nümayəndələri, Bakının ali məktəblərində oxuyan türkiyəli, iranlı, bolqarıstanlı, kırımlı, qaqauziyalı, axırkələkli, dağıstanlı türk tələbələr qurultaya qatıldılar.

1993-cü il iyun qiyamında Arif Rəhimoğlu AXC qərarğahında qalan əsas rəhbər işçi olub. Təzyiqlərə mətanətlə sinə gərərək qərarğahı qoruyub saxlaya bilib. Az sonra onu və Tağı Xalisbəyliyi şərləyərək həbs edirlər. Bir ay həbsxanada yatarkən onlara fiziki və mənəvi işğəncələr verirlər. Onları alçaltmaq məqsədilə zorla bığ və saqqallarını qırırırlar.

1994-1995-ci illərdə Türkiyədəki Strateji Araşdırmalar Mərkəzində təcrübə keçdikdən sonra yenidən vətənə dönüb. Vətəndə az qala hər gün təqib və təzyiqlərlə üzləşsə də, Türkiyədə təklif edilən yüksək maaşlı işləri qəbul etməyib. Bakıda əsas gücünü ictimai-siyasi fəaliyyətə yönəltməyə, pedaqoji sahədən də ayrılmayıb. 1997-2002-ci illərdə Naxçıvan Özəl Universitetində dosent işləyib.

İran İslam Respublikasında yaşayan türklər arasında milli şüurun yüksəlməsinə xüsusi önəm verən Arif Rəhimoğlu dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş azərbaycanlıların qüvvələrinin birləşdirilməsinə, onların gücünün millətin və vətənin xoşbəxt gələcəyinə səfərbər edilməsinə çox çalışıb. Bu məqsədlə

Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin yaradılmasına xüsusi önəm verib. Təşkilatın 1998-ci ildə Vaşinqtonda keçirilən ikinci qurultayının proqram və nizamnaməsinin hazırlanmasında, toplantılarının keçirilməsində əməyi böyük olub. Heyif ki, bu təşkilatın da ömrü uzun sürməyib. Təşkilat bir neçə yerə parçalanıb.

Təsis konfransı Bakıda, 1997-ci il dekabrın 20-də keçirilən Bütöv Azərbaycan Birliyinin (BAB) məramnaməsinin müəlliflərindən biri olan, sonra da BAB Ali Məclisinin sədri seçilən Arif Rəhimoğlu uşaqlıq və gənclik arzularından olan Azərbaycanın birliyi məsələsinin reallaşması üçün Bütöv Azərbaycan Birliyinin (BAB) yaradıcılarından və rəhbərlərindən olub.

Milli ideologiyamızla bağlı məqalələrini yeni formalaşan demokratik mətbuatda nəşr etdirən Arif Rəhimoğlunun 1999-cu ildə “Siyasi təbliğatın əsasları” kitabı işıq üzü görüb. Elə ilk gündən ali məktəblərin ictimai fənlərdən dərs deyən müəllimlərin bir qrupunun diqqətini çəkən kitabdan dərs vəsaiti kimi istifadə edilməyə başlanıb. Bu kitabı daha çox Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının tələbələri oxuyublar.

Onun “İdeologiya” (məqalələr toplusu, 2017), “Sosiologiyada partiyadaxili qruplaşmalar” (2016), “Bütövlük qibləsinin Elçibəy yolu” (2016) kitabları, “Milli kimlik şüurunun biçimlənməsində ədəbi dil anlayışının önəmi” (2003), “Türklərin bilinən ilk xəritəsi” (2008), “Bütövləşmə, millətləşmə, dövlətləşmə” (2002) və b. məqalələri ictimai təşkilatların, siyasi partiyaların üzvləri və tərəfdarlarının, alimlərin müzakirə etdiyi əsərlərə çevrilib.

Arif Rəhimoğlu 1988-ci ildən sonra əsasən ideoloji mövzularda yazılar yazsa da, dilçiliklə bağlı da ara-sıra yazmalı olub.

Yazdıqları da həmişə maraqla qarşılıb. “Azərbaycan türkcəsi ədəbi dilində bütövləşmə və düzgün yazı qaydaları” (2008) kitabı İranda yaşayan türklərlə Azərbaycan Respublikasında yaşayan türklərin ədəbi dilinin arasındakı fərqlərin yaranma səbəblərini göstərib və birliyə aparan yola işıq salmağa çalışıb. Kitab o taydakı şairlər, nasirlər, jurnalistlər, alimlər, ictimai-siyasi xadimlər tərəfindən də maraqla qarşılıb. Əski əlifba ilə hazırlanmış nəşrin Təbrizdə çapına rəsmi dairələr icazə verməsələr də, ayrı-ayrı adamlar fotosurətini çıxarıb yaymağa başlayıblar.

2002-ci il fevral ayında İstanbuldakı Memorial xəstəxanasında cərrah prof.dr. Bingür Sönməz onun ürəyini əməliyyat edərək damarlarını dəyişib. 2016-cı ilin may ayında isə İsveçin Yöteburq şəhərindəki Sahlqrenska xəstəxanasında ürəyini dəyişiblər.

2003-cü il yanvarın 11-13-də AMEA Folklor Mərkəzi və Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının keçirdiyi “Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə” adlı uluslararası folklor konfransının plenar iclasında Arif Rəhimoğlunun oxuduğu “Milli kimlik şüurunun inkişafında folklorun rolu” başlıqlı məruzə toplantı iştirakçılarının alqışları ilə qarşılanmışdır.

Türkiyənin Rize şəhərində 2008-ci il oktyabrın 17-19-da keçirilən “Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu – Doğunun 1000. Yılı dolayısıyla” və Ankara şəhərində 2008-ci il oktyabrın 20-25-də keçirilən “VI Uluslararası Türk Dili Kurultayı”nda Mahmud Kaşgarlının “Divan”ı ilə bağlı etdiyi məruzələr yalnız Azərbaycan, Türkiyə və d. Türk respublikalarından gələn araşdırıcıların deyil, Avropalı türkoloqların da marağına səbəb oldu.

5 noyabr 2003-cü ildə gecə ilə BMT-nin vasitəsi ilə Arif Rəhimoğlu siyasi mühacirətə — İsveçə gedib.

Milli ideya adamı, gözəl insan olduğuna görə yalnız Azərbaycan Respublikasında, İran İslam Respublikasında, Türkiyə Respublikasında yaşayanlar deyil, dünyanın müxtəlif guşələrinə səpilmiş soydaşlarımızın ictimai-siyasi fəalları onu tanıyıb və seviblər.

Nə yazıq ki, böyük həvəslə üzərində işlədiyi “Milli kimlik şüuru” və “Yaşmaqlı panfarsizmi” kitabını İsveçə gedəndən (2003) sonra fakt, qaynaq yetərsizliyindən tamamlayıb nəşr etməyə bilmədi. İsveç Krallığında yaşayarkən Azərbaycan dərneklerinin işində fəal iştirak etdi. “Yöteburq Azərbaycan evi”, Xarı Bülbül, Sarvan, Araz İdman Dərnəyi, R&R grup, Aydınlar Ocağı, 20 Yanvar Azərbaycan Kültür Dərnəyi, Azərbaycan Demokratiya Dərnəyi, Azərbaycan “Tomris” Qadın Dərnəyi, Azərbaycan “Birlik” Dərnəyi, Azərbaycan Musiqi Dərnəyi, Azərbaycan Kültür və İdman Dərnəyi Arif Rəhimoğlunun təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə yaradılmışdır. O, dərneklerle yanaşı toplantılar keçirdi, layihələr hazırladı, qızı Sona Rəhimova ilə birgə İnqvar Karlson və Anna-Mariya Lindqrenin “Sosial-demokratiya nədir? İdeyalar və girişimlər haqqında kitab” adlı əsərini Azərbaycan türkcəsinə çevirərək 2008-ci ildə Yöteburqda nəşr etdirib.

Qədim Türk “Run” yazılarını ilk dəfə kağıza köçürən, çap etdirən, Avropada tanıtdıran, türklərə aid olduğunu ilk dəfə söyləyən, türkologiyada çox önəmli əsər olan Əbül Qazi xan Bəhəddin “Şəcərə-i Tərakime” (“Türklərin soyağacı”) əsərini ilk nəşr etdirən, İsveç ordusunun Rusiyaya əsir düşmüş zabiti Filip (Philipp) Johan Tabbert Stralenberq (1676-1747), qədim yazıların deşifrə olunaraq oxunmasında böyük əməyi olan Vilhelm Lud-

viq Peter Tomsen (1842-1927) haqqında hazırladığı layihələri reallaşdırma bilmədi. Orxon-Yenisey abidələrinin tanındılmasında, öyrənilməsində və təbliğində böyük rolunu oynayan hər iki alim Azərbaycanla layiqincə tanışmağa çalışırdı. Onun Vikinqlərin Bərdəyə hücumu ilə bağlı hazırladığı layihə də diqqətçəkici idi. Heyif ki, maliyyə çətinliyindən heç bir layihəni reallaşdırma bilmədi.

Ömrünün son illərində yazmasının ağırlaşdığını və oxuyanların azaldığını gördükdə bütün enerjisini şifahi təbliğata yönəltdi. 2020-ci ildə məsləkdaşları ilə birlikdə Milli Hərəkətçilər Birliyini yaratdı. Birlik tezliklə ətrafına dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan soydaşlarımızı toplamağa başladı. Son çıxışı da Milli Hərəkətçilər Birliyinin toplantısında Rusiya - Ukrayna savaşı mövzusunda idi.

Arif Rəhimov ömrünün çoxunu ictimai-siyasi işlərə, təşkilati məsələlərə həsr etsə də, 20 kitab və 250-dən çox elmi məqalə yazmağa da vaxt tapmışdır.

İsveçin Yöteburq şəhərində yaşayan ictimai xadim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ömrünü Azərbaycanın azadlığı və bütövlüyü uğrunda mübarizəyə həsr etmiş Arif Rəhim oğlu Rəhimov 2022-ci il aprelin 3-də, saat 13.30-da bu dünyadan köçdü.

DƏFN MƏRASİMİNDƏ DEYİLƏNLƏR

Türkay Arif qızı: Əzizlərim! Qohumlarım, dostlarım, atama dəyər verənlər, atamın dəyərliləri!

Atam Arif Rəhimoğlu sadəcə bizim ailəmiz üçün deyil, həm də Azərbaycan və bütövlükdə türk dünyası üçün böyük bir dəyər idi. Bunu daha dərindən onu itirdiyimiz zaman anladıq. Atamın dünyasını dəyişməsinə görə sadəcə yanımızda olan və ya yaxınlarımız deyil, hətta bizdən min kilometrə uzaqda olan millətsevər insanların da bizimlə birlikdə kədərləndiyini, acı çəkdiyini gördük. Milliyyətindən, dinindən, yaşından, cəmiyyətdəki mövqeyindən asılı olmayaraq bir çox insan bizə başsağlığı verir və nəinki bizə, hətta bir-birlərinə də başsağlığı verirdilər. Bizə dəstəyini bildirən insanlarla atamın ortaq dəyəri onların haqq-ədalət, demokratiya uğrunda mübarizə aparması və əzilənlərin hüququnu qoruması idi.

Atamın kim və necə bir insan olması bir çoxlarına məlumdur. Elm və siyasətlə bağlı fikirlərinə onu tanıyanlar bələddirlər. Lakin o, elm və siyasət adamı olmaqla yanaşı bizim atamız, dostumuz, günlük həyatımızda yol göstərənimiz idi. Hər yeniliyi ilk xəbər verdiyimiz, hər qərarımızı müzakirə etdiyimiz və hər dərdimizi bölüşdüyümüz biri idi. Mən istərdim onunla zaman-zaman hər bir ailə üzvü arasında keçən söhbəti sizlə bölüşüm.

Mən: - Ata, insan nədir?

Atam: - Qızım, insan duyğu, düşüncə və davranışdır. Duyğularına diqqət et, çünki onlar düşüncəyə çevriləcək. Düşüncələrinə diqqət et, çünki onlar davranışına çevriləcək.

Mən: - Ata, mən bu insanla nə danışım?

Atam: - Sən hər bir insanla ona uyğun fərqli mövzu seçməlisən. Bir insanla bir neçə mövzunu danışa bilməzsən.

Mən: - Ata, axı bu iş niyə belə oldu, bu insan niyə belə edir... deyə gileyləndim.

Atam: - Qızım, kiçik şeylərdə ilişib qalma, insanlardakı kiçik nöqsanları görmə. Hər şeyin fəvqündə dur ki, böyüyəsən.

Mən: - Ata, bunu niyə biz etməliyik, niyə həmişə sən etməlisən?

Atam: - Mən etməyim, sən etməyəsən, bəs kim etsin?

Mən: - Ata, axı bu iş çətinidir, mən daha öncə bunu etməmişəm.

Atam: - Bir işi anlamaq üçün onun sistemini qurmalısən. Gördüm atam yorulub. Dedim:

— Ata, nə istəyirsən?

Atam: - Yatmaq istəyirəm. Qoyun yatım.

Mən: - Ata, yat, yuxun şirin olsun...

İsa Qənbər: Hörmətli xanımlar və bəylər! Bu gün bizim üçün çox ağır gündür. Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının veteranı, görkəmli intellektual, xalqımızın ideoloqlarından biri Arif Rəhimoğlu vəfat edib.

Bu gün bütün titulları öz yerində, həm də sadəcə dostumuzun torpağa tapşırıldığı gündür.

Arif bəy Azərbaycanın görkəmli övladlarından biridir. Gənc yaşından həyatının son gününə qədər xalqımızın azadlığı və demokratik inkişafı üçün, Azərbaycanımızın bütövlüyü üçün, haqq-ədalət üçün mücadilə aparan böyük bir fədai idi, böyük bir şəxsiyyət idi.

80-cı ilin əvvəllərində Azərbaycan xalqının etnogenezisi mövzusunda ciddi diskussiyalar başlamışdı. Bu diskussiyalarda Azərbaycanın ən görkəmli şəxsiyyətləri Əbülfəz Elçibəy, Aydın Məmmədov, Mahmud İsmayılov, Firudin Ağası oğlu və digər görkəmli alimlər iştirak edirdilər. Biz cavanlar da onlara dəstək verməyə çalışırdıq. Arif bəyi həmin müzakirələrdə gördüm və tanış olduq. Onun səviyyəsini, xalqa bağlılığını, elmə yanaşması diqqətimi çəkdi. Sonrakı müddətdə də Azərbaycan yolunda mübarizənin önündə oldu.

Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mücadilədə ən yaxından iştirak etdi. Azərbaycanımızın tarix boyu ən böyük təşkilatının — Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin yaranmasında, idarə olunmasında və güclənməsində fəvqəladə xidmətləri oldu.

Arif Rəhimoğlu Əbülfəz Elçibəyin ən yaxın silahdaşlarından biri olsa da, nə Elçibəy hakimiyyətində, nə də sonrakı dönmədə heç zaman vəzifə, titul, status axtarmayıb, cəmiyyətə, millətə, dövlətə təmənnəsiz xidmətlərinə davam eləyib. Mübarizənin elmi əsaslarla aparılması üçün, siyasi fəaliyyətin ideoloji əsaslara dayanması üçün, hədəflərin düzgün seçilməsi üçün səy göstərib.

Mən xatırlayıram ki, istər Xalq Cəbhəsinin proqram sənədlərinin hazırlanması və təkmilləşdirilməsində, istər Elçibəy Bakıya qayıdandan sonra BAB proqram sənədlərinin hazırlanmasında və Demokratik Konqresin fəaliyyətinin yeni mərhələsində Arif Rəhimoğlu həvəslə iştirak edirdi və mübarizənin elmi əsaslara dayanaraq düzgün idarə edilməsi üçün, dəqiq ideoloji orientirlər seçilməsi, milli hədəflərə yönəlməsi üçün səylər göstərirdi.

Sonrakı dönmədə isə Milli Strateji Düşüncə Mərkəzində də birlikdə olduq. Son illərdə demək olar ki, biz hər həftə onlayn

toplantılar keçirirdik və orada müzakirələr aparırdıq. Xalqımızın, ölkəmizin problemləri, gələcəyi ilə bağlı düşünürdük, yollar axtarırdıq. Dövlətə, cəmiyyətə önəmli təkliflər verirdik. Bu mərhələdə də Arif bəyin iştirakı, ideyaları, təşəbbüsləri çox önəmli və səmərəli idi.

Mən Arif bəyin 44 günlük Qarabağ savaşında nə qədər həyəcanlandığını, Azərbaycanımızın uğuru üçün nə qədər maraqlı ideyalar, təkliflər verdiyini görmüşəm və son dövrdə Putin rejiminin Ukraynaya qarşı cinayətkar savaşını ilə bağlı Arif bəyin yenə də haqqa, ədalətə intellektual xidmətinin şahidiyəm. Onunla ideoloji diskussiya aparmaq, əksər hallarda razılaşmaq, bəzən isə mübahisə etmək çox zövqlü idi...

Arif bəy ideya generatoru idi. Dediym kimi Azərbaycanın azsaylı ideoloqlarından biri idi və bu sahədə çox böyük xidmətləri, xidmətlərindən də artıq potensialı var idi. Onun məqalələri, əsərləri, kitabları hər zaman bizim üçün önəmli olubdur.

İndi isə biz onu itirəndən sonra onun kitablarını, məqalələrini bir daha nəzərdən keçiririk və eyni zamanda təəssüflənirik ki, onun nə qədər ideyaları yarımçıq qaldı. Elə MSDM-də biz nə qədər müxtəlif mövzuları müzakirə edirdik, məsləhətləşirdik...

Arif bəy çox maraqlı ideyalar irəli sürürdü, təşəbbüslər göstərirdi. Həm özünün yazmaq istədiyi, yazmağa başladığı kitabların, həm də digər MSDM üzvlərinin yazmağa biləcəyi kitabların mövzularını, istiqamətlərini müəyyənləşdirirdi.

20 ildən artıq müddətdə ən ağır xəstəliklərə sinə gərən, sağlacağına inanan, amma ən çox millətimizə inanan bu dəyərli şəxsiyyət yeni ideyalarla, maraqlı təşəbbüslərlə zəngin idi və bizi də elmi-ideoloji axtarışlara həvəsləndirirdi.

Arif bəyin irsi — bu miras qorunub saxlanılmalıdır. Biz son günlərdə MSDM-də bu mövzuda da müzakirələr apardıq. Biz fikirləşdik ki, bir fond yaradılmalıdır. Fondun adını müəyyənləşdirməyin zamanı olacaq, ancaq bu fondun mahiyyəti, məqsədi Arif Rəhimoğlunun mirasının toplanması, təhlili, cəmiyyətə çatdırılması, irəli sürülmüş təşəbbüslərin gerçəkləşdirilməsidir.

Bir sıra hallarda olduğu kimi ideyaların səslənib, nəticəsiz qalmaması üçün məsləhətləşdik ki, ən qısa müddətdə o fondun yaradılmasına başlamaq lazımdır və düşündük ki, bu işi üç adam başlasa, yaxşı olar. Təklif belə oldu ki, o üç nəfərdən biri Azərbaycanımızın Güneyli görkəmli nümayəndələrindən biri, dostumuz Eldar Qaradağlı, digər dostumuz Azərbaycanımızın Quzeyli görkəmli təmsilçisi Teymur Eminbəyli, üçüncü şəxs də Arifoğlu ailəsindən olmalıdır ki, işin içində olsun. Bizcə, Türkcay xanımın təsisçilərdən biri olması işin yararına olar.

Mən istəyirəm bu gün burda rəsmiləşsin ki, bu üç nəfərdən ibarət fond yaradılmağa başlanılsın.

**Soldan: Arzu Səmədbəyli,
İsa Qənbər və Arif Rəhimoğlu
Yöteburqda. 2017-ci il yanvar ayı.**

Təbii ki, biz hamımız bu fondun uğurlu fəaliyyət göstərməsi üçün əlimizdən gələn köməyi göstərməyə, dəstək verməyə hazır olacağıq. Mən əminəm ki, son günlərdə Arif bəyin şəxsiyyətinə olan münasibəti hamınız gördünüz, şahidi oldunuz. Bura gəldiyimizi bilib yüzlərlə adam həyəcanlandı. Onlar da bura gəlmək, Arif bəyə sayğılarını bildirmək, ailənin kədərini bölüşmək istədilər.

Müsavat Partiyasının rəhbərliyi, MSDM-nin üzvləri, başqa təşkilatların, milli azadlıq hərəkatının təmsilçiləri, minlərlə adam bizdən xahiş etdi ki, başsağlığını sizə çatdıraraq, ruhən sizlərlə burda olduqlarını bildirək.

Ona görə də mən əminəm ki, dünyamızın müxtəlif məkanlarından, Azərbaycanımızın Güneyindən, Quzeyindən, hər yerindən bu fonda dəstək olacaq və bu fond uğurlu bir qurum kimi həm Arif bəyin adının əbədləşdirilməsi, həm də xalqımızın maraqlarına, millətimizin hədəflərinə önəmli töhfələr verən bir fond olacaq.

Arif bəyin səhhətində ciddi problemlər olduğunu bilirdim. Elə son günlərdə də bir neçə dəfə telefonla danışmışdıq.

Azərbaycanımızın azadlığı, demokratik inkişafı, bütövlüyü uğrunda mübarizənin minlərlə, on minlərlə şəhidləri olub tarix boyu. O şəhidlərin bir qisminin taleyinə qürbətdə torpağa tapşırılma düşüb. Bu da xalqımızın ən görkəmli nümayəndələrinin taleyinə yazılan bir yazıdır.

Azərbaycanın görkəmli ideoloqları Əhməd bəy Ağaoğlu və Əli bəy Hüseynzadə İstanbulda dəfn olunublar. Cümhuriyyətimizin qurucusu Məhəmmədəmin Rəsulzadə Ankarada dəfn olunub. Cümhuriyyətimizin digər bir qurucusu Əlimərdan bəy Topçubaşov Parisdə torpağa tapşırılıb.

Tale elə gətirdi ki, Əbülfəz Elçibəyin liderliyində bizlər Cümhuriyyətimizi bərpa etdik və indi də Cümhuriyyətimizin bərpaçılarının məzarlarının dünyanın müxtəlif məkanlarında olmasını görürük. Bir neçə il öncə Azərbaycan Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Naziri, Elçibəyin ən yaxın silahdaşlarından biri Tofiq Qasimov dünyasını dəyişdi və İsveçrədə dəfn olundu. Azadlıq hərəkatının digər fədailəri də var, məsələn, Elçibəy hakimiyyətin icra başçılarından Rafiq Həsənov Almaniyada torpağa tapşırıldı. Bu gün biz Arif Rəhimoğlunu İsveç torpağında dəfn edəcəyik. Bu da bir alın yazısı, bu da bir taledir.

Bu gün daha bir məzar bizim üçün müqəddəs ziyarətgaha çevriləcək. Bu da bizim taleyimiz imiş. Bəzən deyirik ki, M.Ə.Rəsulzadə və digər mühacirlərin məzarları Azərbaycanımıza köçürülməlidir, Bakıda dəfn olunmalıdır. Bunu zaman göstərəcək. Zaman yetişəndə - Azərbaycan xalqı öz taleyinə sahib çıxanda, öz bu gününə və sabahına sahib çıxanda bu mövzu aktuallaşacaq və son söz, təbii, bu böyük şəxsiyyətlərin silahdaşlarına və ailə üzvlərinə aid olacaq. Həmin gün Arif Rəhimoğlunun ailəsi və silahdaşları da qərar verəcəklər - məzar Arif bəyin doğma vətəni Azərbaycana köçürülsün, yoxsa onun sağlamlığı uğrunda, əslində həyat uğrunda mübarizəsinə 20 il arxa olmuş İsveç torpağında qalsın.

Dünyanın hansı məkanında dəfn olunmasından asılı olmayaraq bu şəxsiyyətlər Azərbaycanımızın, Türk dünyasının fəxridir.

Daim belə olacaq. Bu gün də dünyanın müxtəlif guşələrindən insanlar uzun yol keçib bu törəndə iştirak etmək üçün bura gəliblər. Arif bəyin şəxsiyyətinə hörmət və uğrunda mübarizə apardığı dəyərlərə sayğı göstərmək üçün gəliblər. Biz də dostum

Arzu Səmədbəyli ilə Azərbaycandan, Bakıdan gəldik. Bakıdan bir ovuc torpaq da gətirdik, Əbulfəz Elçibəyin məzarından və Seyid Cəfər Pişəvərinin məzarından. Bu gün həmin o böyük liderlərin, Azərbaycanımızın Güneyi və Quzeyinin istiqlalı və bütövlüyü uğrunda böyük xidmətləri olan hər iki şəxsiyyətin məzarından götürülmüş bu torpaq Arif bəyin dəfn olunacağı torpağa səpiləcək.

*Soldan:
İsa Qənbər və
Arif Rəhimoğlu
Yöteburqda. 2017-
ci il yanvar ayı*

Bu da bir rəmzdır. Arif bəyin mübarizəsinin önəmli istiqamətlərindən biri elə Azərbaycanın bütövləşməsi idi. Rəmzi olaraq Güneyli və Quzeyli liderlərin məzarından götürülən torpaq burada Arif bəyin məzarında bütövləşəcək və mən inanıram ki, zaman gələcək Əbulfəz Elçibəyin, Arif Rəhimoğlunun və digər böyük şəxsiyyətlərin bu idealı, bu məqsədi gerçəkləşəcək və böyük şəxsiyyətlərin fəaliyyəti haqqında gənclərə, gələcək nəsillərə bu gerçəklər də danışıla biləcək.

Bu gün mənim üçün burada danışmaq çox ağırdır. Mən bir dəfə demişəm ki, biz bu yolun yolçuları - hamımız bir-birimizin çiyində bu dünyadan köçəcəyik. Ancaq təbii ki, könül istərdi

ki, hələ bu yolu bir yerdə gedək. Biz deyirik ki, Arif bəyin ölümü təkcə ailəsi üçün deyil, bütün Azərbaycan üçün, bütün Türk dünyası üçün böyük bir itkidir.

Şəxsiyyət təkcə ailəsinin deyil, şəxsiyyət bütövlükdə böyük bir millətin şəxsiyyətidir. Dəyərli Bəyim xanım və Arif bəyin övladları, başınız sağ olsun! Allah Arif bəyə rəhmət eləsin! Tanrı onun ruhunu şad eləsin! Tanrı bu yolu gedən, Müsavat yolunu gedən, Rəsulzadə-Elçibəy yolunda şəhid olanların ruhunu şad eləsin!

Milləti millət edən neft, qaz deyil. Milləti millət edən şəxsiyyətlərdir. Şəxsiyyətlər millətin təməl sütunlarıdır.

Mən inanıram ki, xalqımız Arif Rəhimov kimi şəxsiyyətlərin həqiqi dəyərini biləcək, onları qəlbində, şüurunda və tarixi yaddaşında yaşadacaq.

Başınız sağ olsun! Tanrı Arif bəyin ruhunu şad eləsin! Bu yolda, onların hədəflərinin gerçəkləşməsi yolunda olanlara Tanrı yar olsun!

Ruhun şad olsun, qardaşım!

Arzu Səmədbəyli: Arif Rəhimovlunun ölüm xəbərinə çox sarsıldım.

Xəstə olduğunu, vəziyyətin ürəkaçan olmadığını dostlar demişdi. Teymur Eminbəyli ilə Səttar Sayın Sevin Stokholmdan gəlib Arif bəylə görüşdükdən sonra, zəng elədi və durumun çox ağır olduğunu dedi. Mən də ziyarətdən dolayı dostlara təşəkkür etdim. İsa bəy (Qənbər) də Arif bəyin ölümündən çox təsirlənmişdi. Dəfnində iştirak etməyə bir yerdə getməyimizi təklif etdi. Mən həmən dostlara, Teymur bəyə, Natiq bəyə, Çingiz bəyə telefon açdım. Durumu dedim, gəlmək arzumuzu bildirdim. Sağ

olsun dostlar, həll elədilər, biletlərimizi aldılar, dəvətnamə və b. lazımı sənədləri göndərdilər. Azərbaycanda İsveçin konsulluğu olmadığından dostumuzun dəfnində iştirak etmək üçün bizə tez zamanda viza vermələrini Fransa səfirliyindən xahiş etdik. Sağ olsunlar, onlar qısa bir vaxtda viza məsələmizi həll elədilər. Birlikdə İsveçə, dostumuz Arif bəyin dəfninə yola düşdük.

Bizi hava limanında Arif bəyin oğlu Atay qarşıladı, evə götürdü. Bəyim bacını, balaları nə qədər təsəlli etsək də, özümüz də eyni kədər içindəydik.

Səhərisi dəfn törəninə yollandıq. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən Arif bəyin dostları, əqidədaşları gəlmişdi. Onu özünə yaraşan bir səviyyədə, ləngərdə Haqqa uğurladıq. Bakıdakı köhnə dostlar da, başda Əli bəy Şamil olmaqla anım tədbiri düzənlədilər, törən keçirdilər.

Arif bəyin qızı Türkay xanım çox etkiləyici, duyğusal bir çıxış etdi.

Doğrusu, atamın dəfn törənindən başqa heç vaxt belə törənlərdə çıxış etməmişəm. Mənə çətin gəlir. Elçibəy dünyasını dəyişəndən bəri, onlarla anma tədbirləri olub, çıxış etməmişəm, edə bilməmişəm. Burda da asan olmadı, qəhər içində, boğula-boğula bir neçə kəlmə dedim.

Arif bəy, Elçibəydən sonra, Azərbaycanın bir nömrəli ideoloqudur. Bunu Kələkidə rəhmətlik Bəy də dostların məclisində eynən belə dedi. Arif bəy əxlaq və mənəviyyat etalonu idi. Hər kəsə qarşı sayğılı, diqqətliyi, kimsəni yersiz incitməzdə, xətrinə dəyməzdə. Hərdən hirslənməyi də vardı, yaxın dostlar bilir. Ancaq o hirslənməyin özündə də bir kübarlıq, ağırlıq vardı. Rəhmətlik dostu professor Müsəvvər bəy deyirdi ki, Arif bəy hər kəsə qarşı son dərəcə mədəni, qayğıkeş, diqqətli olub. Bircə öz ca-

nından başqa. O, hamıya qayğı göstərsə də, öz canına lazımı diqqəti göstərə bilmədi.

Doğrudan da, Arif bəy Azərbaycanın müstəqilliyi, bütövlüyü, azadlığı üçün canını fəda elədi. Onun ürəyini əməliyyat eləyib dəyişdilər. O, yenə də dayanmadı, durmadı, yazdı, kitablar çap elədi. Millətin yolunu işıqlandırmaq, onun gənclərini maarifləndirmək üçün canını fəda elədi. Gecə gündüz çalışdı, çoxsaylı toplantılara qatıldı, insanları bilgiləndirdi, məlumatlandırdı. Heyif ki, düşündüklərinin hamısını edə bilmədi. Yarımçıq qalan əsərləri, tamamlanmamış kitabları var. Biz dostlara, əqidədaşlara düşən, Arif bəylə bağlı materialları, məlumatları, yazıları toplamaq, çap etmək, millətə çatdırmaqdır. Millət Arif bəyi yaxından tanıdıqca, onu daha çox sevvəcək, ona daha çox dəyər verəcək.

Onu yaxından tanıyan millət biləcək ki, necə bir Bütöv Azərbaycan sevdalı alimini, ideoloqunu, nəhəng ziyalisini itirib və onun yeri hər zaman görünəcək. Əminəm ki, əməllərinin sonucunu məkanı Böyük kişilərlə, Rəsulzadəylə, Elçibəylə bir yerdədir.

Xaqani Qayıblı: *Nə ağırmış dost itkisi —*

Ruhum, nəfəsim ağrıyır!

Susuram, içim göynəyir,

Dinirəm, səsim ağrıyır!

Müxtəlif ölkələrdən minlərlə kilometrlik məsafəni nəfəsi təngiyərək, ürəyi ağzında özünü bu gün İsveçin Yöteburq şəhərinə çatdıran, uzaqdan-yaxından əziz qardaşımız Arif Rəhimoğlunun vida mərasiminə toplaşanların təpədən-dırnağa hər əzasının ağrıdığını mən öz canımda hiss edirəm.

Nə qədər qərribə səslənsə də, mən bu gün burda Arif bəyin özünün xəbəri olmadan, onu gizli sevənləri təmsilən, Arif bəyin tələbələri adından, eyni zamanda, bir elm adamı olaraq, Arif bəyin məsləkdaşları adından bir-iki kəlmə söz deməyə çalışacağam.

Siz də təqdir edərsiniz ki, Arif Rəhimoğlunun həqiqi bir aydın ömrü yaşamasından, danışığından tutmuş hərəkətlərinə qədər bir əxlaq mücəssəməsi olmasından, bulunduğu məkanda hər zaman ətrafında bir sevgi haləsi oluşturmamasından bəlkə də günlərlə danışmaq mümkündür. Həyatımızın bəzi burulğanlı məqamlarında təlaşımıza təsəlli tapmaq üçün, hətta telefonla olsa belə, Arif bəylə sadəcə bir neçə dəqiqə danışmaq kifayət edərdi ki, həm dərin biliyi, hadisələrə özünəməxsus yanaşması ilə, həm də, yapışıqlı və çox əsrarəngiz danışığa tərziylə sənin bütün təlaşına su sərpəsin.

Təbii ki, Arif bəyin bu və buna bənzər seçkin insani məziyyətləri haqqında çox danışmaq olar. Arif bəy böyük insan idi. Böyük Səməd Vurğun hər halda bu cür insanlar üçün deyib:

Ölüm sevinməsin qoy! Ömrünü vermir bada

El qədrini canından daha əziz bilənlər.

Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada,

Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər...

Arif bəy sevərək yaşadı. Arif bəy bizi bəlkə də biz təəvvür etmədiyimiz, edə bilməyəcəyimiz dərəcədə çox sevirdi, çünki Arif bəy insanlığı sevirdi. Mən Estoniyadan bura gələndə bir çox dostlarımız Arif bəyin ailəsinə başsağlığı çatdırmağımı xahiş etdilər. Onların sayı gerçəkdən yüzlərlədir. Amma mən bir ismi mütləq vurğulamaq istəyirəm. Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətindəki Lefke Avropa Universitetinin dosenti, əziz dostum

Nazim Muradovun başsağlığını Bəyim xanıma, ailəsinə və dostlara çatdırmaq istəyirəm. Nazim Muradov məhz Arif bəyin yetişdirdiyi və çox güvəndiyi tələbəsidir. Arif bəy çox nadir xoşbəxt kişilərdəndir. Məsələn, mən bilirəm ki, atasının 80-90 yaşında ölümünə ağlamayan iki kişi, bir-biri ilə telefonda, WhatsApp-da Arif bəyin ölümünə ağlayıblar. Bu, hər kişinin adına yazılacaq səadət deyil.

Mən dilçilik sahəsindəki araşdırmalarımda Arif bəyə oxşamaq istədiyim, özündən xəbərsiz bəzi ağayana hərəkətlərini “oğurlamaq” istədiyim, səsinə eşidəndə, üzünü görəndə özümə çəki-düzən verdiyim çox nadir öndərlərdən biri idi.

Ayrıca, mənim adıma çox yapışıqlı bir şəkildə iki vurğu ilə deyirdi. Bu seçkin müraciətlə Arif bəy hər zaman könlümə sevinc, ruhuma bir huzur bəxş edib.

Övlad atasına əvvəlcə “Sən” deyərək müraciət edir, sonra bəlli bir yaşa çatandan sonra “Siz” deyərək müraciət etməyə başlayır, o cümlədən, tələbə də müəlliminə “Siz” deyərək müraciət edə bilər. Amma “Siz”in təkrar “Sən”ə çevrilməsi çox nadir hallarda, aşırı DOĞMALIĞI hiss edəndən sonra baş verir. O DOĞMALIĞI bu anımda bütün varlığım ilə hiss edib yaşamaqdayam. Bu səbəbdən də üzümü müəllimim, dostum, məsləkdaşım, öndərim Arif bəyə tutub demək istəyirəm: “Əziz müəllimim, Səni çox sevirdik, çünki bizə hər zaman doğru yol göstərdin; dəyərli dostum, Səni çox sevirik, çünki Sənin adın və varlığın dostlar arasında daima bir əlaqə simvoludur; ölməz öndərim, Səni çox sevəcəyik, ona görə ki, bizə yenə çox əndər olan bir yol qoyub getmisən, missiya vermisən, onu davam etdirəcəyik.”

Bəyim xanım, əziz bacım, əziz yengəm, başınız sağ olsun! Əziz qardaş balaları, başınız sağ olsun! Dostlar, başımız sağ olsun!

Ağlamaq istəyən varsa, çəkinmədən ağlasın. Bunda çəkinəcək-utanacaq bir şey yoxdur. Biz evdən yox, eldən gedən bir kişinin son vida mərasiminə yığılmışıq.

Məlumdur ki, bütün görüşlərin sonu ayrılıqdır. Nə yazıq ki, hər ayrılıq görüşlə bitmir, amma biz görüşəcəyik, Arif bəy, görüşəcəyik, Savalanda!

Daşqın Ağalarlı: Arif bəy bütün şüurlu həyatını, ta erkən gəncliyindən başlayaraq milli azadlıq və bütövlük ideyalarına həsr etdi. Milli özünüdərk, özünüdərkdim və özünüdərkdiq yolunda onlarla kitab, irihəcmli məqalələr və araşdırmaların müəllifi, AXC məramnamə və nizamnamə sənədlərinin həmmüəllifidir. O, liderimiz Əbülfəz Elçibəyin tövsiyə və direktivləri ilə çoxsaylı təhlil, araşdırma və mövqe sənədləri hazırlamışdır ki, bunların hər biri ciddi ideoloji mənbələrdir. Hələ neçə-neçə kitab yazmaq üçün bütün materialları toplamışdı. Nə yazıq ki, əcəl imkan vermədi.

1993-ci ilin yayından ölkəni yenidən işğal edən neobolşevik zümrə və təfəkkür Arif bəyi də yarımcan edib ölkədən qovdu. Qürbətdəki hər gününü, bəlkə də hər saatını faydalı və məhsuldar şəkildə Azərbaycana həsr edən nadir həmvətənlərimizdən idi Arif bəy.

Onun haqqında keçmiş zamanda danışmaq çox ağırdır. Heç şübhəsiz ki, o, gerçək tariximizdəki öz şərəfli yerini alacaq.

Arif bəyi 1989-cu ilin yayından tanıyıram. Hər onu kiməsə təqdim edəndə 1991-ci ilin avqustundan 1992-ci ilin mart ayına

qədərki dövrü nümunə çəkirəm. O dövrün hər günü ekstremal sayıla bilər. Arif bəy soyuqqanlılığını itirmir, duruşu ilə dəfələrlə panika durumunu normal məcraya yönəldə bilmişdi. Liderimiz Əbülfəz Elçibəy ağır yaralanandan bir az sonra bərpa dövrünü keçdiyi Bəsqalda onu əvvəldən axıra müşayiət edən azsaylı qrupa daxil idi. O dövrdə AXC-nin əhatəli proqram sənədləri hazırlandı, nizamnaməsi redaktə olundu (əslində yenidən hazırlandı), baş verən hadisələrə operativ münasibətlər bildirildi və neçə-neçə strateji layihələr hazırlandı. Bu ideoloji-siyasi irsin bir nömrəli müəllifi Arif bəy idi. Elçibəyin fikirləri və heç vaxt basqılı olmayan direktivlərini onun qədər anlayıb hazır düzənə gətirə bilən və biləcək ikinci adam təsəvvür eləmirəm.

Bu ağır işlərin yanında o, əsasən biz gənclərə təşkilati işlərdə, mürəkkəb vəziyyətlərdə nə qədər kömək edirdi, təsəvvür etmək belə çətindir.

Ömrünün son illərində dincələ-dincələ, özünü yormadan, hətta bəzən özünü istirahətə verib təmaslarını durdurmalı ikən o ikiqat məhsuldar və qat-qat artıq təmas və çıxışlarla hər şeyə — həyata da, ölümə də meydan oxudu. Heç vaxt unudulmayacaq, vətənin neobolşevizmdən azadlığı sonrası haqq etdiyi yeri alacaq xatirə və onillərlə strateji masaüstü kitablarımız olacaq irs qoyub getdi.

Çingiz Göytürk: Hörmətli xanımlar, hörmətli bəylər!

Əslində belə bir yerdə necə danışılır, nə danışılır, mən heç nə bilmirəm. Arif bəy bizim taleyimizi bölüşdüyümüz, taleyimizi paylaştığımız, ən azından mən şəxsən öz adıma deyirəm, 1992-ci ildən bəri eyni həyatı yaşadığımız, çox dəyərli bir dostumuz, qardaşımız, əqidə yoldaşımız, amma hər şeydən üstün, hər

şeydən mənim üçün önəmli olan çox dəyərli bir müəllimimizi itirdik. Təkcə mənim müəllimim deyildi, milli hərəkətimizdə, milli azadlıq hərəkətində istər Azərbaycanın quzeyində olsun, istər güneyində olsun, milli azadlıq hərəkətimizdə fəaliyyət göstərən hər kəsin üzərində Arif bəyin bir qatqısı, hər kəsin düşüncəsində Arif bəyin bir etkisi, bir əziyyəti, bir izi mütləq vardır. Biz hamımız onun müəllimliyindən faydalanmışıq. Amma mənim Arif bəydən öyrəndiklərimin içərisində ən dəyərlisi sistemli düşünmə qabiliyyətidir. Məhz buna görə Arif bəyə sonsuzadək minnətdar olacağam. Arif bəyin necə bir dost olduğunu izah etməyə nə zamanımız yetər, nə vaxtımız yetər. Onun necə bir dəyərli alim olduğunu ifadə etməyə mənim gücüm yetməz.

Eldar Qaradağlı: Otuz illik yol yoldaşımı, fikirdaşımı göz yaşlarımla öpüb son yolçuluğuna uğurlayıram.

Millətinə, torpağına, dostluğuna dəli kimi sevdalı olan, EL-ÇİBƏY yolunun yeri dolmaz öndərlərindən birinin — Arif bəy Rəhimoglunun yasındayıq.

Türk dünyasının və Azərbaycanın başı sağ olsun.

2022-ci il aprel 14-də, soyuq və yağmurlu bir gündə, Yöteburq şəhərinin Vestra Şürka məzarlığının böyük törən salonunun içi və dışı tıqlım-tıqlım insandır. Salon tək anlamıyla “DUYGU” yaşayır. Hər kəsin göz yaşları yanaqlarından axır, Arif ırmağına süzülür. Yanaqlar süzgün, görünüşlər üzgün, gözlər axar idi. Bəlli ki, Arif bəyin kədərli gedişini qəbul etmişlər. Onlar üçün bu qəbulluq çox çətin görünür. Axı onlar hər zaman dar durumda qalsalar, bir Arif qardaşlarına, böyüklərinə və sirdaşlarına alışıbmışdılar. Onlar Azərbaycan bayrağına bürünmüş Arif bəyləri, ağabəyləri ilə son görüşə gəlmişdir. Bu durumda

onlar nə etsinlər, nə yapsınlar? Onları rahatlayacaq ancaq səssiz-səssiz axan göz yaşlarıdır. Arif ağabəyləri uğruna tökülən göz yaşları yüzlərlə törənə qatılanların təsəllisidir. Çünki ay-ulduzlu bayrağımıza sarılma şərəfi yaşayan bir həyatın sonudur. Çünki Azərbaycan üçün, 50 milyonluq milləti üçün, Türk adına adanmış bir bilgəmiz üçün meracın yolu görünür. Çünki gecə-gündüzlü bir DOST son yolçuluğuna uğurlanır.

*Göz yaşı var, sel tək axar, ancaq ürək bilmədən,
Göz yaşı var, ürək olar, inci tək gözdən axar!
Göz yaşı var, dəm-dəm axar, bəlkə gözə görünsün,
Göz yaşı var, səssiz-səssiz insanı içdən yaxar!*

Salon, Arif sayağı ağır, Arif sayağı saygın, Arif sayağı dolğun və Arif sayağı səssiz və düşüncəli görünür. Kimsə kimlərə görə deyil, yalnız içində bulunduğ kədərdən qurtulmaq üçün göz yaşı tökür. Kimsə, kimlərin xatirinə məzarlığa gəlməmişdir. Hər kəs Arif bəy üçün ora toplaşmış, ağabəyi üçün içini çəkir. Arif bəy haqqında bilimsəl danışacaq çox söz var. 10-15 nəfər buna çalışsa da, sonu istənilən bilimsəl qata ulaşamaz! Ona görə ki, kövrək ürəklə, yaşlı gözlə, tutqun boğazla istənilən haqq əda edilə

*Soldan: Arif Rəhimoğlu, İsa Qənbər və Eldar Qaradağlı.
Yöteburqda. 2016-cı il dekabr ayı*

bilməz! Bu üzdən hər kəs kədərlə ürəyindən keçəni deyir. İlk danışandan son danışana qədər hər kəs duyğuya təslim olmuş.

Çünki, dərviş dərgahıdır ariflərin məkanı,

Çünki axar ağ buluddur maarifin ərkanı!

Doğrudur, Arif Rəhimoğlu çevrəsinə yağan min bərəkətli bulud oldu. Elə bulud ki, yağarkən aydınlıq, susarkən yaşıllıq oldu! Buna görə hər kəsdə min budaqlı yaşam anıları yaşatdı. Uşaqla uşaq, böyükə sirdaş oldu. Dərdlinin kədərini paylaştı. Alimlə bilimsəlləşdi. Siyasətçi ilə siyasiləşdi. Vətənin sınırlarını danışdığı dilə, yaşadığı kültüərə, nisgili olduğu türklüyünə bağladı. “Azərbaycanlıyam” deyən hər kəsə qucaq açdı. Özünün ümidə ehtiyacı olduğu anda hər kəsə ümid qaynağı oldu. Acı danışmaqdan qaçındı.

İnsan var ki, dadlıları zəhər edər, qatıl olar insanlara,

İnsan var ki, acıların qatqısından dərman bular insanlara!

İnsan var ki, nəfəsilə insanların yaşamının tinin kəsər,

İnsan var ki, hər dəmində, insanlara acı verən qəmin kəsər!

Arif bəy aramızdan köçdü! Amma, bizə elə anılar yaşatdı ki, ömür varkən onun etgin ruhu millət-vətən səmasında ulduz kimi parlayacaq! O, yüzlərcə bilimsəl çıxışa imza atdı. 20-yə yaxın kitab yazdı. Yayılmamış bir çox irsini sevənlərinə buraxdı. O, sevilən ülvəi atalıq örnəyi oldu. İnamlı, inadlı bir Türk kimi yaşadı. Əyilməzlik, sarsılmazlıq, sürəkli ümid örnəyi oldu Azərbaycanımıza! O, dövlət adamının necə olduğunu, türlü rüşvətlərə, korrupsiyalara boyun əymədiyini gənc nəsillərə öyrətdi. Demokrat, çağdaş, laiq olmaq insan olmaq nə deməkdir, Arif müəllim bunu hər kəsə göstərmiş oldu. O, bütün gücü və inancı ilə bağlı olduğu ölməz Əbülfəz Elçibəy yoluna çıraq oldu. “Bütövləşmə, Millətləşmə, Dövlətləşmə” devizinin bir milli ideoloji

strategiya olduğunu yorulmadan savundu və yılmadan duyurdu. Dildə, ruhda, amacda, yolda, kultürdə və davada bütövləşmənin baş memarlarından biri oldu. Ona görə, millət, Azərbaycan Türk Milləti olaraq vahiddir. Dövlət, Bütöv Azərbaycan Dövləti kimi bütündür! Bütövləşmə isə, 55 milyonluq bir bütöv millətin “Dildə, Düşdə, İşdə” varlığı ilə anlam tapır. O, kimsənin fikrini qapmadı! Bütün fikirləri öyrəndi, yeni-yeni fikirlər ürətdi. Pul-para, məqam, ad-san və böyüklük dalınca düşmədi. Bu dünyanın alışmadığı bilgin yaşamı, səssiz yazmağı, iddiasız danışmağı, dərviş olmadığı halda dərviş kimi yaşamağı seçdi.

30 il öncə Vətənin göbəyi Təbrizdə tanış olduğum, Bakıda Əbülfəz Elçibəyin başçılığında yaranan “Bütöv Azərbaycan Təşkilatları Kordinasya Şurasında” (BATKŞ), Bütöv Azərbaycan Birliyində (BAB), Yöteburqda “Azərbaycan Kurslar Dərnəyi”ndə (Babək), Batı Yötaland əyalətindəki “Batı Yötaland Azərbaycan Evi Birliyində” (AZEY), İsveçdə “İsveç — Azərbaycan Federasyonu”nda (AZFİ) kimi bir çox qurumlarda omuz-omuza yürüdüyüm bir millət fədaisini itirdim. Gözlərindən öpən ən son dost oldum. Onun yoxluğunda ən çox boşluqda qalan yaxınlarından biri kimi özümü toparlamağa çalışacağam. Çünki böyük insanların getdiyi yol ağır, sorumlu və bəzən qaranlıqdır. Mən, onun yolunu açıq saxlayacaq birisi kimi özümü Arif qardaşıma deyil, onun kimi millətimə və vətənimə borclu sanıram. Bu yolda Arif qardaşım qədər olmasam da, dərindən inanlıyam.

*“Orda bir yol var, uzaqlarda!
O yol bizim yolumuzdur,
Varmasaq da, görməsək də,
O yol bizim yolumuzdur”!*

*O yol Atatürk yolu, Ənvərlər yolu,
Rəsulzadələr ilə, Elçibəy yolu,
Zehtabilər yolu, Həsənlər yolu,
Ariflər yoludur, Savalan yolu!*

Ömür su kimi axır, keçir. Bu gün Arifi qürbət torpağına tapşırıraq. Yarın ariflərin, zehtabilərin, dəmirçi həsənlərin, ataturklərin, elçibəylərin, rəsulzadələrin heykəlinin Təbrizdə yüksəlməsi ümidilə!

İradə Əliyeva: Arif bəy danışmağa başlayanda onu tanıyanlar da, tanımayanlar da dinləyirdi, hamımız dinləyirdik Arif bəyi. Arif bəy bizim məsləhət yerimiz idi. Arif bəy bizim qardaşımız idi, atamız idi, hamımızın hörmət etdiyi dəyərli bir insan idi. Arif bəyin ürəyi o qədər böyük idi ki, orada hamıya yer var idi. Ona görə o ürək bu yükə tab gətirmədi.

Arif bəy dünyasını dəyişəndə Ülviyyə xanımla danışdım, hər ikimiz çox məyus idik. Ülviyyə xanım dedi ki, bundan sonra bəs biz kiminlə məsləhətləşəcəyik? Bəs kiminlə danışacağıq? Kimə zəng edəcəyik?

Bu neçə illərdə yadıma gəlmir ki, Arif bəyə mən nəşə bir ya mesaj yazım, ya zəng eləyim, o həmin vaxt cavab verməyə. Arif bəy tez-tez xəstə, yorğun olmasına, dərman qəbul edəndən sonra dincəlməli olmasına baxmayaraq həmişə əlaqə saxlayırdı. Zəng edəndə də: “Üzrlü sayın, yatmışdım deyə sizin zənginizi eşitməmişəm” deyərdi. Deyirdim: “Arif bəy, siz məni üzrlü sayın, siz xəstəsiniz, mən sizi narahat edirəm.”

Arif bəy hamımızın itkisidir. Bunu hələ uzun müddət hiss edəcəyik.

Evdə dəyərli bir kitabın varsa, onu özün almısan, çətinliklə tapmısan, oxumağı yubada bilirsən. Fikirləşirsən ki, nə vaxtsa oxuyarsan. Amma biləndə ki, o kitabı səndən alacaqlar, gecəni gündüzünə qatıb oxuyursan. Biz Arif bəyimizi, Arif müəllimimizi sağlığında tam oxuya, öyrənə bilmədik, fikirləşmədik ki, o bu dünyanı belə tez tərk edəcək. Yəqin ki, bundan sonra illərlə oxuyacağıq, illərlə öyrənəcəyik. İllərlə onun həyatını, ömrünü verdiyi ideologiyasını öyrənəcəyik, hələ bundan sonra onun yoxluğunu daha çox hiss edəcəyik.

Arif bəyin xatirəsi hamımızın ürəyində həmişə yaşayacaqdır.

O böyük ürəkli, demokratik düşüncəli, böyük ideologiyalı bir insanın başladığı yolu hələ biz çox öyrənəcəyik. Hələ ona çox borclu olduğumuzu dərk edəcəyik.

Dəyərli Bəyim xanıma, gözəl övladlarına, bütün dostlara bir daha başsağlığı verirəm. Biz hamımız sizin yanınızdayıq. Arif bəy hamımızın itkisidir. Nur içində yatsın dəyərli Arif bəy. Son həftəni, bu xəbəri eşidəndən sonra o qədər özümü pis hiss etdim ki, fikirləşirdim ki, kaş zəng edib bir daha səsini eşidərdim. Bilirdim xəstə olduğunu, narahat eləmək istəmirdim, fikirləşirdim ki, qoy evə gəlsin, bəlkə sonra Bəyim xanımla danışaram. Amma dönmədi evinə Arif bəy...

İndi hamımız belə vidalaşıyıq ...

Turan Əliyev: Bir azərbaycanlı kimi belə bir gündə Arif bəy haqqında danışmaq çox ağırdır.

Arif bəyi yazdığı kitablardan, xalq hərəkatı iştirakçılarının söhbətlərindən, Naxçıvanın müdafiəsinin döyüşçülərindən, dayılarından, əmilərimdən, ziyalılardan, alimlərdən eşitdiklərimdən və mətbuatdan oxuduqlarımdan qiyabi tanıyırdım.

Tale elə gətirdi ki, biz mühacirətdə bir şəhərdə yaşadığ və bu mənim üçün böyük bir qürur oldu.

Arif bəydən öyrəndiklərim, onun məsləhətləri həyatıma və siyasi karyerama çox önəmli təsir göstərdi.

Nə zaman onunla məsləhətləşdim, uğur qazandım.

Vətəni, millətini sevən çox səmimi müəllimimizi, alimimizi, ağsaqqalımızı itirdik.

Ailəsinə, onu sevənlərə, millətimizə başsağlığı verirəm.

Allah rəhmət eləsin!!!

Elmira Rəhbəri: Hörmətli həmvətənlər!

Arif bəyin dünyasını dəyişmə xəbərini acı ilə qarşıladım. Üzüntümüz həsrətimiz qədər böyükdür. Çünki Arif bəy bizim həyatımızda çox böyük bir önəm daşıyırdı. Buna görə gəlin bu insanı yaşadığı müddətdə əldə etdiklərinə, həmçinin doğma və yaxınlarına göstərdiyi diqqətə görə xatırlayaq.

Özəl həyatında Arif bəy bir oğul, qardaş, dost, həyat yoldaşı, ata və baba idi. İş həyatında o bir müəllim və siyasətdə görkəmli bir xadim idi. Onun Azərbaycan Xalq Cəbhəsindəki fəaliyyəti ayrıca bir mövzudur.

İnsan öz xalqına müxtəlif cür xidmət edə bilər. Arif müəllim Azərbaycanla və ana dilimiz — Azərbaycan türkcəsi ilə bağlı bilgilər yayır, insanları bilgiləndirirdi. Bilgi gələcək nəsillərə miras olan bir xəzinədir. Bilgini düzgün qoruyub saxlamaq, qədrini bilmək də gərəkdir. İnanıram ki, Arif bəyin qazandığı və verdiyi bilgilər tələbələri, həmkarları, dostları və övladları tərəfindən qorunub saxlanılacaq və yayılacaq.

Bu səbəbdən biz bu gün, həm də Arif bəyin hörmətli xanımına və gözəl övladlarına başsağlığı verməklə saygımızı bildiririk.

Arif bəy, Türk xalqının tarixinə və dilinə çəkdiyiniz zəhmətlərdən dolayı sizə saygımızı bildirirəm.

Səttar Sayın Sevin: — Belə bir münasibətlə buraya, bu şəhərə, Yöteburqa gəlmək istəməzdim. Arif bəyin ölüm xəbərinə inanmaq istəmirəm. Son zamanlar görüşmədiyimə görə çox üzgünəm. Arif bəy Sovetlər sisteminin pisliliklərindən özünü qurtaran, ürəyi saf və təmiz insan, təşkilat bilicisi idi. Çox səbrli olduğundan bəzən təşkilat ilkələrini pozanlara sərt cavab vermirdi.

Nə olaydı dünyada bir ayrılıq, bir də ölüm olmayaydı. Ayrılığın əlacı var, yenə insanlar bir-biri ilə gec də olsa, görüşə bilər, ayrılıqda görüşmək üçün yenə ümid var, ancaq ölüm üçün görüşməyə heç ümid yoxdur. Mən artıq Arif bəylə görüşə bilməyəcəyəm. Dəfn mərasiminə heç gəlməyim gəlmir. Gəlib Arif bəyi torpağa tapşırmaq istəmirəm.

Arif bəylə 1991-ci ilin noyabrında İstanbulda keçirilən Türk Dərnəkləri Birliyinin Qurultayında tanış olduq. Sonralar Bakıda Arif bəyin ailə üzvləri ilə görüşdüm. Beləcə səmimi münasibətimiz yarandı.

Arif bəy bir neçə dəfə İsveçdə, Stokholmda qonağımız oldu. Mühacir həyatı yaşamaq məcburiyyətində qalanda onu Stokholmda mən qarşıladım. Bir neçə gün birlikdə söhbət etdik. Yazı və təşkilat işlərindəki bacarığını bildiyimdən Stokholmda qalmasını istədim. Yöteburqda həm dostları, həm də qohumu olduğu üçün orada yaşamağı seçdi.

Yöteburq şəhərini çox sevirdi. Deməli, Arif bəyin taleyi belə imiş, bu şəhəri sevcək, burada yaşayacaq, burada da əbədiyyətə qovuşacaqmış. Arif bəylə Azərbaycan Dərnəkləri Federasiyasında birlikdə çalışdıq. İş yöntəmləri üzrə dartsışmalarımız da

oldu. Uman yerdən küsərlər deyiblər. Arif bəyi bəzən çox yorur, çox incidirdik. Bütün bunları vətən, millət üçün edirdik.

Əzizim vətən yaxşı, Geyməyə kətən yaxşı, Gəzməyə qərib ölkə, Ölməyə vətən yaxşı deyiblər. İsveçin milli himnində isə mən vətəndə yaşayıb, vətəndə də ölmək istəyirəm deyilir: “Jag vill leva, jag vill dö i Norden”. Bizim də ölkəmiz gəlir, inkişaf edir, gözəlləşir. Qarabağımız erməni terrorçularının işğalından tam olmasa da, qismən qurtarıb. Biz də ölkəmizdə həm yaşamağı, həm də elə öz ölkəmizdə ölməyi arzu etməyə başlamalıyıq.

Arif bəy təşkilat işlərində ilklərə çox bağlı insan idi. Onun ruhunun şad olmağını istəyənlər, onu sevənlər təşkilat məsələlərində, siyasi fəaliyyətlərində ilkələri ayaq altına atmayın, ilkələrə sadıq qalın. Mən heç vaxt prinsipləri ayaq altına atmayacağam.

Teymur Eminbəyli: Arif Rəhimoğlu ilə tanışlığımız 1989-cu ilin Meydan Hərəkətindən başlasa da, yaxınlığımızın tarixi bir az sonraya təsadüf etdi. Əbülfəz Elçibəyin Kələkidən Bakıya qayıtması ilə ölkədə ictimai-siyasi həyat yenidən canlandı. O vaxta qədər susqun və səssiz olan Bakıda da bir ictimai-siyasi dirçəliş başladı. Lakin ümumi ruh yüksəkliyini kölgələyən, vəziyyəti mürəkkəbləşdirən məqamlar da vardı. Əbülfəz bəy Bakıda olmadığı müddətdə Xəqani küçəsi 33 ünvanında yerləşən Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyasında (AXCP) Elçibəyin fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq üçün müəyyən işlər görülmüş, partiya təşkilatına kifayət qədər əleyhdarlar yerləşdirilmişdi. Belə bir məqamda Əbülfəz bəy mübarizənin miqyasını daha da genişləndirmək məqsədilə Bütöv Azərbaycan Birliyinin (BAB) yaradılmasına qərar verdi. Bu sahədə ilk çalışmalar başladığı zaman

təşkilati işlərində xüsusilə fəal olan Arif Rəhimoğlu ilə yaxın münasibətlərimiz yarandı. BAB-ın bütün yazı-pozu işləri, demək olar ki, Arif bəyin üzərinə düşmüşdü.

Bundan bir il əvvəl, 1997-ci ildə, ABŞ-ın Los Angelos şəhərində Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin (DAK) birinci qurultayı olmuşdu. Birinci Qurultayda Bakıdan azsaylı nümayəndələr olsa da, tədbir İran İslam Respublikasının bayrağı altında keçirilmişdi. Azərbaycan mətbuatında qurultayda iştirak etmiş bəzi müxalifət partiyalarının nümayəndələri tənqid edilmişdi. Növbəti qurultaya getmək və oradakı vəziyyəti ələ almaq üçün BAB-dan bir neçə nəfər, o cümlədən də Arif Rəhimoğlu, mən görəvləndirildik. 1998-ci ildə Vaşinqtonda keçirilən ikinci qurultaya gedərkən onunla daha da mehribanlaşdıq. Mən Arif bəydəki dürüstlüyü, çalışqanlığı, səmimiyyəti, mərdliyi, barışmazlığı orada daha yaxından müşahidə etdim.

Tale elə gətirdi ki, o, 2003-cü ildə Azərbaycandakı prezident seçkilərindən dərhal sonra İsveçə mühacirət etməli oldu. Burda da taleyimiz kəsişdi və ondan bir neçə ay sonra mən də mühacirət etmək məcburiyyətində qaldım.

Birgə fəaliyyətimiz yenidən başladı və İsveçdə dərnəklər qurulması üçün onun başlamış olduğu işlərə mən də cəlb olundum. Qısa bir zamanda Yöteburq şəhərində 6-7 dərnək yaradılmasına nail olan Arif Rəhimoğlu Azərbaycan Evinin qurulmasını təşkil etdi. Bu təşkilatların sənədlərinin hazırlanması, qeydiyyatdan keçirilməsi, fəaliyyətlərinin təşkili kimi önəmli işlərdə yükün, demək olar ki, hamısı Arif bəyin çiyinlərində idi. Nizamlı-düzənli təşkilat işlərinə başlayan Arif bəy həmçinin bu işdə bizə də örnək olur, xüsusi ruh verirdi. Mən də yaşadığım Stokholmda Bütöv Azərbaycan Təşkilatını və digər dərnəkləri qur-

mağa və soydaşlarımızı təşkilatlanma işinə cəlb etməyə başlamışdım. Hələ 1997-ci ildə yaradılmış Azərbaycan İsveç Federasiyasının işində axsamalar vardı. Əl-əl verərək işi yoluna qoymağa çalışdıq. Səhhətindəki problemlərə baxmayaraq, Arif bəy yorulmaq bilmədən bu işlərə vaxt ayırır və əmək qoyurdu. Təşkilatın bütün ağırlığı demək olar ki, onun üzərində idi. Bir neçə il sonra artıq “Stokholm Azərbaycan Evi”ni də burada olan dər-nəklərimizin hesabına yaratmağa nail olduq.

Çalışmalarımız bu minvalla davam edirdi. Amma gün gəldi, birdən-birə Azərbaycanımıza ağır itki üz verdi. Hamımızın sevdiyi Arif Rəhimoğlu qürbət ölkədə dünyasını dəyişdi.

Əslində birdən-birə də olmadı. Arif bəyin ürəyində uzun illərdən bəri problemlər vardı, daha öncə Türkiyədə ürək əməliyyatı da olmuşdu. Ölümündən 6-7 il əvvəl isə İsveçdə Arif bəyin ürəyi dəyişdirilib, yeni ürək qoyulmuşdu. Bədənin başqa orqanlarının yeni ürəyə adaptasiya olması lazım idi. Bəzi orqanlar üçün adaptasiya prosesi ağır olmasa da, başqa orqanların uyğunlaşması üçün hər gün otuzdan çox dərman içmək məcburiyyətində idi. Belə olan halda, təbii ki, xəstəliyinin sağalmaz olduğunu bilirdi. Amma həkimlərə çox güvənirdi. Düzgün diaqnoz qoyulacağı halda müalicənin mümkünlüyünə inanırdı.

Onunla təşkilati işlərlə bağlı söhbətlərimiz və görüşlərimiz çox sıx olsa da, sonuncu üz-üzə görüşümüz ölümündən bir neçə gün öncə oldu. Mən ona, o da mənə təsəlli verdik. Görüləcək işlərimiz vardı, onları danışdıq. Xəstəxanada olmasına baxmayaraq ABA Medianın bütün verilişlərini izləyirdi. Nöqsanlarımızı telefon danışqlarımızda deyirdi, amma uğurlu olacağımıza da ümid edir, moral verirdi. Son görüşümüzdə sanki hesabat verirmiş kimi, “Yöteburq Azərbaycan Evi”nin maliyyə ili üçün sənədlərini xəstəxana-

da hazırladığını bildirdi. “Mən dedim, Atay (ortancıl oğlu) yazdı, hazırladı” dedi. Mən də onu qınamağa başladım ki, sağlamlığınızın belə ağır vaxtında dincəlin, müalicənizlə məşğul olun. Olsun, dedi, sənədlərin hazırlanmasının vaxtı keçə bilər. Federasiya ilə bağlı tapşırıqlar verdi. “Stokholm Azərbaycan Evi”nin işlərini soruşdu. Mən onun həyatı belə tez tərk edəcəyinə inanmırdım. Möcuzələrə inanırdım. Həmin gün yanına gələcəyimizi bildirdi. Uçaqdan düşən kimi zəng elədi. “Oğuz (oğlu) sizi qarşılayacaq” dedi. Biz onu yoluxmağa getməyimizə baxmayaraq, o bizim qeydimizə qalırdı. “Evə, bizə gedin, yoldan gəlmisiz, yemək yeyin, dincəlin, sonra xəstəxanaya gəlin” dedi. Görüştük. Səsi titrəyirdi. Hər gün telefonda dəfələrlə danışdığımız səsi indi çox titrək idi. Bir həftə sonra yenə yanına gələcəyimizə söz verib ayrıldıq.

Ayrılanda “təşkilatlanmada sənə inanıram”, dedi. Tapşırıqlar verdi. Dostlara da ki, sağalan kimi toplantılara qatılacağam. MHB həftəlik konfranslarını nəzərdə tuturdu.

Arif bəy həyat və yaşamaq eşqi ilə dolu bir insan idi. Heç nəyə ümitsiz baxmırdı: “Sağlıq olsun, qismət olsa” deyirdi. Biz necə dəyərli bir insanı itirdiyimizi bəlkə də hələ tam dərk edə bilmirik. Biz Elçibəyin qoxusunu Arif bəydən alırdıq. Daha ala bilməyəcəyik o qoxunu. O artıq həyatda yoxdur. Əvəzində, Azərbaycanımızın problemləri qaldı bu həyatda. O yükü bizlər qaldıra biləcəyikmi? Amma qaldırmalıyıq. Rəsulzadənin, Elçibəyin, Arif Rəhimoğlunun ruhlarının xatirinə bu yükün altına indi bizlər girməliyik, onların ömürlərinin çatmadığı işləri bizlər etməliyik. Onlar bütün yükü öz çiyinlərinə almışdılar. Bizə çətin olmasın deyər. Biz indi bu yükü bölüşdürməliyik. Çiyin-çiyinə dayanmalıyıq. Hamımızın çiyinə düşən yükü bəlkə o zaman daşıya bilərik. Millətin yükü hər zaman ağır olub!

Sağlığında olduğu kimi ölümündə də hamını bir araya gətirən Arif Rəhimoğlu, ruhun şad olsun! Dünyanın bir çox yerlərindən yaxın uzaq demədən səni sevənlər səninlə vidalaşmağa, səni son mənzilinə yola salmağa gəldilər. Azərbaycanın birləşməsindən, bütövləşməsindən nigarançılıqla narahat getdin. Seyid Cəfər Pişəvəri kimi, Əbül fəz Elçibəy kimi. Amma torpaqlarınız qovuşdu. Bakıdan gələn dostlar sağ olsunlar, gələrkən özləri ilə hər iki dahimizin məzarlarından torpaq gətirib İsveçdə sənin qəbrinə səpəcəklər. Bu, bir təsəlli oldu bizlərə. Özləri qovuşa bilmədilər, torpaqları qovuşsun, dedik. Qürbət insanlar üçün çox böyük bir dərddir. Dünyasını dəyişənlər üçün isə bu dərd daha ağır olur. Hər quş öz yuvasında, hər canlı öz yerində yaşadığı kimi insanlar da öz vətəninə yaşamaq istər. Amma insanları da öz yurd-yuvasından didərgin salan elə insanlar deyilmi? Görünür talenin qisməti belə imiş. Bizim də alınımıza qürbət payı düşüb.

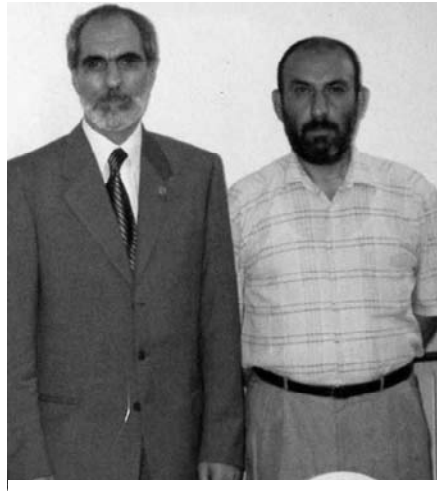
Arzum budur, vətənimiz sən arzuladığın kimi tam azad və demokratik olsun! Ailən və dostların vətənə dönsünlər. O zaman sən məzarını da vətənə aparmaq bizə qismət olacaq! Mən şahid oldum ki, sən yaşayırsan, Arif Rəhimoğlu. Məzara qoyulsan da, ürəyimizdə yaşayırsan. Ölsəydin, sən işığına bu qədər insan toplaşmazdı. Sən sağlığında da nur idin, işıqlı idin, indi də. Məzarın nurla, işıqla dolsun!

SOSIAL ŞƏBƏKƏDƏ YAZILANLAR

Adil Mikayılı: Allah-dan Arif bəyə rəhmət diləyirəm. Məkanı cənnət, ruhu şad olsun.

Arif bəyin cismani itkisi, böyük itkidir. Bizlər onun dərslərində iştirak edənlər üçün onun itkisi, əsasən də millətçi kəsimi üçün böyük itkidir.

Ailəsinə, yaxınlarına, onu tanıyanlara səbr diləyirəm.

*Soldan: Əbülfəz Elçibəy
və Arif Rəhimoğlu*

Aida Paşayeva Babuçu (Kayseri): Çox üzüldüm. Allah rəhmət eləsin. Arif müəllimin təmsalında fikir-qan yaddaşımızın əsas məhək daşını itirdik.

Aqil Səmədbəyli (İstanbul): Arif Rəhimoğlu haqqında zamanın keçmiş formasında danışmaq mənim üçün ağırdır. Təkcə ona görə yox ki, mən onu şəxsən tanıyırdım. Əsas ona görə ki, Arif Rəhimoğlu sevgili liderimiz Əbülfəz Elçibəyin ən yaxın silahdaşlarından biriydi. Arif Rəhimoğlu Elçibəyin silahdaşı, onun ideoloji məsələlər üzrə müavini olmaqla bərabər, həm də özünü Elçibəyin sırası əsgəri sayacaq qədər təvazökar bir dava ada-

miydi. Böyük adamlar sadə olurlar. Arif Rəhimoğlu da çox sadə adamıydı. Əsla özünü yekə tutmaz, qarşısındakının yaşının neçə olmasından asılı olmayaraq onunla həmyaşdımsı kimi davranardı. Arif bəy xəstə olmasına və həkimlərin ona siyasi fəaliyyətlə məşğul olmağı qadağan etməsinə baxmayaraq o yazmaından, social şəbəkələrdə yaradılmış qruplarda danışmaqda, dinləyicilərin suallarına cavab verməkdən qalmırdı. . WhatsApp qruplarında maarifləndirici söhbətləriylə hər kəsə faydalı olurdu. Arif bəy Tanrıdan bir neçə il ömür istəyirdi ki, əlindəki yarımçıq kitablarını tamamlasın. Ancaq ömür vəfa etmədi. Amansız xəstəlik Arif bəyi də Elçibəy kimi tez aldı əlimizdən. Arif bəy Bütöv Azərbaycan sevdalısiydi. Hətta Bütöv Azərbaycan onun üçün kifayət etmirdi, Böyük Azərbaycan qurmalıyıq deyirdi. Arif bəy vətən sevdalılarıının könlündə taxt qurub bu fani dünyadan köçdü. Ruhu şad, arzuları çin olsun.

Alpay Azər: İdeologiya hakimiyyətə gəlib siyasət həyata keçirməkdən öncəki ideyalar toplusudur. Var kabinet ideolaqları, sırf elmi əsərləri oxuyub ideoloji konsepsiyalarla meydana çıxırlar. Bir də var, siyasi proseslərin içində ola-ola ideologiya yaradanlar.

1993-cü ildə Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinin üçüncü kursunda oxuyurdum. Azərbaycanda siyasi proseslərin qaynadığı, Qarabağda ağır döyüşlərin getdiyi vaxtlar idi. Bir dəfə, bizdən bir kurs aşağı oxuyan dostumuz Faiq mənə, indi Rusiyada yaşayan Vüqara və Ruzbehə dedi ki, sizi maraqlı bir insanla tanış edəcəm.

Axşamüstü bizi bir həyət evinə aparan Faiq üçümüzü də Arif bəylə tanış etdi. Elə o görüşdə bildik ki, bizimlə söhbət

edən Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibəyin ideoloji məsələləri üzrə müavini Arif Rəhimoğludur.

Hamımız Arif bəyin söhbətinin seyrinə düşmüşdük. Mən illər sonra Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin “Beynəlxalq münasibətlər” fakültəsinin aspiranturasında oxuyanda, biləcəkdim ki, Arif bəy həyatımda tarixi əhəmiyyətli məsələlərə sistemli yanaşa bilən ilk alim imiş. Demək olar, bütün humanitar elmlərin nəzəriyyələri haqda dərin bilgisi olan bu insan söylədiyi mülahizələrin kontekstində Azərbaycanın gələcək perspektivlərindən xeyli danışdı, suallarımıza cavab verdi. Dəqiq yadımdadır ki, hardasa üç saatdan çox davam edən bu söhbətdən heç birimiz yorulmadıq.

Sonralar onun İsveçə köçdüyünü bildim, arada qohumu Faiqdən soruşurdum, nə ilə məşğul olur, “həmişəki kimi elmlə”, cavabı belə olurdu. Bu yaxınlarda Arif bəyin dünyasını dəyişməsi xəbərini feysbukdan oxuyanda, onunla cəmi birçə dəfə baş tutmuş məzmunlu, heç vaxt yaddan çıxmıyacaq görüşü xatırladım və anladım ki, Azərbaycanın fikir tarixində iz qoymuş dəyərli bir insan bu dünyadan köçdü.

Bəlkə, səhv edirəm, amma mənə elə gəlir, Arif Rəhimoğlu Azərbaycan elmi ictimaiyyətinin az tanıdığı şəxsiyyətlərdəndir. Ümid edirəm, bundan sonra mütəxəssislər onun elmi irsinin qorunması üçün səy göstərəcək. Gələcəkdə heç olmasa, beş-yeddi ildə bir dəfə “Azərbaycan: milli ideoloji məsələləri” mövzusunda elmi konfransların keçirilməsi onun xatirəsinə gözəl hədiyyə olardı.

Aydın Məddət oğlu: Əqidədaşım, müəllim yoldaşım, mübarizə arkadaşım, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Arif bəy Rəhimoğlunun 2 saat öncə İsveçin Yöteburq şəhərində vaxtsız

vəfatından kədərlənir, mərhumun ailəsinə, yaxınlarına, milli davamızdakı mücadilə yoldaşlarına dərin hüznə başsağlığı verirəm. Ruhu şad olsun.

Aygun Cəfərova: Başınız sağ olsun, Nazim Muradov. Ruhu şad olsun ki, bundan sonra belə gözəl insan olaraq həyat qazandı.

Allah dostlarına, ailəsinə səbr versin, çox üzüldüm. Belə bir aydınımızı cavan ikən itirmək ağır haldır. Haqqında bir az oxudum. Sanki boynumuza bir bərc gəlir kimi hiss etdim. Yollarını davam etdirmək, onlar kimi olmağa çalışmaq lazım - deyə. Sizin vasitənlə tanıyıram belə aydınlarımızı. Maaləsəf, bəzilərini vəfat xəbərlərindən tanımalı oluram... Ümmandır ziyalılarımız. Kaş ki, vətən onları öz qoynunda saxlaya bilsəydi. Çox şey dəyişərdi cəmiyyətimizdə. Mənim kimi buralardan bezməzdilər, elmin gerçək təyinatından yararlanar, daha xeyirli ola bilərdik. Vətəndən uzaq qalan hər Nazim Muradovda, hər Arif Rəhimoğlunda o qədər çox şey itiririk ki. Bəlkə də bilmirsiniz. Elmdə mədəniyyətdən, əxlaqdan, dürüstlükdən tutmuş elmə sevgiyə qədər, dəyərlərimizi qorumaq istəyinə qədər çox şeyi itiririk burada olmamağınızla.

Aygun Muradxanlı: Milli mücadilənin iki dəyərli ismi Nəsir Ağayev və Arif Rəhimoğlu bir neçə gün fərqlə bu dünyaya vida etdilər. Əbədi yerləri cənnət olsun. Allah rəhmət eləsin.

Rüstəm Behrudi:

*Tanrı dağına yol gedir,
Bu yol hər yandan keçəcək.
Tanrımız qurban istəyir,
Kim görək candan keçəcək?!*

Böyük işlər, böyük ideallar qurban tələb eləyir!

Arif bəy Türklük, Turançılıq davasının ən böyük savaşılarından biri idi!

Ailəsinə, sevənlərinə dərin hüznə başsağlığı verir, səbr diləyirəm!

Tanrı dağındakı ruhuna salam olsun!

Cabbar Cəlilsoy: Allah Arif Rəhimova rəhmət eləsin. 1980-ci illərdə böyük alim Mirəli Seyidovun dedikləri özünü doğrultdu. O, Arif Rəhimoğlunun Azərbaycanın ən böyük alimi olacağını söyləmişdi. Allah hər ikisinə rəhmət eləsin.

Ceyhun Nəbi: Azərbaycanın dərdləri o qədər böyükdür ki, nə qədər təmiz ürək sahibləri bu dərdə dözməyib həyata əlvida deyiblər. Bu gün onlardan biri soyuq İsveç torpağında torpağa tapşırılır. Bu insan Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin önəmli simalarından biri, zamanında gizli dərnlər quraraq Azərbaycan davasına könül vermiş, AXC-nin Naxçıvan Vilayət Komitəsinin İdarə Heyətinin üzvü, AXC-nin proqram və məramnaməsinin müəlliflərindən biri — Arif Rəhimoğludur.

O, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin özünü gözə soxan bir çox simalarından fərqli olaraq siyasi oyunçu deyildi, amal və məfkurə adamı idi. Öz işinin millətə xidmət olduğunu və bu işi həy-küy salmadan, özünü gözə soxmadan belə həll etməyi ruhən dərk edən biri idi. Dərdləri ilə vətəni tərk etdi. Xəlil bəylər, Şəfi bəylər, Xosrov bəylər, Tofiq Qasimovlar kimi bədəni qütbətə, sakit və soyuq İsveç torpağına əmanət edilir.

Ruhuna sayğılar sunaraq sözlərimi Ağamalı Sadiq Əfəndinin şeiri ilə bitirirəm:

*Qürbətdə vətən görükməz,
Qolundan tutan görükməz.
Qəribə kafən gərəkməz,
Doğra məni tülə sarı,
Sarı, lələ, sarı neynək...*

Elman Tağıyev: — Bu gün Azərbaycan Türkünün demokratiya və azadlığı üçün mübarizə aparan əsil Türk oğlu Arif bəy əbədiyyətə qovuşdu! Arif bəyin Rus imperiyasına qarşı azadlıq arzusu reallaşdı, bu günləri gördü! Digər Bütöv Azərbaycan arzusunu inşallah biz həyata keçirərik! Ruhun şad, məkanın cənnət olsun, Arif bəy!

Elxan Səmədov: Arif bəy nəinki Azərbaycanın, eləcə də Türk Dünyasının dəyərli alimi, dəyərli ziyalı idi. O, xalqların milli və etnik kimliyini, tarixini dərinlən bilən görkəmli bir elm xadimi; millətini, vətənini sevən bir ziyalı idi. Arif bəyin çıxışlarına qulaq asmaq sanki böyük bir mənəvi sərvət əldə edirdik. Aramla, səbrlə, təmkinlə etdiyi çıxışlardan doymaq olmurdu. Arif bəyin itkisi Azərbaycan xalqının, Türk dünyasının itkisi idi. Allah ürəyində tutduğu arzuların həyata keçməsinə xalqımıza qismət eləsin.

Eluca Atalı: Adam inana bilmir. Elə bilirəm yenə dərdləşəcəyik, lazımı məsləhətlərini verəcək. Nur içində yatsın, gözəl dostumuz.

Ədalət Nemətov: Qazandığı dövlət müstəqilliyi və rəhmət oldu.

Əhad Ustadbağırılı: Milli ideologiyamızın fədaisi, Bütöv Azərbaycan Birliyinin, Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının yorulmaz, yenilməz əsgəri; Turançı, Türkoloq, vətəninə didərgin düşmüş, mühacir həyatı yaşayan ulu qardaşım, ustadım, böyük Türk ulusunun alpəranı (qəhrəmanı) sayın Prof. Dr. Arif Rəhimovun aramızdan ayrılması xəbəri Azərbaycanın güneyindəki Türk millətsevərlərini dərin üzüntü və yasa boğmuşdur. Böyük Türk millətinin başı sağ olsun.

Elçibəy, Arif bəy, Ənvər Börüşoy və b. milli düşüncə sahiblərini itirə-itirə gedirik. Bir bilgin mənə demişdi ki, Avropanın, Amerikanın, Rusiyanın, Çinin və bütün sömürgeçi dövlətlərin öndərləri milli duruşa düşməndir.

Arif bəylə ilk tanışlığım Ənvər Börüşoyla Bakıda, Dəmiryol Vağzalı yaxınlığındakı metro stansiyası önündə oldu. O, Ənvər bəyin dostu idi və o dönmə Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutundan ayrılıb Bakıya, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi sədrinə İdeoloji İşlər üzrə müavin vəzifəsinə gəlmişdi. Xalq Cəbhəsinin 4-cü mərtəbəsində Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Dağıstan, Quzey Qafqaz və b. bölgələrdən Azərbaycana sığınmış siyasilərə qərargah ayırmışdı. Biz orada “Türküstan — Turan Birliyi Təşkilatı”nı yaratdıq və “Türküstan” adlı dərgini nəşr etməyə başladıq.

Mən həmin dövrdə Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətində ali təhsil aldığımdan və ictimai əsaslarla Prezident Rauf Denktaşın Türk dünyası üzrə özəl danışmanı vəzifəsini yerinə yetirirdim. Rauf Denktaşın yeni özgürlük əldə etmiş Türk cümhuriyyətləri arasında Azərbaycana marağı böyük idi. Bunu nəzərə alaraq

QKTC-nin prezident administrasiyası ilə danışıqlar apararaq Arif Rəhimoğlunu oraya dəvət etdirdim.

Bəlkə də, Arif bəy Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinə rəsmi ziyarətə dəvət edilən ilk siyasi xadim oldu. Adada onları qarşılamadan sonra “Şəhidlik”ə ziyarətə apardılar. Sonra Arif Rəhimoğlunu cümhurbəşkanı Rauf Denktaş, başbakan Eroğlu, məclis başkanı Hakkı Atun, Milliyətçi Hərəkat Partisi başkanı Zorlu Töre qəbul etdilər. Azərbaycan — Kıbrıs mövzusunda geniş söhbətləri oldu.

Yerin uçmaq, ruhun şad olsun böyük Türk bilgini, sayın Arif bəy! Düşüncələrin qalarqı olsun, gözün arxada qalmasın! Türk dünyasının başı sağ olsun! Elçibəyə sadıq qalan çox az insandan biri olan Arif bəyin ruhu şad olsun!

Əkbər Məmməd oğlu: Arif Rəhimoğlu Azərbaycanın ikinci dəfə müstəqillik qazanmasında, Azərbaycanda Türkçülük, Turançılıq ideologiyasının formalaşmasında əvəzsiz xidmətləri olan şəxslərdən biridir. O, əsaslı Əli bəy Hüseynzadə, Ziya Göyaltı kimi nəhəng Türk ideoloqları tərəfindən qoyulmuş, sovet repressiya maşınının ən kəskin dövründə belə Turançılıq, Türkçülük ideologiyasını sonrakı nəsillərə ötürməyi bacarmış Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın layiqli davamçılardan biridir.

Arif Rəhimoğlu ilə ilk tanışlığım 1991-ci ildə olsa da, bir-birinizi yaxından tanımamız “Şahmərdaçlıların işi” kimi tarixə düşən istintaqdan sonra başladı. 1996-cı ilin yanvar ayının əvvəllərində işlədiyim Müstəqil Elmi-Praktik Hüquq Mərkəzinin rəhbəri Aydın Kərimovun təklifi ilə “Şahmərdaçlıların işi”ndə təqsirləndirilən şəxslərin vəkili olaraq Bakıdan Naxçıvana yola düşdüm. Mən tək deyildim. Biz üç vəkil idik.

Naxçıvanın çox ağır, qazın olmadığı, işığın qısa fasilələrlə verildiyi, sərt qış dövrü idi. Şahmərdan Cəfərov erməni qəsbkarlarına qarşı döyüşmüş, Şərurda Könüllü Müdafiə Dəstəsinin komandiri, Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı, Naxçıvan Sərhəd Qoşunlarının komandanı olmuşdu. Məddah olmadığına, haqsızlığa baş əymədiyinə görə öldürülmüşdü. Onun ölümü və dəstəsinin üzvlərinin həbsi ictimaiyyətin marağında idi. Media üzərindəki sərt basqıya jurnalistlər hələ tab gətirə bildiklərindən mövzunu geniş işıqlandırırdılar.

İşlə bağlı Naxçıvanda olduğumuz zaman peşə vəzifəmizi layiqli yerinə yetirməyimiz üçün siyasi baxışlarından asılı olmayaraq bizə rahat şərait yaradır, qonaqpərvərlik edirdilər. Naxçıvanda olduğumuz 20 gün gərgin iş rejimi, maraqlı görüşlərlə yadda qaldı.

İşimizi bitirib Bakıya dönmək üçün Naxçıvan aeroportuna gəldikdən bir az sonra Arif bəyin də aeroporta gəldiyini gördüm. Görüşüb hal-əhval tutduqdan sonra məlum oldu ki, Arif Rəhimovlu ilə Bakıya bir təyyarədə uçacağıq. Arif bəylə söhbət etmək maraqlı idi. Daxili nə qədər təlatümlü olsa da, siması rahat görsənirdi. Siqaret yandıranda xəstəliyinə (bir neçə dəfə infarkt keçirdiyini bilirdim) işarə edərək “Arif bəy, bu sizə ziyandır.” deməyimə yüngül gülümsəməklə cavab verdi. Bir azdan aeroportda hava şəraiti ilə bağlı təyyarənin üç saat yubanacağını elan etdilər. Arif bəy yüngül əl çantasını götürərək bizə də onunla getməyi təklif etdi. “Hara?” soruşduqda Arif bəy “Bizə gedirik.” dedi. Biz yayınmağa, əziyyət verməməyə çalışsaq da, Arif bəyin ısrarından sonra onun təklifi ilə razılaşmalı olduq.

Həmin axşam Arif bəy evində bizi gözəl bir şam yeməyinə və gözəl söhbətlərə qonaq etdi. Gecəyə yaxın Arif bəy və iki və-

kil həmkarımla aeroportda təyyarəyə doğru gedəndə üzərimdə Naxçıvanın soyuq qış sazağının təsirini hiss edir, ürəyimdə 20 gündə bizə qonaqpərvərlik göstərmiş bütün əzizlərimizə minnətdarlıq, müdafiə etdiyimiz insanlara verilmiş ağır cəzalardan dolayı nigarançılıq hissi keçirirdim...

Arif Rəhimoğlunun ölüm xəbəri hamı kimi mənə də xeyli kədərləndirdi.

Arif Rəhimoğlu ruhən millətçi olsa da, qəlbən qərbçi idi. Uzun illər əvvəl böyük Türkçü Ziya Göyaltı tərəfindən düsturlaşdırılmış və bizim müstəqil dövlətimizin bayrağının rənglərində öz əksini tapmış “Türk millətindən, islam ümmətindən, qərb mədəniyyətindən” olmaq formulası Arif Rəhimoğlu şəxsiyyətində öz əksini tapmışdı.

Onun ömrünün son illərində şimali Avropada yaşaması da taleyin bir qisməti idi. Şükrələr olsun ki, 2020-ci ildə Azərbaycan igidləri tərəfindən itirilmiş Azərbaycan torpaqlarının böyük hissəsi düşmən tapdağından geri alındı. Müharibədən sonra Bakıda keçirilən paradda Azərbaycan igidləri tərəfindən Qarabağ savaşında məhv edilmiş rus texnikasının arxasınca Azərbaycan əsgərləri ilə Türkiyə əsgərləri birgə addımladılar. Bu, hamımızı qürurlandırdı.

Son vaxtlar Türk birliyi ilə bağlı ciddi addımlar atılır. Böyük Türk ideoloqu və Turan sevdalı Arif Rəhimoğlu da bunları uzaq Avropadan da olsa, gördü və sevindi.

Dəyərli ziyalı, səmimi insan Arif Rəhimoğlunun işıqlı xatirəsi onu tanıyanların qəlbində daim yaşayacaq. Ruhu şad olsun.

Ələkbər Zeynili: Çox acı və üzücü xəbər: Arif Rəhimoğlu İsveçdə vəfat etmiş. Azərbaycan daha bir dəyərli övladını qür-

bətdə itirmiş. 1920-ci illərin siyasi mühacirlərinin taleyini azərbaycansevərlər indi də yaşayırlar: M.Ə. Rəsulzadə və Əbülfəz Elçibəy ideyalarının daşıyıcı və inkişaf etdiricisi olan Arif bəy də sələflərinin taleyinə bənzər bir ömür yaşadı, Azərbaycan həsrəti ilə gözlərini yumdu, vətəndən uzaqlarda torpağa tapşırıldı.

Arif bəy ilə ilk tanışlığımız 1987-ci ildə hipertoniya xəstəsi olan anasını müayinəyə və müalicəyə gətirəndə olmuşdur. Sonralar onunla Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatında sıx-sıx görüşdük. Naxçıvan Xalq Cəbhəsinin formalaşdığı dövrlərdə tez-tez keçirilən aclıq aksiyalarında və mitinqlərdə, toplantılarda Arif bəyi daha yaxından tanımaq şansım oldu. Onun özünə məxsus təmkinini və cəbhəçilər arasında böyük nüfuzu vardı.

Aclıq aksiyası uzun sürəndə vəziyyəti pisləşənləri aksiyanı dayandırmağa ikna edə bilməyəndə Arif bəyin bir qayğıkeş ata nəvəsi ilə onlara yanaşması, sakit və təlqinedici söhbətlərlə onları razı sala bilmə qabiliyyəti mənə də örnək olurdı. O, aclıq aksiyası iştirakçılarını inandırmağa çalışırdı ki, mübarizənin ağırı və çətinini qarşıdadır. Ona görə də siz özünüzü qorumalısınız, vətənin sizin kimi cəsur oğullara ehtiyacı var.

1990-cı ilin yanvarında Sədərəkə hücum edən erməni silahlıları ölümlərini və yaralıları qoyub qaçmışdılar. Yaralılardan birini əsir kimi Naxçıvan şəhərinə gətirmişdilər. Gecədən xeyli keçmişdi, Arif bəy maşın göndərdi və mənim təcili gəlməmi xahiş etdi. Yaralı gənc bir oğlan idi. Müayinədən sonra müəyyənləşdirdim ki, sol qulağı tərəfdə güllə yarası, üz sinirinin iflici və kəllə-beyin travması vardı. Xəstənin vəziyyətinin ağır olduğunu, ancaq vəziyyətdən çıxma ehtimalının çox olduğunu izah etdim. Yaralının məxfi şəraitdə müalicə edilməsinə razılaşdıq. Bununla əlaqədar tez-tez görüşürdük.

Ermənilərin qəddarlığına qarşı nifrətlərini cilovlaya bilməyənlərin etirazına, narazılığına baxmayaraq istər tibbi, istər humanitar, istərsə əsirlərlə davranmanın beynəlxalq şərtlərinə görə, hətta siyasi mahiyyətinə görə yaralının müalicəsi önəm daşıyırdı. Yaralının yanındakı cəbhəçilərlə anlaşımamızda çətinliklər olurdu, hər dəfəsində Arif bəy ustalıqla məsələni həll edirdi. Hər görüşdüyümüzdə yaralının müalicə olunması üçün nə gərəkdirsə etməyimizi xahiş edirdi.

Ermənilər meyitləri alanda bu əsirlə maraqlandılar, məlum oldu ki, bu yaralı hüquq fakültəsində oxuyan bir tələbə və yüksək rütbəli bir zabıt oğludur. Çox keçmədi Moskvadan bir zabıt gəldi. Xəstəni Naxçıvan Şəhər xəstəxanasına yerləşdirdik və mən tərcüməçi kimi danışıqlarda iştirak etdim. Danışığ zamanı Arif bəyin çox təmkinli və qərarında möhkəm biri olduğuna şahid oldum.

İnsan həm bioloji, həm də sosial varlıqdır. Mövcud olmaqla yaşamağı bir birindən ayıra bilən insan hər şeydən öncə özünü dərk və inkişaf etdirən, həyatının mənasını müəyyən edib onu reallaşdırmağa çalışan, nəyin bahasına olursa olsun, məhz o məna uğrunda mübarizə apararaq özünü şəxsiyyətə çevirə bilən insandır. Bəli, Arif bəy həyatının mənasını millətə xidmətdə görə, həyatını millətinin demokratikləşməsi və bütövləşməsinə adayan böyük şəxsiyyət idi.

Onu da qeyd edirəm ki, 1988-1991-ci illərdə Naxçıvanda siyasi fəallıq çox yüksək idi. Xalq Cəbhəsi və təzə yaradılan dörd siyasi partiya ətrafında birləşənlər gerçəkdən böyük işlər görmüşdülər. Bu dövrün lazımi səviyyədə obyektiv işləndirilməyə və təhrifləri aradan qaldırılmağa böyük ehtiyac var.

Arif bəy yaddaşımda çox təmkinli, mütəvazi, az danışan, mitinqlərdə alovlu çıxışlar edən, qərarından dönməyən biri kimi qalıb. O çox mürəkkəb zamanda Arif bəy təmkin və soyuqqanlıqla çılğın cəbhəçiləri ustalıqla idarə edir və ümumi hərəkata yön verə bilirdi. Mən onun gülən və zarafat edən halını xatırlamıram. İçindəki təlatümü heç vaxt üzündə hiss etdirməzdi. Mitinq zamanı bir xəbər gəldi ki, “böyük qonağımız” gəlir. Bundan sarsılan sapına qədər türkçü Aydın bəy Qasımlı çox pis narahat olmuş və əsəbindən özündən getmişdi. Arif bəy də orda idi. Sanki heç nə olmamış kimi özünü aparırdı, amma onun nə çəkdiyini mən hiss edirdim.

Məncə, Arif bəyin ruhunun şad olması üçün öndərimiz M.Ə.Rəsulzadə və Əbülfəz Elçibəy məfkurəsini canlı tutmalı, onların arzularını həyata keçirməyə çalışmalı, başladıkları mübarizəni sonuna qədər davam etdirməliyik. Yəni Şimalı Azərbaycanda demokratiyanı inkişaf etdirərək, sivil ölkə qurmalı (elə bir ölkə ki, orda nə dissident olsun, nə də tibb xidmətinin, hətta bütün xidmətlərin zəifliyindən dəyərli yurtdaşlarımız vətəndən didərgin düşsünlər), Azərbaycanın birləşməsinə nail olmalı, geniş Türk Birliyini inşa etməyə çalışmalıyıq.

Fuad Qəhrəmanlı: Arif Rəhimoğlu dünyasını dəyişdi. Elçibəyin yaratdığı gizli dərnişin üzvlərindən olmuş, Naxçıvanda AXC-nin yaradıcılarından, sonra da rəhbərlərindən olan Arif bəy alim və siyasi-ideoloji məsələlərin dərin bilicisi idi. Dostum Alı Rza ilə birgə gəncliyimizdə bizə çoxlu oxumağı və yazmağı aşılayan Arif bəy mənim üçün əvəz olunmaz müəllim idi.

Milli düşüncəmin formalaşmasında rolu olan Arif bəyi sevgi və rəhmətlə anıram. Sonradan AXCP-də baş verən hadisələr

üzündən aramızda siyasi fikir ayrılığı yaransa da, hər zaman onun şəxsiyyəti və milli ideoloji baxışları mənim üçün dəyərli olub.

Hafiz Kərimov: Mənim bəxtim onda gətirib ki, zaman-zaman qarşıma bir-birindən dəyərli ziyalılar çıxıb. Elmi rəhbərim, yüksək elm və mədəniyyət sahibi Kamilə xanım Dadaşzadənin vasitəsilə nəcib, xeyirxah insan, gənclərə qarşı həmişə qayğı ilə yanaşan, təkcə Azərbaycanın yox, Türk dünyasının tanınmış alimi Əli Şamillə yaxın münasibətlərim yaranıb. Əli Şamilin bir çox dəyərli tövsiyələri ilə hadisələrə baxış bucağımın üfüqləri genişləniib. Eyni zamanda, Əli Şamilin vasitəsilə ilə də bir çox elm adamlarını tanımışam. Bir xeyli bundan öncə Əli müəllim və Aynur Qəzənfərqızının rəhbərliyi ilə WhatsApp-da Türk dünyasının bir sıra ziyalılarından ibarət qrup yaradılmışdı. Nə xoş halıma ki, o qrupa məni də layiq bilmişdilər. Dəyərli ziyalımız Arif Rəhimoğlunu oradan tanımışdım. Qrupda qoyulan müxtəlif mövzularla bağlı Arif müəllimin geniş informasiyaları, onun Türk xalqları haqqında, ayrı-ayrı Türk qövmlərinin tarixi, coğrafiyası, folklor və etnoqrafiyası, dili, dini və s. barədə geniş bilgisi məni heyran eləmişdi. Nəhayət, bir gün birbaşa Arif müəllimin özü ilə əlaqə saxladım. Özüm haqda məlumat verdim. Borçalı aşiq musiqisini araşdırdığımı, qismət olsa, gələcək fəaliyyətimdə Qarapapaq Türklərinin yaşadığı daha geniş coğrafiyada tədqiqat aparmaq istədiyimi, o cümlədən Borçalı ilə yanaşı Qars aşığılığını, Sulduz folklor musiqisini araşdırmaq niyyətində olduğumu bildirdim. Çox sevindi, uğurlar dilədi, bəlkə bir saata yaxın mənimlə söhbət elədi, 6 kitabını PDF formatında mənə göndərdi, bir sıra tövsiyələrdə bulundu. O, telefonda danışarkən,

mən əlimdə kağız, qələm özüm üçün qeydlər götürməyə çalışırdım. Yaza bildiklərimdən bəzilərini olduğu kimi sizinlə paylaşaram:

“Türklər, o cümlədən Qarapapaqlar əsrlər boyu elat mədəniyyətinə bağlı olublar, yayda yaylaqda, qışda qışlaqda ömür sürüb, heca vəznə ilə poetik nümunələr yaradıblar. 16-cı yüzilliyin sonlarından Şah Abbas tərəfindən yavaş-yavaş oturaqlaşmaya keçilib, bəzi tayfalar istisna olmaqla (məsələn şahsevənlər kimi) 18-ci yüzillikdə tam oturaqlaşma baş verdi və əruz vəznində də yazmağa başladılar.

Biz tayfaçılıqdan bölgəçiliyə keçmişik, Güneydə bölgəçiliyə yeni-yeni keçirlər, bizdə bölgəçilik, güneydə qəbiləçilik güclüdür. Türkiyədə artıq bir millət olaraq formalaşma baş verib. Biz bölgə və millət arasında, güneylilər tayfaçılıq və bölgəçilik arasındadırlar.

Azərbaycan aşiq sənətinin Qarapapaq qolu diqqətəlayiq bir mövzudur. Aşiq musiqisi ilə yanaşı, rəqs musiqimizdən yallı musiqi nümunələri araşdırılmalıdır. Yallılar bütöv Azərbaycan dəyərinə çevrilməlidir. Gördüyün işin təkə sənət baxımdan yox, milli baxımdan dəyəri olmalıdır, əsas hədəf də bu olmalıdır. Bu dəyəri ümumi bir sistem şəklində qavramaq lazımdır ki, onun ayrı-ayrı detalları başa düşülsün. Unutmamalıyıq ki, əslində əsas məsələ ərazi deyil, etnosdur. Ərazi olaraq hər-halda əsas istiqamət bu çevrəyə olmalıdır: Komican (Bozçalı) – Sulduz – Borçalı – Qars – Qazax musiqisi (qıpçaqlar)”

Yaza bildiklərimi yazdım Arif müəllimdən. O danışıqdan sonra ara-sıra əlaqə saxlayırdıq. Lakin son vaxtlar danışmamışdıq, heç xəstə olduğunu da bilmirdim. Qəfildən onun dünyasını dəyişdiyini eşidəndə mənə çox pis təsir elədi.

Həcər Paşayeva: 1980-ci illərin əvvəli idi. Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyat fakültəsində qiyabi oxuyur, bütün elmlərlə maraqlanır, günümü mütləq ilə keçirirdim. Yaşıdlarım vurnuxur, gələcək, həyat, karyera, ailə qurmaq haqqında düşünəndə mən kitabların içində eşlənməkdən bezmir, yorulmuram. Növbəti sessiyada bizə gənc bir müəllimi təqdim etdilər: Arif Rəhimoğlu. Sakit, hədsiz intellektual, etikalı, mədəni bir müəllim idi. Sakit danışar, nüfuzedicı baxışlarını müsahibinin üzünə zilləyib qiymətli fikirlərini aramla dik-tə edərdi. Nə qədər məlumatlı olsam da, Arif müəllimin bizə anlatdıqlarını ilk dəfə idi, eşidirdim. Bəzən mübahisəmiz olurdu. İslam dinini insanları əsarətdə saxlamaq alətinə çevirərək Şərqi, xüsusən, türkləri nə qədər geridə qoyduqları haqda əsaslı düşüncələri, məlumatları vardı. Yadımdadır, o vaxt qiyabi oxuduğum üçün orta məktəbdə tarixdən, biologiya və coğrafiyadan dərs deyirdim. Müəllimimə bütün dinləri güclülərin əlində qəsbkarlıq, başqalarını əsarət altında saxlamaq alətinə çevirmələrini dedim və Qərbdə Ku-Kluks-Klançılar, inkvizasiya tonqalları, Varfolomey gecəsi və s. haqda qısaca danışdım. Təbii ki, o bunları bilirdi. Ancaq Qərbin inkişafında hansı amillərin rol oynadığını o qədər mükəmməl misallarla izah etdi ki.

Ən çox bəyəndiyim, həvəslə dinlədiyim türkologiya, qədim türklər, onların tarixi haqda mühazirələr idi. Arif müəllim əsl türk idi, o bir türk oğlu idi. Düşüncələri o qədər mütərəqqi, modern və bizim üçün yeni idi, maraqla dinləyir, çox şey öyrənirdim.

Sonralar instituta sərif etdiyim beş illik zamana heyf-siləndim. Bircə Arif müəllimin dərslərindən başqa. Demokratik dü-

şüncəli, ədəbiyyatı sevən, mühazirələrinə barmaqarası baxmayan, bir neçə nəfər savadlı müəllim vardı, amma Arif müəllim başqa idi. Bizə anladırdı: kimsiniz, haradan gəlmisiniz, həqiqi tariximiz necədir, imperiya bizə nələr etdi, türklərin kökü haradan gəlir, şumerlər kimlərdir və s. Düşüncəmizdə kök salmış “böyük qardaş rus” ideologiyasını darmadağın edən fikirləri ilk dəfə idi, eşidirdik. O, bizim üçün qatı qaranlıqları yaran işıqdı.

Uzun illər müəllimim haqda heç nə bilmədim. Bu yaxında Arif müəllim haqda Kıbrısdə yaşayan həmyerlimiz Nazim Muradovdan öyrəndim. Sonra haqqında əldə etdiyim məlumatları oxudum, dinlədim. Aradan uzun illər keçməsinə baxmayaraq, şəklini görəni kimi tanıdım. Mənimlə eyni orta məktəbdə təhsil almış müəllimimi vətəndə çox incidiblər, canından artıq sevdiyi doğma vətəninin gələcək taleyi üçün daim çırpınan, narahat olan bir ürəyi başqa ürəklə dəyişəcək həddə çatdıran xəstəliyə düşər edib, doğma eldən didərgin salıblar.

Aydınlarımıza hədsiz həsəd və paxıllıq, düşmən dəyirmanına su tökmək, bəlkə də, bizim milli-tarixi taleyimizin faciəvi olması səbəblərinin ən böyüyüdür. Onun Nazim Muradova göndərdiyi səsini də dinlədim. İlahi, bu, mənim müəllimim Arif Rəhimovğunun səsi idi. Böyük ideoloq, mərhum prezidentimiz Əbülfəz Elçibəyin davamçısı Arif Rəhimovğunun səsi. Çətin danışır, zorla nəfəs alırdı. Ağlamaq tutdu məni. Təəssüf ki, onunla danışa bilmədim. Nəfəsi tənqiyirdi, danışmağa ürək etmədim. Bilsəydim, o bu dünyanı bu qədər tez tərk edəcək, bircə dəfə danışar, ehtiramımı, onu hələ də unutmadığımı deyər, arzularımı bildirərdim.

Əziz müəllimim, sizin işıqlı ideyalarınız, əsl alim, ziyalı, müəllim simanız xatirəmizdə əbədi yaşayacaq. Rahat uyuyun.

Başımız nə qədər bəlalar çəksə də, ideyalarınızdan bəhrələnən nəsil 1990-cı illərin əvvəlində Azərbaycanı imperiya caynağından qoparıb aldıqları kimi, vətənin daha xoşbəxt gələcəyini bərqərar etmək üçün yenə də çarpışacaqlar.

Həsən Əliyev: Bu gün mənim mənəvi müəllimlərimdən biri Arif Rəhimov mühacirətdə dünyasını dəyişdi. Arif Rəhimovğunun AXC-nin yaradılmasında böyük xidmətləri olmuşdur.

Arif bəy AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının idarə heyətinin üzvü və sədri, AXC sədrinin ideoloji işlər üzrə müavini kimi çox iş gördü. O, çoxlarımızın sevimlisi və dəyərlisi idi. Arif bəy kiçik bir yazıya sığmayan şəxsiyyət idi.

Hüseyn Cəfərov: Arif müəllim yaddaşımda dürüst, rüşvət almayan, savadlı, əxlaqlı bir müəllim kimi qaldı. Demokratik ziyalı idi. Tələbələrinə daha çox elm verməyə çalışırdı.

Hüseyn Nasirli: Deməyə o qədər sözüm var... Bu qürbət ölkədə Arif bəylə tanış olduğum gündən 17 il keçir. O gündən sonra içimdə bir arxayınlıq, rahatlıq hiss etdim. Çətin anlarda mənə böyük qardaş, ağsaqqal, bir dost kimi xeyirli məsləhətlər verərdi. Bir yerdə balıq tutmağa gedərdik. İndi daha bunların heç biri olmayacaq. İçimdə çox böyük bir boşluq yarandı. Allahdan ona rəhmət diləyirəm. Nur içində yatsın. Ailəsinə, doğmalarına səbr diləyirəm.

İlham Mirzəliyev: Arif Rəhimovğunun da itirdik. Nə xoş mənə ki, onunla bir müddət bir yerdə işləmişəm. Arif bəylə saatlarla oturub həmsöhbət olmuşam. O, bir ziyalı, məfkurə adamı

idi. Həmin vaxtlar biz gənclər onun apardığı və şüurumuza yeritdiyi milli ideyaların təsiri ilə dövlətimizə, xalqımıza daha çox bağlandıq. Tofiq Qasimov, Rafik Həsən və Arif Rəhimoğlu kimi iliyinə qədər vətənsəvərlərin qürbət ölkələrində həyatla vidalaşmaları bizim içimizi çox göynədir. Belə olmamalı idi...

İradə Məmmədova: Şəkli görən kimi o günlər yadıma düşdü, sevindim, “ürək” qoymaq istədim, amma sonra əl saxladım, yazılanı oxuyum sonra dedim, oxudum və çox üzüldüm. Qrup uşaqlarımız arada əlaqə saxlayırdılar, xəstə olduğunu bildirdim, ölümünə inanmadım, çox üzgünəm...

İslam Türkay: Əli.... nə bəd xəbər verdin.... mən də telefonla danışmışdım.... bir ay olmaz... qardaş idi, ...əsl qardaş.... Tanrıdan rəhmətlər diləyirəm... əlimdən özgə nə gəlir ki... çox dəyərli bir vətən oğlunu itirdik...

Maşallah Dəvəli: Daim dalğalanan deryada SOS signalı vermədən hərəkətsiz dayanmış gəmi kimi qalacaq mənim xatirəmdə Arif bəy. Tanrı dərğahında yerin ağ olsun, bibioğlu.

Yeniyetməlik və gənclik illərində Vayxırda çox olardı. Həyat evimizdə etdiyi söhbətlər mənim dünyagörüşümün formalaşmasına təsir edirdi. Hələ orta məktəbdə oxuyanda mütaliəsi ilə bizlərin deyil, özündən böyüklərin də diqqətini çəkərdi. Süfrədə biz yeməyi bitirəndə belə o, kitabdan gözün çəkmirdi. Qohumların uşaqları arasında ailə böyüklərimiz Arifə xüsusi önəm verərdilər. Onun sıradan biri olmayacağını söyləyərdilər.

Arif bəy ali məktəbdə oxuyanda kəndimizə gələrkən bizi də yanına salıb qapı-qapı gəzər, folklor nümunələri toplayardı.

Birlikdə tarixi abidələr olan Köhnə Vayxıra gedər, həvəskar arxeoloq kimi araşdırma aparar, saxsı qırıqları, rəngli daş toplaydıq. Topladığımızı muzeyə, elmi mərkəzə, peşəkar arxeoloqlara verər, kəndimiz haqqında bilgi almağa çalışdıq. O, ali məktəbi bitirdikdən sonra Vayxır haqqında maraqlı bir məqalə də nəşr etdirdi.

1986/87 illərdə isə onun sayəsində Əli Şamillə tanış oldum. Millətçilik məfkurəsini, Cənub Azərbaycan sevdasını Arif bəy və onun çevrəsindəkilərdən öyrəndim. Sakit, təmkinlə söylədiyi sirayətəddici sözlərin seyrinə düşdük. Özgüvənimizə, milli kimliyə sahiblənməyə, millətləşməyə, bütövləşmə sevdasına düşər oluruq.

Arif bəy bizləri də təşviqatçı kimi bölgənin kəndlərinə göndərdi. Bizlərə arxalanaraq kəndlərdə dayaq dəstələri qurdu. Bir gün ayıldık ki, qüdrətli, yenilməz sayılan SSRİ-ni dağıtmışıq. Azərbaycan müstəqilliyinə nail olub. Bizləri bu işə yönəldən Arif bəy və çevrəsindəkilər oldu.

Mehdi Aliyev: Arif bəy yalnız milli ideya adamı deyil, həm də gözəl insan idi!

Mirələkbər Seyidov: Onu gəncliyindən tanıyırdım. Ailə üzvlərimiz birgə işlədiyindən fəaliyyətini izləmişdim.

2011-ci ildə görkəmli ziyalımız, rəhmətlik Elman Əliyevin (1959 -2011) oğlu Emilin toyunda (təəssüf ki, o da artıq bu dünyada yoxdur, keçən ilki vertolyot qəzasında həlak olanlar sırasında yüksək rütbəli zabit Emil Elman oğlu Əliyev də vardı) Əli Şamillə birgə Arif bəyin qızı Türkey də iştirak edirdi. Görüşdük, ailələrinə və Arif bəyə salam göndərdim.

Toydan yarım il keçməmiş Elman bəy 52 yaşında, avtomobil qəzasında dünyasını dəyişdi. Hadisədən xəbər tutan Arif bəy ağrı-acılarını sözə çevirərək bir yazı yazdı və o yazını bizə göndərdi. Həmin yazını 30 yaxın ziyalımızın məqaləsilə birlikdə “Elman Əliyev “Olduğu və göründüyü kimi” kitabına daxil etdik.

Nail Quliyev: Uzun illər öncə, 1989-cu ildə Arif müəllimi tanıdım. Görüncə anladım ki, o sıradan biri deyil. Təpədən dırnağa inqilabçı idi. O kəslərdən idi ki, mübarizənin mahiyyətini, getdiyi yolun uğurunu, bütün çılpalıqlı ilə anlayırdı. Yığıncaq və mitinqlərdə çıxışlarla vətən sevgisini və mübarizə əzmini eşidənlərə sirayət etdirdi.

Naxçıvanlı gənclərdə vətənpərvərlik duyğularının oyanmasında Arif müəllimin müstəsna rolu oldu. O, gerçək bir lider idi. 1991-ci ilin sentyabr ayının 3-də Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası Ali Sovetinin sessiyası keçiriləndə baş verənlərə görə göz yaşları axıtması gözümlün önündədir. O, göz yaşları xalqımızın başına gələ biləcək faciələri öncədən duymasındadır. Çox çəkmədi mübarizəsini vətəmindən uzaqlarda, mühacirətdə davam etdirməli oldu. Heç durmadı, ömrünün sonuna qədər. O, bir ləyaqət simvolu idi. O, vətən sevdalılarının and yeri olaraq həmişə sevilə-sevilə anılacaq.

Namiq Talıblı: Arif bəy xatirəsi qarşısında baş əydiyim mücadilə arkadaşlarımla Elçibəyin hüzuruna, Savalana yürüdü.

*Biz bu yolda sərdən keçdik,
Davamızın çiləsin çəkdik,
Tabutlara qoyulsaq da,
Ölmədik, qardaş, ölmədik.*

*Qürbət ellərə sürüldük,
Nə sevindik, nə də güldük,
Çinar tək dayandıq dim-dik,
Düşmədik, qardaş, düşmədik.*

*Eşqin alovunda yandıq,
Nə bıkdıq, nə də usandıq,
“Çilə” dağına dırmandıq,
Yılmadıq, qardaş, yılmadıq.*

*Ay-ulduzlu bayrağımız,
Rəsulzadə, baş tacımız,
Elçibəydir ustadımız,
Danmadıq, qardaş, danmadıq.*

*Göyü kapsadı buludlar,
Öləzidi çox umutlar.
Amma susmadı Bozkurtlar
Uladı, qardaş, uladı.*

*Dədəm Qorqud ozanımız,
Söz baxçası mizanımız,
Arif hocam, azanımız
Susmadı, qardaş, susmadı.*

Nəcəfali Cahangirli: Arif bəylə mənim tanışlığım Milli Azadlıq Hərəkatı ilə bağlıdır. İlk tanışlığımız 1988-ci ildə oldu. Bizi rəhmətlik İbrahim İbrahimli tanış etdi. Sonralar saysız-he-

sabsız görüşlərimiz oldu. Bu görüşlərdə Azərbaycanda baş verənləri, dövlət müstəqilliyinin bərpası yollarını, Azərbaycanın bütövlüyü mövzularını müzakirə edirdik. Fikirlərimiz təxminən üst-üstə düşürdü.

Arif bəy Azərbaycan aşiqi idi. Onun fikirləri, düşüncələri ancaq Azərbaycanın müstəqilliyi və bütövlüyü yolunda idi. Sonralar da bir ziyalı kimi çox qiymətli əsərlər yazıb ortaya qoydu. Onun yazdığı “Bütövlük qibləsinin Elçibəy yolu” əsəri, xüsusilə, diqqətə layiqdir. Arif bəy ömrünü millətə həsr etmiş əsl Azərbaycan ziyalısı idi.

Arif bəy yüksək dəyərləri təbliğ edən gözəl insan idi. Arif bəy, həqiqətən, bir dəyərdi. Arif bəyin vəfatı güneyli-quzeyli bütün Azərbaycan üçün ağır itkidir. Onun milli davasının çoxlu davamçıları var və bu ideya mütləq qalib gələcəkdir.

Nəriman Qasımoğlu: Xatirələrdə millətə təmənnasız xidmət edənlərdən biri kimi yaşayacaq, Unudulmayacaq..

Nəzakət Nəzakət: Deyilmişlərdən daha çoxuna layiq əməli saleh insan idi - biz tələbələrə məfkurə və əqidə məktəbi olan Arif müəllim. Çox üzöldüm müəllimimin qısa ömür yaşamasına...

Nizami İsmayilbəyli: 1980-cı illərdə, milli azadlıq hərəkatı başlayanda Arif bəylə çox yaxın əlaqələrimiz olub. Naxçıvandan gələn hərəkatçıların içərisində Arif bəy çox təmkinli davranışı, məntiqli və səlis nitqi ilə seçilirdi.

Özünü yuxarıdan aparmazdı. Axırncı dəfə Arif bəylə görüşümüz Dzerjinski adına klubda, Cəbhənin qurultayı keçiriləndə

oldu. Rəşid bəy məni çağırdı. Arif bəy də Rəşid bəyin yanında idi. Görüşdük, qurultayın gedişindən xeyli söhbət etdik.

Orxan İmanov: İsveçdə tanış olmuşduq. Məclislərdə görüşdük. Bütöv Azərbaycan mövzusunda müzakirələr aparardıq. Görürdüm bütün məclislərdə onu başda oturdurlar. Nə deyim, təki arzuladığı Bütöv Azərbaycan ideyası reallaşsın. Allah övladlarına və nəvələrinə Bütöv Azərbaycan görməyi qismət eləsin!

Pərvanə Məmmədli: Çox dəqiq portretini vermisiniz. Azərbaycan sevdalısı Arif bəy Rəhimoğlunun. Cəmi iki dəfə görüşüb söhbətləşmişdik. Çox mütəvazi, geniş dünyagörüşlü, millətinə sədaqətlə xidmət edən bir aydın kimi qalıb yaddaşımda.

Reza Aghapoor: Həyatımda gördüyüm və örnək götürdüyüm, ən böyük ürəkli insanlardan birini itirdik. İsveçə gəldiyim ilk gündə rəhmətliklə tanışmışdım. Çox səmimi, mehriban bir insan, ürəyi həp Böyük Azərbaycanla, Təbrizlə döyünən bir ziyalını itirdik. Başın sağ olsun, Azərbaycan!

Rəfiqə Şəms: Xalqın mənafeyindən çıxış edən hər bir ziyalının itkisi, təbii ki, üzüntülüdür. Arif bəyin itkisi də Azərbaycan elminə vurulan ağır zərbə oldu.

Rövşən Kəbirli: - Yüz il keçib fəqət Azərbaycanda heç nə dəyişməyib. O vaxt da Cümhuriyyəti ərsəyə gətirənlər siyasi repressiyalardan xaricə mühacir edib, qürbətdə dünyalarını dəyişdilər, bu gün də elədir.

Təranə Mirzəağayeva: Arif bəyi yaxından tanımaq mənə də qismət oldu. Ailəsinə bağlı bir insan, dostlara dəyər verən və əsasən də qürbətdə olan həmyerlilərimizin böyüyü getdi. Heyif sənin kimi insanlardan.

Tünzalə Vəliqızı: - Həyat bizi pərən-pərən saldı. Bir ucu Almaniya, digər ucu keçmiş Sovetlərin iki “qardaş” ölkəsinə. Gedənlər niyə gedir? Dönmək üçün bəlkə də? Bu sualı gedərkən ilk özümə vermişdim. Qalmaq üçün şərtlər deyil də, münasibətlər münasib deyildi. Və gedib də dönməmək var... Amma tale bir şəkildə sovurur oradan-ora. Köçəri quş timsallı belə deyilsən. İlk baharda dönər quşlar. Varmı indi səması qaralmış göylərdə pərvaz edən bu yaradılmışlar? Dünya podiumda libasını dəqiqə-başı dəyişən model modelindədir kimi gəlir mənə. Əvvəllər də beləydimi? Ən azından stabillikdən hərəkətlilik yaxşıdır deyirlər. Amma bu qədərini də gözləməzdim.

Məncə, “Nostalgiya yalnız keçmişin həsrəti deyil, həm də gələcəyin yüküdür”. Bu hissləri göynədən dəyərli ziyalımız Arif müəllim Rəhimoğlunun qürbətdə dünyaya vida etməsidir. Hər ölənə və tənə qürbət torpağına tapşırıqla Vətən bir məzarlıq torpaq boyda kiçilir. Qəbrinə səpilən bir ovuc Vətən torpağı dirinin ölüyə təsəllisidir, amma həsrət yangısını söndürməyə yetməz! İnanın yetməz! Bir ovuc torpaq olacaq tənimizə qarışan Vətən yad dibçəkdə göyərtməz, göyərməz! Arif Rəhimoğlunun xatirəsinə ithaf edəcəyim yazıdan. Üzünü görməyib səsi yaddaşımda qalan adamdan!..

Vəfa Nasirova: Nə gözəl təsvir etmisiz Arif əmini və ona olan hisslərinizi. Arif əminin xəstəliyinin gücləndiyini öyrəndiyim andan özümə heç cür yer tapa bilmirdim. Həmin andan onu düşünmədiyim, dərindən üzülmədiyim bir gün belə keçməyib.

Mən həyatımda iki dəfə çox əzizimi itirib, dərindən sarsılmışdım. Arif əmini itirəndə də eyni ağrını hiss etməmə başda anlam verə bilmirdim. Təbii ki, nə qədər çox istədiyimi və nə qədər üzülcəyimi bilirdim, amma bu dərəcədə olacağını bilmirdim. Sonra başqaları hisslərini paylaşanda çox rahatladım. Arif əmi ölümündə belə insanları duyğularında birləşdirdi. Onu sevən hər kəsin keçirdiyi hisslər ortaqdır. Məncə, hələ uzun illər hamımız içimizdə dərin boşluq, üzüntü yaşayacağıq. Yolunu davam etdirənlər çox olsun, milləti üçün dilədikləri gerçəkləşsin, rahat dincəlsin!

Yusif Abilov: Arif bəyi 1990-cı illərdən tanıyırdım. Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatı fəallarından, aparıcılarından biri idi. 1998-ci ildə Əbülfəz Elçibəy Bakıya qayıdandan sonra “Bütöv Azərbaycan Birliyi” adlı bir təşkilat yaratdı. Hər həftənin şənbə günü Xaqani küçəsi 33-də akt zalında toplantı keçirilirdi. Arif bəy də bu toplantılarda tez-tez çıxışlar edərdi. BAB-ın işində həmişə Elçibəyə yardım edərdi. Həm də deyərdim ki, Bəyin sağ əli idi. Elçibəy dünyasını dəyişəndən sonra hamı düşünürdü ki, BAB-ın taleyi necə olacaq? Növbəti şənbələrin birində BAB-ın toplantısında Elçibəyi Arif bəy əvəzlədi. Elə ilk toplantıda Arif bəydən hami razı qaldı. Çünki Elçibəyin qoyub getdiyi bir əənənə var idi. Onu Arif bəy daha yaxşı tuta bilmişdi. Salonda BAB-ın iclaslarına gələnlərin sayı heç də azalmırdı. Əksinə daha da çoxalırdı. Yəni Arif bəy BAB-ın iclaslarını çox gözəl aparırdı. Elçibəyin əənənələrinə sadıq qalırdı. Tale elə gətirdi ki, Arif bəy də qürbətə üz tutmalı oldu. Başqaları kimi indiki hökumətdən pay almadı. Naxçıvandan olan yüksək vəzifəli adamlardan o da nə isə istəyib ala bilərdi. O bunu etmədi.

Nə yazıq ki, qismətində qürbətdə yaşamaq və qürbətdə ölmək varmış. Arif bəy bunları da daddı. Arif bəy böyük şəxsiyyətdir. Onun yeri həmişə görünəcək. Gələcək nəsillərə bir kişilik, mübarizlik nümunəsi qoyub getdi. Türklərin bir deyimi var: “Babanın məzarı nerədədirsə ora sənə Vətəndir.” Bir daha Allah rəhmət eləsin.

İnşallah Arif bəy heç zaman unudulmaz, daim qəlblərdə yaşayacaqdır.

YAS MƏRASİMİNDƏ DEYİLƏNLƏR

Abbas Rzayev: Arif bəylə 1980-ci ildə Batabat yaylağında-kı pioner düşərgəsində tanış oldum. Mən düşərgədə təsərrüfat müdürü, o tərbiyəçi müəllim işləyirdi. Arıfdə belə bir fikir formalaşmışdı ki, kim təsərrüfat müdürü, düşərgə rəhbəri işləyirsə o uşaqların yeməyini oğurlayır. Bir yerdə işlədiyimiz zaman gördü ki, mən o oğru təsərrüfat müdirlərindən deyiləm.

Beləcə münasibətlərimiz yaxşılaşdı. Həmin il Bəyim xanım da bizimlə pioner düşərgəsində işləyirdi. Bildiyim qədər bir şəhərdə yaşasalar da aralarında səmimi münasibətlər orada yaranırdı. Bu tanışlıq onların ailə qurmasına səbəb oldu.

Arif bəy gəncliyindən ciddi, təmkinliydə. Bir dəfə millət, vətən, Güney Azərbaycan mövzusunda söhbət edərkən sözarası “Siz bilməzsiniz biz kimik. Siz nə bilirsiniz nə var, nə yox” dedi. Onun bu sözü məni xeyli düşündürdü. Sən demə o gizli dərnləri olduğı haqqında işarə verirmiş.

Sonralar Arif bəylə kəndimizdə - Cəhridə dəfələrlə görüşdük. Biz Məmmədli Qıpçaqla (Novruzov) divar qonşusu idik. Məmmədli bəylə Arif bəy Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) Filologiya fakültəsində eyni illərdə oxuduqlarından dostlaşıblarmış.

Arif bəy Məmmədliyə gələndə məni də çağırırdı. Birlikdə çay-çörək yeyir, vətən və millət mövzusunda söhbətlər edirdik. Dərnək haqqında aramızda heç bir söhbət olmurdu.

Milli Azadlıq Hərəkatı başlayanda bir də baxdım o da xalq cəbhəsindədir, mən də. Biz bir-birimizi sevinclə qarşılayaraq mübarizənin qaynar nöqtəsinə atıldık.

Arif bəyi mən tariximizi, keçmişimizi, dilimizi gözəl bilən bir alim kimi tanıyırdım. Xalq Cəbhəsində isə onun nəzəriyyəçi bir alim, təşkilat qurmağı və idarə etməyi bacaran bir adam olduğunu gördüm.

Çox barışcıl, ortaq mövqe seçməyi bacaran bir təşkilatçı idi. Onun ətrafındakılar arasında küsülülər olmazdı. Müxtəlif səbəblərdən bir-birindən küsmüş iki nəfər Arifin ətrafında birləşirdisə demək onlar da barışırdı.

Mənim nəzərimdə onun alimliyi siyasətçiliyindən çox güclü idi. 1990-cı il yanvarın 19-da Xalq Cəbhəsinin fəalları Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası Ali Sovetini növbədənənar sessiya çağırmağa məcbur etdi. Rəhbər işçilərin çoxu nə baş verə biləcəyini hiss etdiklərindən qaçıb gizləndilər. Sessiyanın fəaliyyəti üçün yetərsay olmaya bilərdi. Cəbhəçilər muxtar respublikanın ən ucqar kəndlərində yaşayan fəhlə-kəndli deputatları Naxçıvana gətirə bildilər. Sədərəyə erməni quldurlarının, Bakıya Sovet ordusunun basqınından qəzəblənmiş onminlərlə insan şəhər mərkəzinə toplaşmışdı. Hökumət binaları mitinq iştirakçılarının mühasirəsində idi. Çoxminli mitinq iştirakçılarının təzyiqi altında Ali Sovet cəbhəçilərin hazırladığı qərarı qəbul etdi. Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adındakı "Sovet Sosialist" sözü atıldı və yeni yaranmış Naxçıvan Muxtar Respublikası SSRİ-nin tərkibindən çıxdığı haqqında qərar qəbul etdi.

Həmin günlərdə cəbhəçilərin əksəriyyəti evlərinə getmədilər. Həm Sədərəyi qorumaq üçün əhalini səfərbərliyə alıb döyüş bölgəsinə göndərdi, həm Sədərəkdən qadınları və uşaqları köçürdü, həm də hökumət binalarını Sovet qoşunlarından qorudu. Gecələr yorulanlar Xalq Cəbhəsinin otaqlarında döşəməyə səri-

lərək, ya da pilləkanlarda oturmuş halda bir az mürgülədikdən sonra yenidən iş başına döndürdülər.

Naxçıvan Daxili İşlər Naziri Məmməd Məmmədov Xalq Cəbhəsinin qərargahına zəng vuraraq xahiş etdi ki, rəhbərlikdən iki nəfər onun kabinetinə gəlsin. Arif bəylə mənim getməyim planlaşdırıldı. Son anda Cabbar Cəlil də bizimlə gedəsi oldu.

Orada bizi nə gözlədiyindən xəbərsiz idik. Amma yaxşı bildirdik ki, Sovet rəhbərliyi Muxtar Respublikanı SSRİ-nin tərkibindən çıxarmağımızı bizə bağışlamayacaq. Naxçıvana Sovet ordusunun xüsusi hissələri, desantçılar, Sərhəd Qoşunlarına xüsusi təyinatlılar və s. göndərilmişdi.

Onlara qəbul edilmiş qərarı ləğv etdirmək, Cəbhənin fəallığını təşkilatın rəhbərliyindən müxtəlif formalarda uzaqlaşdırmaq, yəni təşkilatı iflic etmək tapşırılmışdı. Daxili İşlər Nazirinin kabinetində, otağın yuxarı başında bir hərbiçi general oturmuşdu. Nazir bizi generala təqdim etdi. General haqqında isə qısaca onu dedi ki, Naxçıvana göndərilmiş əsgəri birliklərin komandiridir. O zaman Naxçıvanda diviziya, neçə-neçə hərbi hissə, sərhəd qoşunlarının çoxsaylı əsgər və zabiti olmasına baxmayaraq Moskva onlara etibar etməmiş, yeni qüvvələr göndərmişdi.

Generalın soyadı səhv etmirəmsə, Samsonov idi. Sir-sifətdən zəhrimar yağırdı. Mənə elə gəldi ki, adam öldürmək onun üçün bir qarışqa əzmək kimidir. O, Xalq Cəbhəsini Sovet sərhədlərini dağıtmaqda, muxtar respublikanı SSRİ-nin tərkibindən çıxarmaqda, dövlət idarələrini, radio-televiziyanı, mətbəəni ələ keçirməkdə, qanunsuz qəzet çıxarmaqda və s. suçladı.

Sonra da bizi cəzalandırmaq üçün göndərildiyini, hamımızı tankların tırılları altında əzəcəyini söylədi. Biz təmkinimizi pozmadan küçə və meydanlardakı on minlərlə insanı görüb-gör-

mədiyini xəbər aldıq. Sonra da dedik: “Biz beş-on nəfər deyilik. Gördüyünüz xalqın səsiyik. Sovet hökuməti 70 ildə hazırladığı, maaş verdiyi rəhbər işçilər nədən xalqın qarşısına çıxıb onları sakitləşdirə bilmir? Naxçıvanda minlərlə zabıt və sizin kimi neçə general var. Meydanlara çıxın, xalqa müraciət edin. Niyə xalqın qarşısına çıxmaqdan qorxursunuz. Dövlətdən maaş alan partiya, sovet rəhbərləri, generallar nədən topluma müraciət edib onları sakitləşdirmir? Hamınız qorxunuzdan kabinetlərə sığınıb-sınız. Çünki xalq sizlərə, sizlərin dediyinə inanmır. Yalanlarınızdan bezib. Qorxursunuz ki, sizi daş-qalaq edərlər. Ona görə bizə möhtac qalıbsınız. Bizim vasitəmizlə xalqı sakitləşdirmək istəyirsiniz. Radio-televiziya, qəzetlər sizin əlinizdədir. Onlardan istifadə edin. Yaxşı bilirsiniz ki, Sovet hökumətinin yalançı təbliğatına, Moskvanın ikiüzlü siyasətinə xalq inanmır. Siz də, muxtar respublikanın rəhbərləri də Moskvanın dediklərinə inanmır. Sadəcə əmri yerinə yetirmək üçün bizimlə danışsınız. SSRİ öz üzərinə götürdüyü vəzifəni yerinə yetirə bilmir. Erməni silahlıları nədən Səderəyə basqın edəndə siz tanklarla onların qarşısını kəsmədiniz? Nədən Bakıda dinc əhaliyə tanklardan atəş açdınız? Məgər öldürdükleriniz Sovet adamları deyildimi?

Bizim ittihamlarımız və əliyalın adamların Naxçıvana girmək istəyən tankların, zirehli maşınların qarşısında “canlı divar” yaratmaları general Samsunovu bərk çaşdırmışdı. Özümüzlə apardığımız xəritəni və sənədləri generalın qarşısındakı stolun üstünə sərərək fikirlərimizi xəritə və sənədlər əsasında söyləyirdik. Çıxışına çılgın və əsəbi başlayan general faktlar qarşısında çıxılmaz qalmışdı.

Nazir rus generalından çəkinsə də bizim çıxışımızdan çox razı qalmışdı. Sovet rəhbərliyinin ikiüzlü siyasəti haqqında de-

diklərimiz generalı lap çaşdırmışdı. Ağlına belə gəlməzdi ki, Sov. İKP MK-nın baş katibi, büro üzvləri, SSRİ Müdafiə Naziri və başqa nazirlər haqqında Naxçıvan kimi ucqar bir bölgədə sərt ittihamlar eşidəcək.

Nazir bizim haqqımızda xoş sözlər söylədi. Sonra onun kabinetindən çıxanda dəhlizdə təşəkkürünü bildirdi. Dedi ki, bizim deyə bilmədiklərimizi siz gözəl dediniz.

Xalq Cəbhəsinin binasına yeni qayıdanda orada dedilər ki, Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Afiyəddin Cəlilov kabinetində bizi gözləyir. Onun yanına getdik.

Ali Sovetin sessiyası keçiriləndə deputat olmasına baxmayaraq sessiyaya gəlməyən, meydana toplaşmış xalqın qorxusundan kabinetində oturub işıqları söndürən, köməkçisinə gələnlərə “Afiyəddin müəllim burada yoxdur, Sədərəyə gedib” dedirdirən adam başladı cəbhəçilərin hərəkətini qınamağa. Əllərinin ikisini də stolun üstünə qoyaraq: “Yaxşı qərarı verdiniz, SSRİ-nin tərkibindən çıxdınız. İndi deyin görək neyləyək!?”

Biz dedik ki, nümayəndə heyətimiz artıq xaricdədir. Ali Sovetin qərarını xarici ölkələrin səfirliklərinə, BMT-nin nümayəndələrinə çatdıracaqlar. Beynəlxalq qüvvələr, dünyanın demokratik gücləri dövlətlərinə təzyiq göstərib Naxçıvanın müstəqilliyini tanıdacaqlar.

Afiyəddin yazıq-yazıq üzümüzə baxıb “Siz Rus imperiyasını yaxşı tanıyırsınız. Onun gücü qarşısında ümid etdiyiniz demokratik ölkələrin rəhbərləri, demokratik təşkilatlar susacaq. Sizin bu cəsarətiniz böyük dövlətlərin başçılarındadır, demokratik təşkilatların rəhbərlərində yoxdur. Onlar öz dövlətlərinin, təşkilatlarının mənafeyi naminə Azərbaycanı qurban verəcəklər.

Rus dünyada qəddarlığı ilə seçilir. Çexoslovakiyaya, Macarıstana, Polşaya tutduğu divanı nə tez unuttunuz? Hansı demokratik təşkilat, dünyanın güclü dövləti gəlib polşalıları, macarları Rus tanklarının altından çıxardı? Rusların hər cürə cəza tədbirləri var. Onu həyata keçirəcəklər. Xalqı məhv edəcəklər.”

Dedik ki, Afiyəddin müəllim, geriye yol yoxdur. Biz xalqın təkidinə, tələbinə arxayın olub bu qətiyyətli addımı atdıq. Siz xalqı tanımırsınız. Xalqa vəzifənizin gözü ilə baxırsınız. Biz isə xalqın içindən çıxmışıq. Onun arzu, istəklərini reallaşdırmağa çalışırıq”.

Sakit, təmkinli tanıdığım Arif bəyin qətiyyətinə, cəsarətinə heyran qaldım. Hər iki danışığda ölümü göz önünə gətirərək xalqın haqlı mübarizəsinin önündə olacağını söyləyirdi. Elm adamlarına, tək mən deyil, bir çoxları mülayim, cəsarətsiz, özünü, ailəsini qoruyan bir kiçik kimi baxır. Amma Arif bəy elə deyildi.

Danışıklarda gördüm ki, çoxları kimi mən də yanılmışam. Elm adamları arasında da inqilabi ruhlu, döyüşkən, cəsarətli adamlar varmış. Düşündüm ki, Arif bəy döyüşən dəstənin başçısı olsaydı qarşı tərəfin güclü, sayca çox olmasına əhəmiyyət vermədən hücum əmri verər və özü də öndə irəliləyərdi.

Sonralar da bizim münasibətlərimiz uzun müddət davam elədi. Azərbaycanın Sovet müstəmləkəsindən azad edilməsi yolunda birgə addımladıq. Fikirdə, vətənin və millətin taleyi məsələlərində elə bir ayrılığımız olmadı. Bizi ayıran, bir-birimizdən uzaqlaşdıran onun xəstəliyi, sonra da mühacirət etməsi oldu.

Mühacirətdə olarkən hərdən telefonla danışırıdım. Azərbaycandan gələn hər bir zəngə sevinirdi. Bu zənglər elə bil havası çatışmayan birisinə hava vermək kimi idi. Danışanda ona Azərbaycan haqqında nə qədər çox söz desək, nə qədər çox bilgi ver-

sək elə bil o qədər çox qidalanır, yaşamaq, yaratmaq həvəsi bir o qədər çox artırdı. Nə isə... Qürbətdə Azərbaycanla yaşadı.

1920-ci ildə bolşeviklər Azərbaycanı işğal elədi. Vətənsəvər, milləti üçün canını fəda etməyə hazır olanların çoxu mühacirətə getməli oldu. Sonra da bolşeviklər Azərbaycanda qalan düşünən başları dinçi, qolçomaq, burjua adı ilə ya güllələdi, ya da sürgünə göndərdi. 1937-ci ildə isə xalq düşməni damğası vuraraq on minlərlə insanımızı güllələdi. Ailələrini həbs etdi, sürgünə göndərdi.

Mühacirlər qürbətdə, sürgün olunanlar da Qazaxıstanda, Sibirə... dünyalarını dəyişdilər. 1993-cü ildə formal da olsa Rus qoşunları Azərbaycanı işğal etmədi. Amma 1920-ci illərin prosesləri davam etdi. Arif bəy də, Tofiq Qasimov da Məhəmmədəminlərin, Mirzəbalaların, Mustafa bəylərin, Ceyhun bəylərin və b. biri oldu.

Mənim Arif bəy haqqında deyəcəyim çox şeylər var. Biz onunla uzun müddət, Azərbaycanın Azadlığı və demokratikləşməsi yolunda səkkiz-on il birgə addımladıq. Mübarizə yoldaşlarımıza dayaq olduq. Lakin hamısını qoruya bilmədik. Kimisi səngərlərdə şəhid oldu, kimisi polis dəyənəyindən, həbsxana işgəncələrindən dünyasını dəyişdi, kimisi çəkdiyi zillətlərə dözə bilmədi. Arif bəy də mühacirətdə dünyasını dəyişənlər sırasında oldu...

Adil Qeybullayev: Arif bəylə tanışlığımızın ilk günündən o mənə əsl ziyalı təsiri bağışladı. Yüksək mədəniyyəti, milli şüuru, intellekti və geniş eridusiyası vəhdət təşkil edirdi. Sona qədər də onun əqidəsinə sadıq qalması, hərəkətin ruhunu yaşatması təsadüfi deyildi.

Biz milli-azadlıq hərəkatının müxtəlif mərhələlərində çox hadisələrin, ruhi metamorfozların şahidi olduq. Bu fədakarlıq nümunəsi olan milli mübarizəni sona qədər davam etdirən, lakin Azərbaycanın bütövlüyü, suverenliyi uğrunda mübarizənin nəticəsini, tam qələbəmizi görməyə ömrü vəfa etməyən dostlarımız da yetərincə oldu. Onların içərisində bəziləri təəssüflər olsun ki, bu mübarizədən sapındılar, metamorfoza uğradılar və onların hekayələri də orada bitdi. Amma o şəxslər ki, bu çətin, imtiyaz tanımayan, fədakarlıq və məhrumiyyətlərlə dolu olan yolu ömürlərinin sonuna qədər getdilər, ömürləri vəfa bilməsə də, onların həyat hekayəsi davam edir. Ona görə də bu şəxslər qəlblərdə yaşayırlar. Belə ləyaqət daşıyıcılarından biri, sona qədər sağlamlığındakı çox ciddi təlatümlərə rəğmən bu şərəfli işi davam etdirən dəyərli dostumuz mərhum Arif Rəhimoğlu oldu.

Aqşın Ağkəmərlisi: Bəzən arzular əl çatmaz olur, bəzən bir anın təkrarını minbir həsrətlə gözləyirsən.

Ölmək yox olmaq deyil. Bu gün əbədi olaraq ayrıldığım dost mənim üçün, millətim üçün yüksək dəyərli bir şəxsiyyət kimi Azərbaycan tarixinə öz damğasını vurmuşdur. Arif Rəhimoğlunun yas mərasiminə toplaşmışıq. Bütöv Azərbaycanın təfəkkürlü ideoloq Arif Rəhimoğlu mənim xatirimdə Arif Arbatan kimi də qalacaqdır.

Hələ illər əvvəl, 1990-cı ilin sonunda Bakıda dostum Yaşar Yusifovla görüşdüm. Söhbətimiz uzun çəkdi. Səbəbi ortaq məxrəcə gələ bilməməyimiz idi. O mənim suallarımın, tənqidlərimdən və tələblərimdən bezərək, dedi ki: “Bu axşam səni birisiylə tanış edəcəm, hər nə istəsən ondan soruşarsan. Səni qane edən suallara o cavab verər”.

Axşam Yaşarın evində orta boylu, orta yaşlı bir nəfərlə tanış oldum. O, diqqətlə məni dinlədikdən sonra sözə başladı. Səhərə kimi Arif bəylə mübahisə etdik. Mən soruşdum, o cavab verdi, o soruşdu mən cavab verdim. Sanki həmin gecəki söhbətdən sonra özümü kəşf etdim. Sonralar dəfələrlə görüşdük, fikir mübadiləsi etdik. Təbrizimi, Bakımı, kimliyimi, türklüyümü onun söhbətlərindən daha yaxından tanıya bildim.

Bakıya gəldiyim günlərdə onun yanına tələsdim. Onunla olan söhbətlərimiz mənim siyasi, ideoloji biliklərimi artırdı. Sonralar görüşlərimiz Azərbaycanın güneyində — Tehrandə, Urmiyada, Xoyda, Mərənddə, Zəncanda da təkrarlandı. Qonaq olduğumuz dostların evlərində şəir, musiqi məclislərində iştirak etdik. Bu görüşlər məndə həmişə qürur hissi oyadırdı. Arif bəy, hansı məclisdə olsa sakit, səbirli davranışı ilə toplaşanların diqqətini cəlb edər, onlara milli mövzuda dəyərli bilgilər verərdi.

Bu gün bizlər fiziki olaraq ondan ayrılacaq da onun aşılacağı fikirlərdən ayrılma bilməyəcəyik.

O öz yüksək fikir və düşüncəsi ilə bizim qəlbimizdə, ruhumuzun dərinliyində əbədi olaraq yaşayacaqdır. Bir bayatıyla sözümlü bitirirəm:

*Cana can candan keçər,
Qardaşlıq qandan keçər,
Turanın yolu, qardaş,
Bütöv Azərbaycandan keçər.*

Aləm Kəngərli: Arif Rəhimoğlu ilə ilk tanışlığımız Naxçıvan Dövlət Universitetində oldu. O, müəllim kimi fəaliyyətə yenidən başlamışdı. Rus imperiyasının əsarətindən qurtulmaq üçün yaradılan gizli Yurd təşkilatına üzv olduqdan sonra isə mən Arif bəyi daha yaxından tanımağa başladım. O, Əbülfəz Elçibəyin ən

yaxın məsləkdaşı və silahdaşlarından biri idi. Arif Rəhimoğlunun əqidəsinin, düşüncəsinin mayasını Bütöv Azərbaycan, onun azadlığı və müstəqilliyi ideyası təşkil edirdi. Məhəmmədəmin Rəsulzadə yolunun davamçısı, carçısı, təbliğatçısı və aparıcı ru-porlarından idi. Türk Dövlətlər Birliyi olan Turanın yaranacağına şübhə etmirdi. Qarşılaşa biləcəyi təhlükələrdən qorxmayan, çəkinməyən Arif bəy milli-mənəvi dəyərlərimizdən söhbət açaraq təbliğat və maarifləndirmə işləri aparar, öz tələbələrini, dostlarını azadlıq ideyaları ilə silahlandıraraq rus imperiyasına qarşı mübarizəyə ruhlandırırdı. Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin ideya müəlliflərindən və yaradıcılarından biri idi.

Arif Rəhimoğlu Naxçıvan şəhərindən Azərbaycan Ali Sovetinə deputatlığa namizəd olarkən mən onun vəkili idim. Bilirdik ki, kommunist hakimiyyəti üçün ən böyük təhlükələrdən biri də Arif bəy kimi savadlı, sözü yerində və sərrast deyə bilən alimlərin, ziyalıların parlamentdə yer alması idi. Odur ki, seçki öncəsi işlərimizi planlı şəkildə qurub, bir an belə dayanmadan təbliğat-təşviqat işlərinə, toplantılara start verdik. Aid olduğumuz dairədə həyətləri, küçələri ev-ev gəzdik. Seçicilərlə həm cəm halında, həm də təkbətək görüşlər keçirib, söhbətlər etdik, onların dərdlərini, düşüncələrini dinlədik. Azərbaycanı hansı ağ günlərə çıxaracağımızı detallı şəkildə izah etməyə çalışdıq. Lakin çox təəssüf ki, xalqdan aldığımız alqış və təşəkkürlərin əvəzini xalqa qaytara bilmədik. Harınlamış bürokrat, rüşvətxor, kölə məmurların, milli dəyəri olmayan mənəviyyatsız rəhbərlərin saxtakarlığı və hegemonluğu nəticəsində millətin qeyrətli oğlu Arif bəyin Azərbaycan parlamentinə gedən yolunu bağladılar. Həmin seçkilərdə mənim “qazancım” isə polislər tərəfindən aldığım yumruq və təpik zərbələri oldu. Yaxşı ki, biz o vaxt Naxçıvan Mux-

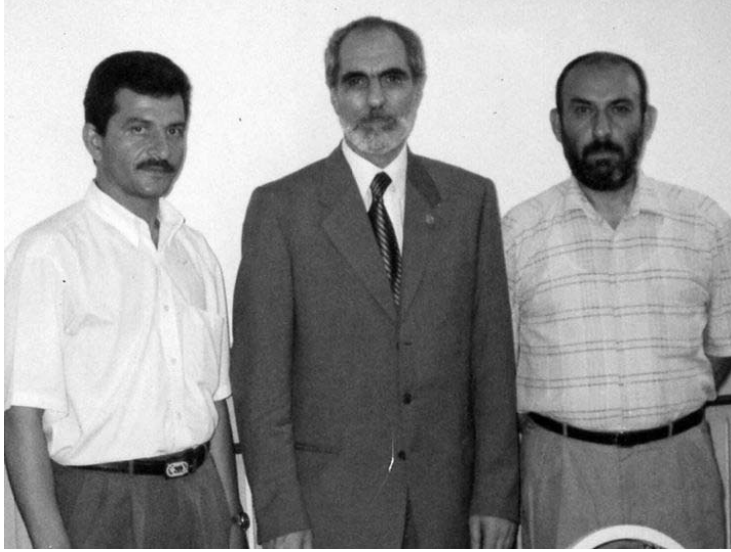
tar Respublikasının rayonlarından seçki marafonuna qoşulan istiqlalçı deputatlar Sülhəddin Əkbər, Fərəc Quliyev, mərhum silahdaşlarımız Şahmərdan Cəfərov, İbrahim İbrahimli, Hicran Kərimlinin qələbəsinə sevinə bildik.

Müstəqillik dönməndə Arif Rəhimoğlu öz siyasi fəaliyyətini Bakıda davam etdirməyə başladı. Lakin Xalq Cəbhəsi hakimiyyətindən sonra rastlaşdığı bir sıra basqı, təzyiq və haqsızlıqlar ucbatından Avropaya köçüb İsveçdə yaşamalı oldu. Orada vətənimizin nəfinə yaratdığı ocaq, qurduğu fəaliyyət proqramı, gördüyü işlər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən Azərbaycan tarixinin parlaq səhifələrindən birinə çevrildi. O vaxtlar Arif bəy mühacirət həyatı yaşadığı üçün Bakıda qısa müddət fərqi ilə qəflətən vəfat edən qardaşları Vasif bəy və Fəxrəddin bəyin dəfnlərində belə iştirak edə bilmədi.

Lakin bu, hələ Arif bəy kədərinin son akkordu deyildi. Arif Rəhimoğlu vətən üçün, doğmaları üçün darıxan, sızlayan, həyəcan təbili çalan ürəyinin göynərtilərini məhəl qoymadan türkçü aydınları başına toplayıb, fəaliyyət proqramını genişləndirməklə, olduqca əhəmiyyətli, məsuliyyətli və ağır işlərlə məşğul olduğu vaxtda daha bir faciə ilə qarşılaşmalı oldu. Həyatla vidalaşmasın deyə cərrahlar onun ürəyini başqa bir ürəklə əvəz etməyə məcbur oldular. Beləliklə, Arif bəy vətən həsrəti ilə çırpınan ürəyini öz əlləri ilə qülbət bir ölkədə dəfn etməli oldu. Əlbəttə, görkəmli türkçü alim, ziyalı üçün bu, böyük bir zərbə və dərd olmaya bilməzdi. Bütün bu ağrılara, acılara baxmayaraq, Arif bəyin Vətən eşqi ona Turançılıq yolunda daha on il fəaliyyət göstərmək üçün dözümlü və dəyanət verdi.

Qürbətdə dəfn olunan Arif Rəhimoğlu cismən aramızdan getsə də, onun adı, söhbətləri, xatirəsi, ideyaları qəlbimizdə daim yaşayacaqdır.

Aydın Şükür: Ömrünü millətin, vətənin və dövlətin özgürlüyünə, bağımsızlığına həsr etmiş Arif Rəhimoğlu haqq dünyasına qovuşdu. Arif bəyi tanımaq milləti, vətəni, dövləti tanımaq deməkdir. Arif bəyi tanımaq, milli kimliyi tanımaq deməkdir. Arif bəyi tanımaq Bütöv Azərbaycanı, Türk dünyasını, Turanı tanımaqdır.

Soldan: Aydın Şükür, Elçibəy, Arif Rəhimoğlu

Arif bəyi Milli Azadlıq Hərəkatının ilk günlərindən tanıdım. 1990-1993-cü ilin çətin günlərində əlaqələrimiz çox sıx idi. AXC-nın Birinci Qurultayında təşkilatın proqramının müzakirəsində daha yaxından tanıdım və millət üçün dəyərini bildim. Bu dəyər getdikcə də gözümdə və qəlbimdə böyüməyə başladı. Bū-

töv Azərbaycan Birliyinin yaranmasında, Elçibəyin xüsusi nəzarətində olan, Bütöv Azərbaycanı və Türk dünyasının maarifçiliyini yönətən “Tanıtım” qəzetinin nəşr olunmasında daima bir yerdə olduq. İnsan oğlu insan, əxlaq, ədalət mücəssəməsi, sözü namus bilən, ayaqda yürüyən şəhid, qazi, millət, vətən, dövlət idi Arif bəy. Arif bəy kimi dəyərli insanlarımızı millətimizə bəxş edən Tanrıya şükürlər olsun. Arif bəyin həyat və yaradıcılığı onun millətə, vətənə və dövlətə verdiyi əvəzsiz ardıcıl töhfələrdən ibarətdir.

Türkün dəyərli övladı Arif bəy Rəhim oğlu. Sıralarımızı belə tez tərk etməyin dostları çox üzdü. Arif Rəhimoğluların vətən bəlləyib qurduğu dövlətdə, bu dəyərli İnsanı torpağa tapşıra bilmirik. Allah qatında nə zaman var, nə məkan, nə də məqam var. Allah məqamını uca eləsin, qardaş. Sən inciməsən də, Vətən inciyəcək, səni qoynuna ala bilmədiyi üçün...

Bahəddin Həzi: Mərd adamlar kəsdiyi duz-çörəkdən keçməz. “Adamla çörək kəsmişəm.” dediği yerdə nöqtə var. Birlikdə eyni süfrədə çörək kəsdiyimiz kəsləri necə yaxın bilirik! Hələ eyni dildə kəlmə kəsdiyimiz adamlar! Bax, onlar bizim özümüzük. Üstəlik Adam bütün ömrünü dilimizə həsr edibsə...

Alim, ziyalı, vətəndaş - İnsan. Dil tariximizin, milli kimlik tariximizin, milli ideoloji konstitusiyamızın cəfəkeş araşdırmaçısı və qoruyucusu Arif Rəhimoğlunu belə xarakterizə edərdim. Arif bəy eyni süfrədə çörək kəsdiyimiz, eyni dildə kəlmə kəsdiyimiz kəslərdəndir. Onunla ilk dəfə Naxçıvanda tanış oldum. Xeyli müddət sonra Bakıya köçdü. Yorulmadan tədqiqatlar aparırdı. Bir yandan da milli azadlığımız, fərdi azadlığımız üçün mübarizə aparırdı. Bundan da ötəsi: milli bütövləşmə, Bütöv Azərbaycan onun amalı idi. Bütöv Azərbaycan ideyasını bəziləri

bəlkə də, sadəcə, coğrafi anlamda qavrayır. Bəziləri isə siyasi anlamda. Ancaq Arif Rəhimoğlu üçün bu, ilk növbədə ideoloji anlamdaydı; mənəvi bütövləşmə, dil enerjisinin, mədəniyyət ruhunun bütövləşməsi demək idi. O taylı-bu taylı Vətənin bütövləşməsi birinci elə dildən başlayır. Hər millət öz dilindən doğulur. Ancaq hər dilin daşıyıcıları da millət ola bilmir; böyük millət zəngin və mükəmməl dilin hadisəsidir. Arif Rəhimoğlu bir diqqətli tədqiqatçı, milli ziyalı kimi bu həqiqətin mühafizi və tərcümanı oldu. Arif Rəhimoğlu anlayırdı və bizə də anladırı ki, millətin coğrafiyası milli dövlətin coğrafiyasından genişdir. Dövlət öz sərhədlərini millətinin dili, mədəniyyəti ilə aşır. Başqa cür ya müharibədir, ya diplomatiya. Bizdə belə təsəvvür var ki, dünyaya çıxmaq üçün xarici dilləri bilmək yetərlidir, hətta daha önəmlidir. Xeyr! Dünya səni hər şeydən əvvəl öz dilində tanıyacaq. Sən öz dövlətini öz dilində idarə edirsən. Övladlarını öz dilində yetişdirirsən. Mədəniyyətini öz dilində yaradırsan, yaşadırsan. Gərək, yazıçı öz dilində mükəmməl əsər yazsın ki, dünya da onu öz dilinə çevirib oxusun. Farslar Nizamiyə, ərəblər Füzuliyə nə deyib sahib çıxmağa çalışır?! Çünki onların dilində şedevrlər yaradıblar. Ancaq Nizami də, Füzuli də təmiz türk mədəni hadisələridir. Buradan yanaşanda dil tarixinin, dil mədəniyyətinin, ədəbi dilin tədqiqi və qorunması, göründüyündən də böyük önəm daşıyır. Və eləcə də bu işə ömrünü həsr edən - sakitcə, səssiz, iddiasız, heç bir umacaqsız bu amala özünü fəda edən insan - Arif Rəhimoğlu da göründüyündən daha böyükdür.

Arif bəy siyasətə də öz böyüklüyünü qatmışdı. Bəzən deyirlər axı, siyasət çirkli peşədir. Əbülfəz Elçibəy örnəyi bizə göstərdi ki, təmiz adamın siyasəti çirkli olmur. Çirkli adamların siyasəti də çirkli olacaq, təbii ki. Arif Rəhimoğlu da siyasətə öz

mürşüdü Elçibəy kimi öz təmiz adı və təmiz ruhu ilə gəldi və həmişə də elə qaldı. Məşhur türkoloq alim Aydın Məmmədov bir dəfə demişdi ki: “Belə bir fikir var, alim olmaq asandır, adam olmaq çətindir. Ancaq bu fikirlə razı deyiləm. Əsl alim olmaq da elə adam olmaq qədər çətindir”. Bu fikri Arif Rəhimoğlu tam aid edirəm; alim olduğu qədər insan idi, insan olduğu qədər alim idi. Onun şəxsiyyət profili milli və bəşəri humanist dəyərlərdən elə ustalıqla “hərülmüşdü” ki, alimliyi və insanlığı arasında nəinki münaqişə vardı, əksinə bunlar bir-birindən doğurdu, bir-birini tamamlayırdı. Biri o birini qidalandırır yaşadırdı. Bütöv Vətən ideologisinin ardıcıl daşıyıcısı özü də bütöv şəxsiyyət ola bilərdi ki, eləydi də. Arif Rəhimoğlu Otto fon Bismark boyda dühanın belə “çirkli peşə” dediyi siyasətə də öz elmini və insanlığını gətirmişdi. Sonuna qədər də qoruyub saxlaya bilmişdi.

... Günlərin bir günü Bakıda redaktoru olduğum həftəlik qəzetin cəmi birçə otaqdan ibarət olan redaksiyasına gəldi. Salam verən kimi məni qucaqladı, alnımdan öpdü və dedi: “Güneylə bağlı namuslu yazılar verirsən. Bəlkə heç özün də bilmirsən, nə boyda iş görürsən”. Bu, mənim jurnalistika karyeram boyunca aldığım ən yüksək mükafatlardan biri idi. Həm də Arif Rəhimoğlu kimi dəyərli ziyalımızdan kiçik əməyimizə böyük qiymət idi. Bunu unutmamışam. Bizə bu dəyəri vermiş dəyərin özünü - Arif Rəhimoğlunu isə heç unutmamam. Deyirlər: “Əsgər vurulanda deyil, unudulanda ölür”. Arif Rəhimoğlu da millətinin, milli mənəviyyətin əsgəri idi.

Unudulmadı...

Unudulmaz..

Naxçıvan şəhəri. Soldan: Tila Quliyeva-Bəylərli, Arif Rəhimoğlu, Bahəddin Həzi, Əlisəfa Qədirli (mərhum), altaylı Ejer Çolakov, qaqauz Tudora Arnaut.

Bədirxan Əhmədli: Arif Rəhimoğlunun ölümü son illərdə milli düşüncəni sarsıdan ikinci böyük yarpaq tökümü oldu. Bundan iki il öncə xalq hərəkatının başqa bir nümayəndəsi, dostumuz Vurğun Əyyub vəfat etdikdə də milli mücadilə adamları eyni dərəcədə kədərlənmişdi. Əlbəttə, bu “yarpaq tökümü” bugünün işi deyil, iyirmi ildən çoxdur, milli istiqlalçılar zaman-zaman “qan itirir”. Hər bu cür itki ilə qarşılaşdıqca sanki xalqın, millətin milli mücadilə ruhu bir az da öləziyir. Bəlkə də elə deyil, mənə elə gəlir. Çünki ola bilməz ki, toplumun gələcəyi üçün doğru yolda olan milli ideyalar belə asanlıqla öləzisin, bəlkə hər keçən gün bir az da artır. Öncə bu milli ideyanın başında duran Əbülfəz Elçibəy getdi. Onun həyatdan getməsi milli ideya adamları içində bir zəlzələ effekti yaratdı. Nəcəf Nəcəfov, Tofiq Qasımov, indi də Arif Rəhimoğlu...

Tofiq Qasimovla Arif Rəhimoğlunun ölümü məndə fərqli hisslər oyatdı. Milli düşüncə adamları mühacirətdə vəfat edir və orada dəfn olunur. Azərbaycan Cümhuriyyətinin bir çox funksionerləri də eynən mühacirətdə dəfn olundular. Lakin Azərbaycan istiqlalı və müstəqilliyinin ideya mənbəyi mühacirətdə formalaşdı və bir müddət sonra vətəndə yaşadı. Bir əsrdə Azərbaycan ikinci dəfə istiqlalını məhz mühacirətdə yaranmış və formalaşmış milli istiqlal ideyası sayəsində qazandı.

Arif Rəhimoğlu adını mən Milli Hərəkət dövründə və ondan sonra tez-tez eşidirdim. Ara-sıra yazılarına da rast gəlirdim. Lakin bir adamı, özü də dava adamını tanımaq üçün yəqin ki, bunlar yetərli deyil. Gərək onun fəaliyyəti və yaradıcılığı ilə yaxından tanış olasan. Əslinə qalsa, Arif Rəhimoğlu imzasını mənim diqqətimə Əli Şamil çatdırdı. Onun Naxçıvanda sovet partokratlarını özünün dəmir məntiqi ilə necə susdurması və ya öz tərəfinə çəkməsi barədə Əli müəllimin söhbətləri ilgimi çəkmişdi. Yəni Əli Şamildən eşitdiyimə görə onda bir liderlik keyfiyyəti, səlis məntiq və nitq qabiliyyəti ilə kütləni, xalqı ardınca aparmaq xüsusiyyəti vardı. Bakıda yaşayarkən də eyni əzmlə hərəkətin ideoloji istiqamətini müəyyənləşdirib. Xalqın, cəmiyyətin milli hədəflərini mərhələlərlə həyata keçirmək və hər mərhələyə uyğun da ideologiya müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Açıqı mənim Milli Hərəkət adamlarından yeganə narazı qaldığım cəhət hakimiyyət dönməmində və ondan sonra da ideoloji sahəni boş buraxmaları və müəyyən mənada sonra da bu boşluqda istiqamət vakuumu yaratmaları olmuşdu. Arif Rəhimoğlu milli ideologiyanın ideoloji sistemini quran və bu sahədə təkbəşinə çalışan çox az milli hərəkət adamlarından biri idi. Bunu mən onun yazıları ilə tanış olandan sonra gördüm. Gördüm ki, Arif Bəy yaxşı bir

müəllim olardı (necə ki olmuşdu!), yaxşı bir alim olardı (necə ki alim idi!), ancaq bunları o, fəaliyyətində ikinci plana keçirdi və özünü milli ideologiyaya həsr etdi. Milli ideologiya isə elə bir sahədir ki, əkdinin toxumlar uzun illərdən sonra cücərir, ya da, cücərsə də gözə çox görünmür.

Arif Rəhimoğlu bir ideya adamı idi, onun davası milli ideya davası idi. O bu davaya inanırdı, gələcəyini görürdü və ona doğru gedirdi. Ona görə də sistemli və davamlı şəkildə milli ideologiyanın əsaslarını yaradırdı. Mühacirətə getdikdən sonra da bu davasından qalmadı. Onun böyüklüyü orasında idi ki, ideologiyasına sadıq qalaraq ideyasını davam etdirdi. Lakin mühacirətdə başqaları kimi milli ideyaya zərər qədər də zərər verəcək bir iş görmədi, hədəflərini kiçiltmədi, mübarizəsini şəxslər üzərindən deyil, ideyalar üzərindən apardı. Bu cür mübarizə Rəsulzadə - Elçibəy milli ideoloji irsinin davam etdirilməsi demək idi. Arif Rəhimoğlu “Siyasi təbliğatın əsasları”, “Sosiologiyada partiya-daxili qruplaşmalar” kimi əsərlərində, onlarla məqalələrində də eyni yolu davam etdirmişdir.

Arif Rəhimoğlu həm də bir ziyalı kimi milli intellektin, modern düşüncənin daşıyıcısıdır. Onu duruşunda və yazılarında həmişə milli kimliyin keşiyində gördüm. Milli kimlik, türkçülük və milli təsanüd, modernləşmə, milli azadlıqla bağlı fikirlərində çağdaş düşüncəni bütün yönləri ilə özündə ehtiva edirdi.

Arif Rəhimoğlu bu gün aramızda yoxdur, ancaq təsəllimiz ondadır ki, yazıb yaratdığı əsərləri, praktik fəaliyyəti və ideoloji irsi gələcəkdə milli ideologiyanın formalaşmasında zəngin bir mənbə olacaq.

İdeyalar ölmədiyi kimi, bu ideyaların daşıyıcıları da yaşamaq haqqı qazanırlar! Yaşamaq haqqın, İdeyan mübarək olsun, Arif Rəhimoğlu!

Bünyamin Qənbərli: Əziz xanımlar, hörmətli bəylər.

Bizim müqəddəs kitabımız Quran-i Kərimdə buyrulur ki, hər canlı ölümü dadacaq. Başqa sözlə, fiziki baxımdan ölümle bütün canlılar kimi, hər bir insan da üzləşəcək. Yəni fiziki ölüm hər birimizə qismət olacaq. Deməli fiziki ölümdən qaçmaq mümkün olmadığı kimi, ondan qorxmağa da gərək yoxdur. Bu anlamda fiziki ölüm bizim üçün qorxulu, önəmli deyil, bizim üçün önəmli olan insanların yaddaşında, millətimizin yaddaşında ölməkdir. Arif Rəhimoğlu bu baxımdan xoşbəxtdir, onu Tanrının sevdiklərindən saya bilərik. Arif bəyi ona görə Tanrının sevdiklərindən saya bilərik ki, millətimiz yaşadığıca Arif Rəhimoğlu da millətin yaddaşında, millətin tarixində yaşayacaq.

Mən Arif bəyi təxminən 1978-ci ilin axırları, 1979-cu ilin əvvəllərində tanımışam. O dövrdə Naxçıvan şəhərində Asif Kələntərlinin bir ədəbiyyat dərnəyi var idi. Bu gün hamımızın tanıdığı millət vəkili Fazil Mustafa idi, şair-publisist Heydər Oğuz idi, mən idim və bir neçə başqa nəfər var idi ki, o dərnəyə gedirdik. Dərnəkdə məşğələ bitdikdən sonra Asif bəy bizi tez-tez o zaman Naxçıvan Dövlət İnstitutunda müəllim işləyən Arif bəy ilə yanaşı bir çox digər şəxslərlə görüşdürürdü. Sonralar mən bildim ki, bu adamlar həmin dövrdə Naxçıvanda Azərbaycanın azadlığı və bütövlüyü uğrunda mübarizə aparan gizli təşkilatın üzvləridir. Bu görüşlər də bizim vətənsevər ruhda, düşüncəli, bilikli və gələcək mübarizələrə ağı qaradan seçə bilən gəncələr kimi hazırlanmağımız üçün məqsədli şəkildə təşkil olunurdu.

Arif bəyin o dövrdəki söhbətləri bizim üçün həm maraqlı, həm də dəyərli idi. Bütün bunları 1980-ci ildə həmin gizli təşkilata üzv qəbul ediləndən sonra bildim.

Mən institutda oxuyanda Arif bəyin birbaşa vasitəçiliyi ilə Azərbaycanın elmi, ədəbi, mədəni və ictimai-siyasi həyatında çox mühüm rol oynayan böyük şəxsiyyətləri, ciddi adamları - Əbülfəz Elçibəyi, Arif Əliyevi, Muxtar Kazımoğlunu, Arif Acalı, Aydın Məmmədovu, Kamran Əliyevi və b. tanıdım. Arif bəyin vasitəçiliyi ilə olan bu tanışlıqlar mənim sonralar Abbas Zamanovu, Mirəli Seyidovu, Məmməd Arazı, Söhrab Tahiri, Abbas Abdullanı, Məmmədəli Qıpcığı və başqalarını tanımağımda mühüm amil oldu. Gizli təşkilatla başlayan siyasi mübarizədə Arif Rəhimoğlu ilə axıra qədər bir yerdə olduq və əksər məsələlərdə mövqeyimiz üst-üstə düşdü. Burdaca qeyd edim ki, Arif bəyin dəyərli məsləhət və tövsiyələri elmi fəaliyyətimdə mənim üçün çox yararlı oldu.

İndi çıxış edənlər qeyd etdi ki, Arif Rəhimoğlunun siyasi fəaliyyətinin əsas hissəsini ideoloji sahə təşkil edirdi. Fikrimcə Arif bəyin ideoloji sahədəki fəaliyyətinin də əsasını Bütövləşmək, Millətləşmək və Dövlətləşmək təşkil edir. İndi burda Arif Rəhimoğlunun xatirəsi ilə bağlı müxtəlif təkliflər olundu. Arif bəylə bağlı fondun yaranması, Arif bəylə bağlı kitabların çap olunması və s. təkliflər. Təbii ki, bu təkliflərin hər biri lazımdır və yerindədir. Amma mən düşünürəm ki, Arif Rəhimoğlu üçün ən böyük fond, Arif bəy üçün ən böyük kitab, Arif bəy üçün ən böyük abidə Arif Rəhimoğlunun ideyalarının, ideoloji mübarizəsinin, ideoloji və siyasi hədəflərinin uğurlu sonuclanmasıdır. Bu sadəcə Arif Rəhimoğlunun yox, həm də Arif bəyin hər zaman özünə müəllim və Yolbay saydığı Əbülfəz Elçibəyin və Arif bə-

yin bu yolda mübarizə aparan digər yoldaşlarının ideoloji və siyasi hədəflərinə çatılmasıdır ki, bu hədəf də Bütöv və Böyük Azərbaycanın qurulmasıdır. Mən düşünürəm ki, burdakıların da əksəriyyəti Arif bəyin istər siyasi, ideoloji, istərsə də elmi baxımdan yol yoldaşları olduğu üçün Arif bəyə də, Əbülfəz Elçibəy başda olmaqla Azərbaycan üçün çalışan hər bir insanımıza da bizim ən böyük dəyərimiz, ən böyük abidəmiz onların ideyalarını həyata keçirməyimizdə, Azərbaycanın bütövləşməsində olacaq. Bu baxımdan sizin hər birinizə Əbülfəz Elçibəyin, Arif Rəhimoğlunun və digər bəylərimizin bu ideyasını həyata keçirməkdə, yəni bu insanların ruhu qarşısında borcumuzu yerinə yetirməkdə başarılar diləyirəm.

Cavanşir Yusif oğlu: Arif bəy sözün əsl mənasında dost idi, yoldaş idi. Alimliyi, yaradıcılığı – hamısını düz dediniz, bunları qoyuram bir tərəfə. Çünki hərənin bir baxış nöqtəsi vardı. Mən onu bir təşkilatçı kimi lap əvvəldən tanıyıram. Milli Azadlıq Hərəkatı veteranları burda oturub. Bizim qərargahımızda və yaxud gizlin yerlərdə – zirzəmidə, tarix muzeyində, harada bir gizlin mübahisəmiz olsaydı, Arif bəy onu həll eləyərdi. Araya sülh qoymaq bacarığı vardı. Mən ona görə o insanla fəxr edirəm. Onun haqqında, bir mərhum insan kimi danışmaq mənim üçün çox ağırdır.

Elçin Paşayev: Arif Rəhimoğlu haqqında keçmiş zamanda danışmağın ağırlığını onu tanıyanlara izah etməyə ehtiyac yoxdur. Arif bəylə tanışlığım Milli Azadlıq Hərəkatının geniş vüsət aldığı, keçən əsrin səksəninci illərinin sonuna təsadüf etsə də, onu daha yaxından və hərtərəfli tanımaq imkanım milli liderimiz

Elçibəyin Kələkidən Bakıya qayıdışı və Bütöv Azərbaycan Birliyinin təsis edilməsi zamanı baş verdi.

Arif bəyin öz üzərinə düşən vəzifələri yüksək səviyyədə yerinə yetirməsiylə yanaşı, özünün bilavasitə məsuliyyət dairəsinə aid olmayan, lakin təşkilat üçün həlli vacib olan məsələlərin həllində heç kimdən təklif gözləmədən və tərəddüd etmədən eyni məsuliyyət və fədakarlığının şahidi olmuşam Bütöv Azərbaycan Birliyinin katibi olaraq. Hətta, səhhətində yaranmış problemlər onun işə münasibətini dəyişmədi. Türkiyədə keçirdiyi birinci ürək əməliyyatından sonra həkimlər bir müddət fəal rejimdə çalışmağı yasaqlasalar da, Arif bəy BAB-ın PALTALK otağı yarandığı gündən onun işinin təşkili və aparıcılığı ilə məşğul olmağa başladı. Paralel surətdə Bütöv Azərbaycan Birliyinin Məramnaməsinin hazırlanıb ərəşəyə gəlməsinin yükünü öz üzərinə götürdü.

“Tanıtım” qəzetinin nəşrinə verdiyi əhəmiyyətdən yana, qəzetin hər sayında gedəcək materialları şəxsən oxuyur, lazımi redaktələr edirdi. Bütün bunlar düşüncəmcə, onun gerçək peşə vərdislərindən (müəllimliyindən) irəli gəlsə də, həyatının mənasını həsr etdiyi işlə məşğul olmaqdan zövq alması ilə daha çox bağlı idi.

Avropada yaşayan dostlarımızın Arif bəyin çap olunmamış əsərlərinin nəşr etdirmək qərarını alqışlayıram. Bu, Arif Rəhimoglunun ömrünün mənalı hissəsini həsr etdiyi milli davaya çox qiymətli töhfə olmaqla yanaşı, param-parça edilmiş Vətənimizin hər bir hissəsinin qarşısında duran vəzifələrin çox aydın şəkildə gələcək nəsillərə çatdırılması üçün əlahiddə əhəmiyyətli vacib məsələdir!

Ellada Məmmədli: Arif bəyi Milli Hərəkətdən – AXC Səbail (26-lar) şöbəsi İdarə Heyətinin üzvü olduğum dövrdən tanıyırdım. Tez-tez tədbirlərdə görüşürdük, amma onunla yaxın ünsiyyətim AXC Təşkilat Şöbəsinə işlədiyim vaxtlarda yaranmışdı. Onun Naxçıvan şöbəsinin əlaqəçisi olduğunu, AXC Ali Məclisindəki məntiqi çıxışlarından bilirdim. Çox mədəni, kübar davranışlı olmasına baxmayaraq, AXC-də ona qarşı birmənalı münasibət yox idi.

Arif Rəhimoğlu İstanbulda Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Dərnəyinin Birinci Millətlərarası Azərbaycan Türk Dərnəkləri Qurultayında çıxış edərkən

İstanbulda 1990-cı ilin noyabrında Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Dərnəyinin Birinci Millətlərarası Azərbaycan Türk Dərnəkləri Qurultayı keçiriləcəkdi. Təşkilatçılar AXC-yə də dəvətnamə göndərmişdilər. Qurultayda iştirak üçün 1990-

cı ilin oktyabrın 28-də Bakıdan 43-45 nəfərlik bir heyətlə “İkarus” markalı avtobusla yola çıxdıq. Aramızda AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının təmsilçisi Arif Rəhimoğlu da vardı.

Onda hələ Azərbaycanla Gürcüstan arasında gömrük postları yox idi. Bakıdan hərəkət edən avtobus Gürcüstanı keçərək üç günə İstanbula çatdı. Müsəvvər Əsgər oğlunun (ruhu şad olsun) səyi nəticəsində bir çoxumuz yol gedərkən Azərbaycan Cümhuriyyətinin himnini oxumağı öyrəndik.

Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Dərnəyinin Birinci Millətlərarası Azərbaycan Türk Dərnəkləri Qurultayına 34 ölkədən gəlmiş nümayəndə qatılmışdı. Azərbaycandan gedənlərin çoxu ilk dəfə idi SSRİ sərhəddindən kənara çıxır, dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş bu qədər soydaşı ilə görüşürdü. İştirakçıların hamısı həyəcan içində idilər.

Məruzə və çıxışlar maraqla dinlənilir, qızgın müzakirələr gedirdi. AXC Ali Məclisinin üzvü Arif Rəhimoğlunun Sərhəd Hərəkəti haqqındakı beş dəqiqəlik məruzəsi böyük maraqla və alqışla qarşılandı. O, 1989-cu il dekabr ayının 31-də Azərbaycanın (əslində SSRİ-nin) güney sərhədlərindəki tikanlı məftillərin və əlavə qurğuların sökülməsinin səbəblərini izah etdi, ona siyasi qiymət verdi. Bildirdi ki, AXC Naxçıvan Təşkilatı həmin günü Dünya Azərbaycanlılarının Birlik Günü kimi qeyd etməyi qərara alıb. Onlar istəyir ki, həmin gün Azərbaycanda rəsmi dövlət bayramı kimi qeyd edilsin.

Toplantı iştirakçılarından xahiş etdi ki, məsələ qurultayın qətnaməsinə salınsın və qətnamənin bir surəti də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə göndərilsin. Məhz həmin çıxışdan sonra Arif Rəhimoğlu haqqında fikirlərimi dəqiqləşdirdim. Onun nə qədər böyük intellektə sahib olduğunu gördüm.

1993-cü ilin iyununda Azərbaycanda baş verən hökumət çevrilişindən sonra bir müddət Arif bəyi görmədim. Təəssüf ki, Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Dərnəyinin Birinci Millətlərarası Azərbaycan Türk Dərnəkləri Qurultayının ikinci, üçüncü qurultayları da keçirilmədi.

Arif bəylə sonralar BAB-ın toplantılarında görüşdük. Hal-əhval tutduq. O, mənə İran İslam Respublikasına səfərlərindən, orada gördüklərindən xeyli söhbət etdi.

Elçibəy dünyasını dəyişəndən sonra da bir müddət Arif bəydən xəbər tuta bilmədim. Sonralar eşitdim ki, Azərbaycandan kənarda ürək əməliyyatı keçirib.

Son illər Milli Hərəkətçilər Birliyinin onlayn toplantılarında onun səsinə eşitdim, çıxışlarını dinlədim. Arif bəy danışdıqca Əbülfəz Elçibəyin canlı portreti gözlərim önündə canlanırdı. Onun ruhu Bəyin ruhuna çox yaxın idi.

Çox diqqətçil, mədəni, ziyalı şəxsiyyət idi. Sonuncu dəfə onunla səsli mesaj vasitəsilə danışmışdıq. Səsi qırıla-qırıla gəlir, nəfəsi təngiyirdi. Bakıya gələrsə mənimlə mütləq görüşəcəyini söyləyirdi. Onun ölüm xəbərini eşidəndə, inanmaq istəmədim. Elə bilirdim xəstəlikdən sağalıb gələcək və ya Zoom proqramlarında onun çıxışlarını yenə dinləyəcəyəm.

Ümumiyyətlə, Arif Rəhimoğlu haqqında danışmaq çox çətinidir. O, sözün əsl mənasında millətini sevən, onun maariflənməsi yolunda özünü fəda edən ziyalı alim idi. Onu daim xoş xatirələrlə yad edəcəyəm, bir əqidədaşım kimi söhbətlərimdə, yazılarımda yaşatmağa çalışacağam.

Əbdülhəsən Abbasov: Arif bəylə yaxın əlaqələrimiz olmasa da bir-birimizi tanımışıq. Elmi-nəzəri, ideoloji müstəvidə tə-

masda olan adamlar olmuşuq. Son on illiklərdə, həqiqətən, biz millət, xalq olaraq zəka suverenliyindən danışsaq, orada birincilər sırasında ən böyük xidməti olan Arif bəy olub. Bu danılmaz faktdır ki, hər bir xalqın, millətin, dövlətin suverenliyi zəka suverenliyi keçib, o zəka qüdrətindən keçib.

Son on illiklərdə Arif bəyin elədiyi iş bir insan fəaliyyətinin çərcivəsinə sığan iş deyil. Bir mükəmməl nəzəriyyəçi kimi, mü-təfəkkir kimi, ideoloq kimi durmadan çalışdı. Eyni zamanda o, nəzəriyyə, ideya, sistem üçün vacib olan maddi əsasların formalaşmasında zəhmət çəkib. Bu insan, demək olar ki, özü barədə heç vaxt düşünmədi – nə öz reytingi barədə düşündürdü, nə yaşamaq tərzini haqqında düşündürdü.

Çox böyük əziyyətlər çəkib, çünki onun daxilində böyük millət istəyi vardı. O, missiyasını dərk eləyirdi, başa düşürdü. Onun üçün böyük motivasiya idi, bütün ömrünü ona həsr eləmişdi. Zəka suverenliyi məsələsini ona görə vurğuladım ki, söhbət oldu, hörmətli yoldaşlar dedilər Arif bəyin irsi, yaradıcılığı, zəhməti ilə bağlı hansısa hazırlıq işləri gedəndə bu xüsusi nəzərə alınmalıdır.

Müasir Azərbaycanın zəka qüdrətinin formalaşmasında onun əməyi danılmazdır. Zəka qüdrəti çox şaxəli, çox parametrlili bir anlayışdır. Burada dedilər onun lirik tərəfi, elmi tərəfi, siyasi tərəfi var, ideoloji tərəfi var. Bunun hamısını araşdırasan, təhlil eləyəsən və ortaya qoyduğun müddəalara uyğun da öz həyat formulunu təşkil eləyəsən, buna uyğun yaşayasan, o hər adama xas olan bir məsələ deyil. Yəni Arif Rəhimoğlu həqiqətən böyük nəzəriyyəçi, ideoloq, Azərbaycan xalqının, böyük türk xalqının zəka suverenliyi qüdrəti uğrunda çox məhsuldar iş görmüş bir şəxsiyyətdir.

Əhməd Qəşəmoğlu: Arif bəy məndən beş yaş kiçik idi. Anası bizim kənddən – Babək rayonun Vayxır kəndindən olduğuna görə tez-tez kəndimizə gələrdilər. Ona görə də onun iki-üç yaşından bu yana olan surətini, hərəkətlərini yaddaşımda canlandıra bilirəm. Kiçik yaşlarındakı davranışı, bir qədər fərqli baxışları yadıma gəlir. Adətən sakitcə dayanıb harasa, qeyri-müəyyən bir aləmə baxmağı vardı.

Kənd uşaqları ilə bir yerdə oynayanda, çayda çiməndə, ya özü nəsə danışanda, sanki həmin aləmə baxırdı... Sonralar gənclik illərində də hər zaman onu həmin baxışları ilə birlikdə gördüm... Hər zaman Arif bəyi həmin baxışları ilə birlikdə xatırlayıram.

Arif bəyin siyasi fəaliyyəti, siyasi mövqeyi barədə çox adam xeyli maraqlı xatirələr danışır. Mən bir qədər başqa yöndən xatırlamaq istəyirəm. Yetmişinci illərin sonu idi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutuna, görkəmli folklorşünas Mirəli Seyidovun otağına getmişdim. Arif bəy məndən bir az öncə oradan çıxmışdı. Mirəli müəllim onun barəsində elə şövqlə, qayğı ilə danışdı ki. Deyirdi ki: “Bu oğlanda qeyri-adi nəsə var. Milli ruhu olduqca zəngindir. Adi, bizim gözüməzə görünməyən, millətimiz üçün əhəmiyyətli olan elə faktları üzə çıxara, əsaslandırır bilər ki, heç kim onun qarşısında söz deyə bilməz. Mənim aspirantım olmaq istəyir. Çox xoşum gəldi, razılıq verdim.”

Mən də Mirəli müəllimə Arif bəyi bir qədər təriflədim. Bil-mədim sonralar Arif bəy nədənsə Mirəli müəllimin aspirantı deyil, dilçilik institutunun aspirantı oldu. Lakin ömrünün sonundakı mifologiyadan, yəni Mirəli müəllimin yolundan uzaqlaşma-

dı. Onun yazdıqları elmi ictimaiyyətin, milli ruhlu insanların diqqətini cəlb etdi.

Azərbaycanda Milli Azadlıq Hərəkatı formalaşanda, gücləndə mən onu milli liderimiz, rəhmətlik Əbülfəz bəyin yanında gördüm. Naxçıvanda bu hərəkat liderlərindən biri olduğunu bildim. Sonrakı görüşlərimizdə, söhbətlərimizdə onu daha yaxından tanıdım. Uşaqlıqdan, hər zaman yadımda qalan baxışlarının da sirrini anlamağa başladım.

Arif bəy o xoşbəxt insanlardan biridir ki, dünyaya gələndə artıq qəlblərində işıqlı, özlərinə məxsus bir aləmləri olur. Bu aləm onları kainatın nizamına, haqq, ədalət tələblərinə kökləyir. Həmin aləm hər zaman onların yer üzündəki fəaliyyətlərinə sanki nəzarət edir. Yanlış bir addım atanda daxilən etiraz edir, insanı öz tələblərinə uyğun olaraq hərəkət etməyə çağırır. Arif bəyin də qəlbində belə bir aləm vardı və onun baxışları da hələ uşaqlıqdan həmin aləmin sehri içində idi. Arif bəy bütün ömrü boyu həmin aləmin hökmü altında, öz konkret, aydın mövqeyi ilə seçildi. İstər uşaqlıqda, istər tələbəlik, aspirantlıq illərində, istər Vayxır kəndində, Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda dərslər dediyi illərdə, istər xalq hərəkatında, istərsə də mühacirət illərində Arif bəyi hər kəs öz yoluna sadıq bir insan kimi tanıdı. Yazdığı kitablar, ətrafında apardığı maarifçilik işləri də hamını bu yola səslədi.

Arif bəylə son söhbətimiz martın 12-də, rəhmətlik Vasifin oğlunun (toyu olan bəy onun qardaşı oğlu, mənim dayımın nəvəsi idi) toyu günü oldu. Arif bəyin artıq ağır xəstə olduğunu bilmirdim, toydan müxtəlif fotolar, videolar çəkib WhatsApp-da ona göndərirdim. O da təbrikini edir, xoş sözlər yazırdı.

Arif bəy çox xoşbəxt adam idi. Ona görə xoşbəxt idi ki, bütün ömrü boyu öz əqidəsinə, amalına sadıq qaldı və bu yolda parlaq fəaliyyət göstərdi. Yeni nəslin milli ruhda böyüməsi üçün əlindən gələni əsirgəmədi. Öz xalqı üçün imkanı olan xidməti etdi və bu dünyada yaxşı bir ad qoyub köçdü. Onun gedişinə minlərlə adamlar ağladı. Dünyada yaxşı ad qoyub getmək xoşbəxtliyi hər kəsin, ən böyük hökmdarların belə ən birinci arzusudur. Arif bəy getdi, amma onun nəsihətləri, kitabları hələ uzun illər onun nəfəsini bu yer üzündə yaşadacaqdır. Hər kəsin o biri dünyadakı yerini həm də bu dünyadakı insanların qəlbindəki yeri nişan verir.

Əli Gərəkli: Arif Naxçıvan şəhərindəki 1 saylı orta məktəbdə biblioqlum Qənfula bir sinifdə oxuduğundan onlara tez-tez gəlirdi. İlk tanışlığımız da orada olmuşdu. Yeniyetməliyimizdən söhbətlərimizin əsas mövzusu vətən, millət, Təbriz, o taydakı soydaşlarımızın taleyi idi. Arifin içindəki çılgın vətən sevgisini, millət yanğısını görməmək mümkün deyildi.

Universiteti bitirib Naxçıvana döndü və Vayxır kəndində müəllim işləməyə başladı. Sakit təbiətli Arif Milli Azadlıq Hərəkatı başlayanda çılgın bir inqilabçıya çevrildi. Hər gün Naxçıvanın məhlələrində toplantılar təşkil edir, kəndlərə gedərək gəncləri bir yerə toplayır, onlarla söhbətlər edir, mitinqlərdəki alovlu və məntiqli çıxışı ilə xalqı səfərbər edə bilirdi.

Düşünürdüm ki, onun daha müəllimlik etməyə vaxtı və həvəsi qalmaz. Bir dəfə görüşəndə xəbər aldım ki, Arif bəy müəllimlikdən birdəfəlikmi uzaqlaşdı? O, bir qədər duruxdu və sakit-sakit dedi: “Millətin taleyini mitinqlər, xalq hərəkatı müəyyənləşdirəndə müəllimlik gözləyər!”

Bakı şəhərinə köçdükdən sonra onunla az-az görüşürdüm. Arif bəy, AXC sədrinin ideoloji işlər üzrə müavini olduğundan gah rayonlara, kəndlərə gedir, gah da Bakı şəhərində keçirilən müxtəlif toplantılara qatılırdı.

Bütöv Azərbaycan Birliyi yaradılandan sonra görüşlərimizin sayı artdı. O, təşkilatın iş planını müəyyənləşdirir, toplantılarda çıxış etməyə araşdırıcıları, siyasətçiləri dəvət edirdi. Bununla kifayətlənmir, təşkilatın rayon şöbələrini yaradırdı.

Onun BAB-ın xarici ölkələrdə şöbələrinin yaradılması təklifi çox mübahisələrə səbəb oldu. Azərbaycanın ərazisinin 20 faizi işğal altında olduğu bir vaxtda BAB-ın xarici ölkələrdə şöbələrinin yaradılması məsələsini təşkilat üzvlərinin bəziləri heç də yaxşı qarşılamadı. Onlar fikirlərini belə əsaslandırırdılar: büdcəsi olmayan, rəsmi dövlət qeydiyyatından keçməyən bir təşkilat xarici ölkələrdə şöbələrini açdığını elan etsə də həmin şöbələrin fəaliyyəti formal olar.

Lakin təşkilat üzvlərinin çoxu onun təklifini bəyəndi. Maliyyə vəsaiti olmasa da xarici ölkələrə mühacirət edənlər ilk günlər BAB ətrafında birləşdilər. Sonra bu baza ətrafında toplananlar müxtəlif dərnəklər qurdular. Bu onu göstərdi ki, könüllülük əsasında, ayrı-ayrı vətənpərvər şəxslərin fədakarlığı hesabına qurulan təşkilat mühacirlərin bir yerə toplanmasına, bir birini tanımalarına şərait yaratdı.

Tale elə gətirdi ki, sonra Arif bəyin özü də mühacir həyatı yaşamağa başladı. 19 ilə yaxın İsveçdə yaşadı, orada dərnəklər qurdu, az qala fəaliyyətsizləşmiş dərnəklərin bir federasiya altında birləşməsi, fəaliyyətlərini gücləndirmələri üçün əlindən gələni əsirgəmədi.

Arif bəyin simasında biz dostumuzu, milli hərəkatdakı liderlərimizdən birini, millət üçün döyünən bir ürək sahibini, gözəl bir vətənsəvərimizi, yorulmadan çalışan, daim elmi axtarışda olan bir alimimizi itirdik.

Onun məzarı qürbətdə olsa da ruhu vətənimizdədir!

Əzizə Şamil: Bu gün bir anım mərasiminə toplaşsaq da qəlbimizdə heç cür Arif müəllimin itkisi ilə razılaşa bilmirik. Uzun illərdir qərrib ölkədə yaşasa da, hər həftə onunla internet vasitəsi ilə danışır, sağlığı ilə maraqlanır, keçirdiyi tədbirlər və vasitəçi olduğu işlərlə əlaqədar məlumatımız olurdu. Onu xəstə olaraq qəbul etmirdik, çünki, hər zaman mübarizə aparırdı, internetlə müxtəlif müzakirələrə qoşulurdu, bu haqda söhbətlərində bizə bildirirdi.

Onun xəstəxanadan belə danışdığı ümummillə məsələlərlə bağlı fikir və ya təklif verməyini görəndə böyük enerjisinə heyran qalırdıq. Çünki hamımız fikirləşirdik ki, Arif müəllimi yormayaq, onu narahat etməyə ki, səhhəti yaxşılaşsın. Lakin ona yoldaş olan bu xəstəlikdən heç də çəkinmirdi. Milli məsələlərlə, gənclərin tərbiyəsi ilə bağlı, ümumiyyətlə, Milli Azadlıq Hərəkatının ən mühüm məsələləri ilə bağlı, hər kəsə öz köməyini göstərirdi, töhfəsini verirdi. Xəstə olmağına baxmayaraq elmi mübahisələrdən tutmuş siyasi mübahisələrə qədər hər birində iştirak edirdi. Aydınlarımız, gənclərimiz daima ona müraciət edirdilər və son sözü Arif müəllimdən gözləyirdilər. Onun məsləhəti, fikri ilə razılaşırdılar. Belə bir dostu, ziyalını, alimi, vətənpərvər, siyasi düşüncələri olan bir insanı itirmək bizim üçün çox ağırdır.

Bugünlərdə hamımız Arif müəllimin dünyadan köçməsi ilə əlaqədar, öz fikirlərimizi, öz sözlərimizi tez-tez dilə gətiririk. Ancaq mənim üçün bu gün danışmaq o qədər də asan deyil. Arif müəllimlə tanış olduğumuz vaxtlar o, Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda dərs deyirdi. Biz də Naxçıvana təyinatla getmiş gənc jurnalist kimi mətbuatda işləyirdik. Arif müəllimlə Əli müəllimin dostluğu həmin illərdən başlamışdır.

Tədbirlərdə görüşəndə sadəcə elmdən, Azərbaycanın tarixindən, gələcəyindən söhbət düşərdi. Dünya dəyişdi, SSRİ dağıldı. Azərbaycanda Xalq Cəbhəsinin öndə gedən ən mübariz dəstəsi, mənəcə, Naxçıvan cəbhəçiləri oldu.

Burada çıxış edənlərin əksəriyyəti Arif müəllimin siyasi, elmi tərəflərini, şahidi olduqları hadisələri, onun xarakterindəki işıqlı cəhətlərdən geniş danışdılar. Mənim yadımda isə o daha çox bir səmimi insan, sədaqətli dost kimi qalıb. Arif müəllimi gəncliyindən tanıdıq. Bu tanışlıq bizdə belə bir fikir oyatdı ki, Arif müəllim vətən üçün, övladları və balaları üçün, dünyagörüşü üçün çox böyük əziyyətlər çəkməyə hazırdır. Əsas odur ki, Azərbaycan övladları vətənpərvər olsunlar və mənsub olduqları millətin dəyərini bilsinlər. Bütün insani tərəfdən gördüyü bu cəhətləri daima onu təlqin edirdi. Baxmayaraq ki, o altı uşaq böyüdü, evdə, ailədə onunla bərabər hər zaman vətən, millət məsələsini önə çəkirdi. Önə çəkməyilə də başqalarının atası, böyük qardaşı hesab olunurdu. Burada çıxış edənlərin gətirdikləri misallarda bunu aydın gördük.

Millət üçün çalışan bir ziyalı qarşımızda idi. Ziyalı olaraq Arif müəllimlə indiyə qədər daima öz fikirlərini, öz ideyalarını təbliğ etməyini də aydın görmüşük. Maraqlıdır ki, Arif müəllim İsveçə gedəndən bir neçə il sonra bizi də oraya dəvət etdi, biz də

getdik. Orada tamamilə fərqli mənzərə gördüm. Arif müəllim orada eyni fikirlə Azərbaycanlıları ətrafına toplamışdı. 21 Azər günü münasibətilə təşkil etdiyi tədbirdə iştirak etdik. Toplantıya uzun illər İsveçdə yaşayan, Təbrizdən və dünyanın başqa yerlərindən gələn insanlar qatılmışdı. Həmin gün Arif müəllimin, ailə üzvlərinin, xüsusilə Bəyim xanımının bu tədbirin hazırlanmasında böyük zəhmət çəkdiyini gördük. Bunun özü orada yaşayan azərbaycanlıların Arif müəllimə olan inamı ilə, onun fikirlərinə etimadı ilə bağlı idi.

Arif müəllim soydaşlarına İsveçi də təbliğ edirdi. Bizi muzeylərə, İsveçin tarixi ilə bağlı olan yerlərə aparırdı. Orada da çox maraqlı faktlarla tanış olduq. Bütün bunlar Arif müəllimin necə bir ziyalı olduğunu, xalqlar arasında fərq qoymadığını göstərirdi.

O, Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda işləyəndə, “elmi işlə məşğul oluram” — deyib, millətin ağır günündə kənarda duranlar kimi hərəkət edə bilərdi. Vəzifəsi də ola bilərdi, elmi dərəcəsi də yüksələrdi. Lakin Arif müəllim firavan yaşamaq, ailəsini firavan yaşatmaq istəyindən uzaq oldu. Vətənin dar günündə meydana atıldı, özünü də, ailəsini də, yaxınlarını da məhrumiyyətlərə düşürəndi. Yaşından, savadından, dünyagörüşündən asılı olmayaraq bütün soydaşlarını vətənin azadlığı və işğal olunmuş torpaqların düşməndən azad edilməsi uğrunda mübarizəyə səslədi. Milli qüvvələrin sözünün bir olmağı üçün çox mücadilələr verdi.

Sağlamlığında yaranan problem sonuna qədər onunla yoldaş olub onu tərk etmədi. Səhhətində problemlər olsa belə, internet vasitəsilə elmi, tarixi müzakirələrə qoşulurdu. Mənim də xəbərim olurdu. Çünki hər dəfə Əli müəllimlə danışanda fikirlərini

bölüşür, müzakirə edirdi. O, vəfat edəndə yalnız dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan soydaşlarımız deyil, qazaxlar, qırğızlar, tatarlar, Suriyada və İraqda yaşayan Türkmənlər, İranda və Pakistanda yaşayan bəluclar və b. xalqların nümayəndələri də Əli müəllimə zəng edib başsağlığı verirdilər. Bu da onu göstərirdi ki, azadlıq və demokratiya uğrunda mübarizlər Arif müəllimin dəfnində iştirak edə bilməsələr də, yas mərasiminə qatılmasalar da, onun vəfatına üzülərək ruhən bizim yanımızdadırlar.

Fazil Mustafa: Arif bəy Naxçıvanda sovet rejiminə qarşı başlayan müqavimət hərəkatının ilk illərindən öndə olan, aparıcı şəxsiyyətlərdən biri idi. Rəhmətlik Asif Kələntərlinin başlatdığı böyük bir missiyanı o zaman hamımız birlikdə davam etdirirdik. Orta məktəb şagirdi idim və proseslərin içində fikirlərini, düşüncələrini öyrənəcəyim insanlar axtarırdım. Bakıdan Arif bəy və başqa nisbətən yaşlı dostlarımız gələndə çox şeyləri onlardan öyrənməyə çalışırdıq. Sonradan elə oldu ki, Arif bəy Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda dərs dedi və orada da özünün elmi və siyasi çalışmalarını davam etdirdi. Arif bəyin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri yaradıcı, çalışqan insan olması idi. Öz üzərində bu qədər məsuliyyətlə işləyən çox az adam tanımışam. Xatırlayıram ki, qısa müddətə Türkiyəyə getmişdi. Türkiyədən qayıdışında maraqlı söhbətimiz olmuşdu. Oxuduğu ədəbiyyatların siyahısını mənə təqdim edəndə təəccüblənmişdim ki, belə qısa vaxtda bu qədər ədəbiyyatı oxumaq həmin müddətdə gəzintiyə çıxmamaq, istirahət eləməmək deməkdi. Çalışqanlıq və siyasi mübarizədə əzmkarlıq onun əsas keyfiyyətlərindən idi.

Fərəc Ulusoy: Azərbaycan ictimaiyyəti, Türk dünyası ağır itkiyə məruz qaldı. Millət abstrakt nəsnə deyil. O insanlardan,

xüsusən millətin yoluna işıq tuta biləcək, işıq ola biləcək insanlardan ibarətdir. Arif Rəhimoğlu - o kişilərdən idi. Arif bəy hələ 80-ci illərin əvvəlindən sovet repressiya maşınının ən qəddar vaxtlarında çəkinmədən rayonları, kəndləri, şəhərləri dolaşar, insanları dəmir məntiqi ilə azadlıq mücadiləsinə cəlb edərdi. Həm təbliğat materiallarının mətnini hazırlamaq, həm onu hamı kimi ictimailəşdirməkdən yorulmazdı. O zaman Qarabağ problemi hələ mövcud deyildi. Yəni bu problem ermənilər tərəfindən hələ “miatsumla” üzə çıxarılmamışdı. Biz Azərbaycanın dərdlərini ümumiləşdirir, adekvat fəaliyyət növləri seçsək də, milli dərdlərimizin dərmanının öz tarixi coğrafi ərazisində Bütöv Azərbaycan olduğunu bilirdik. Mübarizəmizin bazası məhz bu idi. Digər bütün taktiklər cinah xarakterli idi. Arif bəy həm strateji yol xəritəsinin hazırlanmasında, həm cinah taktiklərin nəzəri bazasının hazırlanmasında öndər hocalarımızdan idi. Qarabağ problemi leqallaşandan sonra isə Könüllü Müdafiə Dəstələrinin hazırlanmasında müstəsna xidmətləri olan bu Kişinin bütün fəaliyyətini hətta bir kitab yazmaqla da təqdim etmək olmaz. Mən yalnız Milli Mücadilədə Arif bəyin həm qələm, həm qılınc olduğunu özündə ehtiva edən bir-iki məsələyə toxundum.

Belə bir kişinin - Milli Azadlıq Hərəkatında əvəzsiz xidmətləri olan, milli məfkurəmizin aparıcı ideoloqlarından sayılan Arif Rəhimoğlunun acı xəbərinin sarsıntısını yaşamaq da varmış. Arif Rəhimoğlu bu dünyadan köçdü.

Milli Azadlıq Hərəkatının öndərlərindən olan Arif Rəhimoğlu dostum, əqidə qardaşım idi. Naxçıvanda gizli təşkilat və dərnəklərdə, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hərəkatında, Bütöv Azərbaycan Birliyində çiyin-çiyinə mücadilə apardığım bu əfsanə ismin aramızdan getməsi hamımızı ifadə edilməsi mümkün

olmayan həddə üzdü. Arif bəyin ailə üzvlərinə, dostlara, bütün Millətimizə baş sağlığı verirəm.

Fikrət Bağirov: Zaman gəlib çatıb, bir-bir yoldaşlar, silahdaşlar dünyadan köçür. Arif müəllim adı kimi arif adam idi. Çox dərin mətləbləri, asanlıqları araşdırıb üzə çıxaran, cəmiyyətə çatdıran bir arif idi. Arifi 13-14 yaşından tanıyıram, orta məktəbdə paralel oxumuşuq. Çox sakit, təmkinli insan idi. Dərslərini çox yaxşı oxuyurdu.

İnstitutu bitirdikdən sonra bir ara Elmlər Akademiyasının Naxçıvan filialında işlədim. Sonra da Naxçıvan Tarix Diyarşünaslıq Muzeyinə keçdim. Orada xeyli əməkdaş olsa da milli məsələlərdə söhbətim Asəf Quliyevlə tutdu. Ondan sonra hər şey ard-arda gəldi. Millətini və vətəninə sevməyə adamların çox olduğunu gördüm. Əlaqələrim genişləndi. Haqq işi uğrunda mübarizə aparanlar bir-birlərini yaxından tanımağa başladı. Bu dəfə Ariflə şagird yoldaşı kimi deyil, Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizə aparan əqidə yoldaşı kimi tanış oldum.

O, institutda dərs deyirdi, bununla yanaşı mitinqlərdə də iştirak edir, saatlarla danışdı. Çox böyük auditoriyada müstəqilliyin, azadlığın nə olduğundan danışdı. Atılacaq səhv addımın millətə zərər verəcəyini izah edirdi. Uşaqdan böyüyə hamı dərk etdi ki, “biz hansı dövrdə, hansı mərhələdəyik, Sovetlərin əsarətindən necə qurtulacağıq”. Sovet əsarətindən qurtulmağın dərslərini Arif bəy keçdi. Onun teoremini isbat etdi. Sübut etdi ki, bu işlər necə olmalıdır və camaat nələrə qadirdir. Bir tərəfdən də mərdiməzar qonşulara, daha doğrusu, yamaqlara qarşı aparılan mübarizələrin üsulunu, qaydasını ortaya qoyurdu. Və izah edirdi ki,

bu mübarizə və döyüşün yolu necə olmalıdır. Arif bəy hər şeyə köklü yanaşırdı.

Milli azadlıq mübarizəsinə insanları hazırlamaq çox ağır, məsuliyyətli və çətin bir işdir. Kimsə yerindən qalxsın, desin ki, mən ideoloq olacağam bu mümkün olan deyil. Gərək insanın ruhundan, fitrətindən gəlsin. Ruhunda, fitrətində olandan sonra da gərək zəhmətinlə, cəsarətinlə onu möhkəmləndirəsən. Arif bəy bunu bacarmışdır.

Ali təhsilim, rəvan nitqim olsa da mitinqlərdə çıxış etməzdim. Lakin böyük həvəslə mitinqlərin təşkilində iştirak edir, təxribat yaratmaq, mitinqləri pozmaq istəyənləri təcrid edə bilirdim. Mən və mənim kimi onlarla vətənsəvər döyüşlərə getməklə yanaşı mitinqlərdə də deyilənləri diqqətlə dinləyirdik. Çünki ali məktəbdə oxuyarkən eşitmədiklərimizi, qəzet-jurnallarda oxumadıqlarımızı, radio və televiziya da eşitmədiklərimizi burada eşidirdik. Mitinqlər müxtəlif savad dərəcəli, müxtəlif dünyagörüşlü insanlar üçün bir məktəb idi. Bu məktəbin ən sevilən və aparıcı müəllimlərindən bir Arif bəy idi. Onun çıxışlarına hər zaman diqqətlə qulaq asırdım.

AXC-nın iclaslarında da Arif bəy öz sözünü deyirdi. Bəzən danlayırdı da, düz də edirdi. Biz döyüşçülər bəzən siyasətçilərlə yola getmirdik. Necə deyərlər reallığı, gücümüzü hesablamada onlardan sərt mövqe nümayiş etdirmələrini istəyirdik. Arif bəy isə real vəziyyəti bizə başa salırdı, görəcəyimiz işi tədbirli şəkildə aparmaq lazım gəldiyini deyirdi. Bunları xırdalığına qədər izah edirdi. Onun məsləhətlərinin bizə çox köməyi olurdu.

Arif bəyin taleyi belə gətirdi ki, mühacirət etməyə məcbur oldu. Lakin bizlərlə əlaqəsini kəsmədi. Hərdən zəng edib danışdı. Axırncı dəfə danışanda, xəstəxanadan çıxıb evə gəlmiş-

di. Bir xeyli danışdıq, dedi ki, bir neçə xəstəlik bir-birinə qarışb, qəbul etdiyim dərman o birilərinə pis təsir edir. Sanki, hər şeyi hiss etmişdi, ancaq təslim olmamışdı.

Arif o taylı-bu taylı Azərbaycanın dərini çiyində daşıyıb özüylə də torpağa apardı

Haşım İsgəndərli: Ətrafına dostu, tanış, sevgi dolu hər kəsi, toplaya bilən bir insanın yas mərasiminə toplaşmışıq.

Milli düşüncə və türkçülük ideologiyası ilə silahlanmış, müəllim, ziyalı, alim, Bütöv Azərbaycan sevdalı bir vətəndaş, AXC öncüllərindən biri - Arif Rəhimoğlu haqqında söz demək mənim üçün çox ağırdır. Çünki mən həmişə onu dinləməyi, ondan öyrənməyi istəmişəm. Özümü Arif Rəhimoğlunun ideyalarını, düşüncələrini həyata keçirən bir əsgər saymışam.

Arif bəylə tanışlığım Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda müəllimlik etdiyimiz dövrdən (1989-1992) başladı. Tanışlığımızın ilk günlərindən onun Azərbaycan sevgisinin böyüklüyünü gördüm. Arif bəy üçün Azərbaycan siyasi müstəvidəki bir dövlət deyildi, Dərbənddən Kəngər körfəzinə qədər olan bir coğrafiyadakı dil, mədəniyyət, tarix birliyi olan bir xalqın vətəni idi.

Naxçıvanda yaşadığımız dövrdə soydaşlarımızla birlikdə şəhər imperiyasına qarşı mübarizə etdik. Naxçıvanı qəddar SSRİ-dən ayırdığımızı elan etməklə dünyanı heyratə gətirdik. Çünki həmin dövrdə ən məşhur siyasətçilər belə ağıllarına gətirə bilməzdi ki, atom silahı, hərbi gücü ilə ən inkişaf etmiş dövlətləri belə qorxuya salan Sovetlər Birliyi kiçik Naxçıvanın qarşısında aciz qalacaq. Naxçıvanlılar onun toxunulmaz saydığı sərhədləri dağıdacaq, SSRİ-nin tərkibindən çıxıqlarını elan edəcəklər.

Biz o zamanlar dövləti səlahiyyətləri olan deputatları yarı zor, yarı xoş Naxçıvan şəhərinə gətirərək, Azərbaycan KP-nin və Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin icazəsi olmadan Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin növbədənənar sessiyasını keçirə bildik. Bu sessiyada qəbul olunan qərar Sovetlər Birliyinin dağılmağa başladığından xəbər verdi. Bu elə bir dövr idi ki, SSRİ-nin tərkibindən çıxmağa heç Pribaltika xalqları da cürət etməmişdi.

Bu hadisə 1990-cı il yanvarın 19-u axşamı baş verdi. Bu işin başında Arif Rəhimovlu və onun məsləkdaşı olan AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatı dururdu. Liderlər plan qurur, təşkilat fəalları isə onu həyatları bahasına da olsa həyata keçirirdilər. Biz şəhərisi gün hansı təhlükə ilə üzləşəcəyimizə əhəmiyyət vermədən təşkilatımız arxasında sıx birləşmişdik. Xalq da bu birliyi görüb arxamızca gəlirdi. Çörəyi Sovet hökumətinin onlara verdiyi vəzifədən çıxanlar, hakimiyyətin köləsi olanlar, anadangəlmə yaltaqlar xalqın birliyindən qorxub sıçan dəşiyinə girmişdilər.

Naxçıvan Radio və Televizya Komitəsində 100 nəfərdən çox əməkdaş çalışırdı. Onlar uzun illərdi Sovet ideologiyasını təbliğ edirdilər. “Sovet Naxçıvanı” qəzetində də vəziyyət eyni idi. 19 yanvarda isə vəziyyət tamam dəyişdi. Kiçik bir qrup vətənsəvər 8 dildə durmadan radio və televiziya Sovetlər Birliyinin əleyhinə verilişlər apardılar. “Sovet Naxçıvanı” qəzetinin 8 sayını nəşr edib xalqa çatdırdılar. Naxçıvanda radio və televiziya yaradılandan onun verilişləri həmin günlərdəki kimi diqqətlə dinlənilməmişdir. “Sovet Naxçıvanı” qəzetinin yeni sayını əldə etmək üçün insanlar köşklər qarşısında uzun-uzadı növbələr yaratmışdılar. Naxçıvanda ən məşhur qəzetlər belə “Sovet Naxçı-

vanı” qəzeti qədər oxunmamışdı. Bu, xalqın azadlıq eşqindən doğmuşdu. Bunun səbəbkarı cəmi iki yaşı olan AXC idi.

Lakin xalqın AXC ətrafında sıx birliyi uzun sürmədi. Ondan qopmalar yarandı. Yeni partiyalar meydana çıxdı. İstər daxili, istərsə xarici təzyiqlərə baxmayaraq AXC liderləri milli hakimiyyəti qura bildilər.

Bu günə kimi qoruyub saxladığımız müstəqillik, bayrağımız, sərhədlərimiz, dilimiz və digər dövlətçilik atributlarımıza görə AXC fəalları borcluyuq. Onların biri də bu gün yas mərasiminə toplaşdığımız Arif Rəhimoğludur. Lakin onlar arzu və istəklərini tam həyata keçirə bilmədilər. Vətən və millət yolunda min bir fədakarlığa dözmüş insanlar təqib olunmağa başladılar. Onların həyatları bahasına başları üzərində qaldırdıqları üçrəngli, ay ulduzlu bayrağın altında rüşvətxorluq, məddahlıq, ikiüzlülük meydan sulamağa başladı. Yenicə müstəqilliyə qovuşmuş Azərbaycanda azad düşüncə sahiblərinin, vicdanlı insanların, vətənsəvərlərin yaşaması çətinləşdi. Arif bəy Avropaya, mən Rusiyaya, bəziləri də dünyanın müxtəlif ölkələrinə getməyə məcbur edildi.

İllər ötdü, artıq yaş üstə yaş gəldi. Çox işlər baş verirdi. Arif Rəhimoğlu və onun əqidədaşlarının ideyaları ilə silahlanmış yeni nəsil- Azərbaycan əsgəri itirilmiş torpaqları qismən düşmən işğalından azad etdi. Lakin Arif Rəhimoğlu vətəninə qayıda bilmədi, azad edilmiş torpaqları görə bilmədi. Haqq dünyasına yolunu Avropa torpaqlarından saldı. Mən qayıtdım. Gördüm Möminə Xatun türbəsi abad bir xiyabanda məğrur durur.

Sənsə yoxsan Arif bəy, sən ruhən qəlblərimizdə, Möminə Xatun türbəsi isə bütün Naxçıvan sevdələri gözləyir ki, onun ətrafında dövrə vurub, halay çəksinlər.

Bütün Türk dünyası üçün sönməz mayak olan Naxçıvan, sən Turan yolu üstündə ən dəyərli bir qalasan!

Ruhun yaşayan Naxçıvan torpağı sənin cəsədini gözləyəcək, bəy, rahat uyu...

Heydər Oğuz: Müstəqilliyimizin didərgin mütəfəkkiri Arif Rəhimoğlunu hələ uşaq vaxtımdan, 10-11 yaşlarımdan tanıyırdım. Şeirə, ədəbiyyata həvəsli məktəbli kimi Naxçıvan şəhər Pionerlər Evində fəaliyyət göstərən ədəbi dərnəyə üzv yazılmışdım. Dərnəyimizin rəhbəri, mərhum Asif Kələntərli antisovet ruhlu, gizli bir təşkilatın liderlərindən idi. Həftədə bir dəfə keçirilən məşğələ otağımız gizli təşkilat üzvlərinin də görüş yeri halına gəlmişdi. Mənim kimi digər uşaqlar da Naxçıvanın ən parlaq ziyalılarının əhatəsində böyüyürdü. Bu ziyalılar arasında sonralar milli azadlıq hərəkatına imzasını atacaq olan mərhum İbrahim İbrahimli, Əsgər Məmmədov, soyadını unutduğum şair Mehman, Naxçıvan şəhər Komsomol Komitəsinin əməkdaşı Kazım Teymurlu və başqaları vardı. Öz intellektual ağırlığı və xarizması ilə seçilən Arif Rəhimoğlu da bizi vaxtaşırı ziyarət edən ziyalılardan idi.

Hiss olunurdu ki, gizli təşkilatın bütün üzvləri Arif müəllimə xüsusi sayğı ilə yanaşır, bir çox məsələlərdə onun görüşünə baş vururdular. Baxmayaraq ki, gizli təşkilatın konkret bir lideri yox idi. Bəlkə də mən uşaq olduğumdan bu barədə məlumatsız idim, amma Arif müəllimin öz intellektual ağırlığı ilə bu qrupa rəhbərlik etdiyi açıq-aşkar hiss olunurdu.

Sonradan gizli təşkilat olduğunu öyrəndiyim bu qrupun başlıca vəzifələrindən biri, sözsüz ki, o dövrün gənc və yeniyetmə nəsli arasında milli dəyərləri təbliğ etmək, azad ruhlu insanlar

yetişdirmək, nə zamansa başlayacağı güman olunan milli azadlıq hərəkatına insan qazandırmaq idi. Təşkilatın hər bir üzvü müxtəlif insan qrupları arasında fəaliyyət göstərirdi. Asif Kələntərlinin rəhbərlik etdiyi dərnək bizim kimi məktəblilərlə, Arif Rəhimov isə tələbələrle iş aparırdı. Digər qrup üzvləri də ətraflarındakı insanlar arasında milli dəyərlərin təbliğatı ilə məşğul olurdular.

Bu hadisə SSRİ-dəki yenidənqurma, aşkarlıq islahatının başladığı dövründən öncə, 1980-ci ilin əvvəllərində baş vermişdi. Qələmə aldığım ilk şeirlərimin 1982-ci ildə, 13 yaşımda “Sovet Naxçıvanı” qəzetində dərc edildiyindən buna əminəm. Çünki bu şeirlərim təkmil yaradıcılıq nümunəsi kimi qəbul olunduğundan Naxçıvanın rəsmi qəzetində işıq üzü görmüşdü. Həmin şeirlər isə ədəbi yaradıcılıq dərnəyində keçirdiyim ən azı bir neçə ilin barı kimi doğmuşdu.

Milli dəyərlərlə yoğrulan mən və mənim kimi məktəbliləri təkcə Asif müəllimin deyil, həm də Arif Rəhimoğlunun “meyvələri” saymalıyıq. 1980-ci illərin yeniyetmələri arasında ən uşaq olanı isə bəndəniz idi. Həmin yeniyetmələr sonradan milli azadlıq hərəkatının həqiqətən fəal üzvlərinə çevriləcək, bəzən radikal qərarları və hərəkatları, bəzən isə illərlə yetişdirildikləri mühitdən gələn təmkinləri ilə proseslərə yön verəcəkdilər. Mən həmin məktəbin yetirmələri arasında xüsusilə Fazil Mustafanın, Bünyamin Qənbərlinin adını çəkmək istərdim. Bu gün belə, müxtəlif cəbhələrdə olmalarına baxmayaraq, siyasi proseslərin önündə gedən bu insanlar üzləşdikləri çətinlikləri, qazandıqları uğurları məhz 1980-ci illərdəki fəaliyyətlərinə və ilk müəllimlərinə borcudurlar və yəqin ki, onlar da bu fikrimə qatılarlar. Hər halda mən özümü Arif Rəhimoğlunun da aralarında yer aldığı həmin

mümtaz şəxsiyyətlərin yetirməsi kimi bilirəm və qazandığım bütün uğurları onların əsəri, itirdiklərimi isə özümün öyrədilən dərsdən doğru nəticə çıxarmamağım kimi qiymətləndirirəm.

Arif Rəhimoğlu ilə daha yaxın münasibətlərimiz Milli Azadlıq Hərəkatı dövründə başladı. O dövrdə artıq mən 20 yaşlarında gənc bir oğlan idim. Bir çox hallarda radikal addımlar atmaq tərəfdarı kimi çıxış edir və özümü riskə atmaqdan çəkinmirdim. Əksər hallarda məni bu addımlardan çəkindirən isə Arif müəllimin tövsiyələri olurdu. Mərhum müəllimim Asif Kələntərli o dövrdə Heydər Əliyevin müavini olduğundan münasibətlərimiz əvvəlki qədər sıx deyildi. Aramızda yaranan bu məsafə qətiyyənlə Asif Kələntərinin yeni mövqeyindən irəli gəlmirdi. Hər nə qədər mən müxalif mövqedə dayansam da, Asif müəllimə hörmətimi heç bir zaman itirməmişdim. Sadəcə ilk müəllimin işinin çoxluğu, fəaliyyət məkanlarımızın fərqliliyi istər-istəməz tez-tez görüşməyimizi əngəlləyirdi. Böyük ehtiramla yanaşdığım Asif müəllimlə münasibətlərimizin təbii səbəblərdən kəsildiyi dövrdə onu Arif müəllim əvəz etmişdi. Əslində Arif müəllim də mənə yad adam deyildi və görünür, bu səbəbdən rahatlıqla Asif müəllimin yerini doldururdu.

Arif müəllimi daha yaxından tanıdığım illərdə onun nə qədər savadlı, geniş təfəkkürlü insan olduğunu anlamağa başlamışdım. Uşaqlıq dövründən tanıdığım və intellektual zəhmətilə hər kəs tərəfindən sayğı ilə qəbul olunan bu adamın xarizmasının əsl səbəbinin dərin zehniyyətdən irəli gəldiyini anlamışdım. Arif müəllimin bu dərinliyi bəzi insanlar arasında onun barəsində yanlış təsəvvürlərə də yol açırdı. Zənnimcə, bunun səbəbi Arif müəllimin sovet hakimiyyəti illərində yaşam tərzinə çevrilmiş gizlilik atmosferindən çıxma bilməməsi idi. Ölkəmizin hələ də

Rusiyanın təsirindən çıxma bilməməsini nəzərə alanda onun bu tərzinə haqq verməmək olmur.

Azərbaycandakı siyasi təzyiq və basqıların təsiri ilə Arif Rəhimoğlu Avropaya mühacirət etdi. Daha sonra onun xəstəliyinin ağırlaşdığı xəbərləri qulağıma çatdı. Xəstə olmasına baxmayaraq, öz ideoloji fəaliyyətini dayandırmadı. Hətta ən ağır zamanlarında belə, keçmiş dostlarını unutmayan, tez-tez onlara dəyərli məsləhətlər verən Arif Rəhimoğlu son nəfəsində belə canı qədər sevdiyi, bütün ömrünü fəda etdiyi ölkəsinin havasını ciyərlərinə çəkə bilmədən gözlərini əbədi yumdu. Mən bu mənada Arif müəllimi milli dəyərlərimiz, dövlətçiliyimiz uğrunda mübarizədə cəlai-vətən olan milli düşüncələrimizlə müqayisə edirəm. Məhəmmədəmin Rəsulzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu kimi görkəmli fikir adamlarımızdan fərqli olaraq, Arif Rəhimoğlu müstəqil dövlətimizin didərginidir. Zənnimcə, bu fakt dövlət yetkililərimizi dərinlən düşündürməli, Azərbaycanı ziyalılarımızın rahatlıqla yaşaya, heç olmasa ölən biləcəkləri məkana çevirmələri üçün mühüm dərslər olmalıdır.

Hüseyn Məlik: Arif bəy haqqında söz demək şəxsən mənim üçün çox çətinidir. Onunla təmasda olan, yaxın olan, dost olanlardan biri də mənəm. Arif bəy böyük, nəhəng ideoloq idi. Allah rəhmət eləsin, məkanı cənnət olsun. Mən bir epizodu demək istəyirəm. Bütöv Azərbaycan Birliyinin iclaslarında Arif bəy çıxış edəndə Əbülfəz Elçibəy qeyd aparardı. Görünür ki, ideoloji baxımdan Elçibəy özü Arif bəydən nəşə götürürdü. Zaman keçəcək, Azərbaycanın tarixi yenidən yazılarda Arif bəyin canından artıq sevdiyi vətəninə deyil, qürbətə rəhmətə getmə-

si bu günkü hakimiyyətə utanc gətirən hadisə kimi qiymətləndiriləcək.

Jalə Cəfərova: Elə işıqlı insanlar var ki, onlar haqda danışdıqca özün də nura boyanırsan. Belə insanların millətinə, dostlarına, məsləkdaşlarına olan sevgisi də sanki bambaşqadır. Tanrının bir lütfü idi bizlərə Arif bəy. O, atdığı hər böyük addımda mükafat gözləməyən, təmənnasız insan idi. Acısıyla, şiriniylə bitib-tükənməyən nağıl kimi bir ömrə imza atdı bizim Arif bəy. Mən “bizim” sözünü ürəklə, sayğıyla yazıram, bununla yanaşı həm də bu sətiirləri yaza-yaza göz yaşlarıyla ürəyimdə pıçıldayaraq yazıram.

Heç bilmirsən hansı xatirəni varaq layasan. Bütün yaşananlar naxış-naxış, ilmə-ilmə hopdu ruhumuza. Daha ən kiçicik xatirəmizi sevə-sevə söyləməkdən doymarıq. Son nəfəsinə qədər əqidəsinə sadıq qaldığı çətin, çətin olduğu qədər şərəfli mübarizə yolu, elmi, fəlsəfi araşdırmaları bizlərə, gələcək nəsillərə əyani vəsaitdir, Arif bəyin. Əlbəttə anlayanlar üçün.

Mənə “El qızım, ellim” deyə müraciətində həm şirinlik, həm təmkinlik, həm də məsuliyyət hiss edərdim. Böyük Əbülfəz Elçibəy dünyasını dəyişəndən üç gün sonra mahnı bəstələmişdim. Təqdimatdan bir neçə vaxt sonra bir toplantıda rastlaşdıq. Mənə bir neçə saniyə baxıb “Çox dəyərlisən həm də lap çox, ellim. Bəyin ətrafında fırfıra kimi fırlananların bir çoxu elə dağılışdılar ki. Bəzilərləndən soruşanda “onu heç tanımırdım” deyir. Belə çətin vaxtda qorxmadan, çəkinmədən, cəsarətlə bəyin xatirəsinə belə möhtəşəm əsər ortaya qoymaq hər oğulun işi deyil. Özünü qoru, nə lazım olsa çəkinmədən müraciət et!”-dedi.

Vətəndən köçüb getdiyi üçün özünə bircə kəlmə deməsəm də ürəyimin dərinliyində küsmüşdüm. Emosiyalarımı cilovlaya bilməyəndə, taleyüklü konfranslarda yeri görünəndə, adını çəkməsəm də ürəyimdə Arif bəyə xitabən “Axı niyə aydınlarımızın nəfəsini lap yaxından duymamalıyıq, düşüncələrini eşitməməliyik?” deyərdim. Sonra anladım ki, səhv etmişəm. Bizim Arif Rəhimoğlu özünün ləyaqəti, əxlaqı, (həm də siyasi əxlaqı) müdrikliyi ilə tariximizə qranitləşmiş imzasını atıb. Belə şəxsiyyətlərin taleyi də elə olur.

P.S. Uzaq bir ölkədə torpağa tapşırılan gün göylər əvvəl duman büründü, sonra da çiskin. Bu da az oldu. Arif bəy dünyadan köçəndə yanında ola bilməsək də axıtdığımız göz yaşları yağış olub üçrəngli bayrağa bürünmüş tabutuna dəydi. Sanki bu damcılar doğma Naxçıvan yağışının oxuduğu bayatı idi. Özü də hamımızın əvəzindən söylənən bayatı:

*Yol gedər Tura sarı,
Qayıtmaz bura sarı.
Mən öləndə qibləmi
Qoyun Şərura sarı..*

*Arazı çağlar gördüm,
Yuxumda dağlar gördüm.
Hara baxdım anamın,
Gözünü ağlar gördüm.*

Kazım Teymurlu: Arif bəylə ilk tanışlığımız 1979-cu ildə, Naxçıvanda, Böyük Bağda oldu. Bizi rəhmətlik Asif Kələntərli tanış etdi. Haqqında çox danışmışdı, çox milli və savadlı bir müəllim olduğunu demişdi. Adətən çox savadlı insanlar çox ehtiyatlı, astagəl olur. Arif onlardan deyildi, elə buna görə ilk görüş-

dəcə xoş münasibətimiz başladı. Sonra bu münasibət əqidə dostluğuna çevrildi.

1977-ci ildə universiteti bitirib Vayxır kənd orta məktəbindən özünə iş tapa bilmişdi. Aspiranturaya qəbul olandan sonra Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda işləməyə başladı. Vaxtı az olmasına baxmayaraq həftənin cümə günləri görüşür, fikir mübadiləsi edirdik.

Görüşlərdə başlıca söhbət milli düşüncə və onun daşıyıcıları, yeni çap olunan kitab və məqalələrdən olurdu. Bakıda olan fikir adamları haqqında Arif bəyin bilgi və təhlilləri önəmli idi. Naxçıvanda yaşayan, milli məfkurə daşıyıcılarını tanısaq da, bir çox səbəblərə görə əlaqə qurmaqdan çəkinirdik.

Arif bəyin ailə qurmaq fikirləri də fərqli idi. Elə xanımla evlənmək istəyirdi ki, ən azı 7 övlada analıq etməyə razı olsun. Bəyim xanım sözün həqiqi mənasında həm Arifə istədiyi həyat yoldaşı, həm də çoxuşaqlı ana oldu. Allah balaları və Ananı qorusun.

Bir dəfə Arifin elmi işi ilə bağlı rəhmətlik Məmmədəli Qıpcıqla söhbət edirdik, mənə tanıdığım yeganə insan idi ki, Ariflə səmimi zarafat edirdi. O dedi ki, aspiranturaya qəbul ediləndə Arifə “Seyid Əzim Şirvani “Divan”ının dili” mövzusunı təklif ediblər. O, başın bulayaraq deyib: “Mən bu işi bir aya görəcəm, bəs sonra?”

Ən çətin və işlənməmiş bir mövzunu, Mahmud Kəşğarlıının “Divan”ının leksikası mövzusunı götürüb. Onun fundamental bir əsər ortaya qoyduğunu elm adamları və dostları çox yaxşı xatırlayır.

Arif gözü, könlü tox insan idi. Dünya onun üçün öyrənib, öyrətməkdən və aza qane olmaqdan keçirdi. Tanıdqlarımdan

az-az adam olub ki, əqidə və əməli ilə Allaha yaxınlaşmaq üçün yaşam tərzini qurublar. Onların arasında öncə Elçibəy sonra isə Arif kimi üç-beş insan var. Yerdə qalanımız cəmiyyətə daha yaxın olmuşuq.

Cəmiyyət içərisindən seçilənlər, Allaha daha yaxın olmaq istəyi ilə yaşayıb yaradanlardır.

Qənimət Səfərov: Gəlimli-gedimli dünyaya Arif Rəhimoğlu adlı bir insan da gəldi və getdi. Zaman etibarilə 67 ilə yaxın ömür sürdü, onun da bir hissəsini xəstəliyi ilə mübarizə apararaq millət və vətən üçün çalışdı. O, anadan olanda qohumları, yaxınları nə qədər sevinmişdi, bilmirəm, amma dünyasını dəyişəndə onu yaxından-uzaqdan tanıyan on minlərlə insan qəm dər-yasına batdı. Sanki bu insanlar can qohumu olmayan öz doğmasını, əzizini itirmişdi. Arifin ömrünün mənası da elə bunda idi.

O, enişli-yoxuşlu sevgi, əzab dolu bir ömür yolu keçdi. Bunun da məhsulu olaraq sevilərək bu dünyanı tərk etdi. Onun fiziki yoxluğu zaman keçdikcə onu tanıyıb qiymət verənləri daha çox yandıracaq. Birdən fikirləşirəm ki, Arif Rəhimoğlunu bizlərdən fərqi nədir, baxıb görürəm ki, minlərlə bizim görə bilmədiyimiz işləri Arif çox rahatca görə bilirdi. Amma Arifin görə biləcəyi işləri biz görə bilməzdik.

Bəşər tarixində ilk dəfə Yunan filosofu Aristotel insanları uzun illər müşahidə etdikdən sonra onları iki qrupa ayırır: 1. Çoxluğu təşkil edən insanlar kiminsə tabeliyində olmaq istəyir. Rəhbəri və ya sahibi ilə qürur duyur. Sürünə-sürünə, tənəlcəsinə yaşamaq istəyir. Aristotel belələrini “adi insanlar” adlandırır. 2. Tək-tək insanlar da var ki, dünyanı dəyişmək istəyirlər. İnsanları işığa çıxartmaq, onların azad və firavan yaşamalarını təmin

etmək istəyirlər. Belə insanların şəxsi həyatı olmur. Onlar “liderlik” üçün yaranıb. Aristotel belə insanlara “seçilmiş insanlar” demişdir.

Mən də Arifi tanıdıqda onu Allahın yaratdığı sevimli və seçilmiş insanlardan saymışam. Bu sözləri deyərkən mən Arifi tanıyanlar haqqında düşünmüşəm. Ona görə ki, onlar Arifin kim olduğunu bilir. Onu tanımayanlar haqqında da düşünürəm.

Arifi yazılarından, Milli Azadlıq Hərəkatındaki fəaliyyətindən tanımışam. Amma həyat elə gətirdi ki, tanış olsaq da uzun yol yoldaşlığımız 1998-ci ildən başladı. Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin İkinci Qurultayına gedirdik. Münasibətimiz bu səfərdən sonra daha da dərinləşdi və Arif dünyasını dəyişənə qədər davam etdi.

Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin Birinci Qurultayı Kanadada olmuşdu. Azərbaycan Respublikasını qurultayda hakimiyyətə müxalif bir neçə nəfər təmsil etmişdi. Fikir ayrılığı toplantının qərar qəbul etməsinə imkan verməmişdi. Xaricdə yaşayan Azərbaycanlıların dərnləri özünün enişli-yoxuşlu mərhələsini yaşayırdı.

ABŞ-ın paytaxtı Vaşinqton şəhərində Ağ evin və Konqresinin binasının yaxınlığında keçiriləcək İkinci Qurultaya Azərbaycan hökuməti ciddi hazırlaşmışdı. Prezident aparatının şöbə müdiri Hidayət Orucovun başçılığı ilə 20 nəfər yüksək intellektə malik, vəzifə sahibi olan insanlar göndərilmişdi. Onların arasında YAP-ın ideoloqu, prezident aparatının şöbə müdiri Əli Həsənov, AMEA-nın prezidenti Fərməz Maqsudov, Ana Vətən Partiyasının sədri Fəzail Ağamalı, AMEA Tarix İnstitutunun direktoru Yaqub Mahmudov və başqaları da vardı. Onlara necə olursa olsun qurultayın gedişini ələ almaq, iqtidarın istəklərinə uyğun

qərar və qətnamələrin qəbuluna nail olmaq, Heydər Əliyevi Azərbaycanın xilaskarı kimi təbliğ etmək və s. tapşırılmışdı. Gediş-gəliş, hotel, yemək-içmək xərcləri ödənilmiş, cibxərcliyi verilmiş bu adamlar qarşılarına qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün necə deyərlər dəridən-qabıqdan çıxırdılar.

Lakin orada demokratik bir ab-hava vardı. Qurultaya gəlmiş əksər nümayəndələr demokratik ABŞ, Kanada və Avropa ölkələrindən gəlmişdilər. Onlar azad fikirli, demokratik insanlar idilər. AXC və BAB-ı təmsil edən qrupda isə Arif Rəhimoğlu, Şuşa uğrunda döyüşlərdə yaralanmış Mehman Hüseynov, İshaq Dəvəli Ozanoğlu, Teymur Eminbəyli və mən vardım. Sərbəst fikirli bu adamlar bütün xərclərini özləri ödədiklərindən çox qənaətcil davranırdılar. Mənim də daxil olduğum beş nəfərlik qrup çətin və maraqlı bir yol keçdi. Bakıdan New-Yorka uçduq, xərçimiz az çıxsın deyər oradan avtobusla Vaşinqtona getdik. Bakıda qrupun rəhbəri kim olacağı haqqında söz getməmişdi. Yolumuz qızgın müzakirələrlə keçdiyindən yorğunluğumuzu o qədər də hiss etmədik. Müzakirələrdə Arifin yüksək nəzəri biliyi, hər kəslə öz dili ilə danışması, qulaq asmaq mədəniyyəti, lazımı anda köməkçi məsələlərdə güzəştə getmək qabiliyyəti, liderlərə məxsus bir çox keyfiyyətləri üzə çıxdı. Beləcə qrupumuza rəhbərliyi Arif etməli oldu.

Yeri gəlmişkən bir məsələni də qeyd edirəm ki, müxalifətçilərə xarici ölkələrdən gəlmiş nümayəndələrin əksəriyyətinin çox böyük rəğbəti vardı. Onlar biləndə ki, biz şəraiti o qədər də yaxşı olmayan, çox ucuz qiymətli hoteldə qalıyıq, gəlib bizi 5 ulduzlu mehmanxanaya apardılar və bütün xərcləri də ödədilər. Orada olarkən bizi bir neçə evə qonaq apardılar, şəhərin görməli yerlərini gəzdirdilər. Biz orada yüksək səviyyəli Azərbaycan qonaq-

pərvərliyi ilə rastlaşdıq. Rza Sələhşur, Əhməd Obalı, Haşım Qarapapaq kimi İrandan mühacirət etmiş soydaşlarımızla yaxından tanış olduq.

Qurultaya nəinki Azərbaycanda, İranda və Türkiyədə də, hətta dünyanın aparıcı dövlətlərində də maraq böyük idi. Ona görə də 300-ə yaxın nümayəndə gəlmişdi. Onların əksəriyyəti İran İslam İnqilabından sonra mühacirətə gedənlər idi.

Azərbaycan hökuməti Sovet təfəkkürlü, təşkilatçılıq bacarığı olan, ictimai siyasi biliklərə yiyələnmiş, yüksək titulları göz qamaşdıran aydınları göndərmişdi. Onlar eyni mərkəzdən idarə olunurdu. Buna görə də qurultayda ilk onlar önə çıxdılar və toplantıları öz istədikləri istiqamətə yönəltməyə çalışdılar. Demokratik ölkələrdən gələn nümayəndələr isə tribunaya qalxdıqda Azərbaycandakı rüşvətxorluğu, bürokratik əngəlləri, məddahlığı, saxtakarlığı faktlarla kəskin tənqid etdilər. Cəsarətlə Azərbaycanın rüşvətxor, korrupsiyoner, saxtakar, antimilli, Rusiya hökumətinin tapşırıqlarını yerinə yetirən rəhbər işçilərinin adını çəkir, onların antidemokratik hərəkətləri haqqında şahidi olduqları faktları söyləyirdilər. Hətta bir neçə dəfə iqtidar nümayəndələrinin sözünü kəsərək suallar verdilər. Suallara məntiqli və aydın cavab verə bilmədiklərindən çıxışlarını yarıda kəsib yerlərinə qayıtmalı oldular.

Qurultay pozula bilərdi. Belə çətin vəziyyətdə Arif dəfələrlə tribunaya qalxıb çox sadə bir dildə və elmi cəhətdən əsaslandırılmış çıxışlar etdi. Əsas vəzifəmizin nədən ibarət olduğunu və onun mahiyyətini mahir və ustad bir siyasətçi kimi ortaya qoydu. Bundan əlavə fasilələrdə ayrı-ayrı qruplar və nümayəndələrlə görüşüb onların suallarını cavablandırırdı. Azərbaycandakı qüsuruları da malalamağa çalışmadı. Arif xüsusi fəallıqla geniş iza-

hat işi aparır, qurultayın baş tutması üçün əlindən gələni edirdi. Qurultaydakı demokratik fikirli nümayəndələrin Ariflə bərabər apardığı iş nəticəsini verdi.

Sabir Rüstəmxanlının, Tənzilə xanımın, Firudun Cəlilovun barışdırıcı mövqeyi öz rolunu oynadı. Tədricən sakitlik yarandı. Qurultayı pozmaq istəyənlərin arzusu ürəyində qaldı.

Qurultaydakı atmosfer normal demokratik, işgüzar istiqamətə yönəlməyə başlayırdı. Lakin qurultayın hansı bayraq altında keçirilməsi yenə də gərginlik yaratdı. Təkliflər müxtəlif idi. Arif Rəhimoğlu elmi-siyasi, tarixi nöqteyi-nəzərdən qurultayın üçrəngli, ay ulduzlu bayrağın altında keçirilməsinin vacibliyini vurğuladı. DAK-ın Birinci Qurultayında bu məsələ həll edilməmişdi.

Qəribədir ki, demokratik fikirlilərə xor baxan, bizdən uzaq durmağa çalışan iqtidaryönlü qrup da bu işdə bizimlə bir cəbhədə durdu. Məsələ səsverməyə qoyuldu. Arifin gətirdiyi elmi argumentlər qarşısında başqa fikrə düşmək mümkün deyildi. Böyük əksəriyyət müstəqil Azərbaycanın bayrağına səs verdi və bu bayrağın zala gətirilməsi təklif edildi. Bu anda zalda yaranan bayram əhval-ruhiyyəsini təsvir etmək çox çətindir. Sevincdən axan göz yaşları, bir-birini qucaqlayaraq vətən sevgisindən rıq-qətə gələn insanları sadəcə görmək lazım idi. Çünki, 200 ilin ayrılığından sonra bölünmüş Güneylə Quzey ruhən birləşmişdi. Bu məsələdə nə iqtidar var idi, nə də müxalifət, nə Güney var idi, nə də Quzey. Bütöv Azərbaycan vardı. Hamı xoşbəxt idi, hamını vətən sevgisi deyilən əvəzedilməz bir sevgi birləşdirirdi.

Bu qələbədə Arifin rolu əvəzolunmaz idi. Bundan sonra qurultay işgüzar bir məcraya düşdü. Proqram və Nizamnamə məsələləri ortaya qoyuldu. Qarabağla bağlı, İranda yaşayan Azərbay-

can türklərinin hüquqları ilə bağlı qurultay adından BMT-yə beynəlxalq təşkilatlara, dünya dövlətlərinin başçılarına müraciət qəbul edildi.

Bu sənədlərin hazırlanmasında və ortaya çıxarılmasında Arif bəyin əməyi böyük oldu. DAK-ın Proqram və Nizamnaməsinin layihəsini də Arif bəy hazırladı. Bu sənədlərin üzərində iş çox çətinliklə getdi. SSRİ dağıldıqdan sonra yaranmış ayrı-ayrı milli dövlətlərin xaricdə yaşayan insanların birləşdirən təşkilatların Proqram və Nizamnamələri bir yerə toplanıb diqqətlə öyrənilirdi.

Amma bizim problemlərimiz, demək olar ki, onların hamısından fərqlənirdi. Bizim millət bölünmüşdü. Arif bəy bu məsələyə elmi və yaradıcı yanaşırdı. Öz fikirlərində qətiyyətli idi və güzəştə getmək istəmirdi. BMT-nin Nizamnaməsində bölünmüş millətlərin birləşmək haqqı tanınırdı. Bu əsas məsələ kimi nəzərə alınırdı. Digər tərəfdən əsas təmsilçi olan DAK sədri postuna həmişə Güneydən olan birinin seçilməsi idi. Bu təklifdə haradasa demokratiyaya zidd idi. Amma Arif bəy böyük uzaqgörənliklə bu təklifində ısrarlı idi. Böyük səlahiyyətə malik olan idarə heyəti və başqa seçkili orqanlarda demokratik hüquqlar tam qorunurdu. DAK-ın vəzifələrində ən başlıca vəzifə isə Güneydə olan problemlər idi.

DAK-ın beş qurultayında iştirak etdim. Arifin də iştirak etdiyi qurultaylardakı fəaliyyətinin hər biri ən az bir məqalə mövzudur.

Arif bəyin təşkilatçılıq bacarığı, çıxışları, hazırladığı sənədlər iqtidarı təmsil edənlərin çoxunun ürəyindən idi. Lakin onlar bunu bürüzə vermir, müxalifətdən olan nümayəndə ilə xoş münasibət qurmaqdan çəkinirdilər.

Arif bəy çox zəhmətsevən, sevgisində təmənnəsiz, dostluğunda çox dəyanətli, əqidəsindən dönməz və saf, gələcəyə optimist baxışları olan, dünya malına heç vaxt baş əyməyən imanlı bir insan idi. Arif bəy satanlar, satılanlar və bunları alanlar dünyasında yaşadı. Amma heç vaxt nə satmadı, nə də ki, satılmadı. Bu zəhmətlərinin müqabilində heç bir var-dövlət əldə etmədi. Əyilməzlik rəmzi oldu. 20-yə qədər elmi kitabı, çoxlu məqalələri ilə, saysız-hesabsız söhbətlərilə mübariz, vətənsəvər bir nəsil tərbiyə etdi. Ürəklərdə böyük bir sönməz işıq və nümunə qoyub getdi.

Başını dik tut, Vətən və Millət! Arif kimi övladı olan Vətən və Millət basılmaz.

Başınızı uca tutun, Arifi tanıyanlar və sevənlər!

Siz xoşbəxt insanlarsınız ki, bu əvəzolunmaz insanı yaxından tanıdınız.

Onun fiziki yoxluğuna dözmək üçün sizə güc və səbir arzulayıram.

Qorxmaz İbrahimli: Arif Rəhimoğlu ölümünü, boşluğunu hələ o qədər də hiss etmədiyimiz nəhəng aydınlarımızdandır. Səbəbi isə bəllidir. Adətən böyük aydınların alın yazısı belə olur. Sağlığında dəyər verilməməsi bir yana, çox zamanlar daş-qalaq edilirilər. Məsələn, İmadəddin Nəsimi yüz illər sonra daha çox öyrənilməyə, sevilməyə başladı. Arif bəy də ölkəmizdən necə deyərlər, canını götürüb, getdi. Qalsaydı, bəlkə də ən azından cibinə bir zad atıb həbsxanada ölümə tərk edəcəkdilər.

Təbii, Arif Rəhimoğlu heç kimsədən heç nə ummadan öz işini görür, bioloji ömrünü başa vurana qədər mümkün etdiyi qədər yazmaq, öyrətmək və yetişdirmək istəyirdi. Belə bir çalışma

gücü hər adamda olmazdı. İsveçə mühacirətdən, ağır əməliyyatla ürəyi dəyişdirildikdən sonra tempini bir az da artıraraq çalışırdı. Gündə 70 ədədə yaxın dərman qəbul edən Arif bəyin bu çalışması heyranedicidir. Sanki günlər onu ölümə doğru yaxınlaşdırdığını düşünərək hər şeyi yetişdirməyə çalışırdı. Yetiştirə bildiklərini artıqlaması ilə çatdırırdı.

Mən Arif Rəhimoğlunu Milli Azadlıq Hərəkatının vüsət aldığı vaxtdan tanıyırdım. Tanış olduğumuz günü xatırlamasam da dostlarımın Naxçıvana səyahəti zamanı onları necə isti münasibətlə qarşılamaq mərhum dostum Əlisəfa Qədirovun heç dilindən düşmürdü. Sıx-sıx Arif Rəhimovun və Əli Şamilovun onları necə qarşılamalarından, Naxçıvan həyatı ilə yaxından tanış etmələrindən danışırırdı. Daha sonra Naxçıvan səyahətlərimdə dəfələrlə birgə toplantılara qatıldım. Bir dəfə Şahbuzun Badamlı qəsəbəsində bir şəhidin yas törəsinə birgə getdik. Çox gözəl söhbətlərini dinlədim. Elə məsələlərdən danışmışdı ki, üstündən on illər sonra gerçəkləşdiyini gördüyümdə heyrətləndim.

AXC-nin yaradılmasında, qurultay sənədlərinin hazırlanmasında yaxından iştirak edən bir ideoloq olduğunu hamımız bilirik. Arif bəyin Sərhəd Hərəkatındakı aparıcı rolu, Naxçıvanın siyasi durumundakı əvəzedilməz rolu danılmaz, təkzibedilməzdir. Cənubi Azərbaycanla bağlı möhtəşəm çalışmaları tanıyanlarına bəllidir.

Arif bəy mühacirətdə olarkən çox az xəbərləşir, durumundan xəbər tutmağa demək olar macalım olmurdu. On il mərhum, sevimli həyat yoldaşım Şəhla xanımın xəstəliyi, vəfatı, ardından, öz sağlq durumum məni bir çox dost və böyüklərdən uzaq saldı.

Onunla yenidən yaxından görüşməyə başlamam Milli Hərəkatçılar Birliyinə üzvlüyümdən sonra oldu. Birliyimizin rəhbər orqanına seçilməyim Arif bəyi internetdə sıx-sıx görməyə imkan verdi. Onun çalışma başarısına, nitqinə, yaddaşına qibtə edirdim. Gecə-gündüz çalışır, konfrans və toplantılarımızın əvəzsiz insanı olduğu açıqca görünürdü.

Mərhum həyat yoldaşım, ardından da özümün yaxalandığım bu ağır xəstəlik həm də məndə bir təcrübə yaradıb. Təxminən 2020-ci ilin ikinci yarısından Arif bəyin sağlıq durumunun gedərək pisləşdiyini duydum. Tez-tez telefonda görüşərək məsləhətlər verməyə, müəyyən fikirlərimi yetirməyə çalışırdım. Eyni zamanda bir növ özünün də durumu hiss etdiyini görürdüm. Zənnimcə elə bu səbəbdən də xəstəliyinə rəğmən çalışma sürətini bir az da artırmışdı. Ən son MHB sədri Arif bəy Acaloğluna danışdım durumu. Dedim, Arif bəyin sağlıq durumu gedərək ağırlaşmaqdadır. Ömrünü başa vurmaqdadır. Adam bu gerçəyi qəbul etmək istəməsə də dediyim kimi təcrübəm bunu mənə söylədi. Hətta Arif Acaloğlu ilə danışarkən, bir yolunu bulub, Arif Rəhimoğlunu Türkiyəyə də olsa, gətirmək lazımdır, deyirdim. İkimiz də eyni fikirdə idik ki, Türkiyədə hava şərtlərinə görə, həm bir müddət yaşaması da bəlkə mümkün olar, həm də gözlənilən ölüm halında Vətənin bir hissəsində, yəni Türkiyədə dəfn edilməsi bir təsəllimiz olardı.

Arif Rəhimoğlu böyüklüyü hələ illər keçdikdən sonra daha çox bilinəcək. Bu gün onu doğma Azərbaycandan didərgin sallar unudulacaq, lakin o, sevilə-sevilə böyüyəcəkdir.

Ölümündən bir neçə gün əvvəl MHB olaraq qərar verdik ki, ABA TV efirindən hamımız sıra ilə çıxış edərək, könlünü açmağa çalışaq. Verdiyimiz müsahibələrlə mənəvi, psixoloji kömək-

lik edək. Mən daxil bir neçə dost çıxışa hazırlaşarkən acı xəbər gəldi. Arif bəyin ölüm xəbəri yaxınlarının hamısı kimi məni də çox üzdü. Hönkürtü ilə ağladım. İçimi boşaltmağa çalışdım.

Əziz dostum Nazim Muradov demiş, “İki ürəyin daşıyamadığı, dözə bilmədiyi Arif Rəhimoğlu beyni” o gün əbədi dayanmışdı...

Böyük ustadımız Arif Rəhimoğlunun bizə görə vaxtsız ölümü hamımızı ciddi şəkildə yıpratdı. Milliyətçi kəsimin Arif Rəhimoğlunun hələ bir neçə il daha yaşayaraq Turan, Bütöv və demokratik Azərbaycan qurulmasını görmək arzusu gerçəkləşmədi. Anıdan ölüm mələyi onu bizdən ayırdı. Ancaq bundan sonra Arif bəyin bilavasitə yaratdığı ideologiya yüksələn xətlə gedəcək.

Arif Rəhimoğlunun həyat fəlsəfəsi bu nadir aydının ideologiyasını bütün Turan ellərində alovlandıraraq yüksəldəcək. Ruhun şad olsun, Ustad!

Mərdan Novruzlu: Arif bəy mənim üçün içərisində sönməmiş bir vulkan olan uca bir zirvə idi. Ona görə daima ətrafına aydınlıq, işıq yayırdı.

Milli Azadlıq Hərəkatının yeni başladığı günlərdə biz, bir qrup gənc, axşamçağı futbol oynadıqdan sonra Babək qəsəbəsindeki stadionun qırağında söhbət edərdik. Söhbətimizin mövzusu Azərbaycanda baş verənlər, Qarabağda və Ermənistanda erməni millətçilərinin hərəkatına Moskvanın göz yumması idi. Söhbətimiz evlərə və təşkilatlara yayıldı. Yavaş-yavaş bizə qoşulanların sayı artmağa başladı. Müzakirələrdə ortaya müxtəlif suallar çıxırdı. Lakin içimizdə həmin sualları cavablandırma biləcək aydınlar azlıq edirdi.

Toplaşanlar suallarını ən çox mənə yönəldirdilər. Heyif ki, ətrafımızdakıları qane edəcək cavablar verə bilmirdim. Rayonda rəhbər vəzifələrdə işləyənlərin, uzun illər xalq arasında təbliğatçı kimi tanınanların suallarımıza verdiyi ütülənmiş cavabları isə bizi qane etmirdi.

Suallarımıza qane edici, dolğun, elmi cəhətdən əsaslandırılmış cavab verəcək aydınlara böyük ehtiyacımız vardı. Belə insanları haradan tapacağımızı da bilmirdik. Çünki nə mən, nə də tanıdqlarımın çoxu Naxçıvanda onların gizli dərnəkləri olduğundan xəbərsiz idik.

Bir dəfə kimsə mənə dedi ki, bazar günü saat 17.00-da həmişəki yerə toplaşaq. Naxçıvandan bir alim gələcək. Bizi maraqlandıran suallara o cavab verəcək. Mən də tanıdığım insanlara xəbər göndərdim.

Bəlli zamanda toplaşdıq. Açıq deyim mən yaşlı, ağsaçlı bir professor gələcəyini gözləyirdim. Sonradan bildim ki, toplaşanların əksəriyyəti mənim kimi düşünürmüş. Gələn isə bizdən o qədər də seçilməyən 30 yaşlarında bir gənc idi.

Bu sonralar dostlaşdığım, əqidədəşə çevrildiyim Arif Rəhimov idi. O, bizimlə təxminən saat yarımaya yaxın söhbət etdi. Suallarımızı cavablandırdı. Onda bildik ki, SSRİ-nin çox yerində olduğu kimi Azərbaycanda da gizli dərnəklər fəaliyyət göstərib. Bu dərnəklərin üzvləri indi açıq fəaliyyətə başlayıblar. Hökumət onları qəbul etmədiyindən, tanımaq istəmədiyindən qeyri formallar adlandırır. Arif bəy də Naxçıvandakı qeyri formalların öndərlərindəndir. Söhbətimizin əsas mövzusu Azərbaycan tarixi, babalarımızın qurmuş olduğu qüdrətli dövlətlər, xalqımızın bu günə qədər keçdiyi tarixi yol, Milli Azadlıq Hərəkatının yaranma səbəbləri, Xalq Cəbhəsinin yaradılmasının vacibliyi oldu.

Arif müəllimin söhbətini maraqla dinlədik. Sonra gənclər bir-birindən xəbər alırdılar: “İndiyədək rəhbər işçilərin təşkil etdikləri toplantılarda niyə belə adamların çıxışına imkan yaratmayıblar?! Niyə onu yaxından tanımamışıq?” Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirənlər, orada oxuyanlar Arif müəllimi gördüklərini, lakin yaxın təmasda olmadıqlarını söyləyirdilər.

AXC Naxçıvan təşkilatı yaradıldıqdan sonra bu təşkilatın üzvü kimi Arif bəyin çıxışlarını çox dinlədim. Onun xalqın psixologiyasını dərinlən bildiyinin şahidi oldum. Mitinqlərin ən gərgin vaxtında belə o, tribunaya çıxanda məndə əminlik yaranırdı ki, sakitlik yaranacaq, əksəriyyət Arif bəyi dinləməyə başlayacaq. Mitinqə pərxaşlıq salmaq istəyənlər, araqarışdıranlar da susub onu dinləyəcəklər.

AXC-nın təklifi ilə Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin deputatı seçildim.

Ucqar, mərkəzdən uzaq bir əyalətdə yaşayan Arif bəy AXC rəhbərliyinin diqqətini özünə cəkməyə bildi. 1992-ci ilin yazında onu AXC sədrinin müavini təyin etdilər. Az sonra mən Bakıya getməli, AXC qərargahına rayon təşkilatının sənədlərini aparmalı oldum. İkinci mərtəbəyə qalxdıqda Arif bəyin səsini eşitdim. Nədənə əlimdəki sənədlər olan qovluğa dəhlizdəki stolun üstünə qoyub içəri keçdim. Otaqda xeyli adam vardı. Arif bəy mövcud siyasi vəziyyətlə bağlı məruzə edirdi. O, başı ilə mənə oturmağa yer göstərdi. Mən də keçib oturdum və diqqətlə onu dinləməyə başladım.

Dəhlizdəki səs-küyə görə otaqdakılar bayıra çıxdılar.

Gördük ki, İsgəndər Həmidov və Rəhim Qazıyev mənim dəhlizdəki stolun üstünə qoyduğum qovluğa görə oradakıları sorğu-sual edirlər. Onlar şübhələnmişdi ki, sahibsiz qovluqda

partlayıcı ola bilər. Deyəndə ki, qovluğu mən gətirmişəm, dəhlizdəkilərin hamısı mənə baxdı. İsgəndər Həmidov isə əsəbiliklə: “Sən kimsən?” deyə xəbər alanda Arif bəy dedi: “Bəy, rahat-sız olmayın, təhlükəli bir şey yoxdur. Mərdan bəy Naxçıvan cəbhəçilərindəndir. Görünür unutkanlıq edib.”

Sənədləri olan qovluğu alıb təşkilat şöbəsinə apardım. Məsuliyyətsizliyimə görə Arif bəy məni danlamadı. Sakitçə başını yırğalayaraq tənbehəedici bir tərzdə dedi: “Sənədlərlə belə davranmaq olmaz!”

Arif bəy həyatdan köçdü, lakin mənim nəzərimdə zirvədəki o vulkan sönmədi. Çünki Arif bəyin yazdıqları, danışdıqları xalqımızın millətsevər övladlarının yoluna işıq tutacaqdır. Gənclər və yeniyetmələr onun işığından bəhrələnəcəklər. Bunu əminliklə deməyim səbəbsiz deyil. Xeyli gənc tanıyıram ki, Arif bəyin üzünü belə görməyib, amma əsərlərini oxuyub və onu özləri üçün proqram sənədi qəbul edib. Mən inanıram belə gənclər Azərbaycanın vahidliyi uğrunda mübarizənin önündə addımlayacaqlar.

Muxtar Kazımoğlu: Mən Arif bəyi 1972-ci ildən tanıyıram. Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsində bir qrupda oxumuşuq, Universitetin yataqxanasında bir otaqda qalmışıq. Sonrakı vaxtlarda da harada yaşamağımızdan, harada çalışacağımızdan asılı olmayaraq Arif bəylə mənəvi cəhətdən həmişə bir yerdə olmuşuq, ailələrimiz, balalarımız bir yerdə olub. Mən Arif bəyin fəaliyyətinin bir tərəfini xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bildirmək istəyirəm ki, Arif Rəhimoğlu siyasətçi kimi tanınmamışdan əvvəl dilçi kimi, dil tarixçisi kimi tanınmışdı. Naxçıvanın Vayxır kənd orta məktəbində dil-ədəbiyyat müəl-

limi işləyəndə Vayxır, Əylis, Araz toponimləri ilə bağlı məqalələr yazdı, Midiya dövlətinin Azərbaycan-türk tarixi ilə bağlılığını dil materialları əsasında sübuta yetirməyə çalışdı. Arif Vayxırda müəllim işləyən vaxtlar mən də Şərurun Həmzəli kəndində müəllim işləyirdim. Hərdən Şərurdan Naxçıvana gəlirdim, Ariflə görüşüb dərhləşirdik. O vaxtlar ayrıca evi yox idi, atasıgildə qalırdı. Atasıgilin o qədər də geniş olmayan evində, evin aynabəndində özünə balaca bir guşə düzəltmişdi, vacib kitab-dəftərini ora yığmışdı. Naxçıvanın qaynar istisində belə saatlarla o balaca guşədə yazıb-oxuyurdu, gecəni gündüzə qatıb masa arxasında işləməkdən yorulmurdu. Tələbə vaxtlarından Arifdə gördüyüm bu əzmkarlıq onun bir insan, bir ziyalı kimi xarakterinin ən çox seçilən cəhətlərindən idi. Məhz bu əzmkarlıq Arifi dil tarixçiliyinin ən dərin qatlarına aparıb çıxardı. Vayxırda müəllim işləyərkən başladığı araşdırmaları Arif Naxçıvan Dövlət Universitetində müəllim işləyərkən davam etdirdi və daha da dərinləşdirdi. AMEA Dilçilik İnstitutunda qiyabi aspiranturaya daxil olanda Arif çətin bir mövzuda — Mahmud Kaşqarlı “Divan”ının leksikası mövzusunda namizədlik dissertasiyası yazdı və bu dissertasiyanı vaxtında başa çatdırıb çox böyük uğurla müdafiə etdi. Yaxşı yadımdadır, Arifin müdafiəsində tanınmış dilçi Aydın Məmmədov çıxış edib dedi ki, mənim ixtiyarım olsaydı, Arif Rəhimova bu son dərəcə qiymətli dissertasiyasına görə birbaşa elmlər doktoru adı verərdim.

Yeri gəlmişkən deyim ki, 1980-ci illərdə Aydın Məmmədovun redaktorluğu ilə “Filologiya məsələləri” adlı elmi dərgi çap olunurdu. Həmin dərgidə başlıca istiqamət Azərbaycan xalqının etnogenezisini araşdırmaqdan, soykökümüzü iranmənşəli tayfalarla bağlayanlara ciddi arqumentlərlə qarşı çıxmaqdan ibarət idi.

“Filologiya məsələləri” dərgisinin sayılıb-seçilən müəlliflərindən biri Arif Rəhimoğlu oldu. Arif Midiya dövlətinin türk tarixi ilə bağlılığını dil faktları əsasında sübuta yetirməyə çalışdı.

Əlbəttə, Arifin milli hərəkata bağlılığından, onun uzunmüddətli siyasi fəaliyyətindən danışmaq mümkün deyil. Amma unutmmaq olmaz ki, Arif milli hərəkata məhz öz qələmi, dərin elmi ilə qoşuldu, siyasi fəaliyyətində milli ideologiya sahəsindəki boşluğu doldurmağa çalışdı. Məsələn, “Siyasi təbliğatın əsasları” adlı kitab yazdı və bu kitabdan ali məktəblərimizdə dərs vəsaiti kimi istifadə olundu. Əgər bizim milli ideologiya sahəsində yetərincə mütəxəssislərimiz olsaydı, söz yox ki, Arif gənclik vaxtlarından ciddi şəkildə məşğul olduğu və böyük uğurlar qazandığı dil tarixçiliyini ardıcıl olaraq davam etdirərdi.

Arifin kitab şəklində çap olunmamış neçə-neçə məqaləsi, elmi əsəri var. Həmin əsərləri toplayıb kitab şəklində çap etdirmək bizlərin öhdəsinə düşür.

Naib Abdulla: Arif bəylə şəxsi təmasda olan insanlardanam. Onu deyə bilərəm ki, səbri, təmkini, davranışı, təşkilatdakı nümunəvi hərəkətləri ilə özünə hörmət qazanan Arif Rəhimoğlu onu tanıyan hər bir kəsin qəlbində yaşayacaq. Güman edirəm ki, Arif bəy, Arif bəyin ideyalarının daşıyıcılarının çoxu bu dünyadan nakam getsə də, onların yolu davam eləyir. Bu yol milli müstəqilliyə, Azərbaycanın bütövlüyünə və demokratikləşməsinə gedən yoldur. Vətənin müstəqilliyini və bütövlüyünü arzulayan insanlar Arif bəyin ideyalarını nəinki özləri mənimsəməlidirlər, həm də övladlarına, yaxından tanıdıqlarına mənimsətməlidirlər.

Namizəd Səfərov: Arif Rəhimov haqqında keçmişdə danışmaq olduqca çətindir. O, çox ləyaqətli bir insan idi. Onun yas

mərasiminə toplaşan şəxslərin gəlişi, çıxışları bir daha sübut edir ki, biz hamımız yaxşılar qiyətləndirməyi bacarıırıq.

Arif bəyin Azərbaycan tarixindəki, Azərbaycanın Milli Azadlıq Hərəkatındakı xidmətlərini hər birimiz yaxşı bilirik. Onun ölümündən sonra sosial şəbəkədə, mətbuatda yazılan say-sız-hesabsız rəylər, məqalələr bir daha göstərir ki, Arif bəy bu millət üçün, bu xalq üçün nə qədər böyük dəyərli, ləyaqətli bir insan idi.

Natiq Ulubəy: Arif bəyin ömür yolunu dörd hissəyə bölmək olar:

Birinci dövr - Arif bəy Milli Azadlıq Hərəkatı üçün kadrların hazırlanmasında fəal iştirak edib, Sovetlər Birliyinin əleyhinə təbliğat aparıb, Əbülfəz Elçibəyin yaratdığı gizli təşkilatda fəaliyyət göstərmiş.

İkinci dövr - 1988-1992-ci illəri əhatə edir. Bu dövrdə Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası üçün əlindən gələni edib. Sərhəd Hərəkatında fəal iştirak edib. Öndər şəxslərdən olub.

Üçüncü dövr - 1992-1993-cü illəri əhatə edir. Bu dövrdə milli dövlətin bərpası, müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi, milli şüurun formalaşması üçün uğraşmış. Milli Hökumətimiz devriləndən sonra o, Milli Hökumətin hüquqlarının bərpası, yəni yəni iş başına qayıtması üçün çalışmış. Milli şüurun formalaşması, Bütöv Azərbaycan ideyasının yayılması, millətləşmə sürəcinin sürətlənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməyib.

Dördüncü dövr - 2000-ci ilin əvvəllərində Azərbaycanı tərk etmək məcburiyyətində qalanda İsveçə getməyi seçdi. Çünki orada insan haqları, demokratik dəyərlər daha yaxşı qorunurdu. Düşündü ki, mübarizəsini davam etdirməsi üçün ən münasib öl-

kə İsveç ola bilər. Düşündüyü kimi də oldu. Arif bəy İsveçdə Milli Hərəkətçilər Birliyinin (MHB) yaradılmasında və onun Nizamnaməsinin yazılmasında fəal iştirak etdi. MHB-nin baş danışmanı oldu. Arif bəy Rəhimoğlu Azərbaycanın ən böyük strateqlərindən və ideoloqlarından biri kimi məşhurlaşdı.

Nemət Pənahlı: Azərbaycanda vətən üçün canından keçənlər, demokratik fikirlilər, millətini sevənlər cəzalandırılır, vətəndən didərgin salınır, sürgünlərə göndərilir. Vətəni, millətini satanlar isə vəzifəyə çəkilir, rütbə verilir, yəni yüksəldilir. Hüseyn Cavid yazır:

Nə əcaib sürü yahu bunlar?

Rəqsi təlim ediyor ağsaqlar.

Əzəmət düşküniyə alçaqlar.

Yurdu sarmış yaltaqlıq, qavalıq.

Yüksəliş varsa səbəb alçaqlıq.

Təəssüflər olsun ki, əsrlərdir bu millətin içindəki insanları alçaqlığına görə yüksəldiblər, mənəvi cəhətdən yüksəkləri, millətini və vətəni canından əziz sevənləri isə əzməyə, məhv etməyə çalışıblar.

Milli mübarizə aparan insanları Sibirdə, sürgünlərdə, qərib-qərbət ellərdə dəfn eləmişik. Belə bir acı taleyi bizim Arif bəy də yaşadı. Onun dünyadan köçdüyünü eşidəndə içim təlatümə gəldi. Öz-özümə yenə sual verdim: “Görəsən, bir millət olaraq bu taleyi nə vaxt dəyişə biləcəyik? Milli azadlıq uğrunda, müstəqillik uğrunda yüzlərlə, on minlərlə insanlar həyatını fəda elədi. Doğrudur, müstəqilliyimizə, azadlığımıza qovuşduq, ancaq öz milli dövlətimizi qura bilmədik. Hakimiyyətimizi qura bilmədi-

yimizə görə bu faciə heç birimizdən yan keçmədi. Hərəməz bir formada o acını, ağrını yaşadıq.

Nəsib Nəsibli: Arif Rəhimoğlu şəxsiyyətini fərqləndirən bir neçə xüsusiyyət var. Onlardan mənəcə birincisi elə onun Türkcü olması idi. Azərbaycanda Türklər aparıcı, çoxsaylı xalq olmasını dünya qəbul etsə də, bizim rəsmi statistikada Türklər əhəlinin dörd faizini təşkil edir. Belə saxtakarlığın dövlət səviyyəsində təbliğ edildiyi bir məmləkətdə Türk olmaq, Türkcülüyü təbliğ etmək çətin işdir. Çünki sən ölkədəki korrupsiyanı, rüşvətxorluğu, saxtakarlığı, hakimiyyətdəkilərin xalqın malını talan etməsini deməsən belə, sadəcə Türk olduğunu, ölkə əhəlisinin əksəriyyətinin Türk olduğunu söyləsən, ən qatı müxəlifətçi sayılırsan. Amma Arif rəhmətlik sonuna qədər Türk olması bir yana qalsın, Türkcülüyü, milli varlığımızı bir aydın kimi çox səmimiyyətlə müdafiə elədi.

Arif Rəhimoğlu eyni zamanda çox dəyərlı bir alim idi. Onlarla əsəri var. Onun irsinin toplanması, çap olunması məsələsindən söhbət gətdi. Arif Rəhimoğlu yaradıcılığına ehtiyacımız var. Adətən deyirik yeni nəsil üçün, elə indiki nəsil üçün də çox lazımdır.

Arif Rəhimoğlu həm də həyatı boyu mücadilə içində olan bir adam idi. Naxçıvandan başlayıb İsveçdə bitən bir mücahid həyatı yaşadı. Dolğun və səmimi bir mücahid həyatı!

Arif Rəhimoğlu burada olanların hamısının dostu idi və biz çox böyük bir dostumuzu itirdik. Bu elə dost idi ki, onunla mübahisə belə eləmək xoş idi. Həlim bir xasiyyəti, çox mehriban bir etirazı da vardı. Adam bəzən sevmədiyi adamlarla mübahisə etmək belə istəmir. Bizim Arif Rəhimoğlu o kəslərdən idi ki, və-

tən, millət məsələsində sevmədikləri ilə də mübahisə etməkdən çəkinməzdi.

Novella Cəfəroğlu: Uşaqlığımda və gəncliyimdə yaşlı adamlardan eşidərdim: “Mollanın dediyini elə, elədiyini eləmə”. Bu mövzuda çox düşünmüşdüm. Nədən Mollanın dediyini eləməliyik, elədiyini eləməməliyik? Böyüyüb boya-başa çatandan sonra gördüm ki, rəhbər işçilərin əksəriyyəti ictimai yerlərdə, toplantılarda çox gözəl danışır, hamıya əxlaqdan, doğruluqdan, düzlükdən dərs deyir, amma daldaya düşəndə tamam başqa bir adam olurlar. Onda başa düşdüm ki, bu atalar sözü təkcə molla-ya aid deyil. Özünü millətin başbiləni bilənlərin əksəriyyətinə aiddir. Yəni keçmişdə molla xalqın öndə gedəni, məscidlərdə, məclislərdə xalqa ağılverəni olduğuna görə mollanın adına bağlayıblar.

Milli Azadlıq Hərəkatına da milyonlarla insan qoşuldu. Azərbaycanı müstəmləkədən azad etmək istədi. Lakin onların yolları tamam başqa-başqa oldu. Eyni yolu gedən, eyni məqsədə doğru irəliləyən insanlar çox vaxt məsləkdaşlarına, yol, əqidə yoldaşlarına düşmən kəsildilər. Buna görə də rəhmətlik Elçibəy Şah İsmayıl Xətəinin “Yol daşını, yol quşuna, Atma qardaş kəməm eylə” misralarını tez-tez təkrarlayardı.

Demokratlığı ilə öyünən neçə-neçə milli azadlıq fəalı gördüm ki, onun fikrilə şərik olmayan, ondan bir az fərqli yol göstərən məsləkdaşını düşmən, satqın, KQB-nin agenti elan edirdi. Əxlaqdan, mənəviyyatdan bəlağətlə danışanların arxada hansı əxlaqsızlıqlar, mənəviyyatsızlıq etdiyini gördüm.

Arif bəy isə tamam başqa bir adam idi. Xalq Cəbhəsində onun qədər əxlaqi dəyərlərə sadıq insan çox az idi. Başqasının

arxasınca danışmağı sevməzdi. Kiçik nöqsanlara göz yumar, onu həmin adamın yanlışlığı kimi dəyərləndirərdi. Deyərdi ki, zaman keçdikcə bu yanlışlıqlar toplumun, ətrafındakıların təsiri ilə düzələcək.

Belə genişürəkli olmasına baxmayaraq millət və xalq əleyhinə arxada bir söz deyib, üzdə başqa bir söz deyənləri bağışlamazdı. Hisslərini bürüzə verməməyə çalışdı. Özünü gözə soxmazdı. Buna görə də Arifi çox sevirdim. Gənc qızları və qadınları onun yanına göndərməkdən çəkinməzdim. Bilirdim ki, Arif bəy onlara anası-bacısı kimi yanaşacaq. Gəncliyindən ömrünün sonuna kimi belə oldu. Onun bu xasiyyətini çox vaxt deyib gülərdik. O isə bizim zarafatlarımızı yüngül bir təbəssümlə qarşılayardı.

Arif bəy, elə bil, bəşər övladı, sıralarımızdakı adamların biri deyil, göydəki mələklərdən idi. Mələk kimi yaşadı, bu günlərdə də aramızdan uçub mələklərə qoşuldu.

Oqtay Qasımlı: Yaxın insan haqqında danışmaq çətindir. Arif bəy haqqında nə deyəcəyimi çox düşündüm. Onunla ilk tanışlığım yadıma düşdü. AXC Naxçıvan təşkilatının rəhbərlərindən və Sərhəd Hərəkatı təşkilatçılarından olduğunu eşitsəm də, onunla 1991-ci ilin mayında AXC-nin qurultay qabağı konfransında tanış oldum. O zaman təşkilatın ideoloji xətti ilə bağlı ciddi müzakirələr gedirdi. Arif bəy konfrans və qurultayda bu mövzu ilə bağlı konseptual çıxış etdi. O, fikirlərini elə üslubda təqdim edirdi ki, opponentləri də ona sayğı göstərirdi. Bunun ən bariz nümunəsi kimi 1990-cı illərdə liberal xəttin əsas siması sayılan mərhum Hikmət Hacızadə ilə fərqli mövqelərdə olmalarına baxmayaraq müzakirələrdə ortaq nöqtələri tapa bilirdilər.

Əbülfəz bəy aldığı xəsarətlərdən müalicə olunmaq üçün 1991-ci ilin payızında Basqal kəndinə gedəndə onun yanında Arif Rəhimoğlu və Aydın Kərimov olmuşdu. Onlar birlikdə AXC Məramnaməsini hazırlamışdılar.

İnformasiya mərkəzinin əməkdaşı kimi onunla əlaqələrimiz Bakıya köçəndən sonra daha da sıxlaşdı. Kələkidə olduğumuz 4 il 4 aylıq dövrdə Arif bəyi yaxından tanıyıb Əbülfəz bəyin ona yüksək dəyər verdiyinin şahidi oldum. Əbülfəz bəyin istəyi üzrə bir neçə dəfə uzun müddətə Kələkidə qalıb, Bütöv Azərbaycanla bağlı gələcəkdə yaradılacaq təşkilatın proqram sənədləri, ideoloji xətti və təbliğat tezislərinin hazırlanmasında yaxından iştirak etdi. Bu və ya digər mövzularda onların söhbətləri çox maraqlı alınırdı. Yüksək etika sahibi, simasında saf uşaq məsumluğu olan Arif bəy, hər zaman özünü Əbülfəz bəyin tələbəsi kimi aparırdı. Mübahisəli məqamlar və ya razı olmadığı fikirlər barədə düşüncələrini özünəməxsus şəkildə, tərəf müqabilini incitmədən təqdim etməyi bacarırdı. Onun Əbülfəz bəyə həyatının sonuna qədər davam edən ehtiram və sədaqəti səmimi və təmənnəsiz idi. Bəy onu 20-ci əsrin sonlarında Azərbaycanın yetişdirdiyi böyük ideoloq hesab edirdi. Həddən artıq təvazökar və şəxsi mənada iddiasız insan olduğu üçün Əbülfəz bəyin tənqidinə də məruz qaldığı zamanlar olurdu.

Bütöv Azərbaycan Birliyi yaranan zaman Əbülfəz bəyin əsas silahdaşlarından biri, təbii ki, Arif bəy oldu. Bütöv Azərbaycan həm də, onun həyatının mənası idi. BAB-ın proqram sənədlərinin hazırlanmasının əsas ağırlığını çəkənlərdən, bəlkə də, birincisi Arif bəy idi. Həyatı boyu üzərində davamlı işləyib, özünü yetişdirməkdən, xalqa xidmətdən yorulmadı. Hərəkətin yetişdirdiyi ən intellektual şəxslərdən biri idi Arif bəy. Hər zaman

mütaliə etdi. Onunla hər söhbətdə yeni və orijinal fikirlərlə rastlaşırıdıq.

Son görüşümüz 2018-ci ildə Əbülfəz bəyin 80 illiyi ilə bağlı tədbirlərdə iştirak üçün getdiyimiz İsveçdə oldu. Sonra da əlaqələrimiz davam edir, toplantılardakı fikirlərindən faydalanırıdıq. Son danışığımız Novruz bayramında oldu. Təsəllimiz odur ki, dəyərli bilim adamı olan Arif bəy düşüncələrinin bir hissəsini kitablara köçürüb cəmiyyətə çatdırmağa bildi. Arif bəy millətin yetişdirdiyi gerçək alim, müəllim və ən əsası gözəl İnsan idi, unudulmayacaq İnsan. Mənim üçün ən dəyərlisi onun İnsanlığı idi.

Pənəh Hüseyn: Arif Rəhimoğlunun Naxçıvan Xalq Cəbhəsində rolu və təsiri uzun müddət bir çoxları kimi mənə də bəlli olmayıb. Bizə məlum olan o idi ki, Əbülfəz Elçibəy onu sıradan biri saymır və mövqeyinə önəm verir. Yalnız 1992-ci ildə Arif bəy fəaliyyət mərkəzini Bakıya keçirəndən sonra onun ideoloji təsir vasitəsinə əsaslanan təşkilatçılıq hərəkətləri diqqətimizi cəlb etməyə başladı. Belə ki, AXC-nin Birinci Qurultayına hazırlıq mərhələsində o vaxtkı AXC rəhbərliyində çoxluq təşkil edən “demokratlar” olaraq biz Etibar Məmmədov, Rəhim Qazıyev, Nemət Pənahlı üçlüyinə və tərəfdarlarına üstün gəldikdən sonra, lap qurultay ərəfəsində birdən məlum oldu ki, qurultaya təqdim olunmuş və bizim baxışlarımızla fərqlilik təşkil edən Məramnamə layihəsi var və keçə bilər. O da məlum oldu ki, həmin layihə Arif Rəhimoğlu tərəfindən hazırlanıb və yenə onun səyi ilə həmin layihəyə veriləcək xeyli nümayəndə səsi əvvəlcədən təmin edilib, üstəlik həmin vaxta qədər AXC siyasətinin müəyyən edilməsində cəbhədaxili oponentlər tərəfindən “liberal qanad” adlandırılan tərəfin aparıcılığına son vermək üçün bu

layihə siyasi platforma rolu oynayacaq. Əlbəttə ki, Əbülfəz Elçibəyin mövqeyi həlledici olaraq qalırdı. Lakin Elçibəy bu məsələdə ən azı müəyyən müddət üçün “azad rəqabətə” meydan vermək xəttini tutdu və bunda heç şübhəsiz onun yanında Arif Rəhimovun nüfuzu rol oynamışdı. “Doqquz işıq” ilkəsini baza prinsipləri kimi götürən və bizə görə berrəngli, ortodoksal, milliyətçilik ruhunda olan həmin layihənin keçməsinin qarşısını almaq üçün əməllicə çalışmaq lazım gəldi. Qurultayda Məramnamə barədə alternativ çıxışları mən və Arif Rəhimov etdik. Əbülfəz Elçibəyin təklifi ilə sonda layihələr barədə kompromis əldə olunması üçün Qurultay mənə və Arif Rəhimovluna tapşırıq verdi. Bir neçə saat ərzindəki iş zamanı mən haqqında “qarağuruhun ideoloji” lideri təəssüratımız olan Arif bəyin saf milliyətçi, nəzəriyyəçi, siyasətçi, dövlətçi, demokrat və ümumi mənafe və birlik naminə kompromislərə hazır cəbhəçi olduğunu gördüm. Qurultaya diskussiyaların razılaşma ilə bitdiyini elan edib, bir yerdə iclas qarşısında dayananda xeyli alqışlandıq.

Elçibəy prezident olduqdan sonra Arif Rəhimov AXC rəhbərliyində qalaraq hakimiyyətdə vəzifə tutmaqdan imtina etdi. AXC rəhbərliyində mühüm rol oynayaraq o dövlət siyasətinin, ordu, müharibə siyasətinin, hətta xarici siyasətin ideologiya üzərində qurulması tərəfdarı kimi çıxış edirdi və bu yöndə xeyli, o cümlədən institusional layihələr hazırlayıb təqdim etmişdi.

Bütöv Azərbaycan ideyasının inkişaf etdirilməsində Arif Rəhimovun rolu çox böyükdür. Elçibəyin rəhbərliyi altında Bütöv Azərbaycan Birliyinin məramnaməsini hazırlayan 18 nəfərlik komissiyanın sanballı bir iş ortaya qoymasında və Elçibəyin Millətləşmə, Dövlətləşmə, Bütövləşmə şüarının BAB Məramnaməsi formasında nəzəriyyəyə çevrilməsində Arif Rəhi-

moğlunun əməyi misilsizdir. BAB Məramnaməsi üzərində işləyərkən millətləşmə və demokratikləşmə arasında əlaqə məsələsində diskussiyalar yenidən ortaya çıxdı, ciddi metodoloji əhəmiyyətli nailiyyət kimi dəyərləndirilən bir təsbitin - “Müasir şəraitdə demokratikləşmə və millətləşmə biri birindən ayrı təsəvvür edilə bilməz. Onlar qoşa qanad olub bir-birini tamamlayır. Əgər demokratikləşmə yoxsa, millətləşmə də mümkün deyil və əksinə millətləşmə yoxsa demokratikləşmə də baş tutmaz” müddəasının Məramnamədə əksini tapmasında Arif Rəhimoğlunun sadəcə milliyyətçi deyil, intellektual milliyyətçi kimliyi özünü göstərdi. Məramnamədəki, mili kimliyin biçimlənməsi və bunda iştirak edən dil, tarix, mədəniyyət, vətən, ölkü (məfkurə) amillərinin yeri, bütövləşmənin mənəvi-mədəni, sosial iqtisadi, siyasi-ideoloji yönünə dair tezisləri xeyli dərəcədə Arif Rəhimoğlunun adı ilə bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, Elçibəydən sonra Arif Rəhimoğlu Bütöv Azərbaycan nəzəriyyəsi məsələlərində əsas nüfuz kimi qəbul edilirdi. Və mənim Arif Rəhimoğlu ilə bağlı ən son xatirələrimdən biri də bununla bağlıdır. Bir il əvvəl bir qrup təşəbbüsçü tərəfindən BAB-ın real fəaliyyətini bərpa etmək mövzusunda onlayn müzakirə zamanı milli hərəkatın önəmli isimlərindən Eldar Qaradağlı ilə mənim aramda tam istiqlal əldə etmiş Bütöv Azərbaycandan sonra, milli davanın Böyük Azərbaycan, Azərbaycan imperiyası uğrunda davam edəcəyi, mili dövlət mərhələsinin başa çatması, imperiyalaşmanın başlaması barədə qəbul edirəm ki, xeyli diskussiyaya açıq tezislər ətrafında gərgin bir polemika çıxdı, Eldar bəy məni təftişçilikdə və fundamental ideya-dəyərlərə qarşı çıxmaqda suçladı. Mən Elçibəyin “Azərbaycan mərkəzli Turan” ideyasını dəlil kimi xatırlatdım və sonda arbitr kimi Arif Rəhimoğluna müraciət etdik. Arif bəy

Əbülfəz Elçibəyin son dövrdə Bütöv Azərbaycan Yurdaları (BAY) nəzəriyyəsi üzərində işlədiyini söyləyərək tərəf tutmasa da mənə elə gəldi ki, Böyük Azərbaycan İmperiyası ideyasını müdafiə etdi və bu bir xoş təəssürat kimi yaddaşda həkk olundu. Qəti şəkildə inanıram ki, nə qədər Azərbaycan var, Azərbaycan Türklüyü var, Arif Rəhimoğlu da böyük milli dava adamı, böyük milli məfkurə ideoloqu, böyük intellektual insan kimi var olacaqdır.

Rüfət Muradlı: Vətən sevdalılarının ömrünə yazılan Məhəmməd Əmin taleyi. “Özgə ürəyi belə Onun köksündə tam 8 il Azərbaycan üçün döyündü”.

Hələ Güneydə yaşadığım zaman Onun haqqında çox eşitmişdim. Soydaşlarım Bütöv Azərbaycan Yolunun təmənnasız əsgəri, Bütövlük ideologiyasının isə generalı Arif Rəhimoğlunu yaxşı tanıyırdılar. Şübhəsiz həm də Elçibəyin sadıq silahdaşı kimi. Həmin Arif Rəhimoğlu ki, Bütövlük Yolunun memarı Əbülfəz Elçibəyin vəfatından az sonra Vətəninə də tərk etmək məcburiyyətində qaldı. İsveçə köçdü. Əslində sağlq durumu heç vətəndə qalmasına da icazə vermirdi. Qürbətdə isə 18 il yaşadı. Vətənin, millətin taleyindən nigarən 18 il. Özgə ürəyi belə Onun köksündə tam 6 il Azərbaycan üçün döyündü.

Ürək transplantasiyası əməliyyatından sonra yaşadığı Yöteburq şəhərində Arif bəylə iki dəfə görüşmək və saatlarla düşüncələrimizi bölüşmək imkanımız oldu. Hətta ikinci səfərimdə bir neçə mövzuda müsahibələrimizi kameranın yaddaşına da köçürə bildim. Arif bəyin Bütövlük məfkurəsi, millətləşmə sürəci, tariximizin Səfəvilər dönəmi ilə bağlı ağıllarda dolaşan mübhəm məqamlar xüsusunda açıqlamaları o qədər əsaslı və qane edici

idi ki, istənilən müsahibi razı sala bilərdi. Arif bəyin yüksək intellekti, dərin mütaliəsi və elmi-fəlsəfi dünyagörüşü ilə yanaşı onun özünəməxsus əxlaqi səciyyələri də tərəf müqabilində müsibət qənaətin yaranmasında təsirsiz deyildi. Bu qədər dərin bilgi sahibinin xüsusi sadəlik və təvazökarlığı isə şübhəsiz ki, kamil şəxsiyyətinin göstəricisi idi. Onu yaxından tanımaq da, onunla həmsöhbət olmaq gerçəkdən xoş idi.

Soldan Rüşət Muradlı və Arif Rəhimov

Beləcə dostluğumuz da başlamışdı. Vaxtaşırı zəngləşir, sağlq durumunu soruşar və əlbəttə ki, məsləhətlərini alardım.

Sağlq durumu münasib olmasa da, ötən 8 ildə həm elmi, həm də ictimai fəaliyyətində dayanmadan çalışırdı Arif bəy. Bir gün alim, bir gün siyasətçi, bir gün də diaspora fəalı olurdu. Yöteburq Azərbaycan Evinin əsasını qoyan Arif Rəhimovlunun əməliyyatdan sonra diaspora fəaliyyətinə aktiv dönüşü ilə İsveç Azərbaycan Federasiyası da yeni nəfəs, əslində yeni sima qazandı.

2020-ci ildə həmtəsisçisi olduğu Milli Hərəkətçilər Birliyinin yaranması isə Rəsulzadə-Elçibəy ideallarının yaşaması və toplumun maarifləndirilməsi yönündəki fəaliyyətlərinin xüsusi səhifəsi sayıla bilər. Təsadüfi deyil ki, mənə də həmin quruma məhz Arif bəy dəvət etmişdi. MHB-nin bütün iclaslarında son sözü Arif bəydən gözləyirdik. Müdrikliklə deyiləcək və hamımızı qane edəcək son söz. Arif bəy son iclasa da qatıldı. Vəfatından cəmi 3 gün öncə. Danışdı və halsız olduğu üçün tez də ayrıldı. Bu, son görüşümüz oldu Arif bəylə.

Sağlıq durumunun ağırlığını hamımız bilirdik, amma kimsə onun köçəcəyini hətta düşünmək belə istəmirdi. Axı özü də olduqca nikbin və ümidli idi, hətta həyatının son günlərindəkə milləti parlaq gələcəyə səsləyən pozitiv mesajlarla yükləyirdi bizi.

Sonunda qürbətdəcə köçdü dünyadan, amma üçrəngli bayrağımızla, Vətən torpağına qarışaraq əbədi məkana tapşırıldı. Vətəndən, Vətəninin, millətinin durumundan nigaran köçdü Arif bəy!

Milli Düşüncəni, əslində sözün gerçək anlamında milləti təmsil edən dəyərlərimizi itirərkən mənə daha çox üzən məqam da, məhz onların Vətəndən, Vətənin durumundan nigaran köçmələridir. Sanki illər keçsə də, Vətən sevdalılarının ömrünə Məhəmməd Əmin taleyi yazılacaqmış. Milli Davamızın əvəzolunmaz siması, görkəmli alim, mütəfəkkir, adı Rəsulzadə - Elçibəy Yoluna ən sadıq isimlərin başında gələn Arif Rəhimoğlunun da.

Nə yaxşı ki, sizi yaxından tanımaq qismətimiz oldu, əziz Arif bəy! Nə yaxşı ki, sizdən olduqca xoş anlar yadigar qaldı və... nə yaxşı ki, sizin müasiriniz oldum.

Sabir Rüstəmxanlı: Köhnə dostumuz Arif Rəhimoğlunun Vətəndən uzaqda – İsveçin Yöteburq şəhərində həyata vida de-

məsi xəbərinə üzüldüm. Azərbaycan milli düşüncəsinin daim axtaran, yazan qabaqcıl yaradıcılarından birinin ölümü öz-özlüyündə ağır bir itkidir, üstəlik onun çox sevdiyi vətəmindən uzaqda keçinməsi və qürbətdə dəfn olunması ürək ağrından, faciəvi bir işdir.

Çətin ürək əməliyyatı keçirsə də, Arif bəy sağlamlığını bərpa etmişdi və uzun illər rahat yaşayacağına, yazıb-yaradacağına çox ümidliydə, sevinirdi. Əməliyyat zamanı sinəsinə gənc bir adamın ürəyini köçürmüşdülər və mənim “Bu gənc ürək sənin həyatının ritmini dəyişmir ki?” zarafatıma gülmüş: “Öncə mən də bir az ehtiyatla hərəkət etdim, narahat oldum, amma sonra gördüm ki, hər şey qaydasındadır, sən demə, ürək sadəcə bir icraçıdır, mühərrikdir, əsas yük beyinin üstündədir, idarə edən, yönəldən beyindir, ürəyin adına çıxdığımız müəyyən işləri əslində beyin yerinə yetirir”.

Arif bəy kənardan nə qədər sakit görünür-görünsün, ürəyi də, beyni də daim çalışan, içində narahat təbiətli bir adam idi. İsveçə yolum düşəndə ona baş çəkməyi, əhvalını öyrənməyi özümə borc bilirdim. Axırncı dəfə evində görüşmüşdük. Onu heç vaxt o qədər istiqanlı, duyğularını həvəslə bölüşən, şəhər görməmişdim. Evdəki görüşümüz yetərli olmadı, ertəsi gün məni şəhərin teleqülləsindəki restorana dəvət etdi. Ona qıymasam da, bərk yapışdı və sözünü yerə sala bilmədim. Azərbaycanın keçmişi, bu günü, gələcəyi ilə bağlı illərlə içimizdə yığılmış sözlər dilə gəlmişdi və bu yad şəhərin başının üstündə vətənlə aramızdakı uzaq məsafə, Azərbaycanı paramparça edən sərhədlər unudulmuşdu. Saatlarla davam edən bu söhbətimizdə milli taleyimiz və Azərbaycanın bütünlüyü baxımından ciddi dəyər daşıyan xeyli məsələ müzakirə olunmuşdu. Arif bəy son vaxtlar nəşr etdirdiyi ki-

tablarını bağışlamış və yaradıcılıq planlarından danışmışdı. Rahatsızlıqlarına baxmayaraq Yöteburqdakı bütün toplantılarımıza qatılır, sonda bizi yola salmağı da unutmurdu.

Arif bəy milli siyasətlə məşğul idi; milli hərəkətlərin qanunauyğunluqlarını araşdırır, Azərbaycanın bütövləşmə, millətləşmə yollarını axtarırdı, nəzəri düşüncələri geniş biliyə və dünya görüşünə söykənirdi. Müəyyən fikir ayrılıqlarımız olsa da, böyük Vətən məhəbbəti və səmimiyyətimiz hər şeyi nizamlayırdı. Buna görə də o görüşdən ürəyidolu, razılıqla, biri birimizi daha yaxşı tanıyaraq, böyük güvənc hissiylə ayrıldıq. Arada zəngləşirdik. Arif bəy sosial mediada da fəal idi. Onun WhatsApp qruplarına qatılmasına sevinirdim. Çünki orda əsl ziyalı, müəllim işi görür, qruplardakı diaspora üzvlərini düzgün tarix bilgisi, nəzəri fikirlərlə məlumatlandırır, söhbətlərin düzgün elmi xarakter almasına çalışırdı. Buna görə özəl bir hörmət qazanmışdı.

Arif bəylə 1988-ci ildə, Milli Azadlıq Hərəkatı ərəfəsində, Naxçıvanda tanış olmuşduq. O, hərəkatın ziyalı qanadını təmsil edən, təmkinli, ciddi analitik təfəkkürü olan, özünü gözə soxmayan bir alim, fikir öndəri və vətən fədaisi idi. Azərbaycan diaspor təşkilatlarının və milli düşərgənin tariximiz, mədəniyyətimiz, ideallarımız baxımından maariflənməsində çəkdiyi zəhmət yüksək qiymətə layiqdir. Arif bəy daim gələcəyi düşünən, milli birliyə və mənəvi kamilliyə gedən yolları axtaran bir fikir adamı idi. Zaman keçəcək, yazıları, fəaliyyəti diqqətlə incələnəcək və onun azadlıq tariximizdəki xidmətləri layiqli qiymətini alacaqdır.

Seyfəddin Altaylı: *Biz insana, anasına və atasına itaəti tövsiyə etdik. Anası onu hədsiz əziyyətlə, gücsüz qalsa da bətnində daşıdı. Onun süddən kəsilməsi də iki il içindədir. (Biz insana)*

“Mənə, anana və atana şükr et” deyə tövsiyə etdik. Qayıdış ancaq mənədir.

Loğman surəsi 14-cü ayət

İnsan öncə insan olmağın məsuliyyətini yerinə yetirmək, sonra da ölmək üçün yaradılıb, çünki Ulu Tanrı Ali İmran surəsinin 185-ci ayətində “Hər bir canlı ölümü dadacaqdır” demişdir. Bu səbəblə ölümü də eynilə dünyaya gəlmək kimi təbii bir olay kimi qarşılamalıyıq.

Ancaq neyləmək olar?! Daimi olaraq yanaşı yaşadığın, ürəyində xüsusi yer ayırdığın, oturub-durduğun, ürəyinin hər döyüntüsündə sevgisini duyduğun insanın bir göz qırpımında quş kimi əlindən uçub getdiyinin şahidi olursan və istər-istəməz göynəyirsən, kədərlənirsən, çarəsiz kimi əliqoynunda qalırsan. Nə etsən də onu geri qaytarmaq mümkün olmur.

Hər bir canlıya biçilmiş ömür yolu vardır, o yol da bir sal isə nə tez, nə də gec qurtara bilər. Bu dünya həyatı yalnızca imtahan meydançasından, oyun-oyuncaq məkanından ibarətdir. Quranın Nəml “60”, Ənkəbub “64”, Mömin “39”, Şura surəsinin “34”-cü və daha bir çox ayətində həmin anlayışa işarə edilmişdir. Xüsusilə möminlərin, sufi dərvişlərin bu dünyaya önəm verməməsinin əsl səbəbi də Tanrının həmin ayətlərdəki buyruqlarıdır.

Arif bəylə 1991-ci ildə AXC-nin birinci Qurultayında tanış olmuşdum. Əqidədaş kimi bir-birimizə tezliklə isinişmişdik. TRT-də işləyərkən hər il üç-dörd dəfə Azərbaycana gəlir, sırasıyla vətəndaşlardan tutmuş ziyalılara kimi hər şəxsədən müsahibələr götürür, aparıb Türkiyənin Səsi Radiosundan dünyaya yayırdım. O illər müstəqilliyin ilkin illəri olduğundan hamıda müşahidə

olunan milli həyəcan aydın şəkildə hiss olunurdu. Rusun əsrlər boyu sürən caynağından qurtulmaq əlbətdə o qədər də asan olmayacaqdı, ancaq yaranan bu prosesdə Türkiyədə “sərdənkeçdi” adlanan əqidə insanları bayrağı qorxusuz-hürküsz hədəfə sarı aparırdı. Ancaq Azərbaycan kimi yağlı quyruğu əldən vermək istəməyən qəddar və qatil rus imperiyasının maşa kimi istifadə edəcəyi yerlər də vardı. 1990-cı ilin 20 yanvar günü törətdikləri soyqırım Azərbaycan türklüyünün gözünü qıra bilməmiş və onu müstəqillik yolundan nəinki yayındırmaq daha da o əqidədən bərk-bərk yapışmasına səbəb olmuşdu. Belə bir zamanda bizlərin “*dava ərləri*” dediyimiz insanlar türk tarixinin görkəmli və unudulmaz şəxsiyyəti Əbülfəz Elçibəyin işığı ətrafında toplanmış və hədəfə sarı sürətlə yüyürdü. Ancaq o yürüşdə sayılıb-seçilənlər də vardı. Arif bəy də onlardan biri idi.

Azərbaycan Kültür Dərnəyinin tutduğu siyasi xətt ilə barışmadığıma görə mənim kimi düşünən dostları ətrafıma toplamış və 1991-ci ildə “*Azərbaycanı Tanıtma Dərnəyi*”ni yaratmışdıq. Həm dərnək, həm də TRT vasitəsilə Azərbaycanla və AXC ilə əlaqəm aramsız davam edirdi.

Azərbaycana gəlib burada fəaliyyət yeridən Fətullahçıların “*sizi universitetdə oxudacayıq*” deyərə aldadıb apardığı tələbələrədən 18 nəfər onların arzusuna uymadığına görə çölə atılmışdı. Xəbərimiz olan kimi onları İstanbul, Bursa, Əskişəhər, Adana, və b. şəhərlərdən Ankaraya topladıq, onlardan, əlavə olaraq da 32 nəfərin adını siyahıya aldıq. *Yüksək Ögrətim Qurumunun* sədrliyinə *Prof. Məhmət Sağlam* təyin olunmuşdu, onu təbrik üçün gedib görüşdüm və tələbələrin vəziyyətini danışib onların imtahansız istədikləri universitetlərə qəbuluna, illik təqaüdünə, yataqxanası və aylıq avtobus biletlərini belə almağa nail oldum.

Əlbəttə, bu əlli tələbədən 32-nin siyahısını tutarkən Azərbaycanda mənə kömək olan dostlarım Arif Rəhimoğlu, Əli Şamil, Ələsgər Siyablı, Aydın Kərim və digər dostlar idi.

Müstəqillik uğrunda mübarizə davam edərkən ruslar erməniləri qızıqdırıb, hər cürə dayağı verərək Qərbi Azərbaycandakıları dədə-baba yurdlarından qovmuşdu. Bununla kifayətlənməmiş, erməni-rus birləşmələri Azərbaycanın rayonlarını, qəsəbələrini, kəndlərini atəşə tutaraq dinc insanları vəhşicəsinə qırırdılar. 1992-ci il fevralın 26-sı gecəsi Xocalı Soyqırımını törətdilər. Fəciədən xəbər tutan kimi bizlər də Ankarada öz öhdəmizə düşəni etməliydik. Arif bəylə əlaqə saxlayıb nə cür yardım edə bilərik məsələsini görüşdüm. Və dərnek olaraq qərara gəldik ki, Türkiyə səthində kampaniya başlayıb dava-dərman yığaq, döyüş zonalarındakı xəstəxanalar başda olmaqla Bakıdakı xəstəxanalara paylayaq, çünki cəbhələrdə dava-dərman çatışmazlığı yaranmışdı. Qısa zamanda 420 min dollarlıq dərman və tibbi ləvazimat yığdıq, mən TRT-dən icazə alıb Bakıya gəldim. Dostlarıma tapşırdım ki, mən Bakıya çatdıqdan sonra dava-dərmanı maşınla tezliklə yollayıb xəbər versinlər. Bakıya gəldikdən bir neçə gün sonra dərmanların bir neçə günə Naxçıvana çatacağını söylədilər.

Arif bəylə danışdım. Birlikdə Naxçıvana getdik, dava-dərmanı qarşılayıb təyyarə ilə Bakıya gətirib xəstəxanalara payladıq. Elçibəy bir helikopterlə Ağdama getməyimə və səhra xəstəxanalarına dərman, cəbhə xəttində istifadə olunacaq ilkin tibbi vəsaitlər aparmağıma imkan yaratdı. Başda İsmayıl Məmmədov adlı tələbəm olmaqla dostlarımla birlikdə onları aparıb səhra xəstəxanalarına təhvil verdim, həkimlər, tibb bacıları, yaralılarla sonra da başda könüllü müdafiə dəstəsinin rəhbəri Qatır Məm-

məd ləqəbli Yaqub bəy Rzayevdən, hərbcilər, komandirlər, Ağdam rayonu icra başçısı, idarəçiləri ilə müsahibələr götürdüm, gecəni orda qalıb ertəsi gün ermənilərdən təhvil alınan altı meyidin və əsirlərin qarşılanmasının şahidi oldum, əsirlərin birindən müsahibə götürüb Ankaraya qayıtdıqda buraxdığımız “*Aras*” qəzetində çap etdirdim.

Arif bəylə unuda bilməyəcəyim xatirələrim yaddaşımda qalıb. Dəfələrlə evlərində qonaq oldum, həyat yoldaşı Bəyim bacının bişirdiyi ləziz yeməkləri yeyib gələcəklə bağlı söhbətlər etdik.

Tarix boyu əqidə adamlarının həyatları daim çətin və iztirablı olub. “*İnqilab həmişə öz balasını yeyib*” deyə bir ifadə vardır. Kim deyibsə, çox düz deyib. AXC-nin hakimiyyətdən getməsindən sonra da Arif bəylə münasibətimiz nəinki davam etdi, hətta daha da möhkəmləndi. Ömrü boyu dərd çəkmiş insanlar dərdə düşənləri yaxşı başa düşər. Arif bəy Türkiyəyə gəldi, orada kurslarda iştirak etdi, onun bəhrəsi olaraq da unudulmaz strategiya ilə bağlı əsərini yazdı. O prosesdə Bəyim xanım ilə birlikdə Ankaraya gəlib günlərlə qonağımız oldular. Çox cüzi miqdarda olsa da, müstəqillik prosesində Azərbaycanda olarkən mənə etdiklərinin əvəzində mən də öz payıma düşəni etməyə çalışdım, bilmirəm, edə bildimmi?! Və gün gəldi Arif qardaşım müstəqil olması uğrunda vuruşduğu vətəninə tərk edib Avropaya mühacirət etdi. Covid salqınından (pandemiya) öncə Əli Şamil bəyin evində zəng edib danışdım. Üz-üzə görüşməyi Tanrı bir daha qismət eləmədi, ancaq heç olmasa, illər sonra olsa da, səsini eşitdim. Bu ilin aprel ayının 3-də Avropada dünyasını dəyişib Tanrıya qovuşdu. Deməli, nəşi o torpağa qismət olacaqmış. Tələdən yaxa qurtarmaq olmur və yazıya pozu yoxdur. Yazı belə imiş, neyləyə bilərik?!

Bəli, Tanrının da buyurduğu kimi, “*Hər bir canlı ölümü dadacaqdır*”, bu bizlərə də qismət olacaq. Ölüm deyilən nədir ki, otağın bir qapısını açıb o birinə girmək kimidir, ancaq ölümdən sonrasının tam mənasıyla bilinməməsi insanlarda istər-istəməz mənbəyi naməlum olan bir qorxu yaradır.

Bəli, Arif bəy Avropada ruhunu Tanrıya tapşırırsa da, həmin ruhun vətən səmalarında dolandığına, əbədiyyətə kimi də dola-
nacağına inanıram. Onun əqidə yolu və əqidəsinə olan bağlılığı, qoyub getdiyi irs bir tarixdir. O tarixin yazısını da Tanrıdan baş-
qa heç kəs poza bilməz.

Tanrımın sonsuz rəhməti səninlə olsun, əziz və unudulmaz əqidədaşım, qardaşım.

Səfər Alışarlı: Arif Rəhimoğlu bütün həyat və yaradıcılığı-
nı xalqımızın, vətənimizin azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr et-
miş görkəmli ziyalı idi. O, mübarizənin yetişdirdiyi adamlardan
biri deyildi, mübarizəni yetişdirən, onun elmi-ideoloji əsaslarını
yaradan, onun təşkilatlanması üçün bütün əzab-əziyyətlərə qatla-
şan liderlərdən biri idi. Bu yolun uğuru üçün Arif bəy dinc həyat
vəd edən alimlik karyerasından vaz keçib öz mübarizəsində axıra-
dək tərəf olaraq dayandı və şərəfli həyatını qütbətdə başa vurdu.

Azərbaycanın milli mübarizələrinin ikinci mühacirətə üz tut-
masının bir əsas səbəbi vardı. O, Kreml doktrinası üzrə həyata
keçirilirdi. Məkanın düşünmək qabiliyyəti olan insanlardan tə-
mizlənməsi zamanın tələbi kimi əmr edilmişdi. Buna və bir çox
başqa məsələlərə hələ tarixi qiymət verilməyib. Zamanın hər şe-
yi açıqlayacağına və hər kəsin öz layiqli qiymətini alacağına
şübhə etmirəm. Xalq həmişə belə yaşayıb, öz yaratdıqlarını, öz
keçmişini gec də olsa, qiymətləndirməklə özünə milli-mənəvi

dəyərlər ehtiyatı, şərlə, düşmənlə, yadellilərlə mübarizə örnəkləri formalaşdırıb. Arif bəyin həyat və mübarizəsi, qoyub getdiyi elmi-ideoloji irs o möhtəşəm örnəklərdən biridir.

Arif Rəhimoğlunun həyatı əsasən Naxçıvanda keçib. Bu bölgəmiz düşməne coğrafi yaxınlığına görə həmişə ciddi basqılara məruz qalıb. Yetirdiyi ziyalılar öz işığı, zəkası və bacarığı ilə bölgə əhalisinin özünü total qırğınlardan qorumasına rəhbərlik edib. Arif bəy kimi qeyrətli ziyalıların sayəsində burada son 50 ilin milli mübarizə dayaqları yaranıb. Ötən əsrin 80-ci illərində bu fəaliyyət yerli ziyalılardan böyük şücaət və mərdanəlik tələb edirdi.

Zülmə, şəərə, rus imperiyasına qarşı mübarizə üçün tələbə auditoriyaları, törənlər, toplantılar, çayxanalar — hər yer meydana idi. Arif bəy bir mübarizə alim, müəllim olaraq səbirli adam idi, daşı damcı ilə deşməyi bacaranlardan dərs almışdı. Tələbələrə verdiyi elmi bilikləri, türk tarixi və türkçülük ideallarını daha da kütləviləşdirmək üçün dərnəklərdən meydanlara daşıdı. Çar Rusiyasının, sovet hakimiyyətinin yüz illər boyu yuduğu beyinlərə milli həqiqətləri aşılamaq o qədər də asan iş deyildi. Arif Rəhimoğlu Naxçıvanda milli hərəkətin bütövlüyünü və mütəşəkkilliyini qoruyanlardan biri oldu. Heç nəyini, hətta sağlamlığını belə əsirgəmədiyi bu mübarizədə ölkəmizin azadlığından, xalqımızın bütövləşməsindən başqa heç bir təmənnə güdmədi. Müəllimi və lideri Əbülfəz Elçibəydən, onun azadlıq ideyalarından, bütöv Azərbaycan amalından bir an belə uzaqda dayanmadı.

Azərbaycan xalqı öz milli istiqlal qəhrəmanları sırasında Arif Rəhimoğlunun adını həmişə əziz tutacaq, sağlığında göstərə bilmədiyi sayğı və ehtiramı onun ruhundan əsirgəməyəcək.

Səyavuş Mustafayev: Arxadaşlar!

Ürəyi özündən 6-7 il öncə dəfn edilən adam görmüsünüzmü? İşdə O adam bizim Arif Rəhimoğludur!

Millətimiz, xalqımız, türklüyümüz üçün ürəyini qurban versə də, beyini və bədəniylə mücadilə aparırdı!!!

Ürəyi dəyişiləndən az sonra Stokholmda, DAK-ın növbəti qurultayında görüşdük. Dedi: “Hoteldə ikimizə bir otaq götür, gecə dərdləşək.” Ehtiyat edirdim ki, əməliyyatdan sonra Arif bəyin birdən vəziyyəti pisləşər. Ona görə tez-tez: “Arif bəy yat, dincəl” deyirdim. Cavabında: “Ay Səyavuş, bir də səni haradan tapacam? (Düz deyirmiş, o bizim axıncı görüşümüz oldu) Narahat olma!” deyirdi.

Səhərə kimi söhbətləşdik. Nədən danışmadıq ki?! Uyğur Türklərindən tutmuş Litvada yaşayan Karaim türklərinə kimi. (Pribaltikada hərbi xidmətdə olsam da, karaimlərdən xəbərsiz idim).

Araya salıb zarafatla soruşdum: “Abi “təzə” ürəyin şuluq eləmir ki?” “Yox, şuluq eləmir, amma deyəsən, ürəyi mənə qoyulan rəhmətlik yaman vuran olub. Hərdən ürəyim pivə istəyir!” deyib güldü.

Ürəyinə aid çox suallar vermək istəyirdim, amma çəkinirdim. Bunu görüb “Özgə ürəyi daşıyan adam” haqqında çox maraqlı söhbət elədi.

Arxadaşlar!!! Dostlarımızı bir-bir itirməyimiz nə qədər acıdır, ağırırsa, onların qütbətdə dünyasını dəyişməyi yüz o qədər ağırıdır!!! Şahmərdan bəy, Fətulla bəy, Cavad bəy həbsxanada, Oqtay abi, İbrahim abi, İrşad abi, cənublu Siyamək, Rasim, Əli, neçə-neçə hərəkət dostumuz vətəndə dünyasını dəyişdi. Ulu Elçibəy, Tofiq bəy, Hicran bəy, Elşad bəy indi də Arif bəy Vətən

həsrəti ilə gözlərini əbədi yumaraq, qürbətdə can verdilər. Vətən uğrunda döyüşən, düşməyə can verməyən oğullar, qürbətə can verirlər. Budurmu Milli Azadlıq Mübarizəsinə ömür sərf etməyin nəticəsi? Beləmi olmalıydı vətəni canından çox sevənlərin aqibəti?

Onlar azadlıq mübarizəsinə ona görəmi qoşulmuşdular ki, cənazələri tabutda vətənə gətirilsin? Yaxud da Avropanın əl çatmayan, ün yetməyən qəbiristanlıqlarında dəfn edilsinlər???

Məmməd Əminin, Fətəli xanın, Düdənginskinin, Ağaoğlunun çəkdiklərini nədən ikinci dəfə bizlər çəkməliyik? Özü də Azərbaycanı Sovet işğalından azad etdikdən sonra çəkməliydik!?

Kim nə deyir desin, mən həmişə vətənin “həbsxanasını” qürbətin “xoşbəxtliyindən” üstün tutmuşam!

Hamı bilir ki, həbsdən sonra mənim Amerikadan, Kanadadan tutmuş, Avropanın istənilən ölkəsinə mühacirət etmək imkanlarım olub, hətta indi də var.

Mən qürbəti sevmirəm, çünki məcbur olub getdiyim xaraba Moskva mənim anamı əlimdən aldı.

İndi də qürbət dostlarımı bir-bir əlimdən alır.

Arif bəy haqqında keçmiş zamanda danışa bilmirəm. Naxçıvanda vəğzalın yanında yeni tikilmiş beş mərtəbələrin birində qalırdılar. Oğlanları Oğuzla Atay elə bil balkonda məni gözləyirdilər. Hər gün işə gedəndə onları “Boz Qurd işarəsiylə salamlayırdım.

Bəyim bacı da hərdən gileylənirdi ki, “Ay Səyavuş qardaş, sən işə gec getsən, bunlar acından öləcək. Sənə “Boz Qurd” salamı vermədən yemək yemirlər.”

Elə bil dünən idi hamısı. 1992-ci ildə mənim toyumun vaxtını da Arif bəy Andranikin qulağının kəsildiyi günə – 24 aprelə təyin eləmişdi. Dedi, qoy görsünlər ki, biz həmin gün oynayırıq.

Mühacirətə, özünün 4 övladı və dünyasını dəyişmiş qayını rəhmətlik Nailin iki körpə uşağıyla birlikdə getdi.

Deyirdi: “O qədər çətinlik çəkdik ki... Həmişə Tanrıya (hər vaxt Allah yox, Tanrı deyərdi) yalvarırdım ki, nə olur olsun, bizə olsun, atasız-anasız bu iki uşağa bir şey olmasın.

Nə bilim vallah. Hamımız öləcəyik.

Mənim üçün ölüm nə hərəkətdə, nə müharibələrdəki döyüşdə, nə 40 dərəcə şaxtada Arazı üzüb keçəndə, nə də 8 illik həbsxana həyatımda elə də əhəmiyyət kəsb eləməyib.

Həmişə ölümü normal hal kimi qəbul eləmişəm. Amma necə ölməliyik? Bax, bu mənim üçün həmişə önəmli olub!

Allah bizə layiqli ölüm qismət eləsin!

Sülhəddin Əkbər: Arif bəyin ölümü hamımız üçün böyük itki olsa da, ailəsi üçün həm böyük, həm dərin itkidir. Buna görə ilk növbədə Arif bəyin ailəsinə baş sağlığı verirəm.

Allah hamımıza səbir versin. Onun ölümü müasir milli azadlıq hərəkəti üçün böyük itkidir. Burda danışanlara diqqətlə qulaq asdım. Bir çoxu Arif bəyi məndən erkən, həm də daha yaxından tanıyıb. Ona görə həm elmi, həm ideoloji, həm siyasi fəaliyyətinə qiymət verdilər. Mən buna görə vaxtınızı çox almaq istəmirəm. Qısaca bir xatirəmi danışmaq istəyirəm.

Milli Azadlıq Hərəkəti açıq fəaliyyətə başlamamışdan ona qoşulanlardanam. Bunun səbəbkarı Sərdər Cəlaloğlu oldu. Biz Naxçıvanda, Məhkəmə Tibbi Ekspertizada işləyirdik. O zaman gizli millətçi və anti-sovet qrupların olduğunu hiss edirdim. Lakin onlarla şəxsi əlaqəm yox idi. İstəyirdim ki, o qruplara çıxışım olsun, onlarla fikir mübadiləsi edim. Çünki haqsızlığa, zülmə, insan haqlarının pozulmasına, milli dəyərlərin tapdanmasına

içimdə bir nifrət vardı. Nəsə eləmək istəyirdim, amma təkbəşinə ciddi bir iş görməyin mümkünsüzlüyünü anlıyrdım.

Cəmiyyətdəki eybəcərliklərə qarşı narazılığımı iş yoldaşım Sərdar Cəlaloğlu ilə açıq bölüşürdüm. Naxçıvandakı gizli təşkilatlarla əlaqəyə girmək arzusunda olduğumu da gizlətmirdim. Sən demə Sərdar bəy də məni öyrənirmiş. O bir gün məni Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun müəllimi Arif Rəhimoğlu ilə tanış etdi və “dərini elmi biliklərin sahibi bir alim, milli dəyərlərə yüksək qiymət verən ziyalı, tələbələrə təmənnə ilə qiymət yazmayan bir müəllim” olduğunu söylədi.

Görüş və söhbətlərimizdən Arif bəyin Türkcülüyn elmi-nəzəri dəyərlərinə dərindən bağlı olan bir aydın olduğunu gördüm. Məni ilk baxışda bu mövzu özünə daha çox çəkdi. O, mənə ilk növbədə Əhməd Zəki Vəlidin Toğanın əsərlərini oxumağı təklif elədi, ilk kitabı da özü verdi. Düzü məni bir az tələsdirdi. Kitabı tam oxuyub bitirməmiş geri istədi. Sonra Sərdar Cəlaloğlu ilə birlikdə onunla ictimai-siyasi məzmunlu söhbətlər etməyə başladıq. Çox keçmədi cəmiyyətdən narazı neçə-neçə insanla tanış oldum və onlarla qızgın müzakirələrə girişdim. Birdə gördüm gizli təşkilatın öndərlərindən biriyəm.

Arif bəyi ilk növbədə, daha çox alim kimi, nəzəriyyəçi kimi və ideoloq kimi qiymətləndirməyə üstünlük verirəm. Onun nəzəriyyəçi-alim, ideoloq kimi Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatına böyük töhfələri olub. Onun praktik elmi-nəzəri töhfələri öz bəhrəsini verib. Bundan sonra onun fəaliyyəti daha genişliyi ilə, daha dərinliyi ilə qiymətləndiriləcəkdir. Təəssüf ki, cəmiyyətimizdə hələ də insanlar ölmədən onların qədrini lazımı qədər bilmirik. Əli Kəriminin məşhur şeirində belə bir misra var: “Sən

mənim qədrimi biləsən deyə, / Bu cavan yaşında ölümünü indi?”

Mədəni baxımdan inkişaf eləmiş cəmiyyətlərdə insanların qədri sağ ikən bilinir. Geridə qalmış cəmiyyətdə isə ölən arxasınca danışmazlar deyib onun ən yaxşı cəhətlərini xatırlayıb, nöqsanlarını dilə gətirməməyə çalışırlar. Arzu edərdim ki, Arif bəyin itkisindən sonra toplumumuz millət və vətən üçün can qoyanların qədrini həyatda ikən bilsinlər.

İndi də çox ciddi işlərlə məşğul olan alimlərimiz, siyasətçilərimiz, nəzəriyyəçilərimiz var. Heç olmasa onları ruhlandırmaq, əsərlərini oxuya və təbliğ edək. Bəzən kiçik məişət incikliyinə görə çağdaşlarımızın dəyərli əsərlərini təbliğ etməkdən uzaq dururuq. O taylı, bu taylı Azərbaycanda milli ideologiyanın çox aktual olduğu bir vaxtda şəxsi münasibətləri kənara qoyub bu mövzuda yazılmış əsərləri aktuallaşdırmalıyıq. Bizdə milli kimlik məsələsinin, milli dövlətçilik məsələsinin aktuallaşdığı vaxtda Güney Azərbaycanda da dirçəliş baş verib. Milli ideologiya ilə bağlı əsərlər yenidən aktualıq qazanıb, o cümlədən Arif bəyin qiymətli əsərləri də aktualıq qazanacaq.

Tahir Aydınoglu: Tarixdə özünü xalq işinə, fəaliyyətini Vətənin bəlalарının aradan qaldırılmasına həsr etmiş insanlar o qədər də çox olmayıb. Elə xalqın yaşayıb irəli getməsi də onların qəhrəmanlığa bərabər fədakarlığı ilə mümkün olub. Ümumilikdə, xalq qazansa da, onun ağır yükünü çəkənlər bu yolda əzablara düçar olublar, həyatlarını qurban veriblər.

Yurdsevər dilçi alim, milli ideoloq, xalq hərəkatı rəhbərlərindən biri olmuş Arif Rəhimoğlu da özünü bütünlüklə 50 milyonluq xalqımızın milli nicat mübarizəsinə həsr etmiş az sayda

dərin zəkali, geniş ürəkli, möhkəm iradəli övladlarından biri idi. O, şəxsi taleyini xalqının ümumi marağına birdəfəlik tabe etmiş, bu yolda bütün sınaqlardan üzağlığı ilə çıxmış milli mübariz kimi yaşayıb dünyadan köçdü.

Arif bəy xalqımızın milli-mənəvi varlığını qoruyub yaşatmış, mürşidləşmiş nadir ziyalıların ruhsal davamçılarından biri idi. Bu insanı tanımağımı, ondan öyrəndiklərimi qiymətli qənimət bilirəm, onun timsalının çəkisini və gərəkliyini axıradək anlamağa çalışıram.

Cismani yoxluğu ilə barışa bilmədiyimiz Arif bəy barədə ona layiq söz demək o qədər asan deyil və həm də buna fikir söyləyənin haqqı çatmalıdır. Mən bu milli sevdalı insan barədə ona görə nəşə deyə bilərəm ki, onun bilik, məslək və qeyrətinə müəyyən qədər bələdliyim var. Üstəlik, Arif bəyin illər öncə qəlbinə sevda toxumu səpdiyi adamlardan biri də mənəm.

1977-ci ildə sovet gəncliyi meyarları ilə Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə qəbul olunanda aldığım bilik, qazandığım dünyagörüşünün nəticəsi olaraq özümü mübariz komsomolçu sayır, Murmanskidən Kamçatkayadək hər yeri vətən bilirdim. Auditoriya çevrəsi-- tədris proqramları, mühazirə və seminar məşğələləri də bu atmosferdə məni kommunist düşüncəli jurnalist kimi yetişdirirdi.

Bununla yanaşı, humanitar fakültələrdə oxuyan biz rayon uşaqlarının yaşadığı, tələbələrin ümumi evi olan 3 saylı yataqxananın kiçik bir dünyasında başqa həqiqətlər sayrışırdı. Bu mühitin alatoran işığında Azərbaycan, "sovet xalqlarının qardaşlıq ittifaqı" sayılan SSRİ və bütövlükdə, dünya bizə yeni mənə və biçimdə boy göstərirdi. Bu işığı iniversiteti bizdən öncə bitirmiş bir qrup milli düşüncəli filoloq, tarixçi, şərqşünas, kitabxanaçı

və jurnalist məzunlar yandırıb getmişdilər. Onları görüb-təmasda olmuş yuxarı kurs tələbələrindən Məhərrəm Qasımlı, Vaqif Sultanlı, Hümbət Babayev, Müzəffər Maşayev, Abid Tahirli, Fikrət Mursaqulov kimi dostlarımız o vaxt milli dissident kimi məhkəməsi yenidən başa çatmış tarix fakültəsinin müəllimi Əbülfəz Elçibəydən daha çox danışdılar. Filoloq məzunlar Kamran Əliyevdən, Vilayət Quliyevdən, Arif Rəhimovdan (Rəhimovlu), Arif Acalovdan, Muxtar İmanovdan (Kazımoğlu), Nizaməddin Babayev də (Şəmsizadə), Vəli Nəbiyevdən (Nəbioğlu) və b. da ara-sıra söhbət açılırdı.

Bu adamların bizə öyrədilən ana dilinə, milli ədəbiyyata və vətən tarixinə tamamilə fərqli baxışları, Azərbaycanı müstəqil və bütöv görmək arzuları barədə eşitdiklərimiz onları tanımaq və ünsiyyətdə olmaq təşəbbüsü yaratmışdı. Deyirdilər ki, həmin milli məfkurəçilərin bəziləri aspirant və dissertantdır, yolları düşəndə yataqxanaya da gəlirlər.

Belə günlərin birində yataqxanaya səs düşdü ki, Arif Acalov filoloq uşaqların yanındadır. Biz də özümüzü yetirib onun yeni realist milli ədəbiyyatın Sabir Əhmədli, İsa Hüseynov, Anar, Elçin, Əkrəm, Yusif və Vaqif Səmədoğlular kimi nümayəndələri barədə, sonra isə “əfsanəvi” Turanın və “gerçək” SSRİ-nin türkdilli xalqlarının hüquqsuz vəziyyəti haqqında dediklərini nəfəs dərmədən dinlədik. O, gedəndən sonra dedilər ki, bir Arif də var- Arif Rəhimov, hər ikisi möhkəm dost və məsləkdaşdır.

Günlərin birində Arif Rəhimov da yataqxanaya gəlib çıxdı. Onunla Naxçıvandan olan qrup yoldaşlarımız Əli Həsənovun və Etibar Babayevin otağında görüşdük. Beynimizdə cücərmiş bütün yeni anlayışlar barədə ətraflı bilgi almaq üçün sorğularımızı dalbadal Arif bəyə tuşladıq. O da həqiqi tariximizlə və Turanla

bağlı sullarımızın hamısına yeni, yığcam və inandırıcı cavablar verdi. Əcdadımız albanların necə udin olması ilə bağlı əndişəmizə isə daha geniş izahat verən Arif bəy yekunda gülə-gülə dedi: “Heç narahat olmayın, ulu babamız udin-zad olmayıb. Yalnız udinin babası udin olub. Bizim ən qədim babalarımız isə Qafqazda meymundan insana türk olaraq çevrilən ilk məxluqlar olublar”.

Arif bəyi buraxmaq istəməsək də gecəyarı qonşu aspirantlar yataqxanasındakı dostlarının yanına getdi. Biz isə onun anlatdıqlarının təsiri ilə divardan asılmış SSRİ xəritəsindəki bir çox şəhərlərin üstündən elə həmin gecə xətt çəkib həqiqi bildiyimiz adları yazdıq. Məsələn Kirovabadı-- Gəncə, Yerevanı-- İrəvan, Stepanakerti-- Xankəndi, Kiyevi--İkiyev, Aktübinskini--Ağtəpə, Çelyabinskini-- Çələbi, Orenburqu-- Örenqala və s. elədik.

Sonralar Kamran Əliyev, Vilayət Quliyev, Muxtar Kazımoğlu, Nizaməddin Şəmsizadə, Vəli Nəbioğlu ilə tanışlığım və dostluğum yaransa da məslək qardaşları Arifləri uzun illər görə bilmədim. 1988-ci ildə Qarabağla bağlı xalq hərəkatı baş qaldırandə Arif Rəhimovğunun soradı Naxçıvandan gəldi. Məlum oldu ki, Arif bəy jurnalist dostumuz Əli Şamilin də Naxçıvanda ən yaxın məslək və mübarizə qardaşıdır. Onların xalq hərəkatındakı təmənnəsiz iştirakı, sabit mövqeyi, ümummilli həmrəyliyi və Azərbaycanın bütövlüyünü hədəf alan fəaliyyətləri Bakıdakı yaxın və kiçik çevrəmizdə bu iki insana xüsusi bir münasibət formalaşdırdı.

Müstəqillik dövründə Arif bəy Bakıya köçdü. Milli ideoloq kimi fəaliyyətini daha da genişləndirdi. Böyük imkanlar qazansa da, özünü, ailəsini, doğma-yaxınlarını deyil, doğmadan-doğma bildiyi xalqının gələcəyini düşündü. Uzun illərin ehtiyacı və mil-

li hərəkətin parçalanması onun qəlbinə və canına ağır təsir göstərmişdi. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın gələcək bütövlüyü yolunda zəruri işləri davam etdirmək və ömür möhləti qazanmaq-- üçün İsveçə mühacirət etməli oldu.

Getməmişdən yaxın dostlarla bir yerdə görüşdük, bağda gəzə-gəzə xeyli söhbətləşdik. Uzun illər öncə bizə sirrini açdığı “alban müəmması” isə bağlı söylədiklərini ona xatırladanda Qarabağ məsələsinində kökünün tariximizdə qəsdən yaradılmış bu yanlışlıqdan qaynaqlandığını bildirdi. Sonda dedi ki, albanların xristian qıpçaq türkləri olduğunu, onların kiçik bir hissəsinin sonradan qriqorianlaşıb-haylaşdığını vaxtında öyrənib beynəlxalq aləmdə təsdiq etdirsəydik, dünya erməniliyi Qarabağın bir hissəsi olmuş “Arsaq”ı-- ər saklar diyarını “Kiçik “Ermənistan” kimi tanıda bilməzdi. Əgər biz ermənilərdən qabaq, İrəvanın, Zəngəzurun, Göyçənin, Borçalının bizim olduğunu bəyan eləsəydik, o kəmfürsətlər Qarabağa iddia qaldırmağa cəsərət etməzdilər. Arif bəy bir də dedi ki, tariximizin bir hissəsi yerin altında və qədim əlyazmalardadırsa, bir qismi də ana dilimizin kodlaşmış gizli qatındadır. Hər üçü dərindən öyrənilməlidir.

Arif Rəhimoğlu elə insan idi ki, su qurumuş torpağın canına necə hopursa, onun dedikləri, anlatdıqları da adamın varlığına elə yayılırdı. Onun sirayətedici və təşviqedici mürşidliyi də bax bunda idi. O anlayanı anladır, anlamayanın halına isə yanırı. Mənə məlum olan bir də budur ki, Arif bəy istədiyi Azərbaycanı yaratmağın mümkün yolunu səlahiyyətli vəzifə kürsüsündə, zorakı inzibatçılıqla deyil, xalqın hər bir kəsimini aşağıdan bu mübarizəyə hazırlamaqda, düşüncələri dəyişməkdə görürdü.

Arif Rəhimoğlunun ana dilimizə və milli tariximizə əsaslanan ideoloji baxışları bu inamla onun ideallarının göyərək boy

atmasına xidmət edəcək. Bu isə Arif bəyin bundan sonra sağ ikən həyatını təslim etdiyi məfkurə mübarizəsində yaşaması deməkdir.

Tahir Süleymanlı: Naxçıvanda, dəmir yolunun yaxınlığında salınmış Əlincə məhəlləsində mənə də mənzil vermişdilər. Arif Rəhimov da orada yaşayırdı. Onun balaları mənim qızım-la bir sinifdə oxuduğundan tez-tez görüşürdük. Mən tikinti mühəndisi, o institut müəllimi olsa da sözümlə-söhbətimiz tuturdu. İlk söhbətlərimizdən xasiyyətimizdə bir yaxınlıq olduğunu gördüm.

Adamların çoxunun amalı nə yolla olur olsun güzəranını yaxşılaşdırmaq idi. Ali məktəb müəllimlərini dolanışıqları heç də pis deyildi. Tələbə qəbulunda, semestr imtahanlarında özlərinə çörəkpulu çıxara bilirdilər. Başqa peşə sahiblərinə nisbətən tikinti mühəndisləri də rəqəmləri şişirtmək və təhrif etməklə əlavə gəlir əldə edə bilirdilər.

Geyimindən, davranışından görürdüm ki, o da mənim kimidir. Bizlərə ətrafdakılar “bacarıqsız adamlar” kimi baxsalar da onlara əhəmiyyət vermir, əksinə düzlüyümüz-döğruluğumuzla qürur duyurduq.

1988-ci ilin payızında Arif bəy mənə dedi ki, Naxçıvan Tarix Muzeyinin zirzəmisini təmizləyib kiçik bir toplantı salonuna çeviriblər. Hər bazar günü orada yeni yaradılmış “Yurd” Tarix, Etnoqrafiya Birliyinin toplantıları keçirilir. Elm adamlarının məruzələri dinlənilib müzakirə edilir. Oradakı söhbətlər mənim üçün də maraqlı olar.

Onun dəvətini böyük həvəslə qəbul etdim. Muzeyin zirzəmisində 60-70 nəfərlik yer vardı. Salon dolu olardı. Tanıdığım adamların bir çoxunu orada gördüm. Tariximiz, keçmişimiz,

SSRİ-də baş verənlər haqqında radio-televiziyada eşitmədiyim, kitablarda, qəzet və jurnallarda oxumadığım faktları orada eşitdim. Bu söhbətlər Sov.İKP-nin yenidənqurma və aşkarlıq siyasəti ilə bağlanılırdı.

Adətən saat 10-da başlayan toplantı fasiləsiz saat 15-16-dək davam edirdi. Müzakirələr o qədər qızgın keçirdi ki, bəzən toplantı bitəndən sonra da bir qrup bazarın yanındakı Qəlilin çayxanasına gedərək orada söhbətlərini davam etdirirdilər.

1988-cu ilin dekabrında Naxçıvanda Xalq Cəbhəsinin yaradıldığı elan edildikdən sonra “Yurd” Tarix-Etnoqrafiya Birliyi ətrafında toplaşanlar arasında fikir ayrılığı yarandığını gördüm. Gənclərin bir qrupu marağa görə klub statusunda olan təşkilatı Xalq Cəbhəsinə çevirmək istəyirdi.

Arif bəy və onunla həmfikirilər isə təkid edirdilər ki, təşkilatı maarifçilikdən çıxarıb siyasiləşdirsələr onları muzeyin zirzəmisindən çıxaracaqlar. Toplanmağa, fikir mübadiləsi etməyə yer tapa bilməyəcəklər. Onlar “Yurd” Tarix-Etnoqrafiya Birliyini olduğu kimi saxlamağı, Xalq Cəbhəsinin fəaliyyətini kənarda davam etdirməyi təklif edirdilər.

1989-cu ilin yayından Xalq Cəbhəsinin təşkil etdiyi mitinqlərin sayı artdığında daha tarix muzeyinin zirzəmisinə ehtiyac qalmadı. Mitinqlərdə qızgın müzakirələr gedir, onlarla təklif irəli sürülürdü. Bu təkliflərdən “sərhəd boyu toplantı keçirmək” məsələsi özünə daha çox tərəfdar topladı. Mitinqlərə gələnlərin sayı artdı, çıxışların mövzusu da sərhəd rejiminin yumşaldılması, sərhəddəki tikanlı məftillərin sökülməsi, İran İslam Respublikasına sadələşdirilmiş gediş-gəliş təşkil edilməsi oldu. Bu mitinqlərdə ən çox çıxış edənlərdən, xalqı birliyə çağıranlardan biri də Arif Rəhimoğlu idi.

Maraqlı burası idi ki, sərhəd məftillərinin sökülməsi əleyhinə olan bəzi xalq cəbhəsi fəalları mitinqlərdə çox alovlu çıxışlar edir, beynəlxalq qanunlardan nümunə göstərir, Araz çayı boyunda, tikanlı məftillərin arxasında qalan torpaqların xalqa qaytarılmasını tələb edirdilər.

Muxtar respublikanın sərhədlərini aşaraq Azərbaycanın gündəlik müzakirə mövzusunə çevrilən sərhəd mövzusu cəbhəçilərin istəyi ilə nəticələndi. Tikanlı məftillər, sərhəd qurğuları söküldü. Araz çayını üzüb keçərək o taya gedənlərin, o taydan Naxçıvana gələnlərin sayı gündən-günə artdı.

Doğulduğum Şahtaxtı kəndinin qarşısındakı Poldəşt (Ərəblər) kəndindən yaşı 40-ı keçmiş Abdulla adlı birisi də Arazı keçib gəlmişdi. Onu Naxçıvandakı evimə qonaq gətirdim. Naxçıvan blokadada olduğundan işıq gah yanır, gah sönürdü. Qaz kəsilmişdi. Ərzaq qıtlığı yaşanmışdı. Buna baxmayaraq xanımım qonağı layiqincə qarşılamaq üçün əlindən gələni əsirgəməirdi.

Söhbətdən gördüm ki, Abdulla ağıllı, məntiqli danışır. O taydan gələn adamlarla müqayisədə çox savadlıdır. Amma onun həddən çox içməsi və sərxoş olmaması məni təəccübləndirdi. Onun kim olduğunu öyrənmək üçün Arif Rəhimoğlunu da qonaq çağırdım. Söhbətimiz çox şirin keçirdi. Ariflə mən az içir, əsasən qonağı danışdırırdıq. Söhbətimiz çox uzandı. Səhərə yaxın Arifə dedim ki, gedib bir az dincəlsin. Onun işi çox olurdu deyə, yorulmasını istəmirdim. Arif ayrılanda dedi ki, bundan bir şey anlaya bilmədim. Sabah Əlini çağırırıq. Bəlkə o müəyyənləşdirə ki, bu adam nə yuvanın quşudur.

Səhər qəlyanaltısında da Abdulla içki istədi. Evdə olan araq da, konyak da, çaxır da içilib qurtarmışdı. Qonağın könlü xoş olsun deyə araq aldırdım. O, həvəslə söhbət edir və içirdi.

Axşam Arif bəylə Əli Şamil bizə gəldi. Əli kağıza bükülü butulkada yarım litr tut arağı da gətirmişdi. Süfrə yığışdırılmamışdı. İçki butulkaları da süfrədəydi. Onlar da əyləşib yeməyə başladılar. Yeyib-içmək məclisimiz gecə saat 4-ə kimi davam etdi. Əli Şamil sağollaşib getmək istədiyini bildirdi. Mən də, Arif də nə qədər təkid etdik qalmadı. Gecənin o vaxtında taksi, tanış maşın tapmaq mümkün deyildi. Yaxşı ki, Naxçıvan şəhəri balaca və sakit idi. Şəhərin bu başından o başına rahat bir saata getmək olurdu.

Əlini yola saldıq. Arif də öz evinə getdi. Mən gəldim ki, Abdulla hələ də süfrədədir. Tək içir. Şəhərisi gün müzakirədən sonra bu qənaətə gəldik ki, Abdulla İranın xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşı ola bilməz. Çünki xüsusi xidmət orqanının əməkdaşı özünü qoruyar, bu qədər içməz. Bu adam sadəcə görməmişlik edir. O tayda içki qadağan olduğundan bu taydakı imkandan istifadə edib gözüünün qurdunu öldürür.

Bir neçə gündən sonra Abdullanı yola salmaq istəyəndə o getmək istəmirdi. Axır ürəyindən keçənləri mənə dedi. Bildim ki, Abdulla o tayda nə qədər gizli içməyə çalışsa da polis xəbər tutub. Dəfələrlə polis bölməsinə aparıb içməyəcəyi haqqında dilindən iltizam alıblar. Meydanda şallaqlayıblar. Buna baxmayaraq o içkini tərgitməyib.

Abdulla dedi ki, mən o taya gedən kimi polis aparıb şallaqlayacaq. Mənə kömək edin, bir toplantıda “Yasin” oxuyum, onu televiziya da göstərsinlər. Poldəştə gedəndə deyim ki, o taya islamı təbliğ etməyə getmişdim. Hətta Naxçıvan televiziyasında “Yasin” oxuduğumu da göstəriblər.

Mən Abdullanın istəyini Arif bəyə dedim. Arif bəy dedi ki, narahat olma, çətin iş deyil. Əliyə deyərək təşkil edər. Planlaş-

dırdığımız kimi də oldu. Əli Şamil televiziyanın işçiləri ilə danışdı. Abdullanın Sədərəkdə şəhid olanların qəbri üzərində “Yasin” oxumasını Naxçıvan televiziyasında verdilər.

Cəbhənin uşaqları gecə Abdullanı Arazdan keçirib Poldəştə yola saldılar. Sonra xəbər tutduq ki, onun bu kələyi baş tutmayıb. Polis aparıb danışdırıb, içki içdiyini boynuna qoyub və şallaqladıb.

1990-cı il 20 yanvar hadisələrindən sonra mənim işim daha da artdı. Naxçıvan Evtikmə Kombinatında işləyib oradan maaş alsam da günümün çoxunu Xalq Cəbhəsində keçirirdim. Təşkilatın təchizat məsələləri mənə etibar edilmişdi. Görünür işin öhdəsindən gəldiyimə görə Naxçıvanda ordu yaradılanda oranın da təchizat məsələləri mənə tapşırıldı. Adımın önünə də bir zakon sözü əlavə edildi. Cəbhədə Tahir adlı bir neçə nəfər olduğundan mən Zakon Tahir kimi çağırıldım.

Arif bəy 1992-ci ildə Bakıya köçəndən sonra onunla əlaqələrımız zəiflədi. Sonra mən də Bakıya gəldim və Neft Daşlarında işləməyə başladım. Günlərlə Neft Daşlarında işdə olduğumdan Arif bəylə görüşməyim də çətinləşdi, ictimai-siyasi hərəkətdə iştirakım da.

Sonra Arif bəy İsveçə köçdü. Onun söhbətlərinə böyük aclığım vardı. Tez-tez dinləmək istərdim. Lakin yazıb yaratdığını, ictimai təşkilatlarda olduğunu bilib çox zəng vurmurdum. Ümumiyyətlə yaradıcılıqla məşğul olan dostlarımı nə qədər çox istəsəm də, onların söhbətlərinə, məsləhətlərinə ehtiyacım olsa da çalışıram az-az əlaqə saxlayım. Mən onların vaxtını qızıldan qiymətli bilirəm. İstəyirəm ki, yazıb-yaratsınlar. Millət, vətən üçün iş görsünlər.

İsveçdə olduğu zaman 2-3 aydan bir Arif bəylə WhatsApp-la danışdım. FB-də oxuyanda ki, Arif müəllimin vəziyyəti ağırlaşmış, xəstəxanaya aparılıb çox narahat oldum. Zəng vurdum. Hal-əhval tutdum. Çox nikbin danışdı. Aradan heç 10 gün keçmədi ki, dünyadan köçdüyü xəbərini eşitdim. Bu xəbər məni çox sarsıtdı.

Yasəmən Qaraqoyunlu: Ən yaxın dostumu, fikirdaşımı, müəllimimi itirmişəm. Azərbaycan Milli Hərəkətin ən savadlı şəxsiyyəti, liderlərindən biri idi. Böyük Azərbaycançı, böyük Türkçü-teorisyen, ideoloq idi. Bütöv Azərbaycan ideyasının tarixi coğrafi strateji əsaslarını sistemləşdirən, ideoloji-strateji nəzəriyyə şəklinə salan da Arif Rəhimoğlu idi. BAB proqramının nəzəri əsaslarını da yazan o idi. Lakin bunu heç vaxt dilinə gətirmədi, heç vaxt mən demədi, hər zaman biz dedik. 1992-93-cü illərdən uzun müddət birlikdə ideologiya şöbəsində çalışdıq. Birlikdə nələrlə etmədik?! Nə xeyallar qurduq Türk dünyası üçün. Bütöv Azərbaycanla ilgili gördüyüm bütün işlərdə, yazdığım bütün yazılarda ən böyük dəstəkçim oldu. Hər yazıma sevinirdi, önəm verirdi. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliğı Vakfı'nın (TÜDEV) təşkilatçılığı ilə İkinci *Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliğı Kurultayı*na birlikdə qatıldım. Turan Yazqan hoca qurultayın açılışında və kapanışında olduqca dəyərli çıxış etdi. Qurultayda Türk dünyasının hər tərəfindən liderlər, aydınlar qatılmışdı. İşıq Sadıq Ahmet, Mustafa Kırımoglu da qurultaya qatılmışdı. O zamanlar Əbülfəz Elçibəy Kələkidə idi, Tansu Çillər baş nazir idi.

Arif bəylə ortaq dostlarımız da çoxdur. Zamanla fikir ayrılıqlarımız da oldu. Lakin həmişə evi evim, ailəsi ailəm oldu.

Azərbaycandan çıxıb getdi, lakin müəllimimi Teymur Eminbəylinin yardımları ilə Yöteburq şəhərində tapdım, yenə evinə getdim. Nə qədər sevinirdi bir bilsəniz. Qayıdarkən mənimlə birlikdə dəmiryol stansiyasına qədər gəldi, qatar yola düşənə qədər gözlədi, mənimlə vaqona mindi, alnımdan öpüb yola saldı. Məni yenidən konfransların birinə dəvət edəcəyini söyləyirdi. Yoxluğuna o qədər üzülmüşəm ki, hələ heç nə yazı bilmirəm. Özümə gələ bilmirəm...

Telefonda çox danışdıq. Yazacaqları kitabları müzakirə edirdik. Nə qədər yarımçıq kitabları qaldı, planları qaldı. Kaş yazar, düşüncə adamı ölümsüz olaydı.

Arif Rəhimoğlu kimi heç olmasa 50 nəfər aydınımız, vətən fədaimiz olsaydı çoxdan İran İslam Respublikasının sərhədləri ortadan götürülmüşdü, coğrafiya dəyişmişdi, bölgə dəyişmişdi.

Əbülfəz Elçibəyin ən yaxın dostu, əqidədaşı məhz Arif Rəhimoğlu idi. Onların münasibəti Məhəmmədəmin Rəsulzadə ilə Mirzə Bala Məmmədzadənin münasibəti kimi idi. Mürid, mürşid münasibəti. Getdi Əbülfəz Elçibəyin yanına.

Arif Rəhimoğlu ölmədi, bizi tərk etmədi. Həmişə qəlbimizdə, fikrimizdə və milli hərəkətimizin tarixində qalacaq. Ən çox sevdiyi şəxslər Əbülfəz Elçibəy, Əli Şamil və Məzahir Avşar idi.

Milli hərəkətdə 2 qrup aydın tipi ilə qarşılaşdım. Kosmopolit-liberal-demokratik-praqmatik qrup. Təbii bu qrupla yollarımız ayrıldı.

Təpədən dırnağa milliyyətçi-türkçü, öz tarixi və mədəniyyəti ilə qürurlanan, keçmişi və gələcəyi aydın görən idealist qrup. Türk Aydın, Ənvər Bөрүsoy, Məhəmməd Tantəkin, Xəlil Rza Ulutürk, Aydın Qasımoğlu, Arif Rəhimoğlu, Əli Şamil, Sabir Rüstəmxanlı, Kamil Nərimanoğlu, Yadigar Türkel, Nəsim Nəsim-

li, Ramiz Əsgər, Məzahir Avşar, Firudin Ağasıoğlu, Seyfəddin Altaylı, Mübariz Süleymanlı Türk idealistləri idilər. Onlar mənim ürək dostlarım, ruh dostlarımdır. Siyasi sınırları ötüb keçə bilənlər. Böyük türk coğrafiyasında, Türklər arasında sınır tanımayanlar, sınırlara sığmayanlar. Ölümsüzlər. Allah qalanları bizdən almasın.

Dost itkisi ağır olur. Elə təklənmişəm ki...

Əziz müəllimim!

Yusif Sevdimaliyev: Başda Əbülfəz bəy olmaqla şəhidlərimizə, dünyasını dəyişmiş mübarizə dostlarımıza və məclisinə yığıldığımız Arif bəyə Allahdan rəhmət diləyirəm, torpağı nurla dolsun.

Azərbaycan milli dövlətçilik məfkurəsinin ikinci respublika dövründə formalaşmasında, milli azadlıq mübarizəsinin proqram sənədlərinin yaradılmasında, Bütöv Azərbaycan Birliyi yollarında rəhbəri və müəllimi Elçibəylə birlikdə mücadiləsində, ən əsası Turançılıq ideologiyasının Türk dünyasında yenidən vüsət almasında dostları Əli Şamil, Vaqif Sultanlı, Arif Acal, Aydın Kərimov, Nəsib Nəsibli və digərləri ilə maarifləndirmə, təşkilat formalaşdırma və ideoloji konsepsiyaların çağdaş dövrümüzdə əlaqəli yenidən işlənməsində elə böyük işlər görmüşlər ki, Azərbaycan üçün alternativ olmayan inkişaf yolu formalaşmışdır, artıq türk birliyi reallığa çevrilməkdədir.

Müstəqil dövlətin siyasi, hüquqi və iqtisadi platforma və proqramlarının yaradılması, milli ordu quruculuğunda varislik prinsipi istinad etdikləri mövqe idi.

Elmi müzakirələr, tarixi paralellər və müqayisə ilə müəyyənləşdirilən mövqelər AXC-nin fəaliyyət sənədlərinin və seçki

platformalarının əsasında yer alırdı. Bu sənədlərin beynəlxalq münasibətlər və əlaqələr, o cümlədən avrointerqrasiya və demokratik Qərbyönlü dünyagörüşün formalaşdırılması, dost və müttəfiq ölkələrin müəyyənləşdirilməsi (vahid əlifba, Türksöy təşkilatı, Türk Respublikaları Parlamenti, konfederativ quruluşun perspektivləri, Bakı-Tbilis-İsgəndərün (Ceyhan) neft-qaz kəməri haqqında) ABŞ, Türkiyə, Böyük Britaniya hökumət və dövlət rəhbərləri ilə danışıqlarda milli maraqların təmin olunmasının çərçivə sənədləri və proqramına çevrilirdi. Həmin kursun alternativsizliyinin verdiyi siyasi, iqtisadi və hərbi nəticələr bu günün reallıqları sırasındadır. Professorlar və milli məfkurəli tədqiqatçı aydınlarımızdan Ədalət Tahirzadə və Rəfail Əhmədovla mühacirətindən əvvəl Arif bəy və ailəsilə Bakıdakı mənzilində görüşmüşük, müzakirələr aparmışıq.

Millətimizin başı sağ olsun, ailəsinə, çoxsaylı mübarizə dostlarına, elm və təhsil sahəsindəki həmkarlarına bir daha başsağlığı verirəm.

Arif bəy elə bir şərəfli ömür yaşadı ki, onun bu ömründən çoxlarına pay düşə bilərdi. Bir neçə nəfər belə ömür yaşayardı və hamısı üçün də çox mənalı olardı. Arif bəy böyük ziyalı idi, hərəkətçi idi, ideya adamı idi. Müqəddəs yolçulardan idi, həm də komandir kimi yolçuydu. Arif bəylə çoxlu diskussiyalarda, mübahisələrdə, icaslarda, səfərlərdə olmuşuq. Dostumuz Arif bəy elə bil ayağına dəmir çarıq geyinib AXC və BAB-nın rayon və şəhər şöbələrini bir-bir gəzirdi. Hətta ağır diskussiyalarda olurdu, mən görmədim ki, o səsini nə vaxtsa qaldırsın, nə vaxtsa polemikadan küssün, incisin, çəkisin, usansın. Belə şey yoxuydu.

Bu adam bu hərəkəti yazdı, bu yolu yazdı. Sağ olsun, dostlar bütün gözəl dəyərlərini dedi. Mən onun böyük-böyük istinad

olunan kitablarını, yazılarını, dissertasiyasını görmüşəm. Mən onun ən ağır məqamlarda necə təmkinli olduğunu, necə dürüst seçim elədiyini görmüşəm. Çox təvazökar insan idi. Arif bəy yaşımdan iyirmi il yaşlı görünən, müdrik bir adam idi, həm də iyirminci əsrin adamı obrazında gəlirdi bizə.

Mən çox-çox sonra bildim ki, mən Arif bəydən altı-yeddi yaş böyüyəm. Bu adam o qədər məftun eləmişdi ki, insanları elə bilirdik bizdən yaşda çox böyükdür. Ona görə də Arif bəyi ağsaqqal sayırdıq.

Bənzəri olmayan bir adam idi. Belə kişilər, belə ər kişilər, belə qurucu babalar Azərbaycan nə qədər var kitablarda da qalacaq, xatirələrdə də. Bir təsəllimiz var ki, dostlarımız sağ olsunlar, dəfn mərasimini nümunəvi təşkil etmişlər. Çox sevdiyi vətən torpağından onun qəbrinə töküldü, bayrağımıza бүküldü. Fiziki ömrü dayandı, amma məktəbi, yolu davam edəcək.

Zəlimxan Məmmədli: Milli azadlıq, milli özünüdərk, milli kimlik, demokratiya bir-biri ilə sırf bağlı olan dəyər seqmentləridir. Milli, tarixi və genetik şüur bu dəyərlərin fərddə və toplumda dominantlıq təşkil etməsində mühüm rol oynayır. Həmçinin milli idealların, hədəflərin formalaşması millətləşmə, dövlətləşmə, cəmiyyətləşmə keçid dövrünə məhkum olunmuş millətlər üçün vacib atributlardır.

Keçən əsrin 80-ci illərindən başlayan xalq hərəkəti özünün müxtəlif mərhələlərində müxtəlif cərəyanların hakim olduğu dönəmlərlə zəngin olmuşdur. İmperiya daxilindən siyasi azadlıq mərhələsinə qədər müxtəlif labirintli yollardan keçmiş, mürəkkəb proseslərdə yaşamışıq.

Keçən əsrin 50-cı illərindən vüsət alan dissident hərəkatı, gizli dərnəklər dönəmi ilə yada düşür. O dövrün siyasi lideri kimi Əbülfəz Elçibəy boy verməkdə idi. Arif Rəhimoğlunun ictimai-siyasi həyatının başlanğıcı həmin dövrlə birbaşa bağlıdır.

Arif bəyi Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının başladığı zamandan tanıyıram. AXC-nin Naxçıvanda təşkilatlanma işində əhəmiyyətli rolu danılmazdı. Daha sonrakı dövrlərdə, AXC və sonrakı partiyalaşma dönməndə maarifləndirmə missiyasını həyata keçirən az saylı alimlərimizdən biri də Arif bəy idi. Sərhəd Hərəkatı və Bütöv Azərbaycan Birliyinin proqram sənədlərinin hazırlanmasında milli liderimiz Əbülfəz Elçibəylə birlikdə qoyduğu əmək də bir tarixdir. Siyasət elminin əsasları, fraksiyaçılıq, milli məfkurə, onun tərkib elementləri, Bütövləşmə, Millətləşmə, Dövlətləşmə üçlü formulunun mahiyyət haqda dönə-dönə diskussiyalarda, konfranslarda birlikdə olmuşuq.

2016-cı il dekabr ayında İsveçin Stokholm və Yöteburq şəhərlərində “21 Azər hərəkatı”na həsr olunmuş Beynəlxalq Konfransa məruzəçi qismində dəvət olunmuşdum. Yöteborqda “21 Azər hərəkatı”nın ideoloji təməlləri, prosesin fəlsəfəsi haqqında Arif bəy məruzə etdi. Çox maraqlı məruzəsi indi də yadımdadır. “21 Azər hərəkatı və Şimali Azərbaycan azadlıq proseslərinin siyasi mahiyyəti” haqqında isə mən məruzə etdim. Məruzəsindəki arqumentləri, onun əsaslandırması, səmimiyyəti çox güclü idi. Məhz həmin konfransda O, Pişəvəri hökumətinin süqutundan sonra ana dilində kitabların yandırılmasını tarixiləşdirmək üçün fars şovinizminin “Türk kitab soyqırımı” günü təsis edilməsini təklif etdi. Hesab edirəm ki, bu ideyanın kütləviləşməsi, Azərbaycan və beynəlxalq ictimai rəydə legitimləşməsinə çalışmalıyıq. Xatırlamağı özümə borc bilirəm ki, Arif bəyin milli mübari-

zadə fədakarlığını və səmərəli elmi fəaliyyətini nəzərə alaraq o vaxt rəhbərlik etdiyim “Borçalı Cəmiyyəti”nin qərarı ilə o “Şərəf” medalıonuna layiq görüldü və məhz həmin konfransda medalı təqdim etdim.

Tədbirdən sonra ağır ürək əməliyyatı keçirməsinə baxmayaraq bizi evində qonaq etdi. Səmimi ortamda ailəsi ilə görüşdük. Bütün səfər boyu müzakirəmizin əsas mövzusu milli dava, bütövlük idealı, real durum, perspektivlər oldu. Təbii ki, Arif bəylə mənəvi yükü ağır və şərəfli olan bu mövzuda çox dəyərli fikir mübadiləsinin verdiyi məmnunluq hissi xatirəmdə hər zaman xoş ovqat yaratmaqdadır.

Çox təəssüf ki, Arif bəy dövlət quruculuğunda mürtəce dünyagörüşün basqısı səbəbindən mühacirət həyatı yaşamağa məhkum oldu və ən son gününə qədər ideallar uğrunda mübarizə etdiyi mühacirətdə əbədiyyətə yürüdü. Lakin, Arif bəy ən son gününə qədər bu missiyaya sadıq qalaraq simvollaşdı.

Arif bəyin Vətənə, bütöv Azərbaycana qovuşacağına inanaraq.

UZAQDAN YAZANLAR

Abdulla Əmir Həşimi Cavanşir

ƏVƏZEDİLMƏZ BİR ŞƏXSİYYƏT

Bakıya 30 il öncə mühacirət edəndə orada tanışlarım demək olar ki, bir neçə nəfər idi. Heydər Əliyev Sarayının qarşısındakı parkda gəzərkən əlində Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin tarixçəsi olan bir gənc gördüm. Diqqətimi çəkdiyindən yaxınlaşıb özümü təqdim etdim. Güneydən olan bu gəncə bir xeyli şirin söhbət etdik. O, buradakı təşkilatlardan Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Güney Azərbaycan məsələsinə daha çox diqqət yetirdiyini söylədi və tövsiyə etdi ki, oraya gedib Arif bəylə görüşüm.

Bir neçə gün sonra güneydə yazdığım bir neçə çap olunmamış kitablarımı götürüb Xalq Cəbhəsinə yolladım. Orda Arif bəylə görüşdüm. Məni istiqanlıqla qarşıladı. Arif bəylə görüşümüz uzun illər ayrı düşmüş iki qardaşın görüşünü xatırlatdı. Dərdləşəndən sonra mən çap olunmamış kitablarımı göstərib, çapına imkan olub-olmadığını soruşdum. Gözü “Azərbaycanca, İngiliscə, Farsca sözlük” kitabına sataşanda soruşdu: “Kitabın adını niyə “Türkcə, İngiliscə, Farsca sözlük” deyil, Azərbaycanca, İngiliscə, Farsca yazıbsınız? Bu mövzudakı fikir alış-verişimiz bizi daha da yaxınlaşdırdı.

Sonralar vaxtaşırı görüşdük, müxtəlif mövzularda müzakirələr apardıq. Arif bəyin və digər məsləkdaşlarının yardımı ilə Güney Azərbaycandan son illər mühacirət etmiş bir qrup gənc Səttar xan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani və Seyid Cəfər Pişəvəri haq-

qında toplantılar keçirdilər. Çox keçmədi Arif bəylə Güney Azərbaycanda milli şüuru yüksəltmək üçün əlaqələndirmə şurasını yaratdıq. Dövrü mətbuatda, o cümlədən Bakıdakı “Çağ” qəzetində, Türkiyədəki “Tarix” jurnalında silsilə yazılar nəşr etdik.

***Soldan: Abdulla Əmir Həşimi Cavanşir
və Arif Rəhimoğlu***

Xalq Cəbhəsi hakimiyyəti rəhmətlik Heydər Əliyevə təhvil verdi. Lakin biz fəaliyyətimizi durdurmadıq. Güney Azərbaycan məsələləri uğrunda fəaliyyətimiz genişləndirdi. Arif müəllimi bir dilçi alim kimi, milli ideologiyaya dərinlən bələd olan siyasətçi kimi, təşkilatçı kimi, ən başlıcası Güney məsələsinə dərinlən bağlı olan bir vətəndaş kimi tanıdım. Dünya Azərbaycanlıları Konqresini yaratmaq üçün dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıları öz ətrafında toplaya biləcək özəklər yaratdıq.

1998-ci ildə İsveçə köçdüm. Buna baxmayaraq qələm dostluğumuz davam etdi. Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin birinci müavini və təşkilat məsulu olduğum dövrdə uzun müddət

PALTALK vasitəsilə Azərbaycançılıq mövzusunda toplantılar təşkil etdiyimiz zaman Arif müəllim həm özü olduqca dəyərli mövzularda çıxış edir, həm də maraqlı araşdırıcıları, aydınları dəvət edərdi.

Milli məfkurə barədə oxunan məruzələr, söhbət və suallar çoxsaylı dinləyicilərin diqqətini özünə cəlb edə bilirdi. Arif bəyin güneylilərə sevgisi, onun bir demokrat, tərəfsiz insan olması bizi daha da ruhlandırırdı. Ürək əməliyyatı etdirməsi xəbəri Arif sevrələri dərinlən kədərləndirdi. Lakin Arif bəy ruhdan düşmədi. Əməliyyatdan sonra da fəaliyyətini davam etdirdi, güneyli gənclərlə saatlarla söhbət etdi, onlara oxumaları üçün ədəbiyyatlar məsləhət gördü.

Tale elə gətirdi ki, Arif bəy məndən bir neçə il sonra Göteborq şəhərinə mühacirət etdi. Az çəkmədi ki, İsveçdə bizimlə bərabər diaspora fəaliyyətinə qoşuldu. Dərnək quruculuğunda, dərnəklərin bir çatı altında federasiya şəklində birləşdirilməsi məsələsinə xüsusi önəm verdi. Arif bəy güneylilərə yazı və kitabları redaktə etməkdə, onlara ədəbi dildə yazmağı öyrətməkdə çox enerji sərf etdi. Dərnəklərin nizamnamə və məramnamələrinin yazılmasında, elmi seminarların təşkilində də onun əməyi böyük oldu. Baxmayaraq ki, səhhətində problem var idi. Çox kədərlə demək istəyirəm ki, ürəyində olan problem onu bizdən ayırdı. Əvəzedilməz bir şəxsiyyət dünyadan köçdü. Mühacirətdə onun yerini kimsə tuta bilməyəcək. Arif bəy daima güneylilərin qəlbində yaşayacaq.

Asəf Quliyev

SÖHBƏTLƏRİNİ ACGÖZLÜKLƏ DİNLƏDİYİM ADAM

1970-ci ilin sonlarında Asif Kələntərli ilə tez-tez görüşür, Güney Azərbaycan mövzusunda söhbətlər edirdik. O, bir dəfə mənə dedi ki, Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutuna çox savadlı, milli düşüncəli gənc bir müəllim gəlib. Hamı ilə çox ehtiyatlı danışsaq da Arif bəylə çayxanadakı ilk söhbətimiz mənə ona bağladı.

O vaxt ideologiya haqqında, Azərbaycan tarixi haqqında, türk tarixi haqqında geniş bilgilim yox idi. Ona görə də Arif müəllimin söhbətlərinə acgözlüklə qulaq asırdım. Söhbətlərimizin məzmunu, görəcəyimiz işlərin planı qeyd edilmir, protokollaşdırılmırdı. Sadəcə fikir mübadiləsi edirdik. Arif müəllim təşkilatın yığıncağında iştirak edəndən sonra söhbətlərimizi sistemləşdirməyi təklif etdi. Toplantıda qərarlar qəbul etdik. Lakin qəbul edilmiş qərarların, söhbətlərimiz yazılmış kağızların saxlanması problemə çevrilmişdi. Ehtiyatlanırdıq ki, ələ keçər.

Bir necə yığıncağımızı İliç (indiki Şərur) rayonunda keçirdik. Sonra Naxçıvançayın kənarındakı meşədə toplaşdıq. Oradakı toplantıda qərara aldığımız ki, iz qoymamaq üçün yazıları yandıraq. Arif müəllimlə əlaqələrimiz sıxlaşdı. Tez-tez, demək olar ki, hər gün görüşürdük. Azərbaycanda, Ermənistanda baş verənləri müzakirə edirdik. Vəziyyətdən çıxış yolları axtarırdıq. Məqsədimiz nə sinfi mübarizə, nə də hakimiyyəti devirmək idi.

Milli məsələ bizim üçün önəmli olduğundan istəyirdik ki, rəhbər vəzifədə olanları da bu işə cəlb edək. Yerlərdə necə təbliğat aparacağımızı, partiya, sovet, hüquq mühafizə orqanlarında

işləyənləri necə tərəfimizə çəkəcəyimizi planlayırdıq. Naxçıvan KQB-də işləyənlərin əksəriyyəti milli kadrlar olsa da nədənsə hamımız onlardan çəkinir, onların arasında iş aparmağı planlamırdıq.

Arif müəllimin Bakıda geniş ətrafı vardı və düşüncəsi tamamilə fərqli idi. Ondan sonra təşkilatın özündə bir sistem yarandı və biz həm təşkilatı işlərə, həm ideoloji işlərə və işimizdə onları tətbiq eləməyə başladıq.

Naxçıvan Tarix Diyarşünaslıq Muzeyində işləyirdim. Muzeyə tamaşaçı, xüsusilə məktəbliləri cəlb etmək əməkdaşların əsas vəzifəsi sayılırdı. Bu da mənim tez-tez məktəblərə gedib müəllim və şagirdlərlə söhbət etməyimə imkan yaradırdı. Görüşlər zamanı milli düşüncəli müəllimləri seçir, onlara xüsusi diqqət yetirir, müxtəlif bəhanələrlə görüşür və onları Arif müəllimlə, Asif Kələntərli ilə tanış edirdim.

Təklif etdim ki, Muzeyin nəzdində məktəbli gənclərin axtarış dəstəsini yaradaq. Onlar arxeoloqların yanında işləsin, etnoqraf və folklorçularla birlikdə yaşlı insanlarla görüşüb material toplasınlar. Onlar həm Azərbaycan tarixini öyrənib təbliğ etsinlər, həm də topladıqları qədim əşyaları muzeyə versinlər. Gizli qrupumuz bu işi bəyəndi. Reallaşması üçün işə başladıq. Naxçıvan MSSR Mədəniyyət Nazirliyi, Naxçıvan şəhər Komsomol Komitəsi və Naxçıvan Tarix Diyarşünaslıq Muzeyi ilə birgə təşkilatı yaratdıq. Təşkilatın nizamnaməsini hazırlamaq söhbəti ortaya çıxanda onlar bu işi mənim boynuma qoydular. Təşkilatın nizamnaməsi haqqında bir cizma-qara hazırladım və Arif müəllim, Asif Kələntərli ilə birlikdə oxuyub düzəlişlər etdik. Bu işdə Arif müəllimin böyük əməyi oldu. Nizamnamə hazır olduqda aparıb hər üç təşkilatda təsdiq etdirdim.

Bu bizə müəllim və şagirdlərlə əlaqələrimizi sıxlaşdırmağa kömək etdi. Bir il sonra bizim əlimizdə tarix, ədəbiyyat müəllimlərinin əksəriyyətinin biliyi, dünyagörüşü, milli məsələyə münasibəti bilgi oldu. Onlarla işləməyə başladıq.

Qorbaçovun yenidənqurma və aşkarlıq siyasətindən yararlanaraq daha cəsarətlə və açıq söhbətlərə girişdik. Aqambekyanın Parisdə olarkən verdiyi müsahibə, Ermənistanda gizli təşkilatların aşkar fəaliyyəti, mitinqlər keçirmələri, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Xalq Deputatları Sovetinin qəbul etdiyi qərar Naxçıvan əhalisini necə deyirlər, yerindən oynatdı. Fanatik kommunistlər belə etirazlarını bildirməyə başladılar. Veteranlar Moskvaya müxtəlif məzmunlu məktublar göndərsələr də heç bir qanunverici cavab ala bilmirdilər. Yaranmış imkandan istifadə edən gizli təşkilatımızın üzvləri fəal antisovet təbliğatı aparırdı.

Gizli təşkilatımız qərara gəldi ki, rejimdən narazı qüvvələri müəyyənləşdirib bir mərkəzdə cəmləşdirmək üçün Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin marağı görə klublar haqqında qanunundan yararlanaraq yarıaçıq fəaliyyətə keçək. Beləcə mənim işlədiyim muzeyin nəzdində “Yurd” Tarix-Etnoqrafiya Birliyi yaratdıq. Təşkilatın nizamnaməsinin yazılmasında və redaktəsində Arif bəy fəallıq etdi. Gizli təşkilatın apardığı səmərəli iş nəticəsində “Yurd” Birliyinin idarə heyətinə Mədəniyyət Naziri Fəttah Heydərovu, muzeyin direktoru İsfəndiyar Əsədullayevi, muzeyin partiya təşkilat katibi kimi məni, institutdan Arif Rəhimovunu, Gənc Texniklər Stansiyasından Kazım Teymurlunu və qəzetdən Əli Şamilovu seçdik.

Muzeyin yeni təmir olunmuş zirzəmisində 70 nəfərlik toplantı salonu yaradılmışdı. Bazar günləri salonda oturmağa yer tapılmırdı. Muxtar respublikanın ən ucqar kəndlərindən də gələn-

lər olurdu. Toplantılarda oxunacaq məruzələri və məruzəçiləri öncədən seçirdik. İdarə heyətində demokratik bir mühit yaratmışdıq. Əslində, bu görünən tərəfi idi.

Ən çox məruzə edən və iclasları aparan Arif müəllim olurdu. Toplantılar əsasən kommunist partiyasının qərar və göstərişlərinin yerinə yetirilməsi, yenidənqurma və aşkarlığın verdiyi imkanlar şüarı altında keçirilirdi. Fəttah Heydərov və İsfəndiyar Əsədullayev bilmirdilər ki, “Yurd” Birliyini gizli təşkilat idarə edir. Onlar toplantılara adamların böyük həvəslə gəlmələrindən, müzakirələrdə fəal iştirak etmələrindən məmnunluq duyurdular. Çünki toplantının gündəliyindəki birinci məsələ SSRİ-də baş verən proseslər, yenidənqurma və aşkarlığın yaradacağı demokratik mühit olurdu.

“Yurd” Birliyinə böyük axın başlamışdı. Rayon və kəndlərdən gələn aydınların məruzələri ilə Bakıdan dəvət etdiyimiz alimlərin arasında fərq qoymurduq. “Yurd” Birliyinin Naxçıvanda gizli təşkilat üzvlərinin və aydınların mərkəzinə çevrilməsində Arif müəllimin rolu böyük idi.

“Yurd” Birliyini gizli idarə edənlər onu siyasi bir təşkilata çevirmək istəyirdilər. İçimizdə bir narahatlıq vardı ki, belə bir iş olarsa bizə muzeyin zirzəmisində toplantı keçirməyə icazə verməyəcəklər və təşkilatın fəaliyyətini də məhdudlaşdıracaqlar. Arif müəllim qarşıdurmanı aradan qaldırmaq və təşkilatın maarifçilik mövqeyini saxlamaq üçün çox çalışırdı.

Bütün cəhdlərə baxmayaraq bizim əsas məqsədimizdən hökumət orqanları xəbər tuturdu. Yadımdadır bir dəfə idarə heyətindən Fəttah Heydərovu, İsfəndiyar Əsədullayevi və Əli Şamilovu Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinə çağıraraq “siz o zirzəmidə nə hoqqalar çıxarırsınız” deyərək təhdid etmişdilər. Cava-

bında Əli Şamilov demişdir ki, biz Sov.İKP MK-nın qərarını təbliğ edirik. Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsi bunun əleyhinədirsə, deyin, biz də işimizi bilək.

Bu kəskin cavab rəhbərliyi bərk narazı salsada fəaliyyətimizi durdurmadı, sadəcə olaraq üzərimizdə nəzarəti artırdı və içərimizə göndərdikləri agentlərinin sayını artırdılar. “Yurd” Birliyi Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Naxçıvanda Vilayət Təşkilatı yaradılana kimi açıq fəaliyyət mərkəzimiz oldu.

İstər milli düşüncəli fəalların bir mərkəzdə toplanması üçün keçirilən iclaslarda, istər Naxçıvanda Xalq Cəbhəsinin yaradıldığı elan ediləndə Arif müəllim idarə heyətinə seçilirdi. Bu onun hələ mitinqlərdə alovlu çıxışlar etmədiyi dövrdə belə adamlar arasında böyük nüfuzunun olduğunu göstərirdi.

Arif müəllim idarə və təşkilatlara, kəndlərə gedir, Xalq Cəbhəsinin yaradılması mövzusunda söhbətlər aparırdı. İctimai işə daha çox enerji sərf etsə də bir dəfə də olsun dərsə getmədiyi, başdansovdu dərs dediyi gün olmadı. İnstitutda oxuduğu müəhazirələrdə demək olar ki, proqramdan kənara çıxmır, proqramda olan mövzuların tədrisini kənara qoyub ictimai-siyasi məzmunlu söhbət aparmırdı.

Rəsmi qurumlar tərəfindən neformallar (qeyri formallar) adlandırılanları Xalq Cəbhəsi adı altında birləşdirilməsi üçün əmək xərcləyənlərin öndərləri sırasında Arif müəllim də vardı. 1988-ci il dekabrın 17-də Naxçıvandakı Respublika Sarayının kiçik salonunda keçirilən toplantı çox gərgin keçdi. Eyni amal, eyni məqsəd uğrunda can qoyanlar arasında bəzən xırda məsələlərə görə çox sərt mübahisələr gedirdi. 30-40 nəfərin iştirak etdiyi toplantıda bir qrup təkid edirdi ki, Naxçıvanda Xalq Cəbhəsinin yaradıldığı elan edilsin. Arif müəllim, Əli Şamilov isə təkid edirdilər

ki, bu doğru deyil. Toplantı Xalq Cəbhəsinin Təşəbbüs Mərkəzinin yaradıldığını elan edə bilər. Təşəbbüs Mərkəzi yerlərdə iş aparar, dayaq dəstələri yaradar, həmin dayaq dəstələrində seçki keçirər, orada seçilən nümayəndələrin iştirakı ilə təsis konfransı keçirilər və həmin konfransda AXC-nin yaradıldığı elan edilir.

Çoxluq Sərdar Cəlaloğlu və tərəfdarlarının təklifinə səs verdilər. Beləcə Naxçıvan Xalq Cəbhəsinin yaradıldığı elan edildi. Yeni təşkilatın idarə heyətinə seçkilərdə iştirakçıların çoxunun təkidinə baxmayaraq Əli Şamilov üzv olmaqdan imtina etdi. Arif müəllim isə iştirakçıların təkidini nəzərə alaraq yeni yaradılan təşkilatın idarə heyətinin üzvü seçilməsinə etiraz etmədi. O, Naxçıvan Xalq Cəbhəsi İdarə Heyətinin üzvü olsa da fəaliyyətini 8-9 ay öncə yaradılmış gizli qrupların 9 nəfərlik idarə heyətində də davam etdirdi.

Naxçıvanda Milli Azadlıq Hərəkatı fəalları arasında bir məsələ üstündə də bərk mübahisə gedirdi. Bir qrup düşünürdü ki, Naxçıvanda Milli Azadlıq Hərəkatı fəallarının sayı çox olmaqla yanaşı onların fəaliyyəti də güclüdür. Mitinqlər, piketlər, bəstə oturmalar, aclıq aksiyaları keçirmələr və s. vasitəsilə yerli hakimiyyət orqanlarına təsir göstərərək Naxçıvan Xalq Cəbhəsini qeydiyyatdan keçirmək olar. İkinci qrup isə təşkilatın adının Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Naxçıvan Vilayət Təşkilatı kimi olmasının doğruluğunu müdafiə edirdi. Hər iki qrup təşkilatın adının ikinci variantda daha doğru olmasını yaxşı bilirdi. Onu da bilirdilər ki, ikinci variantı Naxçıvanda hakimiyyət orqanları heç cür qəbul etməyəcəklər.

Naxçıvan Xalq Cəbhəsini qeydiyyatdan aldırmaq üçün fəallar çox mübarizə apardılar. Lakin yerli hakimiyyət orqanları belə bir təşkilatı qeydə almaq fikrindən çox uzaq idi. Həmin dövrdə Naxçıvanda onlarla ictimai təşkilat fəaliyyət göstərirdi. Lakin bu təşkilatların heç biri Naxçıvan hökuməti tərəfindən qeydə alınmamışdı.

Hamısı Moskvada yaradılmış ictimai təşkilatların yerlərdəki şöbələri idi. Çünki onlar ictimai təşkilatı necə və hansı qanunla qeydiyyata almağı bilmirdilər. Azərbaycan rəhbərləri də onlara təzyiq göstərirdilər ki, güzəştə getməsinlər.

Bakıda Azərbaycan Xalq Cəbhəsi qeydiyyatdan keçəndən sonra Naxçıvanın rəhbərliyi bizə imkan verdi ki, 1989-cu ilin noyabrın 10-11-də Respublika Sarayında təsis konfransımızı keçirək. Təsis konfransı zamanı 1100 yerlik salon tam dolmuşdu. Gərgin keçən toplantını Arif müəllim apardı. Bakıdan Əbülfəz Elçibəy və Nemət Pənahlı da toplantıya qatılmışdılar. Onların arasındakı fikir ayrılığı da Arif müəllimin iclası aparmasını çətinləşdirirdi.

Təsis konfransından sonra keçirilən Məclisdə sərhəddə aksiya keçirmək məsələsi müzakirəyə çıxarıldı. Arif müəllimin barışdırıcı xətt tutması, məntiqli çıxışları olmasaydı yəqin ki, qərar qəbul edilməyəcəkdi. Məni Sərhəd hərəkətinə rəhbər seçsələr də Arif müəllimin zəhməti heç də məndən az olmadı. O, Naxçıvan şəhərində və rayonlarda keçirilən mitinqlərdə, idarə və təşkilatlarda keçirilən toplantılarda, rəhbər işçilərlə görüşdə təşkilatımızın məqsəd və məramını inandırıcı faktlarla, səlis və sistemli izah edirdi.

Səderəyə erməni quldurları silahlı basqın edəndə, Kərki kəndi boşaldılanda, 20 yanvar hadisələrində Arif müəllimin yeni bacarığını gördüm. O, bir hərbi bacarığı ilə könüllülərin səfərbərliyə alınmasında, münaqişə bölgəsinə göndərilməsində, Səderəkdən qadınların, uşaqların çıxarılmasında fəal iştirak etdi.

Zaman üzərimizə ağır bir vəzifə yükləmişdi. Biz həm təbliğatçı olmalı, adamlara Sovet rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətini izah etməli, həm təşkilatçı olub yerlərdə dayaq dəstələrini, təşkilatın rayon və vilayət aparatını yaratmalı, həm diplomatik danışıqlar aparmalı, həm də dinc əhalini qorumaq üçün hərbi kimi döyüşməliydik. Arif

müəllim bu işlərin hamısının öhdəsindən bacarıqla gəlirdi. Elə günlər olurdu ki, evinə gedə bilmirdi, ac-susuz, yuxusuz Xalq Cəbhəsinin qərargahında olurdu.

AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının əlaqələndiricisi Asif Kələntərli Naxçıvan Muxtar Respublika Ali Məclis sədrinin müavini seçiləndə onu Arif müəllim əvəz etdi. Əslində, o bu vəzifəni boy-nuna götürmək istəmirdi. Necə deyərlər zor-güc onu razı sala bildik. Təxminən bir il sonra Elçibəy onu AXC sədrinin ideoloji işlər üzrə müavini təyin etdi.

Arif bəy Bakıya gedəndən sonra onu mən əvəz elədim. Gizli təşkilatda fəal iştirak etsəm də, AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilat Məclisinin üzvü olsam da, Sərhəd Hərəkətinə rəhbərlik etsəm də AXC aparatına rəhbərlik etməyin bu qədər ağır olduğunu bilmirdim. Heç bir yerdən gəlir olmayan, ianə və yardım almayan bir təşkilatın idarə aparatını saxlamaq, tədbirlər keçirmək, vətəni müdafiə edənləri silah, hərbi sursat, ərzaqla təmin etmək, döyüşçülər arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırmaq nə qədər də çətinmiş!

Arif müəllim mənim həyat müəllimim oldu. Ondan çox şey öyrəndim. Həmişə hörmətlə yanaşdım, həmişə bir birimizə hörmət bəslədik. Bir-birimizə arxa durduq. Onun itkisi mənim üçün ağırdı. İllərlə bir yerdə mübarizə apardıq, illərlə bir yerdə çiyin-çiyinə çalışdıq. Həyatını millətin azadlığı yolunda xərcləmiş bir insanın vətənindən uzaqda, qürbətdə həyatdan köçməsi mənə ağır gəlir. Sağlığında qiymət layiqincə verilmədi, inşallah, zaman gələr bu xalq onun doğru-dürüst qiymətini bilər.

Atilla Jorma

HƏM QƏLƏM, HƏM QILINC ADAM

Arif Rəhimoğlu'nu tanımadan önce, kendisi bana “Azerbaycan Türkçesi Edebi Dilinde Bütövleşme ve Düzgün Yazı Gaydaları” adlı kitabını göndermişti. Kitap 2008 yılında Bakü’de çıkmış. Ne hoş bir raslantı ki, kitabın redaktörlüğünü yapan değerli bilgemiz Ali Şamil olduğunu gördük. Kitabın tanıtım yazısında araştırmacı edebi dil normalarının yazı gaydalarının yalnız tedris meselesi olmayıp, siyasi ehemiyetli mevzu olduğunu vurgulayıp her bir halkın bütövleşmesinde edebi dilin formalaşmasının mühim rol oynadığı belirtilmiş. Daha sonra Arif beyin kendisiyle Göteburg şehrinde yüz-yüz görüşmek nasip oldu. O zaman bu konuları uzunca konuşmuştuk.

Türk dil tarihinde önemli dildışı etkenlerden onüçüncü yüzyıldaki Moğol istilasası ile 1918’de Rusya imparatorluğunun Sovyet imparatorluğuna dönüşmesi; daha sonra Britanya imparatorluğunun yerine Amerika imparatorluğunun geçmeye başlaması ve en son Çin imparatorluğunun büyüyerek güçlenmesi Türk dilinin dirliğine engel oluşturmaktadır. Dil, lehçe ve ölçünlü yazı dili, yani belli normaları bulunan dil biçimi ayrı-ayrı kavramlar olsa da sıkça karıştırılmaktadır. Toplum yaşamının bütün alanlarında olduğu gibi dilde de siyaset dışında bir nesne yoktur. Nitekim neyin lehçe, neyin dil olduğu bilim ölçüleri ile değil, son kertede siyasi kararlar saptanır.

Arif bey, kitabının giriş bölümünde, Azerbaycan’ın çeşitli sorunları içerisinde Azerbaycan Türkçesi edebi dilinde “bütövleşme sorunu” bugün öz varlığını ortaya koymakta ve gittikçe daha kabarık bir şekilde özünü göstermekte demektedir. Dilde

birleşme, daha doğrusu Azərbaycan'ın kuzeyi ile güneyi arasında edebi dilde bütövleşme onsuz da dilimiz birdir. Özünden sonra gelen düşüncede — fikirde ve işte birleşmenin başlangıcıdır. Başka sözle, Ebulfəz Elçibey'in dediği gibi Azərbaycan'ın birliği uğrunda mübarizədə İsmail Gaspıralı'nın “Dilde, fikirde, işte birlik” ideyası ile birleştirilmeli. Bütövleşme ve düzgün yazı gaydaları ile ilgili bu çalışmada ortaya çıkan önemli engel, kulanıla alfabe güneyde halen düzeltilmiş olsa da Arap alfabesi kullanılma mecburiyeti devam ederken, kuzeyde ise 1992 yılında Latin alfabesine döndüğünde ortaya çıkan bazı harf sorunlarının belirmesi görülür. Bunların başlıcası artünlülü sözlerin başındaki k- > g- değişimi.

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde /k/ yanındaki ünlülere göre ön ve artdamaksıl değişkeleri bulunan bir sestir. Azərbaycan Türkçesinde ise artdamaksıl /k/ sözbaşında kurallı olarak /g/ (yazımda <q>) olur: qal- /gal-/ , qol /gol/; söziçinde k > x: yıxıl- çıxış; k ikizleştiği takdirde korunur: doqquz /dokguz/; Çokheceli sözcüklerin <q> ile gösterilen sonsesi söylenişte /x/ olur: otaq /otax/; doğu ağızlarında ise söz sonu patlamalı ötümlüleşir: otaq /otağ/. Ölçünlü söylenişte her iki türlü kabul edilir. Türkiye Türkçesinde ve gagauzcada /e/ sesbirimi değişkeleri bulunan bir fonemdir. Azərbaycan Türkçesinde ise kökenden e:e karşıtlığı korunmuştur: el 'el' el 'el, il'.

Sözlü dil, yazı dili, ölçünlü dil ayrı ayrı kavramlar olduğu gibi dilin adlandırılması başlı başına bir sorun olabilmektedir. Büyük Resuloğlu'nun da vurguladığı gibi; Azərbaycan Türkçesine başka ad takanlar karşısında direnmek başlıca görevlerimizden sayılmalıdır. Azərbaycanca, azerice, Azerbycan dili gibi uydurmalar ancak anti-Türk, anti-Azerbaycan'a karşı olan kuvvet-

lerin değirmenine su taşımaktır. 1995 veya 1996 yılında Bakü’de dilimizin adlandırılmasında Ermeni basınında yazılan yazıları unutmamamız gerekir. Ermeniler şöyle yazıyorlardı; “dillerinin adını bile doğru bilmeyen Azerbaycanlılar kendilerini nece millet sayabilirler.” Doğrudur ki, Elçibey’in inkılabi davranışı ile devlet dilimizin “Türk dili” yasasının değiştirilip “Azerbaycan diline” çevrilmesi milli varlığımıza bir darbe gibi değerlendirilmelidir.

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi aslında sadece bilim yazılarında kullanılır, yoksa Azerbaycan Türkçesi veya Anadolu Türkçesi gibi sözler anlamsızdır. Azerbaycan ağızları veya Anadolu ağızları gibi sözler kullanılabilir. Yani bir yer adının dil adında kullanılması çok yanlış. Stalinci adlandırmaların nasıl çıkmaza götürdüklerinden bir örnek olarak Azerbaycan’da çıkan kitabın adı ‘Ermenistandaki Azerbaycanlılar’ burada ne anlaşılır. Böyle olursa Azerbaycanlıların Ermenistan’da ne işi var, sorulur. Batı Azerbaycandaki Azerbaycanlılar desek nasıl bir çıkmaza girilmiş olduğu anlaşılır. Böylece Stalin’in dediği olur; Kitabın adı şu şekilde verilmelidir. Batı Azerbaycan’daki Türkler.

Türk dili ayrı, Turkic dilleri ayrıdır diyen Mehran Baharlı’ya göre ise, bizim milli-etnik-tarhi adımız Türk’tür (Azerbaycanlı, Azeri, Azerbaycan Türkü, İran Türkü, İranlı, ... degildir). Bu bizim milli-etnik-tarihi kimliyimizdir. Bizim vatanımızın adı Azerbaycan’dır (İran, Turan, Türkistan, degildir). Azerbaycanlı bizim güneyde coğrafi, kuzeyde yurttaşlık kimliğimizdir. Azerbaycanlı’nı coğrafi mensubiyet (güneyde) ve vatandaşlık (kuzeyde) dışında ve özellikle Türk halkının etnik ve milli adı olarak kullanmak tarihi temelden yoksun, bilimsel açıdan yanlış

ve siyasi olarak Azərbaycan'ı bölen bir kullanımdır. Bu söylemi Sovyetler Birliğinde bilinçli olarak Stalin, bilinçsiz olarak da güneyli bir grup siyasi aktivist benimsemiştir. Dünyada milli etnik adı Türk olan tek bir Türk milleti yok, iki Türk milleti vardır. O da biz ve Türkiyedekilerdir. Türk, bizimlə birlikde Türkiyə'de yaşayan halkın da etnik-milli-tarihi adıdır. Bu ad sadece bu iki halkın ortaq milli etnik adıdır, aynen Arap adının bir niçe Arap milletin ortaq etnik milli adı olduğu gibi. Azərbaycan, Kazak, Kırgız, Özbek vs karşılığı değildir, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın karşılığıdır. Kazak, Kırgız, Özbek birer etnik ve milli addır ve bu adların karşılığı Türk yani biz ve Türkiyelilerin etnik milli adıdır.

Düzgün yazı gaydalarından öte burada bütövleşme sadece kuzey güney değil, İstanbul Türkçesi ile Azərbaycan Türkçesinin bütövleşmesi söz konusudur. Ortak Türkçe buna denilir. Bu ortak Türkçe bütün Türk dillerini de birleştirip esperanto gibi bir dil yaratmak değil. Bir dönem İsmail Bey Gaspıralı, Şemşeddin Sami, Hüseyinzade Ali Bey'in doğrudan düzeltmek istedikleri bir dil de değil; Fakat bu batı oğuz Türkçesini ortak konularda birleştirmektir. Bu ortak dili en iyi şekilde Cevat Heyet Tahran'da çıkardığı "Varlık" dergisinde işletmiştir. Arif Rehimoğlu kitabını çok güzel ve aydın bir şekilde bu ortak Türkçe ile yazmıştır.

Arif beyin çalışmasında çok önemli konular ele alınmıştır. Bu konulardaki uzun sohbetlerimiz benim için çok verimli olmuştur. Ne yazık ki vakıtsız ölümü ile çalışmamız yarıda kalmış oldu.

Türk dilinin ölçünlü türü, İstanbul Türkçesi adı verilen, Doğu Rumeli diyalektine dayanan, Osmanlının Bursa, Edirne ve İstanbul saray çevrelerinin kullanmış olduğu, ondördüncü yüzyılın sonundan itibaren günümüze kadar kesintisiz yazılı geleneği

olan dil türüdür. ‘İstanbul Türkçesi’ denilirse de bu dil türü İstanbul’un fethinden önce biçimlenmiştir; İstanbul’un alınıp daha sonra başkent olması dilde bir değişiklik oluşturmadı; ona göre de bu dile ‘Edirne Türkçesi’ de diyebilirdik. Türkiye Türkçesinin diyalekt durumuna dair ilk bilgiler yine bu dönemde ortaya çıkar. Bu bilgilerin değerlendirilmesi İstanbul’a ilk yerleşen Türklerin konuştukları diyalektin Balkan diyalektlerinden farklı olmayıp bu diyalektlerle genetik bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Azerbaycan’ın kuzeyi yedinci yüzyılda Hazarlarca Türk yurdu haline gelmiş, güneyi ise onbirinci-onüçüncü yüzyıllarda yeni gelen Türk ellerinin bu ülkede yerleşmeleriyle bütünlükle Türkleşmiş ve Türk dili genel halk dili haline gelmiştir. Azerbaycan edebî Türkçesinin oluşması Oğuz lehçesi əsasında olmuş, ancak diğer Türk lehçelerinden (Kıpçak, Uygur) de etkilənmiş ve ilk yazılı eserlerini onüçüncü yüzyıldan vermeye başlamıştır. Tofiq Hacıyev’e göre “Bilindiği gibi her bir edebî dil ülkenin medeni merkezinin konuşma dili üstünde durur. Uyum yasası Türkçenin başlıca fonetik-morfolojik yasasıdır. Tarihen Azerbaycan Türkçesinin uyumu Şirvan ve Tebriz diyalektlerine uygun gelir. Her iki yaşayış bölgesi tarihen ülkenin medeni iktisadi siyasi merkezi olduğundan bu uygunluklar Şirvan veya Tebriz diyalektini koynə gibi kabul edilmesine hak verir.”

Ortak Türkçe önündeki önemli bir engel yukarıda da belirtmiş olduğumuz iki üç harf sorunu, kuzey Azerbaycan’da Latin harflerine dönüldüğünde ilk başta ortak kullanım için tavsiye edilen e harfi kabul edilmişti ancak bir süre sonra Stalinci uygulama geri döndü. Burada aşağıda baştaki imla ile Arif beyin çok önemli konularda yazdıklarından bir seçki sunacağız.

Batı türkcesi edebi dili qovuşuq oğuz-qıpçaq türkcesi üzərində qurulmuşdu. Çağdaş türkoloji araşdırmalarda Batı türkcesi edebi dilinin sonradan Azərbaycan türkcesi edebi dilinə və Osmanlı (Türkiyə) türkcesi edebi dilinə ayrıldığı düşüncəsi geniş yayılmışdır. Bu düşüncenin doğruluğu danıla bilmez, ancaq həm də bir gerçəklik göz önünə alınmalıdır ki, daha çox qovuşuq oğuz-qıpçaq türkcesi özünlündə biçimlənmiş Batı türkcesi edebi dil geleneyini Azərbaycan türkcesi dünən olduğu kimi, bu gün də ister xalq konuşma dilində, isterse də edebi dilde tam yaşatmaqdadır. Başqa sözle, daha çox oğuz özünlünə söykənən çağdaş Türkiyə türkcesi edebi dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan türkcesi edebi dilinin oğuz-qıpçaq özünlü üzərində qurulması həm dünən, həm də bu günün bilinen bir gerçəkliyidir. Elə buna görə ki, yaranışdan 16-17-ci yüzilliklərdə olan Batı türkcesi edebi dil abidələri daha çox çağdaş Azərbaycan türkcesi özelliği daşımaqdadır.

Azərbaycan türkcesi də indiyədək boy və oymaq özünlü üzrə geniş araşdırılmamış, Azərbaycan türklüyünü yaradan türk boy və oymaq dillərinin özellikləri heç də bütün yönleri ilə öyrənilməmişdir. Ayrı-ayrı araşdırmalarda öteri toxunulan və ümumi şəkildə bildiyimiz gerçəklik budur ki, Azərbaycan türkcesi ümumxalq dili oğuz türkcesinin tam üstünlüyü, qıpçaq türkcesinin (kuman vb.) ikinciliyi ilə biçimlənmiş və bu biçimlənməyə zaman - zaman bulqar türkcesinin (subar//sabar//suvar, bulqar, onoqur, kutriqur, xezer və b.), qarluq türkcesinin (çigil, cığatay və b.) və uйğur türkcesinin də belli bir düzeydə qatqıları olmuşdur.

Bütün faktlar göstərir ki, Azərbaycan xalq konuşma dilinin biçimlənməsində aparıcı rol oğuz və qıpçaq türkcələrində, an-

caq bunlardan sonra gelen o biri türkcelerin de önemi qetiyyen unudulmamalıdır. Örnek üçün vurğulayaq ki, indiyedek Azərbaycanda ayn-ayn bulqar boy, oymaq ve ellerinin adı çekilse ve onlardan belli bir ölçüde danışılrsa da, Azərbaycan türklərinin ve Azərbaycan türkcəsinin biçimlenmesinde bulqar türklüyünün rolu geniş araşdırılmamışdır. Ancaq çox ilgincedir ki, Azərbaycan türkcəsi ümumxalq dilinde işlenme düzeyine göre bulqar türkcəsi oğuz ve qıpçaqcadan sonra gelse de, tarix baxımından qedimliyine göre birinci yerde durur; çağdaş Azərbaycan torpaqlarında çeşidli adlarla bulqar türkcəsi geniş yayılmış, İ.ö. 1-ci minilliyin ortalarından başlayaraq bölgede güclenen qıpçaq türkcəsi (sak, kuman, hun ve b.) getdikce daha ireli çıxmış, İ.s. 1-ci minilliyin ikinci yarısında ise oğuz türkcəsi üstün gelerek tam aparıcı olmuşdur. Artıq İ.s. 1-ci minilliyin sonlarına doğru Azərbaycan şifahı edebi dili yarananda oğuz türkcəsinin tam üstünlüyü, qıpçaq türkcəsinin ikinciliyi ve başda bulqar türkcəsi olmaqla bulqar, qarluq ve uyğur türkcələrinin üçüncülüğü açıq-aydın biçimde ortada idi ve bu durum indiyedek deyişmeden qorunmaqdadır.

Çeşidli nedenlerden türke yağı kesilmiş “Azərbaycan tarixçileri” daha önceki bulqar, qıpçaq ve b. türk gerçekliyini (onların içerisinde ayn-ayn oğuz boylarının da varlığı istisna deyil) indiyedek her vasite ile danmağa ve Azərbaycan türklüyünün tarixini yalnız Selcuq oğuzlarından başlamağa çalışmışdır. Faktlarsa gösterir ki, Selcuq oğuzları gelerken Azərbaycanda önceden var olan aparıcı bir türk etno-dil çevresine düşmüş ve Azərbaycan türklüyü içerisinde oğuzların çekisini daha da artırmaqdan uzağa getmemişler. Başqa sözle, Selcuqlar Azərbaycan türklüyünü yaranan deyiller, daha öncelerden var olan bulqar ve qıpçaq özüllü Azərbaycan türklüyü içerisinde yalnız oğuzların sayını artıran-

lardır. Ona görə də, eski çağlardan tutmuş İ.s. 1-ci minilliyin sonlarına qədər olan dövrdə Azərbaycanın dil və etnik birləşmə problemlərini doğru-düzgün araşdırmaq üçün ümumtürk xüsusiyyətləri ilə yanaşı, mütləq qıpçaq, ən çox da bulqar türkcəsinin xüsusiyyətlərinə diqqətə alınmalıdır. Bu xüsusiyyətlərə diqqətə alınmaması bir sıra yanlışlıqların, yanlış və yanlışların ortaya çıxmasına yol açmışdır.

Cəmil Həsəni

MİLLİ DÜŞÜNCƏ SİSTEMİMİZİN QURUCUSU

Arif Rəhimov ilə xalq hərəkatından tanış idik. Ötən əsrin 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində Xalq Cəbhəsinin tədbirlərində, bəzən Universitetdə görüşürdük. Savadlı, vətənsəvar, milli düşüncə sisteminə malik bir adam idi Arif bəy. İxtisas etibarlı ilə dilçi olsa da, tarixi və sosiologiyaya da yaxşı bilirdi. Xalq Cəbhəsinin proqram sənədləri onun əlindən keçmişdi. Cəbhənin məclisində proqramı maddə-maddə təqdim etmişdi, hər maddənin əsaslandırmasını vermişdi. 1991-1992-ci illərdə o, AXC Məramnaməsinin əsas müəllifi kimi dəfələrlə Xalq Cəbhəsinin məclislərində təqdimatlar etmişdi, sualları cavablandırmışdı. Biz Ədalət Tahirzadənin “4 il, 4 ay” gündəlik qeydlərinə baxsaq Arif Rəhimovun həyat hekayəsinin bir hissəsinin məhz bu Məramnamə ilə bağlı olduğunu görürük. O, Proqram üzrə redaksiya komissiyasının üzvlərindən biri idi, lakin Proqramın hazırlanması ilə bağlı çox işlər onun üzərində idi. AXC Sessiyalarının sənədlərinin hazırlanmasında, onların tribundan səsləndirilməsində, bəyanat və müraciətlərin tərtib edilməsində də Arif bəyin böyük əməyi var idi.

Arif bəy milli düşüncə sistemi ilə bağlı silsilə araşdırmalar aparmışdı, bir-birindən maraqlı kitablar nəşr etmişdi. Sözü tam mənasında maarifçi bir ziyalı idi. Arif bəyin fəaliyyətinin bir hissəsi də Bütöv Azərbaycan Birliyi ilə bağlı idi. 5 ilə yaxın o, bu birliyin ideoloji işlərinə rəhbərlik etdi. Güney məsələsində, Elçibəy ideyalarının təbliğində böyük əməyi vardı Arif bəyin. BAB rəhbərliyində onunla birgə çox maraqlı müzakirələrimiz olurdu. Sözü tam mənasında Arif Rəhimoğlu BAB-ın milli bir düşüncə sisteminə çevrilməsində çox iş gördü. Yaxşı xatırlayıram, 1990-cı illərin əvvəllərində “parçalanmış xalqlar” ətrafında demokratik düşərgədə bəzi mübahisələr vardı. Arif Rəhimoğlu cavab verirdi ki, beynəlxalq hüquqda parçalanmış dövlətlərin birləşməsi barədə xeyli hüququ prosedurlar var.

Türk qurultaylarının bir çoxunda Arif bəylə birlikdə iştirak etmişdik. Hər qurultayda onun öz yeri, öz sözü, öz önəmi vardı. Türk ideyasının gündəmə gəlməsində maraqlı təşəbbüsləri vardı. Onunla 1993-cü ilin martın 21-23-də Antalyada keçirilən Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı'nın (TÜDEV) təşkilatçılığı ilə Birinci Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayında iştirak etmişəm. Arif Azərbaycan tərəfindən qurultayın təşkilatçılarından biri idi. Orada dil və düşüncə bölməsinə rəhbərlik edirdi. Sonralar da bir sıra beynəlxalq tədbirlərdə Arif bəylə birgə iştirak etmişik. Çox hazırlıqlı, səmimi, mütəvazi bir ziyalı idi Arif Rəhimoğlu.

Arif bəylə Naxçıvanda da dəfələrlə görüşmüşük. Xüsusilə Əbülfəz bəy Kələkidə olanda tez-tez bəyin yanına gəlirdi. Dağların qoynuna sığınmış o kənddə bütün gecə uzununu xeyli maraqlı söhbətlərimiz olmuşdu. Həmin gecələrdə çayın şırıltısından başqa demək olar ki, heç nə eşidilmirdi. Arif Rəhimov öz fikir və

düşüncələrini, gələcək haqqında arzu və ideallarını böyük həvəslə həmin axşamlar bizimlə bölüşürdü. Elə həmin söhbətlərdən Arif Rəhimoğlu mənim yadımda bir fikir adamı, düşüncə adamı kimi qaldı. Bu istiqamətdə onun böyük potensialı vardı.

Arif bəy səmimi, doğru-dürüst, sadə bir insan idi. 20 ilə yaxın idi ki, İsveçə mühacirət etmişdi. Son dəfə İsveçdə olarkən Arif bəylə görüşmüşdük. Səhv etmərsə orada BAB-ın qurultayı keçirilirdi. Qurultaydan sonra Arif bəylə ayrıca görüşümüz oldu. Maarifçilik fəaliyyətini davam etdirirdi. Elmi yaradıcılıqla məşğul olurdu, tərcümələr edirdi. Qürbətdə olsa da Vətənin dərdi ilə yaşayırdı. Xalq, millət adamı idi Arif Rəhimoğlu. Onun itkisi yeri görünən itkidir. Uzun müddət ictimai fikirdə yeri görüncək Arif Rəhimoğlunun.

Duman Radmehr

MÜCADİLƏ İLƏ HƏYATINI EYNİLƏŞDİRƏN ŞƏXSİYYƏT

Qürbətin özünəməxsus çətinlikləri var, özəlliklə ilk illərdə. Siyasi aktivist kimi ölkədən qaçmaq zorunda qalıb qürbətə sığınmırsansa, bir neçə qatlı çətinliyə tab gətirməlisən. İltica diləkçən qəbul ediləndən, dil öyrənənə qədər, topluma inteqrasiya olana kimi, insan bir ata-anasız körpə uşaq vəziyyətindədir.

Qürbət, dənizdə üzən buzdağı kimidir. Gözə görünən çətinlikləri, suyun üstündəki hissəsi qədərdir. Halbuki, əsas hissəsi, suyun içində gizlənmiş bölümüdür ki, insanın içində, ruhunda yaşanılır. Təzəcə ata-anasından uzaq düşən, yerimək bacarsa da, dil bilməyən kimsəsiz bir uşağın halını düşünün! Məhz bu durumda insan vətənin nədən Ana vətən adlandırıldığını anlamış

olur. Çünki, vətən torpağına yaşadığı həsrət, sadəcə uşağın ana qucağına olan həsrəti ilə müqayisə edilə bilər. Tanış, əmniyyətli, hüzlü qucağın olmadığını yaşayan təzəcə anasız olmuş uşaq kimi, vətəndən uzaqlığını hiss edir, insan.

Bu durumu 2010-ci ildə İsveçdə yerləşəndə yaşamışam. Belə durumlarda, yanında səni anlama biləcək, təklifini paylaşa biləcəyin dostların olması çox önəmlidir. Bu, mənim üçün daha da həyatı idi. Çünki, qütbətin çətinliklərinə əlavə olaraq, güneydəki dostların tutuqlanması, ailəyə yönəlik artmış olan basqılar və habelə təşkilatın xaricdəki qolunda olan ixtilafı gerçəkdən bezdirici idi. (O zaman GAMOH təşkilatının sözcüsü idim).

Hər kəsə də bu dərsləri anlatmaq olmazdı. Nə yaxşı ki, bu cəhətdən şanslı çıxdım. Ona görə ki, yerləşdiyim şəhər Yöteburqda çox az sayda olsa da, bu keyfiyyətdə olan insanlardan vardı. Bu dəyərli insanlara görə Yöteburqda yerləşməyə qərar vermişdim.

Söz qonusu dostların içində rəhmətlik Arif bəyin ayrıca yeri vardı. Arif bəy, sözün həqiqi anlamında, bir öyrətmən idi. Onun öyrətmənliyi, sadəcə uzmanlıq sahələrində deyil, bəlkə daha önəmlisi, ondan aldığım həyat və mücadilə dərsləriydi. O, mənim üçün mücadilə ilə həyatın birləşdiyinin təəcəssümü idi.

Mücadilə, həyat tərzinə dönüşdüyünün reallığı idi Arif müəllim. Şübhəsiz, filologiyadan siyasi ideologiyaya qədər uzmanlıq sahələri geniş, danışq qabiliyyəti yüksək və analitik zəkası yuxarı olan Arif bəydən öyrənə biləcək çox şeylər vardı. Ancaq, Arif bəyin əsas üstünlüyü milli mücadiləsini gündəlik yaşayışında əks etdirə bilməsi idi.

Baxmayaraq ki, hər zaman bəzi fikir ayrılıqlarımız vardı, ancaq heç birisi bu cəhətdən ondan etkilənməyimə mane olmur-

du. Yuxarıda qeyd etdiyim qürbətın çətinliklərini aşmaq üçün ən önəmli amil, mücadilə ruhiyyəsidir. Yəni, daima milli-siyasi idealların üçün qürbətdə olduğunu göz önündə tutaraq, vətən borcunu ödəmək üçün gücünə güc qatmaq fikrində olmalısən.

Beləliklə, vətəni nəfəs kimi içinə doldurub, uzaqlığını hiss etmirsən. Arif bəy, mənim üçün bu baxımdan bir ruh qaynağı idi. Bu görüşdüyümüz neçə illər müddətində çox zaman xəstə olsa da, hər zaman daha ümidli daha enerjili yanından ayrıldım. Bəzi zamanlar həтта, xəstəliyinə rəğmənlə onun o qədər sorumluluq daşmasından öz içimdə utanmışdım. O, bir tərəfdən yaşamaq üçün xəstəliklərlə çətin mücadilədə idi, o biri tərəfdən də yaşama amalı milli mücadiləsi üçündü. Güneydə gedən milli hərəkət, Arif bəyin gündəliyinin ayrılmaz parçası idi. Azərbaycanı hər zaman bütöv görürdü və bunu hər kəlməsində yansıdırıdı. Azərbaycanın quzeyi üçün demokratiya, güneyi üçün dövlətçilik deyirdi. Amma əməldə diqqətinin çoxu Güney hərəkətinə yönəlmiş idi.

O, tarixi Quzey hərəkəti ilə indiki Güney hərəkəti arasında həqiqətən bir körpü idi. Siyasi həyatında çeşidli sınaqlardan keçən Arif bəy, illər boyu hərəkətçi, təşkilatçı, iqtidar, müxalifət və mühacirət həyatı yaşamışdı. Üstəgəl, bunların elmi teorilərini də araşdırmışdı. Ayrıca, özünə məxsus alçaqkönüllüyü ilə yaşadığı səhvləri də dilə gətirməkdən çəkinməzdi. Bu özəlliklərindən dolayı, bəzən fərqli fikirlərimiz olsa da, mənim üçün siyasi-təşkilatı məsələlərdə məsləhətləşdiyim ən dəyərli qaynaqlardan biri idi.

Arif Rəhimovlu özünü milliyyətçi kimi təqdim edirdi. Ömrünü millətinin səadəti yoluna qoymuş Arif bəy, sadəcə çox çalışması ilə fərqlənmirdi. O, bu siyasi görüşü daşıyanların bir çoxuna rəğmənlə gəlişməyə, dəyişilməyə də açıqdı. Yaşadığı təcru-

bələrdən, oxuduqlarından, mübahisələrdən olduqca öyrənməyə çalışır, düşüncəsində əks etdirirdi. İrticadan uzaq, baxışı gələcəyə doğru idi.

Öyrəndiyi yenilikləri həmişə öz millətinə çatdırmağa çalışırdı. Avropada yaşadığı həyatı olduqca dəyərləndirməyə cəhd edirdi. Məhz bu üzündən, İsveçə yerləşdiyi zaman ilk “Sosial demokratiya nədir?” kitabını azərbaycancaya çevirmişdi. Arif bəy, İsveçdə yaşayan azərbaycanlıları bir araya gətirib təşkilatlandırmaqda əsas rol oynayırdı. İsveçdə azərbaycanlıların təşkilatlanması uzun illər öncəyə qayıtsa da, son illərdə yenidən bərpa olub canlanmasında, Arif bəyin əsas rolu olmuşdu.

Azərbaycanlıların öz milli-siyasi və kultürel varlıqlarını yaşayıb, bağımsız diaspora kimi güclənmələri, daha önəmlisi, bu

dəyərlərin yeni nəsllə ötürülməsi üçün, gecə-gündüzünü qoyurdu. Arif bəyin, bu çox çətin işi başa-
ra bilməsində bir başqa önəmli amil də vardı; Bilginliyi, təcrübəsi, çalışqanlıqından əlavə, Arif bəy, olağanüstü ədəbli və xarakterli idi. Onun düşüncələrini bəyənməyənlər də, saygın olduğunu etiraf edirdilər.

**Yöteburq, Soldan: Arif Rəhimoğlu,
Rəis Rəsulzadə və Ramizə Fərəcova**

Fərqli düşüncəli insanları bir araya gətirib aktivləşdirməsində, Arif bəyin bu özəlliyi çox təsirli idi. Siyasətdən uzaq, aktivist olmayanlar belə onun xarakterinin fərqlində idilər. Bu isə, sadəcə Arif bəyi deyil, onun məram və ideallarını da sevdirdi.

Qürbətdə tanışlıqların ölümü çox sarsıdıcı olur. Heç bir şey, ölüm xəbəri kimi insana qürbətdə olduğunu xatırlatmır. Bu hissənin şiddəti, Arif bəyin vəfatında yüz qat idi. Çünki o, hər zaman bu hisslərə toxtaqlıq verənlərdən idi. O, vətən həsrətini, vətən üçün mücadiləyə yönləndirən liderdi. Böyük mücadilə insanı, eyni halda səmimi dost olan Arif müəllimin aramızdan köçməsi, mənim üçün qürbətdəki vətən hissənin bir parçasının qopması deməkdir. Milli mücadilə üçün, böyük itkidir. Uzun zaman yeri boş qalacaq, yoxluğu görünəcək və dəyəri daha çox bilinəcək Arif bəyin. Yolu gedərli olsun, idealları yaşasın, bayrağı ucalsın!

Elçin Abbashlı

BİZƏ DANIŞMAĞI ÖYRƏDƏN ZİYALI

Məktəbimizin əlaçı şagirdlərindən sayılırdım. Diribaş idim. Sınıf yoldaşlarım arasında istər dərslər oxumaqda, istər davranışda fərqlənirdim. 1986-cı ildə 8-ci sinfi bitirəndə valideynlərimin məsləhətilə Naxçıvan Politexnik Texnikumuna oxumağa getdim. Texnikumda bir il necə dəyərlər, sakit oxudum. Burada oxuyanların çoxunun bilik və mənimsəmə səviyyəsi aşağı idi. Onların içində mən seçilirdim.

Gənclikdən doğan bir enerji ilə dərslərdən kənar vaxtımı səmərəli keçirmək istəyirdim. Buna da şərait yox idi. O dövrdə yeniyetmə və gəncləri öz ətrafında birləşdirən təşkilat komsomol – yəni kommunist gənclər təşkilatı vardı. 14-15 yaşından hamını

ucdantutma bu təşkilata üzv yazırdılar. Mən də komsomolun üzvü idim. Təşkilatın böyük bazası, maaşlı işçiləri olmasına baxmayaraq gənclər arasında elə bir nüfuzu yox idi. Kommunist Partiyasının rəhbərlərinin tapşırıqlarını yerinə yetirir, oradan rəhbər vəzifəyə getmək üçün tramplin kimi istifadə edirdilər.

İstər texnikum, istərsə də Naxçıvan şəhərinin komsomol təşkilatı bir tədbir keçirmirdi ki, bizim ürəyimizdən olsun. Onların oktyabr, may bayramları, yeni il şənlikləri və toplantılar da çoxumuzun xoşuna gəlmirdi. Boş vaxtımda nə işlə məşğul olum, günümü necə səmərəli keçirim deyə çox düşünürdüm. Özüm kimi gəncləri ətrafıma toplayıb arzuladığımız işlə məşğul olmaq istəyirdim. Buna da texnikumun rəhbərliyi icazə vermirdi. Hətta bir ara istədik ki, komsomoldan ayrı bir təşkilat yaradaq. Bunun da mümkün olmayacağını gördükdə məcbur olduq fəaliyyətimizi komsomol təşkilatının tərkibində davam etdirək. Yəni komsomol təşkilatının adı altında öz istədiyimiz tədbirləri həyata keçirək. Buna da imkan vermirdilər. Tədbirlər öncədən ölçülüb biçilməli, rəhbər orqanlarla razılaşdırılmalı idi.

1988-ci ildə erməni separatçılarının Azərbaycana torpaq iddiaları başlayanda Naxçıvanda elə bil vulkan püskürdü. Dünənə-dək sakit şəhər qaynar qazana döndü. Hara gedirdin ermənilərin bəd əməllərindən danışdırlar. Əvvəlki illərdə Naxçıvandan Yerevana hər gün ona yaxın avtobus gedirdi. Adamlar necə deyərlər bazarlıqlarını Yerevanda edirdilər. 1987-ci ildən sonra Naxçıvandan Yerevana gedən adamlar gələndə narazılıq etməyə başladılar ki, erməni millətçiləri bizim adamları, incidir, təhqir edir. 1988-ci il Dağlıq Qarabağda baş verən hadisələrdən sonra ermənilərin əksəriyyətinin bizlərə münasibəti pisləşdi. Vəziyyət elə gətirdi ki, daha Yerevana avtobuslar işləmədi. Ermənistandan

keçib gəlməli olan yük maşınlarının sürücüləri şikayət etməyə başladılar ki, yolda onların maşınlarını daşlayır, özlərini döyürlər, hətta yol polisi işçiləri də onları saxlayıb haqsız yerə cərimələyir və təhqir edirlər.

Naxçıvanlıların şikayətlərinə baxan yox idi. Ermənistanda yaşayan müsəlmanlar da orada sıxışdırıldıqlarından, mal-mülklərinə zərər vurulduğundan qaçıb Naxçıvana gəlirdilər. Naxçıvanda etirazlarını hakimiyyət orqanlarına çatdırmaq üçün ərizə-şikayət yazmağın mənasız olduğunu görən xalq meydana axışdı. Mitinqlər başladı. Bu görünməmiş və heyvətəmiz bir hadisə idi.

Naxçıvanda keçirilən ilk mitinqlərdə Asif Kələntərli ilə tanış oldum. Ondan sonra hər gün dərindən çıxandan sonra Asif Kələntərlinin işlədiyi Pioner və Məktəblər Sarayına getməyə başladım. Arif müəllimlə də orada tanış oldum. Söhbətlər uzun çəkirdi. Bəzən oradan saat 20-21-də çıxırdım. Həmin saatlarda avtobus işləmədiyindən Pionerlər və Məktəblər Sarayından kəndə piyada dönməli olurdu. Arif müəllim o zaman dəmiryol vağzalının yanında yeni tikilən beşmərtəbədə yaşayırdı, çox vaxt söhbət edə-edə birlikdə gəlirdik. O, evlərinə dönəndə mən də yolumu davam edir, dəmir yolunu keçib kəndimizə gedirdim. Arif müəllimin evindən bizim evə 3-4 kilometrlik bir yol idi. Arif müəllimlə yolboyu etdiyimiz söhbətdə mən orta məktəbdə və texnikumda aldığım bilgidən çox bilgi alırdım.

İlk dəfə 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanın müstəqil dövləti olduğunu, Naxçıvanın bir ara Araz Türk Respublikasının tərkibində olduğunu ilk dəfə Arif müəllimdən eşitdim. Bir dəfə Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinə gedəndə orada Dostoyevskinin əl yazılarının surətini gördüm. Moskvanın azərbaycanlıların ərizə və şikayətlərini görməzdən gəlməsi, erməni millətçilərini müdafiə

etməsi içimdəki ruslara nifrət hissini daha da artırdı. Yoldaşlarımla belə qərara gəldik ki, muzeyə gedib Dostoyevskinin əsərlərinin surətini oradan oğurlayaq.

Fikrimi Arif müəllimə bildirdim. O, mənə Pionerlər Evinədən vağzala gedənədək Dostoyevskinin əsərlərinin surətinin niyə Cavidin ev muzeyində olduğunu başa saldı. O zamanlar çox çılğın idim, “ruslar elə, ruslar belə” deyib qışqırırdım. Texnikumda da belə idim. Təbliğat aparırdım. Arif müəllim mənə başa saldı ki, Rusiya imperiyası haqqında çığır-bağır salmaqla heç nəyə nail ola bilmərik. Əksinə, biz bunları bilə-bilə milli kimliyimiz haqqında, milliyyətçilik haqqında danışmalıyıq. Hər şeyi öz millətimizin müdafiəsinə bağlamalıyıq. Əgər milli mövqedən çıxış etsək o zaman biz ətrafımıza çox adam yığa bilərik. Nəinki rus imperializmi, şovinizmi açıq-aşkar danışsaq, adamlar bizdən qaçar.

1988-ci ildə Naxçıvan Tarix Diyarşünaslıq Muzeyinin zirzəmisində “Yurd” Birliyinin toplantıları keçirilməyə başladı. Mən fəal dinləyici olmaqla oraya yeni üzvlər də cəlb edirdim. Bu üzvlər çox vaxt yaşadılarım deyil, məndən böyüklər və ali təhsillilər də olurdu. Texnikumda bizə dərs deyən Cəhrili Qədir müəllim dissertant idi. Memarlıqdan hansı mövzudasa araşdırma aparırdı. Elmi rəhbəri də tanınmış memar və alim Cəfər Qiyasi idi. Qədir müəllim elmi rəhbərindən məsləhət almaq, material toplamaq üçün tez-tez Bakıya gedirdi. Geri qayıtdıqda isə gördüklərini, eşitdiklərini bizə danışdı.

Qədir müəllim növbəti dəfə Bakı səfərini danışanda mən də ona “Yurd” Birliyi haqqında bilgi verdim. Təklif etdim ki, birlikdə birliyin toplantılarına qatılmaq. O, razılaşdı. “Yurd” Birliyinin aparıcılarından olan Arif müəllimdən xahiş etdim ki, Qədir

müəllimə də məruzə etmək üçün bir mövzu versin. O, fikrimi al-qışladı və Qədir müəllimə memarlıq tariximizlə bağlı bir məruzə hazırlamasını tapşırırdı. Ona göstərilən bu etimaddan müəllimim sevincək olmuşdu. Toplantı iştirakçılarının məruzəçilərə çoxlu suallar verdiyini görən Qədir müəllim məruzə hazırlamaq üçün bir ay vaxt istədi. Arzuladığı vaxt gəlib məruzəsini oxuyanda iclasın sədri olan Arif müəllim onu bir neçə dəfə yönləndirdi. Sonra da çoxlu suallar verdilər. O, çox həyəcanlanmışdı. Toplantı bitəndən sonra səmimiyyətlə mənə dedi: “Arifi dilçilikdən dərs deyən bir institut müəllimi kimi tanıyırdım. İndi gördüm ki, memarlıq tarixini məndən heç də pis bilmir. Maşallah, tarixi, ədəbiyyatı, coğrafiyanı da bir çox alimlərimizdən yaxşı bilir”. Toplantı iştirakçılarının ümumi səviyyəsi də onun çox xoşuna gəlmişdi. Sonra bir neçə ziyalını da “Yurd” Birliyinə Qədir müəllim gətirdi.

1989-cu ilin əvvəllərində “Yurd” Birliyi ətrafında birləşən gənclərin bir qrupu siyasi dünyagörüşümüzü artırmaq üçün Naxçıvan Vilayət Komsomol Komitəsi nəzdində gənclərin müzakirə mərkəzini yaratdıq. Belə bir mərkəzin yaranmasında Vilayət Komsomol Komitəsinin birinci katibi Vəli Şahverdiyevin, onun işçiləri Əli Məhərrəmovun, Mənsur Məmmədov, İlqar Quliyevin əməyi böyük idi. Onlar ölkədə baş verən hadisələrin hansı məcraya yönəldiyini görürdülər. Lakin yuxarıların təzyiq və təqibindən çəkinərək Xalq Cəbhəsinə də qoşula bilmirdilər.

Komsomol Komitəsinin nəzdindəki müzakirə mərkəzinin əsas yönvericisi, mövzuları müəyyənləşdirən Xalq Cəbhəsinin liderlərindən olan Arif müəllim və onun məsləkdaşları idilər. Burada əsasən Naxçıvan Politeknik Texnikumunun, Musiqi Texnikumunun, NDPI-nun tələbələri, ayrı-ayrı təşkilatlarda çalışı-

şan milli ruhlu gənc mütəxəssislər yer almışdı. Onların çoxu sonralar rəhbər vəzifələrə irəli çəkildilər.

Toplantılara Naxçıvanda yaşayan ziyalıları da dəvət edirdik. Həmin ziyalılardan Arif müəllimin savadı, dünyagörüşü, rəvan danışığı gənclərin çox xoşuna gəlirdi. Yığıncaqların birində arxadan kimsə qulağıma: “İndi Arif müəllim Məhəmmədəmin bəyimiz haqqında danışacaq, amma sən sual vermə” - dedi. Arxaya baxanda gördüm bunu deyən Asəf Quliyevdir. Arif müəllim kürsüyə qalxdı və əlindəki “Odlar Yurdu” qəzetində Məhəmmədəmin Rəsulzadə haqqında yazılanı oxumağa başladı. Arif müəllim yazını oxuyanda mən çaşdım. Məhəmmədəmin Rəsulzadənin “Yurd” Birliyində bir milli lider, milliyyətçi, ilk Cümhuriyyətimizin qurucusu kimi təqdim edən Arif müəllim indi bizə onun bir sosialist olduğu haqqında yazılmış məqaləni oxuyurdu. Mən sonra anladım ki, Asəf müəllim ona görə mənə sual verməməyi tapşırırmış. Yığıncaq qurtardıqdan sonra Arif müəllim dedi ki, Məhəmmədəmin Rəsulzadə haqqında Azərbaycan mətbuatına məqalənin nəşrinə sensor icazə vermədiyindən müəllif onu tanıtmmaq üçün belə bir yol seçib.

Arif müəllim bizə harada, necə danışmağı, fakta necə yanaşmağı öyrətdi.

Ələsgər Siyablı

MÜBARİZƏDƏ KEÇƏN HƏYAT

*Hansı idrak məşəli, görün getdi sönərək!
Döyünməkdən dayandı görün necə bir ürək.
Ağla, ey doğma vətən! Vida et övladına
Səmələrin altında dayandığın zamandan*

*Belə oğul az doğdun əzəli yaranandan
Könül gözəlliyinin bütün xəzinələri
Yığışmışdı köksünə onun əzəldən bəri
Sən ey Ana Təbiət! Bu cürə insanları
Əgər göndərməsəydin yer üzünə arabir
Susqun, ölgün qalardı bu həyatın vadisi.*

Həyat yolunda uzun illər ərzində çiyin-çiyinə birgə addımladığın dost, silahdaş və əqidə yoldaşı haqqında keçmiş zamanda söz demək olduqca ağırdır. Arif Rəhimoğlunun vəfatı onun dostları, silahdaşları və bütövlükdə milli-demokratik düşərgə üçün ağır itki oldu. O, öz mənalı həyatını Azərbaycan türklərinin azadlıq mübarizəsinə həsr etmişdi. Hər zaman milli hərəkətin və demokratiya uğrunda mübarizənin ön cərgələrində duran Arif bəy öz nurlu şəxsiyyəti, ardıcıl, qətiyyətli, dönməz mücadilə ruhu ilə örnək bir insan idi. Təhlükələrlə dolu mübariz bir həyat yaşayan Arif bəyin ömür yolu gənclərimiz üçün örnək təşkil edə biləcək bir yaşamdır.

Uzun illər ərzində apardığı davamlı siyasi mübarizə, emosional gərginlik, stresslər, məruz qaldığı təhqirlər, hədələr, xalqının taleyi üçün keçirdiyi narahatlıq 90-cı illərin ortalarından etibarən Arif bəyin səhhətində problemlərin yaranması ilə nəticələndi və düşər olduğu ürək xəstəliyi getdikcə şiddətlənərək aqressiv xarakter aldı. Elçibəyin vəfatı onun minlərlə azadlıq sevən mübariz davamçıları kimi Arif bəy üçün də mənəvi sarsıntı və ağır zərbə idi. Aldığı müalicənin də bir köməyi olmurdu, Bütöv Azərbaycan Birliyi Mərkəzi Şurasının sədri kimi rəhbərlik etdiyi toplantıları bəzən yarımçıq qoyub, beş-on dəqiqə dincəlməyə məcbur olur, bir az güc topladıqdan sonra yenidən davam edirdi.

Türkiyəyə gedib müəyyən müalicə alsa da bu onun səhhətində köklü müsbət dəyişikliyə səbəb olmadı. Nəhayət ailəsinin və dostlarının təkidi ilə 2003-cü ildə vətəni tərk edərək İsveçə mühacirət etməyə məcbur oldu. İsveçdə uzun illər müalicəsi davam etdi və sonda ürəyinin tamamilə dəyişdirilməsinə qərar verildi. Ürəyinin dəyişdirilməsi əməliyyatı uğurla başa çatdı və Arif bəy qısa tibbi reabilitasiya müddətindən sonra tam gücü ilə olmasa da normal həyata dönərək siyasi və elmi fəaliyyətini davam etdirdi.

Təxminən son bir ildə Arif bəyin səhhətində yenidən ciddi problemlər yarandı və tez-tez xəstəxanaya yatmağa məcbur oldu. Fiziki və mənəvi cəhətdən güclü və dözümlü xarakterə malik Arif Rəhimoğlu ağrılardan tez-tez şikayət edirdi. Lakin bu şikayətlər ağrılardan çəkdiyi fiziki acı və əzablara görə deyil, elmi yaradıcılığına, sosial-siyasi fəaliyyətinə onların törətdiyi maneəyə görə idi.

Düçar olduğu ağır xəstəliklə uzun sürən mübarizə şəraitində belə Arif bəy öz siyasi, təşkilati və elmi fəaliyyətini davam etdirməyə malik olduğu sarsılmaz iradəsi ilə nail ola bilirdi. Arif bəydən başqası bu ağır xəstəlik qarşısında öz səhhətinin qayğısına qalar, siyasi və elmi fəaliyyətdən kənarlaşar, bu fəaliyyətlərin səbəb olduğu psixoloji gərginliklərdən, stresslərdən və emosiyalardan uzaq olardı. Lakin xarakterindəki mübarizlik, dönməzlik ruhu, onu, ölkəmizdəki sosial-iqtisadi problemlərin həlliylə, azadlıq və demokratiya məsələləriylə məşğul olmağa, xalqın məruz qaldığı acınacaqlı həyat şəraitindən xilas olmağın çarəsini, yollarını axtarmağa vadar edirdi.

Arif Rəhimoğlu 1980-1990-cı illərdə Elçibəyin rəhbərliyi altında yetişmiş milli-demokratik ruhlu siyasi elitanın ən parlaq

nümayəndələrindən, onun yüksək dəyər verdiyi və güvəndiyi ən sadıq silahdaşlarından, davamçılarından və şagirdlərindən biri idi.

İlk gənclik illərindən mübarizəyə qoşulan Arif Rəhimoğlu 70-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinin tələbəsi olduğu vaxtlarda yataqxanada bir yerdə qaldığı əslən Gədəbəydən olan Zirəddin bəylə birlikdə Əbülfəz Elçibəyin rəhbərlik etdiyi gizli tələbə qrupunun üzvü olmuşdur. Təhsilini başa vurub Naxçıvana getdikdən sonra oradakı milliyyətçi-türkçü tələbə gənclərin rəhbəri olan Asif Kələntərli ilə tanış olmuş və onunla birlikdə yeni gizli təşkilatlar şəbəkəsinin yaranmasında fəal iştirak etmiş, tezliklə buradakı milliyyətçi-türkçü gənclər hərəkatının liderlərindən birinə çevrilmişdir. Güney Azərbaycanımızda şovinist İran hakimiyyətinin yürütdüyü farsizm siyasəti, milli kimliyimizin inkarı, bölünmüş, parçalanmış vətənin dərdlərinin müzakirəsi, milli adət-ənənələrin təbliği, sovet quruluşunun yaratmış olduğu milli zülmə, assimilyasiya siyasətinə qarşı müqavimət bu təşkilatlarda birləşmiş gənc ziyalıların müzakirə etdikləri əsas mövzular və fəaliyyətlərinin başlıca istiqamətini təşkil edirdi. Bu təşkilatlardakı fəaliyyəti Arif Rəhimoğlu üçün gələcəkdə baş verəcək milli-azadlıq hərəkatında iştirakı üçün hazırlıq mərhələsini, bir növ mübarizə məktəbini təşkil edirdi. Arif bəy bu fəaliyyətlərlə özünü gələcəkdə ölkəmizdə baş verəcək təlatümlərə, gərgin milli mübarizəyə hazırlayırdı.

Naxçıvan XX əsrin əvvəllərindən etibarən türkçülüyn əsas ideoloji mərkəzlərindən biri olmuş, türkçü düşüncənin daşıyıcıları olan naxçıvanlı ziyalılar bu ideologiyanın inkişafında və onun bütün Azərbaycan ərazisində yayılmasında önəmli rol oy-

namışlar. 20-30-cu illərdə milli ruhlu ziyalılar bolşevik rejiminin ağır repressiyalarına məruz qalsa da, Azərbaycanda milli hərəkatın 1980-1990-cı illərdəki yüksəlişi dövründə Naxçıvan yenidən Bakı ilə birlikdə türkçülük ideologiyasının əsas mərkəzinə çevrildi. Türkçülük milli məfkurəsinin nəzəri əsaslarının yeni şərtlərə uyğun şəkildə işlənilib hazırlanmasında və təbliğində, xalqımızda türk milli kimlik şüurunun formalaşmasında Arif Rəhimovün da önəmli rolu olmuşdur. Arif bəy ömrünün ən son gününədək türkçülük ideyalarını, Rəsulzadə-Elçibəy məfkurəsini müxtəlif siyasi-təbliğat platformalarında, sosial şəbəkələrdə sayısız-hesabsız məruzə və söhbətlərilə yorulmadan təbliğ edir, siyasi maarifçilik fəaliyyətini durmadan davam etdirirdi.

Xarakter və mənəvi keyfiyyət baxımından müəllimlik-öyrətmənlik ruhuna və düşüncələrini digər insanlara təlqin etmək fitri qabiliyyətinə malik olan Arif Rəhimovün 1980-ci ildə Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda müəllim kimi işə başlaması və 1997-2002-ci illərdə “Naxçıvan” Özəl Universitetində elmi-pedaqoji fəaliyyətini davam etdirməsi ona gəncləri milli-mənəvi ruhda tərbiyə etmək, onları vətənin layiqli övladları kimi yetişdirib təhsil vermək baxımından geniş imkanlar yaratmış oldu. Arif bəyin uzun illər ərzində təhsil verib yetişdirdiyi milli düşüncəyə sahib çoxsaylı tələbələr bu gün elmin, təhsilin və ictimai fəaliyyətin müxtəlif sahələrində onun yolunu davam etdirməkdədirlər.

Siyasi və elmi fəaliyyəti paralel şəkildə davam etdirmək çox çətin iş olsa da Arif Rəhimov hər iki sahədə işini uğurla davam etdirməyi bacaran istedad sahibi idi. Təşkilatlanmanın nəzəri əsaslarını dərinlən mənimsəmiş ideoloq olmaqla yanaşı nəzəriyyəni əməli işdə də tətbiq etməyi gözəl bacarır, bir çox təşki-

latda, elmi-nəzəri platformalarda eyni fəallıq və yaradıcı güclə iştirak edirdi.

Arif bəy 1990-cı illərin axırlarında bir müddət Türkiyədə yaşayaraq orada siyasi sosiologiyanın nəzəri əsaslarını bu sahənin uzmanlarından dərs alaraq öyrənmişdi. O, siyasi sosiologiya sahəsində Azərbaycanda ən mötəbər uzmanlardan biri hesab olunurdu. Onun siyasi münaqişələr və dünya siyasi prosesi, dövlətin cəmiyyətdəki mahiyyəti və rolu, siyasi hərəkətlərin, təşkilatların və partiyaların mahiyyəti və təşkili, siyasi düşüncə tarixinin müxtəlif aspektlərinin araşdırılmasına həsr olunmuş bir çox kitabları və məqalələri dərc olunmuşdur.

Dərin elmi təfəkkürə, analitik təhlil qabiliyyətinə malik Arif Rəhimoğlunun Elçibəyin əsərlərinə yazdığı ön sözlər öz özlüyündə Elçibəyşünaslıq elminin dəyərli əsərləridir.

Dərin elmi təfəkkürə, analitik təhlil qabiliyyətinə malik olan Arif Rəhimoğlunun humanitar elmlərin müxtəlif sahələrini, dilçilik, ədəbiyyat, etimologiya və tarix mövzularını əhatə edən elmi əsərlərinin təhlili, onların elmi dəyəri özəl bir araşdırma mövzusuudur.

Liderlik bir insanın öz fikirlərini onu əhatə edən insanlara təlqin etmək, onlara rəhbərlik edərək təsiri altına salmaq və öz arxasınca apara bilmək qabiliyyətinə malik olmaqdır.

Arif Rəhimoğlunun təşkilatçılıq, liderlik keyfiyyətləri, idarəçilik qabiliyyəti özünü bir neçə mərhələdə bariz şəkildə göstərmişdir. Hələ sovet dövründə Naxçıvanda yaradılmış gizli təşkilatlardakı fəaliyyəti dövründə onun liderlik keyfiyyəti, təşkilatçılıq bacarığı özünü büruzə vermişdir. Naxçıvanda Xalq Cəbhəsinin təşəbbüs qruplarının yaranmasında, onun inkişaf edərək muxtar respublikanı əhatə edən vahid siyasi birlik və xalq hərə-

katının təşkilati forması kimi təşəkkül tapmasında Arif Rəhimoglundun da böyük əməyi olmuşdur.

Arif bəyin şəxsi keyfiyyət baxımından nikbinliyi, sadəqəlbliyi, ən böhranlı durumlarda belə emosiyalardan uzaq soyuq-qanlı davranışı, silahdaşlarına münasibətdə qayğıkeşliyi, tərəf müqabilinin fərqli fikirlərinə qarşı göstərdiyi tolerantlıq onu bir çox silahdaşlarından fərqləndirən keyfiyyətlərdir.

1989-cu ilin axırında Elçibəyin göstərişi ilə başlanmış Sərhəd hərəkətinin əsas təşkilatçılarından biri Arif Rəhimoglu idi. Hərəkətin əsas məqsədi sovet dönməndə Quzey və Güney Azərbaycan arasında çəkilməklə vətənimizi ikiye bölən tikanlı sərhəd məftillərini məhv etmək, xalqımızın 70 il ərzində qadag'an olunmuş əlaqə, münasibət və gediş-gəlişini yenidən bərpa etmək idi. Sərhəd hərəkət zamanı təkcə Güney və Quzey Azərbaycan arasında deyil, Türkiyə ilə aramızdakı Naxçıvanın 11 km-lik məsafədə Dilucu sərhəd məftillərini məhv etmək və iki qardaş ölkə arasında əlaqələri yenidən bərpa etmək də nəzərdə tutulmuşdu. Bu 11 km-lik sərhəd ərazisi Böyük Atatürk tərəfindən İrandan alınmış olub Türk dünyasını birləşdirən Turan yolu hesab olunurdu. Hərəkətin ilk günlərindən Türkiyəyə gediş-gəlişi bərpa etmək məqsədilə Dilucunda Araz çayı üzərində müvəqqəti körpü kimi istifadə olunmaq üçün bir boru uzadılmışdı. İkinci boru qoyulan zaman onun üzərinə çıxıb istiqamətlənməsinə yardım etdiyi zaman Arif bəyin ayağı sürüşərək o soyuq havada Araz çayına yıxılmış və boğulmaq təhlükəsi yaşayaraq çox çətinliklə sahilə çıxa bilmişdi.

Heydər Əliyev Naxçıvanda Ali Məclisə sədr seçilib orada öz mövqeyini möhkəmləndirdikdən sonra Naxçıvan cəbhəçilərinə qarşı total hücumlara start verdi. Cəbhənin rəhbərlərindən bir

çoxları, o cümlədən Arif Rəhimoğlu, İbrahim İbrahimli, Becan Fərzəliyev, Səfər Alışarlı, Əli Şamil, Hicran Kərimli və başqaları tədricən Muxtar Respublikanı tərk edib fəaliyyətlərini Bakıda davam etdirməyə məcbur oldular. Əbülfəz Elçibəyin qiyam nəticəsində Bakını tərk edib Kələkiyə getməsi və bu qiyama hərtərəfli dəstək verən Heydər Əliyevin hakimiyyəti zəbt etməsindən sonra Naxçıvan cəbhəçilərinə qarşı repressiyalar daha da gücləndi. Naxçıvandakı yerli hakimiyyət Heydər Əliyevin Bakıya getməsindən sonra yaranan boşluqdan və Elçibəyin Kələkidə olmasından istifadə edərək cəbhəçilərin Muxtar Respublikada hakimiyyəti ələ keçirəcəklərindən ehtiyat edirdilər. Bunun qarşısını almaq üçün Heydər Əliyevin göstərişi ilə yerli hüquq-mühafizə orqanları Bakıdan göndərilən qüvvələrin köməyi ilə ilk növbədə Şahmərdan Cəfərovun rəhbərlik etdiyi Şərrur Könüllü Müdafiə Batalyonuna qarşı hərbi əməliyyat keçirərək bir nəfər gənc döyüşçünü qətlə yetirmiş, bir çoxunu isə həbs edərək cəbhəçilərin nüfuzlu nümayəndələrinə qarşı repressiyaları gücləndirmişdilər. Bir müddət sonra isə Şahmərdanın özünə sui-qəsd təşkil edib ağır yaralayaaraq həbsxanaya salmış və aldığı bu ağır yaradan o həbsxanada vəfat etmişdi.

Elçibəy Kələkidə olarkən Arif Rəhimoğlunun Naxçıvana getməsi ilə əlaqədar şəhərdə ona qarşı ağır təhqir və hədələr olurdu. Çünki yerli hakimiyyət Naxçıvandakı insanlar, xüsusən də gənclər içərisində böyük nüfuza malik olan Arif bəyin gəlişini özləri üçün təhlükə hesab edirdilər.

1990-cı ilin noyabrın əvvəllərində İstanbulda Nihad Çətinqayanın təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə keçirilən Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Dərnəyinin Birinci Millətlərarası Azərbaycan Türk Dərnəkləri Qurultayına AXC nümayəndə he-

yəti də dəvət olunmuşdu. Nümayəndə heyətində olan Arif Rəhimov konfransın Atatürk Kültür mərkəzində keçirilən toplantısında dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi, əməkdaşlığının təşkil olunması, xarici ölkələrdəki Azərbaycan diasporası arasında əlaqələrin yaradılması məsələlərinə, bütövləşmə ideyasının təbliğinə həsr olunmuş parlaq bir məruzə etdi. Onun konfransda göstərdiyi fəallıq, dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş həmyerlilərimizlə apardığı müzakirələr, yaratdığı əlaqələr nəzərdən qaçmadı və Arif Rəhimov Dünya azərbaycanlıları Koordinasiya Şurasına üzv seçildi. Arif bəy həqiqətən də dünya azərbaycanlıları ilə əlaqələrin, xüsusən də Güney Azərbaycanla, orada fəaliyyət göstərən milli təşkilat və qruplarla, ayrı-ayrı milli fəallarla sıx münasibətlərin yaranmasında, onların himayə edilməsi işində başlıca koordinator rolunu oynayır. Güney Azərbaycanı öyrənmək, təbliğ etmək onun fəaliyyətinin və mübarizəsinin başlıca istiqamətini təşkil edirdi. Arif bəyin evi güneyli qardaşlarımızın güvəndiyi və sığınacağı məkana çevrilmişdi.

Əbülfəz Elçibəy Arif Rəhimovun istər Güney Azərbaycanla və istərsə də dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən Azərbaycan təşkilat və cəmiyyətləri ilə sıx əlaqəsini nəzərə alaraq onu BAB nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi Teymur Eminbəyli ilə birlikdə 1998-ci ildə Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin ABŞ-ın Vaşinqton şəhərində keçirilən ikinci qurultayına göndərdi. Konqresin 1997-ci ildə keçirilən I qurultayında iranlılar bu qurumda üstünlüyü ələ alaraq rəhbərliyi ələ keçirmiş və İran bayrağı qaldırmışdılar. Təşkilatçılıq istedadına və natiqliq qabiliyyətinə malik Arif bəy II qurultayda iştirak edən milli ruhlu həmvətənlərimizi öz ətrafında toplaya bilmiş, iranlılar

üzərində qələbə çalıb onları rəhbərlikdən uzaqlaşdırmağa və qurtayda Azərbaycan bayrağını qaldırmağa nail oldu.

Arif bəy Elçibəyin sadıq silahdaşı və davamçısı kimi Bəyin yaratmış olduğu təşkilatların onun yoxluğu dönməndə belə böhran keçirdiyi zamanlarda öz müəllimini və rəhbərini uğurla əvəz etməyi bacaran istedadlı təşkilatçı idi. 1993-cü ilin iyununda prezident Elçibəy baş verən qiyam nəticəsində vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq üçün Bakını tərk edib Kələkiyə getdiyi zaman təkcə hakimiyyətin özü üçün deyil, hakimiyyət partiyası olan Xalq cəbhəsində də böhranlı vəziyyət yaranmışdı. Elçibəy hakimiyyəti ilə yanaşı Xalq Cəbhəsi də təqib, tənqid və hücumlara məruz qalmışdı. Xalq Cəbhəsi təşkilat olaraq təkcə ölkəni uçuruma doğru sürükləyən düşmən qüvvələrin hücumlarının deyil, bir çox silahdaşlarımızın da haqsız tənqidlərinin hədəfinə çevrilmişdi. Həmin böhranlı dövrdə Xalq Cəbhəsi sədrinin müavini Arif Rəhimoğlu təşkilata rəhbərlik etmək məsuliyyətini öz üzərinə götürdü, təşkilatı hücumlardan qorudu və onun parçalanmasının qarşısını aldı.

Qiyamçıların Xalq Cəbhəsinin rayon təşkilatlarının bir çox rəhbərini və fəallarını həbs edərək Gəncəyə aparmaları nəticəsində təşkilata vurulan zərbə və Elçibəyin yoxluğunun yaratdığı avtoritet boşluğu ilə cəbhəçilərin mütəşəkkilliyini və iradəsini sarsıtmağın mümkün olmadığını görən Heydər Əliyev Arif Rəhimoğlunun, Tağı Xalisbəylinin və bir çox aktiv cəbhəçinin həbs olunması haqqında göstəriş verdi. Həbsxanada Arif bəy və digər cəbhəçilər işgəncələrə məruz qoyuldular. Tağı Xalisbəylinin və Arif Rəhimoğlunun orada saqqalının və bığının qırıxılaraq təhqir edilməsi o mübariz insanın mənəvi-psixoloji travma almasına səbəb olmuşdu. Tağı bəyin psixoloji sarsıntı nəticəsində özünə

qəsd edə biləcəyindən ehtiyat edən həbsxana rəisi onu sakitləşdirmək üçün Arif Rəhimoğlunu onun kamerasına salmışdı. Arif bəy cahil və nadan insanların bu ikrah doğuran əməli nəticəsində psixoloji travma alan Tağı Xalisbəyliyi çox çətinliklə sakitləşdirə bilmişdi. Lakin Tağı bəy həbsdən azad edildikdən sonra bu psixoloji sarsıntı onun səhhətində ciddi problemlərə səbəb olmuş və ağır xəstəliyə düşər olaraq vəfat etmişdir.

Bütöv Azərbaycan Birliyi, Xalq Cəbhəsindən sonra Əbülfəz Elçibəyin təşkilatçılıq dühasının məhsulu olaraq yaranmış ikinci bir əzəmətli təşkilat idi. Əgər Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin ictimai-siyasi təşkilat olaraq qarşıya qoyduğu məqsəd Azərbaycanın müstəqilliyinə nail olmaq idisə, Bütöv Azərbaycan Birliyinin kutsal görəvi parçalanmış vətən-Azərbaycanın bütövləşməsi üçün zəmin hazırlamaq, Güney Azərbaycanın azadlığına nail olmaq və Azərbaycanın vahid dövlət tərkibində birləşməsinə nail olmaqdı. Bəy BAB-ı bu məqsədlə yaratmışdı. BAB-ın yaranması və sonrakı fəaliyyətində Arif Rəhimoğlunun da önəmli rolu vardı. Öz-özlüyündə mükəmməl bir siyasi sənəd və milli fəaliyyət proqramı olan Bütöv Azərbaycan Birliyinin məramnaməsi Elçibəy və Arif Rəhimoğlu təfəkkürünün birgə məhsulu idi.

Elçibəyin istər sağlığında, istərsə də vəfatından sonra onun irəli sürdüyü milli birlik, bütövləşmə, millətləşmə və dövlətləşmə ideyalarının cilalanmasında, onların sistemə salınıb vahid ideoloji konsepsiya kimi təqdim olunmasında bir ideoloq kimi Arif Rəhimoğlunun oynadığı önəmli rol inkaredilməzdir.

Əbülfəz Elçibəyin vəfatından sonra Bütöv Azərbaycan Birliyinin təşkilat rəhbəri kimi müqəddəs görəvi davam etdirmək məsuliyyəti Mərkəzi Şuranın sədri kimi Arif Rəhimoğlunun öhdəsinə düşdü.

Elçibəyin vəfatından sonra Azərbaycan Xalq Cəbhəsi öz bütövlüyünü qoruyub saxlamağa nail ola bilməsə də, Arif bəyin təşkilatçılıq bacarığı sayəsində Bütöv Azərbaycan Birliyi onu parçalamağa doğru yönəlmiş bəzi uğursuz cəhdlərə rəğmən öz fəaliyyətini uğurla davam etdirdi. Arif bəyin BAB-a rəhbərliyi onun 2003-cü ildə İsveçə mühacirət etməyə məcbur olduğu vaxta qədər davam etdi. Lakin Arif bəyin yoxluğunda onu əvəz edən təşkilat rəhbərliyi bu işin öhdəsindən layiqincə gələ bilmədi və Elçibəyin gələcək nəsillər üçün ərmağan qoyub getdiyi bir təşkilat olan BAB bu günədək öz fəaliyyətini qurucusuna layiq olacaq şəkildə bərpa edə bilməmişdir.

Arif bəy İsveçdə də öz təşkilatçılıq fəaliyyətini davam etdirərək burada “Azərbaycan evi” başda olmaqla mühacirətdə yaşayan həmvətənlərimizi bir araya gətirərək birləşdirən bir çox mədəniyyət cəmiyyətlərinin yaranmasına rəhbərlik etdi. O, qürbət ölkədə həmvətənlərimizin milli məfkurə ətrafında birləşməsi, mədəniyyətimizin təbliği, gənc nəslin assimilyasiyaya uğramasının qarşısını almaq üçün onların milli ruhda tərbiyəsinin qayğısına qaldı.

Rəsulzadə-Elçibəy yolunun yolçuları tərəfindən 2020-ci ilin əvvəllərində yaradılan Milli Hərəkətçilər Birliyinin əsas təşkilatçılarından biri və onun mənəvi rəhbəri Arif Rəhimoğlu idi. Siyasi maarifçilik hərəkatı kimi yaradılan və öz tərkibində xalqın azadlığı uğrunda mübarizə gedişində təcrübə qazanmış Elçibəyçi milli hərəkətçilərlə bərabər vətənpərvər ziyalıları, gəncləri və dünyanın bir çox ölkələrində yaşayan vətənpərvər insanları öz tərkibində birləşdirən MHB-nin məqsədi Rəsulzadə-Elçibəy milli məfkurəsini, tariximizi, milli dəyərlərimizi öyrənib təbliğ etmək, hər iki öndərin irsini araşdırmaq və təbliğ etmək, milli

ideologiyayı xalqın şüuruna aşılamaqla milli düşüncəni formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Arif Rəhimoğlunun vaxtsız vəfatı onun elmi yaradıcılıq planlarını, təşkilatçılıq yönündəki yorulmaz fəaliyyətini yarımçıq qoydu. Əziz silahdaşımızın xatirəsi qəlbimizdə əbədi yaşayacaq, o, hər zaman milli ruhlu vətənpərvər insanlarımız tərəfindən sevgi və sayğı ilə xatırlanacaq.

Mehammed Yenisey

ELÇİBEY'DEN YADİGÂR KALAN İNSAN

Bazen koca bir orman yanıyır içində, ama bir tek sen yanıyorsun. Zamansız esen rüzgar koparıp attı dalından. Hem de bizlerin ona ihtiyacı olduğu zamanda. Toprak aldığında geri vermez! Bazı ölümler insanda deprem şoku yaratır; kolay kolay ona alışamazsın. Bir insan tabuta girdikten sonra onu sevmeye ne var ki! Önemli olan, bir insanı hayatta iken anlamak ve ona değer vermektir! Elçibey'den kalan yadigar insanlar var ki; onlardan birisi de Arif Rahimoğlu'ydu. O, benim değişik zamanlarda aradığım, görüştüğüm, fikir edindiğim önemli adreslerimden ve sırdaşlarımdandı. Arif Rahimoğlu, gerçekten de çok sevilen bir şahsiyetydi. Arif bey bir düşünce adamıydı. Dedi-koduyu sevmey ve polemiklere de girmezdi. Arif bey, Azərbaycan Milli Özgürlük Hareketi'nin çok saygıdeğer simalarından ve öncülerinden biriydi. Milli ideoloji oluşum prosesindeki olağanüstü çabaları dikkate şayandır. Aynı zamanda o Birleşik Azərbaycan sevdalısı, büyük bir ideolog ve dilcilik sahasında müthiş bir bilgiye malik ve bu konuda uzman niteliğinde olan görkemli bir şahsiyet idi. Bunun yanı sıra Arif bey; bir o derecede sade, baş-

kalarını incitmeyen, kendi reklamını yapmayı tercih etmeyen, makam mevki peşinde koşmayan, içinde az da olsa bile kıskançlık taşımayan bir insandı. Ayrıca insanları her daim teşvik eden ve onlara toplumsal ve siyasi olaylara karşı stratejik ve sistemli bakışı öğreten, ender ve eşi bulunmayan bilge insanlardan birisiydi. Arif beyle ben ilk defa, 1988 yılında İstanbul’da yapılan bir Türk dili kongresinde tanıştım. Bu, beni onunla uzun sürecek bir yoldaşlığa götürdü. Bakü’de birkaç defa evinde oldum. Büyük önder ve yol göstericimiz E.Elçibeyin cenaze töreninde onunla birlikte yürüdük. O, gerçek anlamda M.E. Resulzade ve Elçibey sevdalısı ve o yolun sadık bir yorulmaz davamcısı ve askeri idi. Sonralar üzerinden birkaç yıl geçince, bir haber geldi ki, Arif bey sağlığına kavuşması için kalbinden ameliyat olması gerekiyor. Ama ne var ki, Arif bey toplamda üç defa kalp enfarktüsü geçirerek kalbini bayağı yıpratmıştır. Dolayısıyla doktorlar risk alamıyorlardır. Nihayet İstanbul Memorial Şişli Hastanesinde, Kars ilinden olan ünlü Kalp Cerrahi, Prof.Dr. Bingür Sönmez Hoca tarafından Eylül 2002-de Bay-Pas ameliyatına yatırıldı. Hiç unutmam; hocaya operasyona girmeden önce eğilip aynen bu ifadede bulunmuştum: “Sayın hocam, Arif bey bizler için çok çok değerlidir! O, aynı zamanda Azerbaycan’ımızın da çok büyük bir değeridir!” Hocam o anda bana söz verdi. Ameliyat çok başarılı geçmişti. Arif bey bir hafta hastanede kaldıktan sonra taburcu oldu. Hastaneden ayrıldığımızda hoca beni kenara çekip söyledi ki “Arif bey kalbin çok yıpratmıştır”. Ben sadece olarak onun ömrün bu ameliyatla birazcık uzattım. İnanınır mısınız; hoca onu heyecandan ve siyasi proseslerden bir süreliğine uzak kalması uyarısında bulunmuştur. Buna rağmen, hastaneden çıkar çıkmaz hemen ertesi akşam Taksim Park’ında, kaç gün

üst-üste bir kısım Güneylilərle görüşmə düzenledi və bazı konularda gençləri bilgiləndirmədə bulunuyordu. İşte Arif Bey böyle bir insan!

Evet... Hayatta, hiçbir ayrılık ölüm kadar somut və yıkıcı olamaz! Bir türlü unutamıyorsun, kabullenemiyorsun, sanki bir tarafın yok olup gitmiş gibidir! İnanıyorum ki, onun tuttuğu və açtığı yol, elbette ki davam edecek, ama onun yeri kolay kolay doldurulamayacaktır! Ben inanıyorum ki; güzel halkımız bu özverili və son derece fedakar askerini, bu güzel insanımızın düşüncələrini beynində, kalbinde və bilincində sonsuza dek yaşatacaktır! Ve diyorum ki; ey vatan aşığı, ey Azərbaycan sevdalısı və ey güzel Türk oğlu; sen ölmedin! Ölen sadece cismindir. O ölümsüz ruhun, Savalan Dağı'nda, Babek Kalesi'nde, Tebriz'de Erk Kalesi'nde, Nahcivan'da, Bakü'de, Azərbaycan'ımızın her yerində və yarının kurtuluş günlerinde, özgürlük fədailəriylə birlikte olacaq və onlarla birlikte coşacaktır senin o güzel və ulu tinin! Bir daha seni, şükran və minnetle anıyoruz. Seni hiçbir zaman unutmayacağıız! Yıldızlar yarın olsun! Hoşça kal güzel İnsan!

İshaq Dəvəli Ozanoğlu

ELÇİBƏYLƏ İLK TANIŞLIĞIMIN SƏBƏBKARI

Yüzlərlə, bəlkə də, minlərlə insanın könlündə, fikir və düşüncələrində özünə yer edən Arif bəyi uşaqılıq illərimdən tanıyıram. Yaşd idik. Qohum olduğumuzdan Vayxıra gələndə, demək olar ki, günlərimiz bir yerdə keçirdi. İkimiz də humanitar elmlərə meyilli idik. Ona görə də vətən, millət haqqında oxuduqlarımız, demək olar ki, eyni idi. Mən aktyor olmaq, tamaşalar hazır-

lamaq, kinolarda çəkilmək istəyirdim. O, filologiya fakültəsinə daxil olduğundan kəndə gələndə yaşlı adamlarla görüşməyə, onlarla söhbət etməyə can atırdı. Onlardan dialekt, folklor materialları toplayırdı.

Onunla bağlı xatirələrim çox olsa da hələlik birini qələmə alıram.

1985-ci ilin yayı idi. Arif bəy müdafiəsini başa vurmuşdu. Yaxın qohum-qardaşdan təkcə mən Bakıda yaşayırdım. İncəsənət İnstitutunun dördüncü kursunda oxuyurdum və Əntiqə Qafar qızıyla evlənmişdik. Müəllimimiz, teatrşünas Cabir Səfərovun Qız Qalasının yanındakı evində kirayədə qalırdıq.

Müdafiədən sonra qonaqlıq vermək az qala qanun şəklini almışdı. Arif bəy də Bakıdakı alim həmkarlarına, tələbə yoldaşlarına qonaqlıq vermək istəyirdi. Restoranda qonaqlıq verməyə də pulu çatmazdı. Ölçdük-biçdik ki, qonaqlığı kirayədə qaldığımız evdə təşkil etsə, daha yaxşı olar. Həm ucuz başa gələr, həm də qonaqlara Naxçıvan mətbəxini tanıdırıq. Bibi qızımız, hamının sevimlisi, Arif bəyin bacısı Qaratel xanım yeməkləri hazırlamaq işini öz üzərinə götürdü.

Meyvə, tərəvəz, mineral su, balıq, təndir lavaşı, şor-pendir, ət, hamısı Naxçıvandan alındı. Arif bəy, mən, Əntiqə, Bəyim, Qaratel Bakı - Nəraşen qatarıyla yola düşdük. Bütün gecəni yol gəlib şəhər Bakıya çatdıq. Arif bəy tələbə yoldaşları ilə görüşməyə getdi. Tələbə yoldaşlarının bəziləri elmi dərəcə almış, ya da müdafiəyə hazırlaşan gənc alimlər idilər. Arif bəyin hesabına Kamran bəy, Muxtar bəy, Məmmədəli bəy kimi çox dəyərli filoloqlarla tanış olmuşdum və onlarla dostluq edirdim.

Qadınlar süfrə hazırlığına başlamışdılar. Mən də mağazadan içkilər alıb gətirdim. Nəzərdə tutulan vaxtda süfrədə hər şey öz yerində idi. İndi qalırdı qonaqları qarşılamaq.

Arif bəy ortalığa: “Səni bir şəxslə tanış edəcəyəm, ancaq indi kimliyini soruşma - dedi.

Öncə bir yerdə oxuduğu gənc alimlər gəldilər.

Muxtar gələndə isə o, Arifə müraciətlə: “Arif, Bəy gəlib, aşağıdadır, düş qarşıla” - dedi.

Arif tələsik həyəətə çıxdı. Doğrusu, bir şey anlaya bilmədim. Arif və dostları bir-birini çağırarkən adlarına “bəy” sözünü əlavə edirdilər. Təəccübümə səbəb oldu: bu gələn kimdir ki, adını çəkmədən sadəcə Bəy deyirlər?

Son qonaqlar da Ariflə birlikdə gəldilər. O, qıvrım qara saçlı, uca boylu bir adamı mənə xüsusi vurğu ilə təqdim etdi. Əl uzatdı, tez əl verdim, əlimi gücünün fərqinə varmadan elə qüvvətlə sıxdı ki, heyrət içində qaldım. Onu masanın başına keçirmək istədilər. Etiraz etdi, özü bəyəndiyi bir yerdə oturdu.

Məclis başladı, Arifin bu elmi uğurunu ürəkdən təbrik etdilər, sağlığına bədələr qaldırdılar, şişirdilməyən xoş sözlər dedilər. Arif özünü elə aparırdı ki, sanki təriflər, təbriklə ona deyil, başqa birinə deyilir.

Arada fürsət tapıb Arifdən soruşdum: “Nə oldu, məni kimlə tanış edəcəkdin. O adam gəlmədi?”

Arif qolumdan tutub o uca boylu qonağa yaxınlaşdı və məni ona təqdim edərək: “Bəy, İshaq bəy mənim qohumumdu, bugünkü məclisimiz də onun mənzilində təşkil olunub. Aktyordur, milli ruhda şeirləri, yazıları var”. Uca boylu qonaq süfrədən ayağa qalxıb mənə əl uzatdı. Bu dəfə hazırlıqlı olsam da, yenə də qüvvətli uzun barmaqlarıyla əlimi məngənə kimi sıxdı. Arif as-

taca: “Sənə haqqında danışdığım, müəllimimiz, böyüyümüz Əbülfəz bəydir”- dedi.

Mən də: “Hörmətli qonaqlar, xoş gəlmişsiniz. Bugünkü ziyafət iki önəmli hadisəyə görə – Arif bəyin elmlər namizədi adı almasına və hörmətli Bəyin mənim mənzilimdə qonaq olmasına görə – yadımdan heç vaxt çıxmayacaq. Uzun illər qiymətli bir xatirə kimi yaddaşımda qalacaqdır.

O vaxtlar mən də, həyat yoldaşım Əntiqə xanım da kirəyə qaldığımız mənzildəki qonaqlar arasında oturan o uca boylu Bəyin həyatımızda necə böyük rol oynayacağından xəbərsiz idik.

Bu yolun yolçusu olmağımızda, bizlərdə milli kimlik şüurunun formalaşmasında əvəzsiz rolu olan önəmli insan Arif bəy Rəhimoglu oldu.

Məhəmməd İsrəfilov

VƏTƏNİ ÜRƏYİNDƏ DAŞIYAN ADAM

*Dəyərli mübarizə insanı, türkoloq Arif Rəhimovun
əziz və işıqlı xatirəsinə...*

Qara xəbər tez yayılar... Qərbət İsveçdə Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının öncüllərindən, dəyərli alim, aydın, Uca Məfkurə İnsanı Arif bəy Rəhimov gözlərini yumdu. Arif bəyi 1988-ci il Milli Azadlıq Hərəkatından tanıyırdım. Gənclik illərimizdə onu həmişə xalqın önündə görərdik, mitinq tribunalarından olduqca savadlı, intellektual baxımdan maraqlı çıxışlarıyla, söhbətləriylə Naxçıvanda çox böyük nüfuza malik idi. 1990-cı ildə bizim Culfa rayonundan Azərbaycan Respublikası Ali Sovetində deputatlığa namizəd olmuşdu. Bizim İstiqlalçı Azərbay-

can Gənclər Təşkilatı həmin dövəmdə canla-başla onun təbliğatını aparmağa girişmişdi.

Təbii kommunist təfəkkürünün at oynatdığı mühit Arif bəyə seçkidə qalib gəlməsinə imkan vermədi, parlamentə yaxın buraxmadı. Culfadakı gur mitinqlərin birində seçki saxtakarlığı və basqılardan danışarkən onun soyuqqanlı bir şəkildə dediyi: “Mən çox şadam ki, Azərbaycan kommunist rəhbərliyi məndən belə qorxur” sözləri xalq tərəfindən uzun sürən alqışlarla qarşılandı. Sonrası məlum silahlı çevrilişlə nəticələnən iyun qiyamı hər şeyi tərsinə çevirdi, həbslər, çilələr, məşəqqətlər dövrü başlandı.

Arif bəy də bu çətin dönəmi yaşadı, amma yolundan dönmədi. Milli Azadlıq Hərəkatında gedilən yol hamar deyildi. Yola çıxıb yoldan çıxanları hamı bilir, tanıyır, eyni zamanda bu yola sadıq qalanları da. Arif bəy ikincilərdən idi və ömrünün sonunadək elə də qaldı.

Arif bəy eyni zamanda Milli Azadlıq Hərəkatının ideya mərkəzində duran bir şəxsiyyət, ideoloq idi. O, firqə ehtirasıyla alışıb yanan, kirli eqolarıyla siyasət yapanların yanında heç bir zaman yer almadı. Məhz bu üstün məziyyətlərinə görə rəhmətlik Əbülfəz Elçibəy hərəkatın və Bütöv Azərbaycan uğrunda mübarizənin ideoloji xəttini Arif Rəhimoğlunun üzərində qurmuşdu və bu seçimdə qətiyyəni yarılmamışdı. Hadisələrin sonrakı gedişi bunu fazlasıyla sübut etdi. Arif Rəhimoğlunun mətin duruşu, yüksək intellektual potensialı sayəsində Bütöv Azərbaycan məsələsində qəlibləşmiş, dar dünyagörüşə qarşı daha çox elmi, akademik, ideoloji cəhətdən yeni bir dünyagörüş ortaya qoyuldu. Şəxsən mən bu məsələlərdə Arif bəyin ortaya qoyduğu mükəmməl fikir və baxış bucağının tamamilə əks mövqedə olan insan-

lara necə müsbət təsir göstərdiyinin şahidi olmuşam. Çünki Arif bəyin ritorikası olduqca elitar, mədəniydi, çox güclü elmi qaynaqlarla bərabər mükəmməl analizə söykənirdi.

Arif bəylə həm də gözəl bir dostluğumuz vardı. Olduqca səmimi bir insan idi, kiçik bir uğurun olanda elə gözəl motivasiya verirdi ki, uçmağa qanadın çatmırdı. Milli Hərəkətçilər Birliyinin maarifləndirmə platformasında, Milli Birlik Qrupunda bir-birindən sanballı, elmi baxımdan konseptual, sistemli çıxışlar edərdi. Xüsusilə dil, Türk tarixi, Bütöv Azərbaycan, ideoloji və geopolitik mövzularda fikirləri bir sözlə, möhtəşəm idi.

Narahatlıqla hey tamamlanmamış kitablarını dilə gətirərdi, tələsirdi yazıb bitirməyə. Fəqət amansız xəstəlik buna imkan vermirdi. Telefonla danışardıq tez-tez. Səhhətiylə bağlı çox yormağa istəmirdim. Ukraynadan Almaniyaya qaçqın köçündə gəldiyimdən çox narahat olmuşdu məndən ötrü, hətta kaş ki, İsveçə gəlsən, burnumun ucu göynəyir səndən ötrü söyləmişdi bir dəfə. Kaş ki, görüşə bilsəydik, acı kədər hissiylə qıvrılmaqdan başqa indi əlimdən heç bir şey gəlmir demişdi...

1920-ci il 28 Aprel işğalından sonra dünyanın müxtəlif yerlərinə pərən-pərən düşmüş Cümhuriyyət Qurucularının aqibəti nə yazıq ki, 1988-ci il Milli Azadlıq Hərəkatının da bir çox aparıcı şəxslərinin aqibətinə dönüştü. Kim Cümhuriyyət sevdalısıdır, elə bil Cümhuriyyət Qurucusu olan babaların acılarla dolu mühacirət həyatını da yaşamalıdır. Düzdür qurucu babaların çəkdikləri daha dəhşətlidir, ürək parçalayandır, amma yenə də oxşar talelərdir nisgil adına. Tofiq Qasımov İsveçrədə, Arif Rəhimov İsvetdə qütbət eldə can verdir. Halbuki müstəqil Azərbaycan bu iki dəyərli Vətən övladının da əsəridir axı, apardıqları mübarizələriylə, saf əqidələriylə. Ölməyə Vətən yaxşı...

Artıq bu bayatının qürbət zadə Azərbaycan sevdalıları üzərində heç bir haqqı qalmadı. Vətəni qürbətə döndürüb, vicdanlı, vətənpərvər insanları qürbətdən qürbətə sürgün ediblər illərcə.

Kəmaləddin Kamunun dediyi “Mən qürbətdə deyiləm, qürbət mənim içimdə” misraları aqibətimizə dönmüşmədimi?!

Arif Rəhimoğlu işıqlı bir türkçüydü. Onun 1985-ci ildə “Mahmud Kaşqarlının “Divanü lüğat-it Türk” əsərinin leksikası və Azərbaycan dili” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək alimlik dərəcəsi alması hər şeyi deyir. Belə çətin bir mövzu və Sovet mühitində bunu ən yüksək səviyyədə bacarmaq, öhdəsindən gəlmək Arif Rəhimoğlunun parlaq alim zəkasının təntənəsidir. Türklüyün qibləsi Altay və Tanrı Dağları, Savalanın Uca Zirvəsi Onun dilindən düşməzdi.

Tanrı ruhunu şad etsin Arif bəyin. Azərbaycan tarixi, elmi bir gün mütləq Arif bəyin istiqlalımız uğrunda apardığı mübarizəni, yazdığı əsərləri dəyərləndirəcək, onun adını əbədiləşdirəcək.

Natiq Ələsgər

DAR GÜNDƏ ÜZ TUTDUĞUMUZ AĞABEYİMİZ...

Bağışla dostum, səni son dəfə görməyə gələ bilmədim. Mən tələsmədim, amma sən tələsdin. Ayın 5-də gedəcəkdin, gözləmədin. Elə bil Tanrı belə məsləhət görmüşdü. Son danışığımızda demisdik ki, Allahdan ümid kəsilməz. Sən güclüsən, bunu da keçirərik. Amma demək ki, yoruldun.

Bu dünyadan, haqsızlıqdan, Vətənimizin çətinliklərindən, hər şeydən yoruldun.

Bəyin vəfatından sonra toparlanıb onun yolunu davam etdirmək, vəsiyyətlərinə əməl etmək üçün bizi səfərbər edəcək, unuduğumuzu xatırladacaq, çətinə düşəndə üz tutacaq abimiz sən idin. Ən ağır günlərində belə bizim xırda dərdlərimiz üçün özünü unutdun.

Bəzən də fikirləşirəm ki, sənin son anlarını görməyə ürəyim tab gətirərdimi?

Biz həmişə səndən faydalandıq, sənə borclu olduq. Heç ödənməyəcək borclarımızın üstünə biri də gəldi - Sənin adını təkcə ürəklərimizdə yox, həm də əməllərimizdə yaşatmaq.

Nazim Muradov

**İKİ ÜRƏYİN XİDMƏT ETMƏKDƏ ZORLANDIĞI
ARIF RƏHİMOĞLU BEYNİ**

Keçən əsrin 80-ci illərindən tanıdığım, 90-cı illərdə söhbətlərini dinlədiyim, ən son 1996 ya da 1997'də İstanbul'da görüşdüyüm, o illərdən bəri isə irtibatımızın qopduğu Arif Rəhimoğlu ilə qısa adı MHB olan Maarifçi Hərəkətçilər Birliyi sayəsində yenidən buluşduq. Təkcə MHB-nin toplantı günlərində deyil, başqa zamanlarda da telefonla görüşməyə başladıq. Heç şübhəsiz ki, aramızdakı söhbət mövzusu hər zaman dil başda olmaqla mifologiya, ədəbiyyat, etimologiya, dilçilik, etnolinqvistika, tarix, dil tarixi, kültür, mədəniyyət, ideologiya, az da olsa siyasət və bənzər mövzularda olurdu. Biz bu söhbətləri unudulmaz saymağımıza baxmayaraq unudurduq çünki o söhbətlərdə keçən mövzuların ayrıntıları Arif Hocanın əzbərində olsa da bizim beynimizə qazılı deyildi...

Arif Rəhimoğlunun beyni saat kimi işləyir, çox sistemativ düşündü. Fəlsəfə də bildiyindən hər şeyi səbəb-sonuc ilişkisinə bağlayır və qavramlara dörd boyutlu olaraq baxırdı. Arif Rəhimoğlunun bu düşüncəsi bir yetənəkdi - həyatının son gününə qədər hər gün üzərinə yeni şeylər eklediği və zəhməti sonucunu gün keçdikcə zənginləşən fəvqəladə bir yetənək... O, “Beşikdən məzara qədər oxuma” və öyrənmə tutqusunun canlı örnəyi idi. Nə yazıq ki, biz bu beynin ürünlerini tam olaraq mənimsəyə bilmədik ya da mənimsəmək istəmədik...

Arif Rəhimoğlu beyni məntiq, fəlsəfə, sosiologiya, epistemologiya, hermenevtika, söyləm bilimi, söyləm çözümləməsi, dil tarixi, qrammatika, linqvistik, etimologiya, linqvistik etnoqrafiya, kəltür tarixi və başqa bilim alanlarını harmanlayaraq bir sonuca varırdı. Yəni ilgili konunun hansı nöqtəsindən baxsanız Arif Rəhimoğlu beyni bu tartışmalara son nöqtəni qoyurdu. Məsələn ondan daha çox, ondan daha dərinləməsinə irdələmək imkansızdı. Bu anlamda Arif Rəhimoğlu gerçək bir zəka sahibi idi.

O, üfüq açıcı bir aydın idi. Onunla hər söhbətimizdən sonra “... o anda ağıma gələn fikirləri, düşüncələri not alsaydım nə gözəl olardı” deyirdim. Belə intellektual bir beyindən zaman və fürsət varkən istifadə edilməməsi gerçəkdən də çox üzücüdür. Bu gün də əsərlərinin geniş bir şəkildə incələnməməsi yaxın və uzaq vədəli olaraq milli bir itgidir. Bu kitabdakı digər məqaləmizdə Arif Rəhimoğlunun bu yönərinə toxunduğumuz üçün indilik buraya qədər yazdıqlarımızla kifayətlənirəm...

Bir gün Arif Bəyə bir neçə yazımı yolladım. Onlardan biri də “Məmmədəmin Rəsulzadənin ‘İnsanlara Hürriyyət, Millətlərə İstiqlal!’ Şüarının Söyləm Analizi” məqaləsi idi. Üzərindən bir-iki gün keçmədən Arif Bəydən gözəl bir məktub aldım. İşlərinin

çoxluğuna və sağlığının yaxşı olmamasına görə yazılarımızdan sadəcə adı keçən məqaləni oxuduğunu bəlirtmiş, digər yazıları hələ ki oxuya bilmədiyi üçün çox kibarca üzr istəmişdi.

Arif Bəy məqaləmizi diqqətli oxumuş və aşağıdakı dəyər-ləndirməni yazmışdı:

“Günaydın, Nazim bəy!

Göndərdiyiniz yazılardan hələ ki, birini oxuya bilmişəm: “İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqlal!” söyləmi üzərinə notlar” məqaləsini. Çox təşəkkür edirəm, olduqca dəyərli bir yazıdır və düşünə bilən insanlar üçün önəmli bir qaynaqdır.

Onu deyim ki, Azərbaycanda bu cür araşdırma yöndəmi yoxdur! Mən ali məktəbdə “Linqvistik analiz” üzrə də dərş de-mişəm, ancaq siyasi-ideoloji bir söyləmi dil, siyasət, ideologiya, sosiologiya, fəlsəfə, tarix, psixoloji, hüquq vb. yönərdən təhlil nə Sovət dövründə, nə də indi yoxdur (və ya mən görməmişəm). Ən yaxşı halda dil və kültür yönündən yanaşma yayğın idi. Bu baxımdan, yazınız Azərbaycan üçün gerçək bir yenilikdir. An-caq bu yazını Azərbaycan Türkcəsinə uyğunlaşdırmaq, ən başlı-cası, dilimizdə öz sözlərimiz əsasında terminlər yaratmaq ağırlı-ğına qatlaşa bilsəniz, Azərbaycanda bu sahənin yaradıcısı ola bi-lərsiniz.

Rəsulzadə - Elçibəy söyləmlərini bu yöndəmlə araşdırma onların daha dərindən anlaşılmasına nədən olur. Ona görə də, bu yazınızı oxumağı hər kəsə önərirəm.

Sizə öz yaradıcılığınızda uğurlar diləyirəm! Var olun!”

Rəsulzadə'nin bir söyləminin analiz dənəməsi olan məqalə-miz haqqındakı məktub hər şeydən öncə bu bilgili və aqıl insa-nın nə qədər alçaqköüllü olduğunu ortaya qoyurdu. Özünün hər

yazısında onlarca belə fikir vardı - tezlər irəli sürər, antitezlər vasitəsi ilə sintezə ulaşıldı...

Arif Bəy ilə 7 iyul 2020 tarixli yazışmamızdan:

“Salam, dəyərli Arif müəllim.

Kitablarınızın PDF variantını aldım. Çox sağ olun. Beşini də bilgisayara endirdim. Sevvə-sevvə oxuyacağıma əminəm. Xoş sözləriniz üçün minnətdaram. İltifat edirsiniz...

Bir neçə il öncə (2015 idi deyəsən) Qasıralı İsmail Bəyin bəzi ideoloji, strateji və futurist söyləmlərini də səthi olaraq işləmiş və uluslararası bir konfransda (İstanbulda) sunmuşdum. O yazını da göndərirəm. Sizin, bu söyləmlərdən daha dərin anlamlar yaxalayacağınıza inanıram... Siz çox dəyərli ziyalisiniz. O taylı-bu taylı Azərbaycanın Sizə çox əhtiyacı var... Özünüzü millətimiz üçün qoruyun.

Yazıçı Əlabbas Bağirov (Nursulu) ilə əlaqəmiz var. Onun “Köhnə Kişi” əsəri haqqında bir yazı yazmışdım bir neçə il əvvəl. Tələbə yoldaşı imişsiniz. Sizə çox salami var. O yazını da göndərim, arxivinizdə qalsın. Var olun, Hocam...

Biz M. Ə. Rəsulzadə adına (!) BDU Filfakda tələbə olanda (1990-1995) mən diplom işimi Türkologiya kafedrasında Füzulinin dili üzərindən tamamladım. Xətrini çox istədiyim bir tələbə yoldaşım var idi - Gülnarə Bədəlova. Məndən soruşdu ki, “Nazim, mən nə mövzusu alım sənə?” Dedim ki, Kaşgarlı Mahmuddan - DLT'dən al. Soruşdu ki “Qaynaq tapa bilərik?” Rəhmətlik Şaməddin Müəllimin yanına getdik. Sizin adınızı verdi. Sonra Gülnarə Sizin çalışmanızı haradan isə tapıb yararlandı. Öyə-öyə bitirə bilmirdi...Çox qürurlanmışdım... Sizin

"Arif Rəhimov, "Azərbaycan dili üçün asemantikləşmiş bəzi kök morfəmlərin izahında Mahmud Kaşgarlı Divanının Rolu", *Azərbaycan Filologiyası Məsələləri – II*, Bakü, Elm Nəşriyyatı, 1984, s. 66-69" məqalənizi də tapıb oxumuş, bir məqaləmdə istifadə etmişdim...

Kaşgarlı ruhu yardımcınız olsun, Arif Hocam... Görəsən biz niyə tam 25 il əlaqə qurmadıq Sizinlə... Çox təəssüf edir, özümü qınayıram...

Dərin hörmətlə, Nazim

Arif Hoca bu cavabı yazmışdı: "Salamlar, Nazim bəy! Nə cəsiniz? Yaxşı olmanızı Tanrıdan diləyirəm. 9 yazınızın hamısını bilgisayara yüklədim. "Nazim bəy" adında bir qovluq açmışam və bütün yazılarınızı ora yığiram.

Mənə verdiyiniz dəyər üçün təşəkkürlər! Sağ olun! Ancaq mən sizə xoş söz demirəm, öz zəhmətinizlə, bilik və bacarığınızla qazanmağı haqq etdiyiniz gerçəkliyi söyləyirəm. Bircə yazınızı oxuyan kimi gördüm ki, hər şey: yöndəm, araşdırma sistemi, yanaşma tərz, açıqlama üsulu, araşdırma obyektini bəirləmə, açıqlamanın dərinliyi, təhlil gücü vb. yönərlərin hamısı Azərbaycan üçün yenidir. Düşünə bilən insanlara mövzunu bütün dərinliyi və genişliyi ilə yetirmək baxımından araşdırmanızı çox bəyəndim. Var olun! Qalan bütün yazılarınızı da oxuyacağam, inşallah!

Əlabbas [Bağırov] bəy tələbə dostumuzdur və öz gücü, öz istedadı ilə seçilən insandır. Salamı üçün sağ olsun, məndən də ona çoxlu salam deyin.

Şaməddin [Xəlilov] bəyə Tanrı rəhmət eləsin; yaxşı adam, yaxşı alim və yaxşı müəllim idi. Tələbə ilə səmimi davranardı və

oxumağa meyilli tələbələrə kolleqa kimi yanaşıb onları həvəsləndirərdi. Tanrı bağışlasın, ruhu şad olsun! Tofiq müəllim [Hacıyev] də elə idi.

Tələbə yoldaşınız Gülnarə xanım Bədəlovaya salam və sayğılarımı yetirin. Mahmud Kaşğarlı "Divanı" ilə bağlı çox planlarım vardı, heyif ki, 1988-də Milli Hərəkətin başlanması məni Türkologiya elmindən alıb sosiologiya, sosial-psixologiya və ideologiya alanına atdı. Ancaq oxsınmıram. Yeri gəlmişkən, **oxsınmaq** "Divan"-da "peşiman olmaq" anlamındadır və mən onu ədəbi dilimizə qazandırmaya çalışıram. Bir atalar sözüümüz var: **"Sonrakı peşmançılıq fayda verməz!"** Türk dillərindəki alliterasiya quralını (eynicsli səslərin bir-birini izləməsi) və Ərəbcənin "fayda" sözünün əski Türkcəmizdə **"asığ"** olmasını gözü alıb o atalar sözünün ilkin şəklini belə bərpa etmişdim: **Sonrakı oxsınmanın asığı yox!** Nə isə...

Gülnarə xanımın imkanı olarsa, "Divan"-la bağlı araşdırmalarını sürdürsün. Çox əzəmətli və geniş bir mövzudur. Azərbaycanın güneyində "Divan"-dakı sözlər daha çox qorunub və elə sözlərə tuş gəldim ki, onları dissertasiyama salmamağımdan üzöldüm. İndi Gülnarə xanım daha çox material tapa bilər.

Çox uzun yazıb baş ağrısı verməyim. Bir daha təşəkkürlər! İnşallah, danışarıq. Evə salam və sayğılarımızı yetirin.

Sayğılarımla Arif Rəhimoğlu.

Nazim Muradov

İDEALİST İDEOLOQUN XARAKTER CİZGİLƏRİ

(Bu yazı hazırlanarkən Prof. Dr. Levent Bayraktarın “Felsefə və Milliyətçilik İlişisini Dəyər Üzerindən Okumak” adlı məqaləsindən istifadə edilmişdir).

Arif Rəhimoğlu çağdaş Azərbaycanın Ziya Gökalpıdır.

Arif Rəhimoğlu böyük bir Türkoloqdur. Mahmud Kaşğarlı-nın “Divan”ının söz varlığını Azərbaycan Türkcəsi ilə qarşılaşdırıb ortaya qoyan böyük bir dil bilginidir; ən əski kəlmələrin ən məntiqli etimologiyasını yapan bir dil tarixçisidir.

Arif Rəhimoğlu bir Türk milliyətçisi kimi danışanda coğrafiya, vətən, dil, din, tarix, duyğu, dəyər, ideal kimi qavramları diqqətə alır.

Arif Rəhimoğlu milliyətçilikdən söz edərkən onu bir duyğu olaraq ulusüstü birliklərin təşkilatlanmaları kimi görür.

Arif Rəhimoğlu milli iradənin hər zaman və hər yerdə güclü, oyanıq olması qədər bəsirətli, fərasətli və dirayətli olması gərəkliliyini də söylərdi.

Arif Rəhimoğluna görə milliyətçilik - bu coğrafiyada var olma əzmi, iradəsi və qabiliyyətinin toplamı, yekunu, nəticəsidir.

Ona görə Türk milliyətçiliyi bir üst dəyər olaraq qaim və daim olaraq qalmalı, daha da uca tutulmalıdır.

Arif Rəhimoğluna görə, milliyətçilik bir irq və qan davası olmaqdan daha çox bir dəyər məsələsidir. İnsan isə – seçim və əyləm hürriyyəti, sorumluluğu olan bir dəyər varlığıdır.

Özgürlük və sorumluluq Arif Rəhimoğlunun ən xarakterik özəlliklərindən sayıla bilər.

Arif bəyin mühacirəti tərcih etmə səbəbi fiziki sərbəstliyi üçün deyil, özgürlüyünə olan düşkünlüyünə görədir. Özgürlük ilə sərbəstlik arasında isə ciddi bir fərq var – kəmiyyət deyil, keyfiyyət fərqi, yəni dərəcə yox, mahiyyət fərqi. Sərbəstlik – qapalı bulunmamaq, ya da sabit bir şeyə bağlı olmamaq anlamında heyvanlar üçün keçərlidir; özgürlük – insan olmağın gerçəkləşdiyi və idrak edildiyi mənəvi bir məkandır.

Arif Rəhimoğlu yetənəkli bir insan olmaqdan daha çox çalışqan, fədakâr, əzimli, iradəli, qeyrətli, ideyalı, ilkəli, dürüst, əxlaqlı, namuslu, ilgili və bilgili bir insandır.

Arif Rəhimoğluna görə, dəyər bir təbiət əşyası və ya hadisəsidir deyil, insanoğlunun ortaya qoyduğu, qoya biləcəyi bir şeydir. Mərhumun özü də bu dəyərlərin yaradıcısı olan dəyərli kişilərdəndir.

Son dərəcə mükəmməl bir insan olan Arif Rəhimoğlu, hər gün daha çox insanlaşmaq gərəkliliyini öz həyatı və davranışlarıyla göstərirdi. Ünlü sosioloq Ali Şəriətinin “İnsanın dörd zindanı” adlı məşhur əsərində göstərildiyi kimi, bəşərdən insan olmağa doğru bioloji olmasa da, etik-əxlaqi bir evrim (təkamül) olmuşdur. Bəşər olmaq insanın bioloji təbiətinə və quruluşuna (anatomiyasına) uyğun gəlirənsə insan olmaq – o bəşərdən bir Kişi (İnsan) yaratmaqdır.

Arif Rəhimoğlu öz iradəsi ilə insanlıq yolçuluğuna çıxan kişidir. O, 66-67 illik həyatının bir anında belə milli-mənəvi dəyərləri öz mənfəəti və rahatlığı üçün istifadə etməmişdir.

Arif Rəhimoğlu rüşvət almamış və verməmiş, haram yeməmiş və yedirtməmişdir.

Heç kimin qarşısında ölüb-əriməmiş, əyilməmiş, boyun əyməmiş, pencək düymələməmiş, heç bir kimsəyə qarşı sayğısızlıq, kobudluq da etməmişdir.

Arif Rəhimoğlu dəyərli bir insan olmaqla birlikdə böyük sələfləri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Əbülfəz Elçibəy kimi milli-mənəvi dəyərlər adamı idi.

Arif Rəhimoğluna görə, dəyərlər – məfkurə və ideal gerçəkliklərdir.

Dəyərlər – bəşəri insan edərkən insan yığınlarını da öz haqqını bilən və arayıb-axtaran ictimai birliklərə çevirir. Bu isə milliyyət gerçəyinin təməllərini atmaq deməkdir.

Arif Rəhimoğluna görə, bir bəşəri insan yapan və onu toplumun bir parçası sayan üç şey vardır – yaddaş, şüur (bilinc) və ideya (ülkü). Yaddaş – keçmişlə, bilinc – bugünlə, ülkü isə gələcəklə bağlıdır. Millət yaddaşını itirərsə – Çingiz Aytmatovun “manqurt”u kimi – keçmişini və gələcəyini də itirmişdir. Nobel mükafatlı Viliam Folknerə görə, “ədəbiyyat bir millətin yaddaşıdır.” Demək ki, öz milli ədəbiyyatını bilməyən adam öz tarixini, keçmişini də bilməmiş sayılır. Tarixini bilməyən xalqlar isə onu yenidən yaşamağa məhkumdurlar (Atatürk).

Arif Rəhimoğluna görə bir millətin yaddaşı daha çox onun dilində yatır.

Milliyyətçi Arif Rəhimoğlu örnək bir əxlaq abidəsi idi. Ona görə milliyyətçilərin hamısı əxlaqlı insanlar olmalıdır. Hüquqdan fərqli olaraq qanunlara uymaq hadisəsindən çox daha fazlası olan əxlaq qavramı – bir həyat tərzini kimi mənimsənməlidir... Arif Rəhimoğlu əxlaqın insandan insana keçən bir dəyər olduğunu bilir, bulunduğu hər yerdə “əxlaq naqili (ötürücüsü)” görərini

könüllü olaraq öz üzərinə götürür və bu işi ləyaqətlə tamamlayırdı.

Arif Rəhimoğlu bir milliyyətçi olaraq uca dəyərləri qanunlar təlqin etdiyi üçün deyil, milli şüur bunlarla təşəkkül etdiyi üçün, özgür iradəsiylə seçmiş və onlara bağlanmışdı.

Bizə görə, Arif Rəhimoğlu – toplumumuz üçün çox gərəkli olan model şəxsiyyət, model öyrətmən, model alim və ümumiyyətlə, Model İnsan ehtiyacının qarşılığıdır.

Arif Rəhimoğlunun iqtidar düşərgəsində deyil, müxalifət düşərgəsində olması onun dövlətə müxalif görülməsi anlamına gəlməz. Çünki Arif Rəhimoğlu həyatının heç bir dönəmində təhlükə ünsürü olmamış; ayrılma, dağılma, parçalanma, hər hansı bir qeyri-milli propaqanda yapmamışdır. O, hər zaman ortaq dəyərləri, ortaq bağları müdafiə etmişdir.

Arif Rəhimoğlu çağın ruhunu təmsil edən şəxsiyyətlərdən idi.

Arif Rəhimoğlu hər bir yurtdaşını özgür, sorumlu, iradəli bir insan olaraq görmək istəyirdi. O, “Biz savaşı indilik tam olaraq qazanmamışıq” deyərkən ayıq-sayıq olmağımızı istəyir, bunun üçün isə planlı şəkildə hərəkət etmək, siyasi-ideoloji yöndən mütəşəkkil və birlik içində olmağımızın vacibliyini vurğulayırdı.

Arif Rəhimoğlu bütün məsələlərə çox yönlü yanaşır; problemlərin hüquqi, tarixi, fəlsəfi, siyasi, ideoloji, sosial, psixoloji yönlerini vurğulayır; onların ontoloji, epistemoloji, etik və digər boyutlarına diqqət yetirir, onları ayrı ayrılıqda və bir-biri ilə ilişkili olaraq açıqlayır, izah edirdi...

Azərbaycanın Ziya Gökalpı olan Arif Rəhimoğlu özündən sonra zəngin bir elmi irs qoyub getmişdir. Bugünkü milliyyətçi Azərbaycan gəncliyinin bir görəvi də bu irsə sahib çıxmaq,

Azərbaycan Türk məfkurəsini zirvələrə daşımaq; o taylı, bu taylı vətən torpağında güclü, dünyəvi, demokratik, adil bir hüquq dövləti qurub onu sonsuzadək yaşatmaqdır.

Nigar Cərulla qızı

MƏLƏK XİSLƏTLİ ALİM

Bəzən uzun illər qohumluq qədər əziz olan dostluğun nə zaman yarandığını yada salmaq çətin olur. Nə zaman tanışlığın dostluğa, dostluğun isə ayrılmaz bağlara çevrilməsi unudulur. Bir onu bilirəm ki, Azərbaycana, millətimizə, xalqımıza olan sonsuz sevgimiz meşələrdə, ormanlarda bitən ağacların kökləri kimi ruhlarımızı birləşdirmiş, ürəklərimizi eyni amallar çırpındırırdı.

Arif bəylə tanışlığımız hardasa 1991-ci illərə təsadüf edir. O dönəmi unutmaq olmur. Həyat yoldaşım Müsəvvərin və Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan romantik ruhlu dostlarının əzab, əziyyət, risk dolu, yorulmadan, gecəli-gündüzlü çalışdıqları dönəmi necə unutmaq olar ki!?

Bu dostluğu birləşdirən amil 1990-cı ildə Azərbaycan xalqının başına gələn faciəli Qanlı Yanvar hadisələri olmuşdu. Hələ də imperiya eşqi ilə yaşayan Rusiya, erməni lobbisinin yönəldilməsi ilə xalqımızı qorxudub Azərbaycana silahla, ağır texnika ilə hücum etmişdi. Xalqın reaksiyası gözlənilməz oldu. Sanki bir an içərisində tarix boyu cəmiyyətin içərisində mövcud olan təbəqələşmə yox oldu. Meydan çalışanların və işsizlərin, ziyalıların və fəhlələrin, gənclərin və yaşlıların, zənginlərin və kasıbların sel kimi axıb daşdığı məkana döndü. Xalq yumruq kimi bir ideya ətrafında birləşdi. Azərbaycan rus imperiyasından azad

olub müstəqillik qazanmalı, suveren, demokratik respublika olmalıdır.

O zaman Rusiyada yaşayan, həm rus rəhbərliyinin, həm də erməni lobbisinin nələrə qadir olduğunu çox gözəl bilən Heydər Əliyevin Moskvadakı unudulmaz nitqi də xalqın oyanmasında əvəzsiz rol oynadı.

Məhz bu dövəmdə qorxmaz Azərbaycan ziyalılarının, aydınlarının dirçəliş döənəmi tariximizə qızıl hərflərlə yazıldı. Bu dövəmdə heç bir kimsə tərəfindən idarə edilməyən, xaos döənəmi yaşayan Azərbaycanda xalq qəribə bir nizam-intizam nümayiş etdirdi.

Dinc əhalimizin – şəhidlərimizin küçələrə səpələnən meyitləri qərənfil gülləri ilə çəpərləndi, avtobuslar şəhərin çeşidli bölgələrindən, rayonlardan insanları ücrətsiz olaraq meydana və meydandan evlərinə daşdı. Meydan iştirakçılarna gecə-gündüz yeməklər daşındı və s. Gültəkin ananın övladları ilə bərabər bərpa etdikləri bayrağın Meydanda dalğalanması böyük hadisəyə çevrildi. Bu, ilk dəfə heç bir müəyyən təşkilat tərəfindən idarə olunmayan, möhtəşəm xalq hərəkəti idi.

Məhz bu döənəm tribuna fəhlə və kəndlilərə deyil, əsas etibarlı ilə ziyalılara – yazıçılara, şairlərə və alimlərə verilir.

Xalqı bir siyasi ortamda birləsdirən Xalq Cəbhəsi yaranır.

Məhz bu dövəmdə yenilik ruhu ilə yaşayan gənc aydınlar üzərlərinə düşən missiyanı – siyasəti, iqtisadiyyatı, təhsili, ideologiyani, digər xalqlarla münasibəti və s. yeni qanunlara tabe etmək arzusu ilə yaşayır, dayanmadan çalışırlar. Digər dövəmlərdən fərqli olaraq bu toplantılar ailələrdən ayrı keçirilmir, əksinə ailənin hər bir üzvü bu çalışmalarda yaxından iştirak edirdi.

Ailə dostlarımıza, müstəqil Azərbaycan ideologiyasını tam olaraq yeni dönəmə uyğunlaşdıran Arif Rəhimov, bütövlükdə Türk dünyasının tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini gözəl bilən və jurnalist olaraq yayımlayan Əli Şamil, yeni dönəmin Konstitusiyasını yenidən işləyən Aydın Kərimov, siyasi əlaqələri bərpa etmək istiqamətini ayarlayan Ələsgər Siyablı və milli mədəniyyətimizin qorunması yolunda əlindən gələni əsirgəməyən həyat yoldaşım Müsəvvər və bu dostların ailələri daxil idi.

İllər sonra Əli Şamilin məsləhəti ilə Arif bəydən “Fəlsəfi bədii fikir tarixində insan konsepsiyası” adlı kitabımın redaktoru olmasını xahiş etdim.

Heç unutmuram, hardasa 600 səhifəlik bir yazımı ona göstərib yalvardım ki: “Arif, artıq dözmürəm, material çox, yığıb yığsdıra bilmirəm”.

“Nigar xanım, izn verin, bunu özümlə aparıb, gözdən keçirəm” – dedi.

Çox keçmədi, Arif bəylə görüşdük. Hansısa bölümün üzərində yenidən işləməyi, hansısa bölümlərin yenidən yazılmasını, hansısa bölümlərin tam olaraq çıxarılmasını, hər tarixi dönəm haqqında nəticələr yazılmasını tövsiyə etdi. Sonda cəmi 379 səhifəlik bir elmi əsər meydana gəldi. Eyni zamanda Arif bəy ədəbi dilimizdə unudulmaqda olan sözlərlə mətni zənginləşdirmişdi.

Arif sözün həqiqi mənasında əsl alim, əsl dilçi idi.

Ancaq onun dostları, məsləkdaşları Arifin siyasi, elmi fəaliyyəti haqqında yetərinə və daha keyfiyyətli danışdıqları üçün mən o mövzulara toxunmaq istəmirəm. Mən onun sadəcə qeyri-adi insan olmasına toxunmaq istəyirəm.

Arifin təvəzökarlığı, dostları olaraq bizi valeh edərdi.

Adətən, ayda bir dəfə dostlarımızla ailəliklə görüşürdük. Təklif həyat yoldaşımdan gəlirdi üçün bu gecələri “Müsəvvər bayramı” adlandırmışdıq. Azərbaycanda baş verən azadlıq hərəkatından təkan alan, 35-45 yaş həddinə dəng gələn romantik ruhlu bu insanların görüşü, əlbəttə ki, mübaligəsiz, Azərbaycanın işıqlı gələcəyi, tariximizin yenidən yazılması ilə bağlı idi. Bu görüşlər gurultulu mübahisələrlə keçər, elmimizlə, siyasətimizlə, iqtisadiyyatımızla, mədəniyyətimizlə və incəsənətimizlə bağlı müxalifətli iqtidarlı görüşlərimiz toqquşar və son söz, əlbəttə, mübahisələri səbirlə dinləyən Arif bəyə verilərdi. Arif fikirlərimizin izahını verər, onları sistemləşdirərdi. Odlu-alovlu mübahisələrdən sonra onun izahını məlhəm kimi qəbul edərdik.

Mələk xislətli Arif Rəhimovlu yaşamının ağır keçməsinə, çox ciddi xəstəliklə üzləşməsinə baxmayaraq, cəmi 25 faiz çalışsan o böyük ürəyi ilə təkcə öz övladlarına deyil (4 övladı var idi), həyat yoldaşı Bəyim xanımın kiçik yaşlarından atasız, anasız qalan qardaşı uşaqlarına da atalıq etmişdir. Həyat yoldaşı Bəyim xanımla o, eyni zamanda möhkəm dost idilər. Sözü açığı, mən belə bağlılığa daha çox dəyər verirəm. Arif Azərbaycanı tərk edib İsveçə mühacirət etdi. Sonra Bəyim xanımı və 6 uşağı da yanına apardı. İsveçdə Arif bəyin ürəyini yeni ürəklə dəyişirlər. Ancaq hər iki ürəyində Arif Azərbaycanı yaşadır. Çünki ürəyini qidalandıran qanı vətəni ilə bağlı idi.

Qürbətdə Arifin vətənə olan sevgisi birə on artır. Bu məqamda ünlü filosofumuz Asif atanın sözləri yadıma düşdü: “Mən xaricdə yaşaya yaşaya milliləşdim”. İsveçdə yaşayan o taylı-bu taylı azərbaycanlıları toplayıb dərnək açır və bu dərnəyin çoxşaxəli fəaliyyətlərindən biri olaraq mədəniyyət xadimlərimizi ora dəvət edir və çoxsaylı dərnək üzvlərinin İsveçdə canlı

konsert dinləmələrinə səbəbkar olur. Azərbaycan Türkcəsi ilə bağlı 250-yə qədər elmi məqalənin müəllifi olur.

Arifin ən böyük arzusu Azərbaycanda elmi informasiya mərkəzi yaratmaq, dünyadakı elmi yenilikləri toplayıb bu yenilikləri vətənimizin xidmətinə vermək idi.

Mən xoşbəxtəm ki, ürəyi Azərbaycanla döyünən mələk xislətli alim Arif Rəhimoğlu ilə şəxsən tanış olmuşam, yolları, sərhədləri aşan dostluq münasibətlərimiz olub, onun elmi fikirlərini, sistemli nəzəriyyələrini dinləmişəm.

Səadət Kərimi

AZƏRBAYCAN ÜÇÜN ÇIRPINAN QƏLB

Bir gün Arif bəy haqqında yazacağım ağıma gəlməzdi. Onun anısına yazı yazmaq çox çətindir, onun haqqında keçmiş zamanda danışmaq inanılmazdır və çox üzücüdür. Bu fikrə inanmaq mənim üçün sanki yaşadığım bu qürbət ölkədə yaxşı nə varsa, onu əldən verməkdir. Dostluğu, qardaşlığı, alimi, müəllimi, kollektivlik ruhunu, ağsaqqalı, bir Türk əfəndisini, natiqi, təşkilatçını, Azərbaycan üçün çırpınan qəlbi...

Xəstə olduğunu bilirdim, hətta son həftələr xəstəxanada yatdığını da bilirdim. Ancaq vəfat edəcəyi fikri mənə çox yad gəlirdi. Dəfələrlə xəstəxanada yatmışdı, müalicə alıb çıxmışdı. Elə bilirdim, yenə elə olacaq...

Arif bəyi ilk dəfə Bakıda, Elmlər Akademiyasının oxu zalında görmüşdüm. İlk söhbətimiz və tanışlığımız orada baş tutmuşdu. Mən universiteti Sankt-Peterburqda bitirib gəlmişdim, Bakıda aspirantura təhsilimi davam etdirirdim. Acı gerçək də olsa, əsl elmi mühit üçün darıxırdım. Bu ilk söhbətdən sonra Arif

bəy bir özlənən müəllimə, dostə çevrilmişdi və bir neçə dəfə belə söhbətlərimiz olmuşdu. Arif bəy elmi sevən və milli ruhu olan gəncləri sezərdi və çox dəyər verərdi. Onları milli hərəkata cəlb etməyi də sevərdi. 2000-ci ildə mən İsveçə köçdüm. İlk gündən başım ailəmə və elmə, təhsilə çox qarışıq olsa da, içimdə bir nisgil vardı. Azərbaycan həsrəti vardı, bir boşluq vardı. Bir gün həyat yoldaşımdan eşitdim ki, Arif bəy ailəsi ilə İsveçin batı-günəyində yerləşən Yöteburq şəhərində yaşayır. İçdən-içə çox sevindim, içimdə bir ümid yarandı. Sanki bilirdim, hiss edirdim ki, Arif bəylə birgə Azərbaycana aid bir işlər görə biləcəyik.

***Soldan: Arif Rəhimoğlu
və Səadət Kərimi***

Həyat yoldaşımın yaratdığı və sədri olduğu “Araz” kultür dərnəyi İsveçdəki Azərbaycan Federasyonunun (AFİ) nəzdində idi, mən də həmin dərnəyin idarə heyətində idim. İki ildən bir qurultayı keçirilən bu təşkilatın növbəti qurultayında Arif bəylə rastlaşdıq. Arif bəy mənim AFİ-nin idarə heyətinə seçilməyimi irəli sürdü. Mən müəyyən səbəblərdən istəmirdim, Arif bəy israrla xahiş edirdi. “Bizim kadrlara ehtiyacımız var. Sizin

idarə heyətində olmağınız labüddür”, dedi. Yadıma Bakıdakı söhbətlərimiz düşdü, gülümsündüm. “Labüdən”, “labüddür” sözlərini ondan başqa kimsədən eşitməmişdim. Bəlkə də, rus məktəbində oxuduğum üçün. Mən həmin qurultayda idarə heyə-

tinə seçildim və ondan sonra biz mütəmadi olaraq birgə çalışdıq. Stokholm, ya Yöteburqda tədbirlərimiz olmayan günlərdə elektron poçt və telefon vasitəsilə, bəzən də skype vasitəsilə, son illər isə WhatsApp vasitəsilə. Arif müəllimin WhatsApp-dakı səs yazılarını təkrar-təkrar dinləyirəm... Son geniş səs yazısını 31 dekabr 2021-ci il tarixində göndərmişdi, ondan sonrakı tarixlərdə göndərdikləri qısa idi. Səsində halsızlıq, amansızlıq sezdim deyə kövrəlmişdim. Həmin səs yazısında Arif bəy tam olaraq belə deyir: *“Salam, xoş gördük, dəyərli Səadət xanım. Allah razı olsun. Çox minnətdaram. Var olasız. Bayramlarınız mübarək. Gün olsun ki, bu həmrəylik bayramının üzərinə Güneyin İstiqlal bayramı, Azərbaycanın Birlik, Bütövlük bayramı gəlsin. İnşallah. Yeni iliniz çox mübarək. Bütün ağrılar, acılar, dərdlər köhnə ildə qalsın. Yeni ilin gəlişi xeyirli-uğurlu olsun. Ayağı düşərli olsun. Ulu tanrıdan sizə, bütün ailənizə can sağlığı, uzun ömür diləyirəm. Həyatınızda xoş, rahat, bol bərəkətli, ruzili yaşayış arzulayıram. Bütün çətinlikləri aşmanızı arzulayıram. Gün olsun övladların toyunda, nəvələrin toyunda, nətər deyək, başda olasız. Allah sizi var eləsin, millətə xidmət yolunda gördüyünüz işlər millətimiz üçün, təbii ki, çox böyük işlərdir. Heç vaxt unudula bilməz. Və hər zaman sizin kimi dəyərli ziyalılara bu millətin ehtiyacı var. Mən də, bilirsiniz, sizin xətrinizi çox istəyirəm. Amma neyniyim ki, bu xəstəliklər mənə çox imkan vermir, hər dəfə daha aktivlik eləmirəm... çox şeydən uzağam. Yeddi aydır, bir yeni xəstəliyin ağırlığı içindəydim, indi Allaha şükür yavaş-yavaş sıradan çıxır, əməliyyat zad olundum. Ciyərlərimə su yığılmışdı, onları çəkdi-lər, qurtardılar. İndi bu günə-sabaha yaxın ki, buraxarlar evə. Və hər şey yaxşıdı... Mən çox üzr istəyirəm ki, yeddi aydır mən ancaq elə canımla əlləşirəm... Ondan qabaq da ki, özümdə de-*

yildim... yavaş-yavaş başlayırdı, amma səbəbini bilmirdim nə idi, nə deyildi... Min şükür keçdi, indi çox şükür ki, yaxşıyam. Hər şeyi izləyə bilməsəm də, arada izləyirəm, eşidirəm. Allah var eləsin. Qələminiz korşalmasın. Getdiyiniz yolu rahat gedin. Hər zaman millətə xidmət yolunda uğurlar sizə. Və təbii ki, mənə də əlimdən gələn nə kömək lazımdı, imkanım daxilində hər zaman hazır olacağam. Sağ oluz, var oluz, minnətdaram. Evə çoxlu salamlarımı yetirin. Tanrı var eləsin. İnşallah qismət olar görüşərik, oturariq, söhbət edərik”.

Bəli, Arif bəy bu qədər böyük və bu qədər alçaq könüllü idi! O, aktiv ola bilmədiyi üçün çox üzr istəyirdi. Halbuki, mən onun illərdir, canı ilə əlləşdiyini bildiyim üçün, onun təşkilata çox vaxt və əmək qoymasına qıymırdım. Təşkilatda yüzlərlə insanın adı olub bir qatqısını görmədiyim, idarə heyətində adı olub bir qatqısını görmədiyim halda və bu adamların heç umursamadıqları halda Arif müəllimin üzr istəməsi qəlbimi ağrıdırdı. Əslində biz Sizdən üzr istəməliyik, əziz və əvəzsiz Arif müəllim!

Arif bəyin görkəmli alim olduğunu çoxları bilir. Amma mən onun gözəl müsəlman olduğunu dilə gətirmək istəyirəm. Bu yazını yazdığım dəqiqələrdə Ramazan ayının son gecəsidir. Arif bəy mübarək Ramazan ayında gözlərini yumdu. Allah rəhmət eləsin. Arif müəllim, tez-tez *Allah razı olsun, Allah var eləsin, İnşallah, Ulu tanrı, çox şükür* kəlmələrini deyərdi. Çoxlarımız bu kəlmələri deyirik, amma Arif bəyin deyişində bu ifadələr bir başqa səslənirdi. Mən hiss edir və düşünürdüm ki, o bir türkoloq alimdir, gündəlik həyatı ilə bağlılarda çox rahat insandır, amma elmində çox prinsipial və qətiyyətlidir, inandığı məqamlarda heç kimə güzəştə getməyən biridir. Dərk edirdim ki, Arif müəllim

bu ifadələri tam inancı və imanı ilə deyirdi. Onun şəxsiyyətində İslam dininə aid bütün gözəl əxlaqi keyfiyyətlər cəmləşmişdi.

Arif bəylə iki cür sıx əməkdaşlığımız oldu. Biri təşkilatımızın fəaliyyəti üçün, biri də təşkilatdan kənar, bizim elmi fəaliyyətimiz və müzakirələrimiz üçün. Demək olar ki, hər gün e-mail yazışmalarımız olurdu. Arif müəllimin təbiətini anlatmaq üçün aşağıda sizə e-mail yazışmalarımızdan birini təqdim edirəm. Arif müəllim üzr istəyir. E-mailləri hər oxuyanda isə, öz özlüyümdə “Ah, Arif müəllim, niyə üzr istəyirsiniz? Axı özünüz üçün bir şey istəmirsiniz. Bunlar təşkilatın, idarə heyətinin sənəd işləridir. Siz sədr deyilsiniz, katib də deyilsiniz. İşin ağırlığını daşıyan da Siz, üzr istəyənlər də Siz?!” – deyirdim. O, sadəcə insana zəhmət vermək istəmirdi. Amma siz e-mailin başlığına diqqət edin: “Son zəhmət”. Kaş ki, son olmayaydı, əziz Arif müəllim. Kaş ki, uzun illər sizin başçılığınızla millətimizə xidmət edəydik. Özəlliklə Azərbaycanı elə də tanımayan, elə də sevməyən və siyasətini dəstəkləməyən yaşadığımız bu soyuq ölkədə...

E-mail arifrehim@yahoo.com bazar ertəsi 2020-12-07 20:58

Son zəhmət

Salam, Səadət xanım! Necəsiniz?

Sizə MUCF ilə bağlı son zəhməti də verir və öncədən üzr istəyirəm. MUCF-yə həm 1-ci və 2-ci sualların cavabını bir də gözdən keçirib bir neçə cümlə artırdım, bəzi cümlələri isə çıxarıb 3-cü suala cavabın içərisinə saldım. 3-cü suala cavabı indicə bitirdiyim üçün belə gec yollayıram, gərək bağışlayasınız.

Mümkünsə, bunu bir də gözdən keçirə, öz dilimizdə olan yerlərin tərcümə əziyyətini çəkəsiniz ki, sabah son gündür, göndərə bilək. Zəhmət verdiyim üçün üzr istəyir və təşəkkür edirəm!

Saygılarımla Arif R.

Arif müəllimlə adi söhbət olmurdu. Hər söhbətdə insan ondan nə isə yeni bir şey öyrənirdi. Arif müəllim çox həvəslə kültürümüz, folklorumuz, dilimiz, ədəbiyyatımız, ədəbi şəxslərimiz haqqında bilgilər və ya xatirələr paylaşmağı sevərdi. Böyük intellektə və təcrübəyə sahib bu insan təklif və fikirlərini çox təvazökar şəkildə bildirərdi. Yaşından, təhsilindən, təcrübəsindən, milliyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq hər kəs onu sevərək dinləyərdi. Arif müəllim çox maraqlı mühazirələr edərdi və o zaman auditoriyaya sükut çökərdi, hamı üzündə təbəssüm həvəslə dinlərdi. Çünki Arif müəllim yaş, mühit, cinsiyyət, təhsil, təcrübə, milliyyət və sair faktorları nəzərə ala biləcək qədər böyük pedaqoq idi! Mövzunu və məzmunu suna biləcək qədər böyük alim idi! Amma hər şeydən öncə o, səmimi idi. Hər kəs onun danışığında səmimiliyi hiss edirdi. Ən ağır mübahisəli və ya münaqişəli anlarda da insanlar onun təvazökarlığı və alicənablığı qarşısında aciz qalırdı.

AFİ-nin təşkilatçılığı ilə 2017-ci ilin fevral ayında Stokholmda “Ana Dili” konfransı keçirdik. Konfransdan qayıdandan sonra oturub kitab layihəsini işləyirdim. Arif bəyə İsveçdə soydaşlarımızın ana dilini öyrənməsi üçün İsveçin Təhsil Nazirliyinin (Skolverket) qanununa uyğun tədris kitablarının hazırlaması üçün təkliflərimi yazmışdım. Arif bəyin mənə yazdığı cavabı sizinlə paylaşırım.

Salam. Sağ olun, təşəkkürlər!

Skolverketin saytına baxmışam. Bizim sorunumuz odur ki, 1. Cahil valideynlər uşaqlarının Ana dili dərsi keçməsinə maraqlı deyillər (təkcə Güneydən yox, həm də Quzeydən olanlar); 2. Məktəblərdə Ana dili keçmək istəyən uşaqlar az olduğu üçün şə-

hər üzrə 4-5 yerdə qrup düzəltmək gərəkir ki, bu da müəllimləri çox yorur və səviyyəli dərs keçmələrinə əlavə bir əngəl olur; 3. Qrupdakı uşaqlar çeşidli yaşdan olduqları üçün həftədə bir dəfə keçdikləri 80 dəqiqəlik Ana dili dərində eyni materialı yox, uyğun siniflər üzrə 2, 3, hətta 4 fərqli materialı keçmək zorunda qalırlar və bu da müəllimlərin işini çox ağırlaşdırır. Deyək, sinifdəki 8 uşaq 3 və ya 4 yarımqrupa bölünür və hər birinə cəmi-cümlətən 20-25 dəqiqə vaxt ayırmaq mümkün olursa, onda vay dərs deyən müəllimin halına!

Başqa səbələr də az deyil. Təsəvvür edin ki, son 4-5 ildə Bakıda çox gözəl kitablar çap edilib və onların bir qismi bizdə var. Bəyim xanım onlardan yararlanır (mən burda Ana dili müəllimi işləyəndə onlar yox idi), surətlərini çıxarır, qruplaşdırır və İngilis dili kitabında olduğu kimi, eyni üsulla dərs keçir (Bu qayda Türkcə kitablarda da çox yüksək səviyyədədir). O kitabdakı şəkillərə baxanda gerçəkdən də, adam ləzzət alır – çox gözəldirlər və insan rəsmləri də bizlərə oxşadığı üçün uşaqlara da xoş gəlir. Ancaq heyif ki, onları ikidilli İsveç şəraitinə uyğunlaşdırmaq qalır müəllimlərin bacarığına...

Burda Ana dili dərəsi üçün 3 cür əsər hazırlanmalıdır: 1. Ana dilindən dərs vəsaitləri; 2. Bu dərs vəsaitini dəstəkləyən iş və ya tapşırıq dəftərləri; 3. Əlavə oxu kitabları. Bu 3 növ əsər tipi bir-birini tamamlayır və Ana dilinin tədrisini normal bir düzeyə qaldırmaq imkanı verir.

Siz 6 səviyyədən danışırsınız. Əgər bunu eləsək, 6 ayrı-ayrı dərs vəsaiti və ən azı, ona uyğun 6 ayrı-ayrı tapşırıq dəftəri ortaya çıxır ki, bu da zarafət bir iş deyil (əlavə oxu kitablarını gözə almıram) və belə bir ciddi işi mütəxəssis olmayan insanlar gerçəkləşdirə bilməz (gerçəkləşdirsə belə, səviyyəsi çox aşağı olar).

Ona görə də bu məsələni dərindən düşünməli və daha konkret bir addım atmalıyıq. İnşallah, bunları rahat bir vaxt müzakirə edərik.

Sizə işlərinizdə uğurlar! Opponentliyi bitirin, bir az yüngülləşin, inşallah, danışarıq.

Saygılarımla Arif R.

2018-ci ildə təşkilatımız daxili çaxnaşmalardan böhran keçirirdi. Bu, hamımızın gərginliyinə səbəb olmuşdu. Mən toplantılarda Arif bəyin ürək xəstəsi olduğunu bildiyim üçün əsəb keçirməyindən qorxurdum. Arif müəllim sistem yaratmaq istəyirdi, mən qərbsayağı reformalar istəyirdim. Qurultayımız çox gərgin vəziyyətdə keçmişdi. Arif müəllimin qurultaydan sonra təşkilatın bütün dərəcələrinə (İsveçin müxtəlif regionlarında fəaliyyət göstərən 23 dərəcəyə) ünvanladığı məktubu sizinlə paylaşiram. Zənnimcə, bu sadəcə bir məktub deyil! Bu, Azərbaycan diasporasının mücadiləsi və inkişaf tarixçəsinin bariz nümunəsidir!

AFİ üzvü dərəcələrin dəyərli rəhbərləri!

AFİ-nin son neçə illərdən bəri yaşadığı böhranı və bu böhranın sonucu olan 8 dekabr 2018-ci il AFİ XV qurultayının qərarlarını bilirsiniz (Qurultayın bildirişi, protokolu və qəbul etdiyi yeni Əsasnamə www.azfi.se saytında çap ediləcəkdir).

XV Qurultay AFİ-də avtoritar sistemin demokratik bir sistemlə əvəz olunmasına, təkbəşinə idarəçiliyin kollegial idarəçiliyə çevrilməsinə açıq şəkildə səs verdi və buna uyğun olaraq, yeni Əsasnamədə AFİ sədrinin yalnız bir, ən uzağı iki il seçilməsinin mümkünlüyü qaydasını yekdilliklə qəbul etdi. Buna qarşı duran bir neçə nəfər avtoritar sistem yandaşı öz təkbəşinə idarəçiliklərinin sıradan çıxdığını gördükdə iyrənc üsullara əl at-

maqla AFİ üçün problem yaratmağa çalışdılar (məsələnin ayrıntılarına sancaqdakı məktubda bir az toxunulur). Ancaq bizim üçün bir gerçəklik aydındır: **indiki anda biz problemdən və onu yaratmağa çalışan “millətsevər” adamlardan daha çox problemin həlmi yollarına diqqət yetirməliyik.**

Biz – 2016-cı il 29 oktyabr tarixli AFİ XIV Qurultayında seçilmiş və 8 dekabr 2018-ci il tarixli AFİ XV qurultayında səlahiyyət müddəti 23 fevral 2019-cu il AFİ əlavə qurultayınadək uzadılmış idarə heyəti üzvləri belə bir həll yolu olaraq irəli sürürük ki, son on ildə təkbəşinə idarəçiliyin barmaqarası baxdığı **sənədləşdirmə işinə ciddi önəm verilməlidir.** Strategiya elminin banisi **Sun Tzunun** sözlərindən yararlanaraq, mübarizə sənəti bizə öyrədir ki, **yağının üstümüzə gəlməməsi ehtimalına yox, bizim onu qarşılamağa hazır olmağımıza, onun bizə hücum etməməsi şansına yox, şərtlərimizi hücum edilə bilməyəcək bir biçimdə gücləndirməmizə güvənməliyik!**

Bəli, təkbəşinə idarəçiliklərini itirməkləri ilə razılaşmaq istəməyən və kollegial idarəçiliyi də bacarmayan, indi isə iyrənc üsullarla hücumə keçməyə çalışanları durdurmağın ən doğru yolu dərnlərimizdə sənədləşdirmə işini gücləndirməkdir!

AFİ İH sənədləşdirməni gücləndirmə işində hər bir üzv dərnləyə yardım etməyə hazırdır. Yaxın gələcəkdə İH bu yöndə seminar da keçirəcəkdir. İndilik isə hazırladığımız bir siyahını sizə göndərir və siyahıda verilmiş cədvəlləri çap edib çoxaltdıqdan sonra doldurmağı, göstərilən sənədləri qısa müddətdə hazırlayaraq AFİ İH-nə verməyi sizdən xahiş edirik. Cədvəlləri həm Vord, həm də PDF formasında göndəririk. Nə sualınız olsa, AFİ İH-nə müraciət edin.

Sayğılarımızla AFİ İH

2017-ci ilin sonlarında Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 ilini təntənəli və geniş sürətdə keçirmək və İsveçdə (və hətta başqa ölkələrdə) təbliğ etmək üçün təşkilatımız böyük layihə hazırladı. Bu layihə çərçivəsində Arif bəyin təşəbbüsü ilə AC haqqında informativ bir kitabın yazılması, İsveç dilinə tərcümə olunması, kitabın nəşr olunması, broşürlərin çap edilməsi və İsveç ictimaiyyətinə çatdırılması idi. Arif bəyin aracılığı ilə Bakıda tarixçilər, professor Ədalət Tahirzadə və Dilqəm Əhməd tərəfindən yazıldı. Arif müəllim bu kitabı redaktə etdi və mən, Səadət Kərimi, İsveç dilinə tərcümə etdim. Altı ay sonra həmin kitabı ingilis dilinə də tərcümə etdim. Bu kitab 2018-ci ilin may ayında İsveçdə yayınlandı və müəlliflərin, həmçinin tarixçi professor Nəsiman Yaqublunun və İsveçdə fəaliyyət göstərən xarici ölkələrin diplomatlarının da iştirakı ilə möhtəşəm konfransda ictimaiyyətə təqdim olundu. Konfrans öncəsi mən İsveçin müxtəlif rəsmi dairələrinə dəvətnamə və həmin kitabı göndərdim. Həmin arada Arif bəyin mənə yazdığı e-maili sizinlə paylaşım.

Arif Rehimoglu <mailto:arifrehim@yahoo.com>

Bazar günü 2018-05-13 17:37

Salam. Sağ olun, Səadət xanım! Çox dəyərli bir iş görmüşünüz. Bu sıraya mütləq Türkiyə, Ukrayna, Pakistan və Gürcüstanı da əlavə edin, çünki bunlar Azərbaycanın strateji müttəfiqləridir. Qalan səfirlikləri isə özünüz bilərsiniz. Ancaq təbii ki, başqa çox yerlərə də kitab verməliyik: kitabxanalar, universitetlər, ayrı-ayrı dərnekələr, siyasi partiyalar vb. Mən burdakılara mütləq kitablardan paylayacağam.

Ümumi xərcinizi bildirməyi unutmayın: mən və şübhəsiz ki, həm də Teymur bəy bütün xərclərinizə şərikik.

Bir daha gördüyünüz növbəti dəyərli iş üçün təşəkkürlər!

Saygılarımla! Arif R.

Gördüyünüz kimi, biz çox müdrik və təcrübəli bir ziyalımız, dövlət adamını, təşkilatçı insanı, öndərimizi qayıb etmişik. Arif bəy bizim məsləhət verənimiz, yol göstərənimiz, yolumuzu aydınladanımız idi. Həmin ərəfədə AC-in 100 illiyinin təbliğatı üçün İsveçin dövlət televiziyasına müraciət etmişdik. Mətni mən hazırlamışdım və hər zaman olduğu kimi öncə Arif müəllimin fikrini almaq üçün ona göndərmişdim. Arif müəllimin cavabını sizinlə paylaşım, çünki bu məktubdan da göründüyü kimi İsveçin bizə, yəni bir Azərbaycan cəmiyyəti olaraq, münasibəti isti deyildi və biz çətinlik çəkirdik.

Arif Rehimoglu <mailto:arifrehim@yahoo.com>

Şənbə 2018-05-12 15:50

Salam! Çox yaxşı bir mətn hazırlamısınız. Cavabı bir az da gözləmək lazımdı, bəlkə, cavab müsbət oldu? Ancaq mətni bir az qısaltmaq da mümkündür, çünki qəzetdə qısa mətnin verilmə ehtimalı daha çoxdu.

STV-yə müraciət çox gözəl olar. Baş tutsa da, tutmasa da, gərəklidir və ən azı təbliğatı baxımdan önəm daşıyır. İmkan varsa, STV-yə oradakı nümayəndəliyini tapıb onunla danışmaq daha əlverişli ola bilər. Hər halda cəhd etməyiniz gözəl işdir.

Sizə uğurlar diləyirəm!

Saygılarımla Arif R.

Mən bəzən yorulanda və ya sarsılıanda Arif müəllim bunu hiss edirdi. Bir gün mənə bu məktubu yazmışdı:

“Olsun! Bu siyasi-təşkilati meydan bir mübarizə (və oyun) meydanıdır. Burda tələsməyə və tez ruhdan düşməyə ehtiyac yoxdur. Biz nəyin bahasına olur-olsun 100 illiyi uğurla başa vurmağı bacarmalıyıq. Təşəbbüs qrupundakı adamların bir neçəsi düzələn deyil və onlarla işimiz yox. Bir neçəsi isə ayrılıqda elə bir ciddi iş yaramasa da, qrup psixologiyası yarananda bir az başqalaşır və iş görməyə qabil adamlara dönürlər. Bizə indiki anda kollegial çalışma və qrup psixologiyasının biçimlənməsi gərəkdir. Strateji düşünüb neçə gedişi öncədən görmək və məqsədyönlü şəkildə hədəfə addım-addım getmək biricik doğru yoldur indiki anda. Ona görə də, qəzəblənib sarsılmayın, ruhdan düşüb geri çəkilməyin, tərsinə, bir az daha inamla sabaha yönəlin. Mənim bildiyim yol budur və “cücəni payızda sayarlar” gerçəkliyini unutmayaq. Həm də nəzərə alın ki, istənilən duyğu dəyişə bilər.

Mən konsert proqramı ilə bağlı qrupda heç nə demək istəmədim (həm də vaxt darlığım vardı), rahat vaxt Sizinlə ayrıca danışmağı düşündüm. Zəhmət çəkib tək proqram yox, ciddi bir ssenari hazırlamısınız. Ancaq insanlarımızın səviyyəsi məsələsinə az önəm vermisiniz. Əgər konsertdə bir neçə çıxış olsa, adamlarımızın səsi getdikcə artacaq və bir çoxu narazılıq edəcək. Çünki onlar konsertə yeyib-icməyə, oynamağa və əyləncəyə gələcəklər. Sizin 100 illiklə bağlı yüksək duyğularınız onlara yaddır və onların Sizi anlayacaqlarını da güman etməyin. O səbəbdən, mənə, konsertdə qısa bir təbrik və xoşgəldiniz sözü (və yabançılar varsa, İsveçə də eyni qaydada) deməklə söz musiqiyə verilməlidir. Təşəbbüs qrupunu təqdim etmək çox çətin məsə-

lədi və unutmayaq ki, müxtəlifliyin bir arada olması bizimkilər üçün hələ alışılmış bir iş deyil.

Cümhuriyyət və onun qurucuları ilə bağlı fikirləriniz gözəldir və ondan konfransda istifadə etməliyik. Konsertdə isə fotosərgidən yararlanma bilsək, gözəl olar. Ədalət bəygil çoxlu fotolar göndəriblər və onlardan maksimum istifadə etməliyik.

Möhkəm olun! Görüləcək işlərimiz hələ qabaqdadır. Evə salamlarımızı yetirin!

Saygılarımla Arif R.

Zənnimcə, belə bir böyük ziyalı və böyük ürəkli insanla əməkdaşlıq etmək hər insana qismət olmur. Biz o xoşbəxtlərdən olmuşuq.

Yuxarıda sözügedən kitabın nəşr olunma ərəfəsində mən başqa mənbələri də oxuyub kitabın adını götür-qoy edirdim. Ədalət Tahirzadə və Dilqəm Əhməd kitabın adını “Azərbaycan Cümhuriyyəti 1918-1920” qoymuşdular. Günlərin birində mən telefonda Arif müəllimdən niyə *Azərbaycan Demokratik Respublikası* deyil, *Azərbaycan Respublikası* yazmalıyıq deyə mübahisəyə başladım. Arif müəllim məni təmkinlə dinlədi və öz fikirlərini bildirdi. Bir neçə gün sonra mənə aşağıdakı e-maili göndərdi. Məktubu sizinlə paylaşırım, çünki sizə də maraqlı və faydalı olacağını düşünürəm. Bu məktub da digərləri kimi sıradan bir məktub deyil, ümummilli məsələlərimizə işıq salan məktubdur. Arif Rəhimoglunun da məktubları Cümhuriyyət qurucularının məktubları kimi, Əbülfəz Elçibəyin, digər aydınlarımızın, dövlət adamları, ictimai xadimlərimizin məktubları kimi ictimailəşdirilə bilər, zira bu məktubların məzmunu önəm daşıyır.

Arif Rehimoglu <mailto:arifrehim@yahoo.com>

Çərşənbə 2018- 04-04 22:02

Salam, Səadət xanım! Necəsiniz?

Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr edilmiş AMEA Xəbərlərinin özəl sayını Sizə göndərirəm. Bu məqalələr toplusunda nələri oxuyacağınızı, təbii ki, Siz özünüz bilirsiniz. Ancaq xahişim budur ki, Ədalət Tahirzadənin *Niyə “Azərbaycan Cümhuriyyəti?”* (səh. 95) məqaləsini mütləq oxuyasınız. Burada Ədalət bəy qaçılmaz dəlillər əsasında Cümhuriyyətin adı məsələsinə tam aydınlıq gətirir və sübut edir ki, adın orijinalı Azərbaycan Cümhuriyyətidir və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Azərbaycan Demokratik Respublikası kimi adlar isə yozma sonucunu ortaya çıxmışdır. Bu gerçəkliyə uyğun olaraq, Ədalət bəyin bizə göndərdiyi mətnə də sadəcə Azərbaycan Cümhuriyyəti yazılmışdır.

Lütfən, tərcümə etdiyiniz mətnə bir də göz atın və DRA (Demokratiska Republiken Azerbajdzjan) yazılmış bütün adları yalnız Azərbaycan Respublikası (və onun qısaltma variantı AR) kimi qeyd edin. Mən düzəltmək istədim, ancaq qorxdum ki, İsveçəm zəif olduğuna görə, cümlədə sözlər arasındakı əlaqələri düzgün şəkildə ifadə edə bilmərəm, yanlışlıq yaranar.

Dünən Güllü xanımla Sizin yazışmanızı diqqətlə oxudum, hər ikinizin fikirləri məni çox kövrəltdi. Ulu Tanrı hər ikinizdən razı olsun, ürəyinizcə versin!

Evə salamlarımızı yetirin!

Sayğılarımla Arif R.

Təşkilat olaraq ermənilərin 1918 ci ildə Azərbaycanda törətdikləri soyqırımı İsveç və Avropa toplumuna çatdırmağa çalışdıq. Arif Rəhimoğlunun təşəbbüsü ilə Bakıdan “Genocide Committed By Armenians Against Muslims, Christians and

Jews” kitabının müəllifi Xaqani İsmaili dəvət etdik və onun iştirakı ilə İsveç Parlamentində seminar verdik. Xaqani İsmail Azərbaycan dilində mühazirə edirdi, mən isə sinxron tərcümə edirdim. Arif müəllim həyəcanla dinləyirdi.

Təşkilat olaraq biz illər boyu Xocalı soyqırımının tanınması yönündə çalışmalar aparmışıq, hər il Xocalı soyqırımının ildönümünü mitinq və seminarlarla qeyd etmişik. Belə hazırlıqların biri mən təşkilatın sədr müavini olduğum dövrdə idi və mən həyəcanlı idim. İsveçdə 140 min müxtəlif xalqların nümayəndələri yaşayır, onların arasında da erməni, kürd, rus, fars diasporaları hər zaman ayıq-sayıq qarşımıza çıxıb təxribat törətməyə çalışırlar. Həyəcanımı mazur görən Arif müəllim mənə aşağıdakı məktubu yazmışdı:

Arif Rehimoglu <mailto:arifrehim@yahoo.com>

Çərşənbə 2018-02-08 14:04

Sağ olun, təşəkkür edirəm! Rəhmətlik Elçibəy deyirdi ki, istənilən bir işin dinməz-söyləməz, qarşılıq ummaz fəhləsi varsa, o iş görülməkdir. Dəyərli Səadət xanım, bizlər o fəhləliyə öyrəşmişik və fəhləliyə könüllü qol qoyan adamlarımız nə qədər çox olsa, o qədər çox və yaxşı işlər görmək olar. Sağlıq olsun!

Piketdən də rahatsız olmayın, inşallah, hər şey normal keçər. Siz giriş sözü deyərsiniz, sonra iki-üç nəfərə söz verərsiniz, danışarlar, arada da hazırlanmış şüarlar deyilər, sonra isə qətnəmə İsveçə oxunar və Sizin qapanış sözünüzlə də piket bitər.

Sayğılarımla Arif R.

Xocalı soyqırımı ilə bağlı müraciət hazırlamışdıq və AFI adından İsveç Parlamentinə, İsveçin Xarici İşlər Nazirliyinə və

Avropa Şurasına göndəmişdik. Həmin müraciəti tərtib edərkən yenə terminologiya sorunu ilə üzləşdik. Bildiyiniz kimi, *boyqırım* terminini Arif Rəhimoğlu irəli sürmüşdür. Həmin terminin çevirməsi üçün özü ilə məsləhətləşirdim. Arif müəllimin cavabını sizinlə paylaşiram:

Arif Rehimoglu mailto:arifrehim@yahoo.com

Çərşənbə axşamı 2016-12-20 14:13

Salamlar! Necəsiniz?

Sağ olun, xoş sözlər üçün təşəkkürlər.

Bilirəm ki, elmi üslubda vb. bu kimi ağır üslublarda yazılmış yazıları çevirmək asan deyil və çevrilən dilin təkə terminlərini yox, həm də üslublarını bilmək gərəkdir. Mətn nə qədər ağır olsa da, mən Sizə inanır və mətni yüksək səviyyədə çevirəcəyinizi bilirəm. Əlimdən gələn yalnız budur ki, Sizə uğurlar arzulayım və boyqırımın qarşılığı olaraq İngiliscə ədəbiyyatda *Cultural genocide* və *ethnocide* terminlərini dəqiqləşdirim. Birinci səhifənin son “Bununla da 26 Azər/ 17 Dekabr günü Azərbaycan Türklərinə qarşı yürüdülmən çoxillik boyqırım siyasətinin simvoluna çevrildi” cümləsindəki boyqırım sözünü Cultural genocide və ethnocide kimi də verin. Ancaq sonrakı boyqırım sözlərini isə yalnız *Cultural genocide* kimi yazın.

Bir daha uğurlar diləyirəm!

Sayğılarımla Arif R.

Arif müəllimi yuxarıda söylədiyim kimi, həm bir təşkilatda əməkdaşlığımızdan yaxından tanıyıram, həm də bir alim kimi. Arif Rəhimoğlu mənim “Azərbaycanın milli və siyasi ideologiyası” (2017) adlı kitabımın redaktoru olmuşdur. Redaktorluq işi

sürəcində çoxlu yadda qalan söhbətlərimiz və mübahisələrimiz olmuşdu. Kitabın girişində gözəl məsləhətləri üçün və önəmli fikirləri üçün Arif Rəhimogluna təşəkkür yazmışdım. Arif bəy onun adını yazmamağımı məsləhət görmüşdü. Word proqramında yazdığı şərhini sizinlə paylaşırım. Görün bu insan necə təvazökar və təmənnəsiz işləyən bir aydınımız idi.

Kommentar: Arif Rəhimov. Dəyər verdiyiniz üçün sağ olun. Ancaq mənə, bu artırmaya heç bir gərək yoxdur və onu çıxsanız daha yaxşı olar. İndidən özünüze qarşı bir önyarğı qazanıb mənə görə kimsəninsə qınağına, təzyiqinə tuş gələrsiniz. Çünki mən “Azərbaycançılıq ideologiyası” adlı uydurma, qondarma bir “məfkurəyə” qarşıyam və onun iç üzünü açmaqda israrlıyam.

“Azərbaycanın milli və siyasi ideologiyası” (2017) kitabı üzərində işlədiyim zamanlar sosiologiya, millətçilik və siyasi ideologiya qonularında çoxlu söhbətlərimiz, fikir mübadilələrimiz olurdu. Bu fikirlərin biri də millətçilik nəzəriyyəsi sahəsində Azərbaycan dilində yetərincə ədəbiyyatın mövcud olmaması və bu sahədə terminologiyanın ən çətin tərcümə olunan sahə olması idi. Arif müəllimə bir gün “millətçilik nəzəriyyəsi ədəbiyyatından hansı əsəri və ya əsərləri dilimizə çevirməmi önərdiniz? Çünki mən bu işi görməyi düşünürəm” yazmışdım. Arif Rəhimoglunun cavabını sizinlə paylaşırım.

Arif Rehimoglu <mailto:arifrehim@yahoo.com>

Çərşənbə axşamı 2017-03-28 09:17

Salam. Sağ olun, yaxşıyam. Siz necəsiniz? Uşaqlar necədi?

Fikriniz məni çox sevindirdi. İnşallah, niyyətiniz gerçəkləşər və millətimiz də işinizdən faydalanar. Çevrilməli millətçilik ədəbiyyatı çoxdur və indilik, Quzeyin, özəlliklə də Güneyin du-

rumunu gözə alsaq, Miroslav Hroxun milli hərəkət və millətləşmə/millətin yaranması kimi məsələlərə yönəlik araşdırmaları böyük önəm daşıdığından onların tərcüməsi yaxşı olar, mənəcə.

Azərbaycan əsərləri dedikdə, nəyi nəzərdə tutursunuz? Bədii əsərlərmi, elmi əsərlərmi, yoxsa ictimai-siyasi əsərlərmi? Şübhəsiz, bədii əsərlərdən başlamaq daha məqsədəuyğun olar. Elədirsə, onda hansı janrda olan əsərlər? Şeir, nəsr, dram? Bunları aydınlaşdırsanız, mən də Bakıda dostlarla danışaram və onların yardımı ilə istənilən işi görmək olar. Yerinizə mən olsaydım, ilk addım kimi hekayələrdən başlar və “Azərbaycan hekayələrindən seçmələr” adlı bir toplu hazırlayardım.

Saygılarımla Arif R.

Arif müəllim isə mənə Avropada getmiş kiçik milli hərəkətlərə aid müqayisəli araşdırmalar aparmış Miroslav Hroxun əsərini çevirməyi önərmişdi. Əlavə olaraq da “Mövzuya bu qədər ilginiz varsa, millətçiliklə bağlı hər hansı bir ciddi əsəri dilimizə çevirsəniz, çox böyük iş görmüş olarsınız” yazmışdı. İnşallah, əziz Arif müəllif, sözümüz söz. Allahın iznilə, möhlət olduqca mən bu işi həyata keçirəcəyəm.

Bir gün mən Arif müəllimlə Ana dilimizin istifadəsi qonusunda mübahisəyə girişmişdim. Aydınlarımızın və jurnalistlərimizin niyə ərəb-fars kökənli sözlərdən tamamilə vaz keçib, təmiz Türkcədə yazmadığına irad tutmuşdum, onlardan örnəyin Arif bəyin ‘Nizamnamə’ sözünü qullanması olmuşdur. Arif müəllimin cavab məktubunu sizinlə paylaşıram. Yəqin ki, bu qonuda çoxlarınız düşünmüşsünüz.

Salam, Səadət xanım! Necəsiniz?

Məktubunuzu diqqətlə oxudum. Təbii ki, ədəbi dilimizin durumu ilə bağlı var olan sorunlar bütün aydınlarımızı düşündürməli və bu sorunların həlmi, çıxış yollarının tapılması milli şüuru olan hər insanımız üçün milli görəvə çevrilməlidir. Bu baxımdan, dediklərinizi alqışlayır və məmnuniyyətlə qarşılayıram. Ancaq Səadət xanım, diqqət yetirsiniz, görürsünüz ki, o kitablardakı yazılar daha çox mənim 1990-cı illərdəki yazılarımdır, özü də ayrı-ayrı qaynaqlarda (qəzet, dərgi və kitablarda) çap edilmiş məqalələrimdir. Qəzetdə qaynaq göstərilmir, elmi dərgi və kitab isə qaynaqsız olmaz. Ona görə də, yazılarda qaynaq göstərmə çeşidliliyi var...

O dövərdə dilimizin təmizliyi uğrunda mübarizə hələ yeni-yeni başlayırdı və bircə sözü belə milliləşdirə biləndə sevincimizin həddi-hüdudu olmurdu. Heç unutmam, 1980-ci illərdə mən EA Dilçilik İnstitutunun aspiranturasında oxuyanda nümunə yerinə nümunə yazmışdım deyərək opponentimlə mənim aramda böyük bir dava düşdü... Yəni o zaman hər söz uğrunda mübarizə aparacağımız günlük işimizə çevrilmişdi. Bizə – dildə təmizlik aparmağa çalışanlara pantürkist, purist vb. damğalar yapışdırmaq az qala günlük modaya çevrilmişdi.

İndi isə Siz məni tənqid edirsiniz ki, niyə alınma sözlər işlədirəm. Açıq, xoşuma gəlir və sevinirəm ki, keçmiş tənqid, təhqir hara, indi sizin tənqidiniz hara! Sağ olun ki, mənə bu sevinci yaşatdınız. Ancaq bir sıra məsələlər var ki, onları bilməlisiniz. Bəzilərinə deyim:

Dilimizin “ki” bağlayıcısı və ondan yaranmış çünki, sanki vb. sözləri Azərbaycan Türkcəsini başqa Türk dilləri içərisində ən gəlişmiş bir duruma yetirən dil vahidləridir. Keçən dəfə tabeli mürəkkəb cümlənin tip və növləri ilə bağlı dediklərimi bir da-

ha xatırladır və artırır ki, bu zənginliyin yaranmasında “ki” bağlayıcısı kilid rol oynayır. Başqa Türk dillərində “ki” bizim dilimizdə olduğu mövqeyə yüksələ bilməyibdir və ona görə də, bizim dilimiz quruluşca daha zəngindir. Ona görə də, bəzən ki bağlayıcısını bizdən almağa və onu farscaya bağlamağa çalışırlar. Ancaq iş burasındadır ki, bu bağlayıcı fars dilində XI yüzildən başlayaraq işlənir və özü də ona o dönmənin bütün farsca mətnlərində yox, daha çox Türk kökənli yazarların farsca yazılarında tuş gəlinir. Farsçada ki bağlayıcısının nə anlamı, nə yaranışı bilinmir və ona qohum dillərin heç birində də bu söz yoxdur. Türkcəmizdə isə söz XI yüzildən öncə də bəlli idi və ən əsaslısı, onun əski biçimi yazılı abidələrimizdə geniş yayılıbdır. Örnəyin, “Kitabi-Dədə Qordud”dan bir cümlə deyim: “Öylə nəbə urdu kim, dağ və daş yanqulandı” (Elə nəbə çəkdi ki, dağ və daş əks-səda verdi).

Göründüyü kimi, “ki” bağlayıcısının ilkin şəkli kim olmuşdur və o, dilimizin kim nisbi əvəzliyindən törəmişdir. Hazırda ləhcələrimizdə (özəlliklə, Batı Azərbaycanda) həmin əski kim biçimi 4 variantda (kın, kin, kun, kün) qorunmaqdadır (Arif Rəhimzadənin Milli Məclisdəki danışığlarını xatırlayın).

Deməli, “ki” bağlayıcısı haqqında yanlış düşüncələrə qapanmanın heç bir bilimsəl özülü yoxdur və bu bağlayıcı dilimizin ən əski qatlarından süzülüb gəlmiş milli bir dil vahidimizdir. Bilməlisiniz ki, tarix boyu Türklərdə daha çox iki ədəbi dil – yazı dili olmuşdur:

- 1. Uyğur-Qarluq-Cığatay özüllü Doğu Türk yazı dili;*
- 2. Oğuz-Qıpçaq özüllü Batı Türk yazı dili.*

Batı Türk yazı dilinin birbaşa varisi məhz Oğuz-Qıpçaq dil vahidlərinə dayanan Azərbaycan Türkcəsidir və Türkiyə Türkcə-

si daha çox Oğuzlara söykəndiyi, Qıpçaq dil faktlarından yoxsun olduğuna görə, nə qədər iddia etsə də, Batı Türkcədən ayrılmış bir dildir. Haqqında danışdığımız “ki” bağlayıcısı da elə Batı Türk yazı dilinin daha çox Azərbaycanda qorunan dil faktıdır. Ona görə də, öz dil faktımıza şübhə ilə yanaşmayın.

İkinci bir məsələni vurğulayım. Dildəki bütün alınma sözləri ucdantutma çıxarıb atma və yerinə başqa söz işlətmə cəhdi elmdə purizm adlanır. Bir zaman məni və mənim kimiləri purist adlandırırdılar. Bu məsələdə biz iki hücumla qarşılaşmışdıq: 1. Dilimizdə Türk kökənli milli söz işlətməyimizə qarşı olan Türkə yağı kəsilməşlərin hücumu (onlar nə qədər könül bulandırsalar da, vecimizə deyildi); 2. İşlətdiyimiz yeni sözləri başa düşməkdə çətinlik çəkən və yazılarımıza etiraz edən sıradan insanlarımız. Bunlar Türkə yağı deyildilər, hətta tanıdığımız bir çoxu öz Türklüyü ilə qürur duyan insanlardı. Sadəcə, deyirdilər ki, barıtını artıq eləmisiniz, yeni bir dil yaratmağa çalışırsınız...

Bir az haqlı idilər. Rəhmətlik Xəlil Rza Ulutürkün başçılığı ilə bir adətimiz vardı: Ədəbiyyat İnstitutunun dəhlizində yığılıb söhbət edirdik və kim yabançı bir söz işlədirdisə, dərhal pul cəriməsi ödəməli olurdu. Xəlil bəyin özü də yanılib bir alınma söz işlədəndə, dərhal cibindən pulu çıxarırdı ki, cəriməni kimə verim? Onun plyaj yerinə düzəltdiyi çimərlik sözü, otkritka yerinə önərdiyi açıqca sözü... hamımız üçün örnəyə çevrilmişdi.

Baş ağrısı olsa da, Sizə oxuduğum bir əhvalatı anladım. Bir professor elan verir ki, filan gün filan yerdə, filan mövzuda açıq mühazirə deyəcəyəm. Vaxt tamam olur, professor salona girir ki, cəmi bircə adam gəlib mühazirəyə. Bilmir nə etsin, mühazirəni başlasın, ya yox? Düşünür ki, qoy adamın özündən soruşum.

Deyir ki, mənim yerimə olsaydınız, nə edərdiniz, mühazirəyə başlardınızmi?

Adam deyir ki, mən sadə bir insanam, mehtər işləyirəm. Sualınıza cavab verə bilmərəm. Ancaq mən tövləyə atlar üçün yem aparım və gedib görüm ki, bütün atlar qaçıb, tövlədə bircə at qalıb, o bir atı ac saxlamazdım, ona yem verərdim.

Professor həvəslənir, şövqlə mühazirəni oxuyur. Qurtaran-dan sonra soruşur ki, dediklərim Sizə necə təsir etdi? Adam de-yir ki, professor, düzünü Siz bilərsiniz, ancaq mən tövləyə apar-dığım bütün yemi o bircə ata yedirdib onu məhv etməzdim, ona yeyə biləcəyi qədər yem verərdim.

İndi, Səadət xanım, dildəki bütün alınma sözləri bir anda dəyişmək dili məhv etməkdən başqa bir nəsnə deyil. Doğrusu budur ki, dili yavaş-yavaş, addım-addım dəyişəsən. Bu dəyişmə neçə yolla olur. Bir yol budur ki, dilə girmiş yabançı sözü öz milli sözünlə əvəz edəsən (bunun da 4 üsulu var: 1. arxaik sözü dilə qaytarma; 2. ləhcələrdən söz alma; 3. qohum Türk dillərin-dən söz alma; 4. yeni söz düzəltmə).

Əgər bu yolu getmək mümkün deyilsə və söz dilə keçirsə, onda ikinci yol sınıdır: alınma sözü 1. səs baxımından milliləş-dirmək (dediyiniz basit — bəsit, vade — vadə, stakan — stəkan vb. bu qəbildəndir); 2. forma baxımından milliləşdirmək (yazdı-ğınız diaspora yerinə diaspor yazmaq kimi); 3. anlam baxımın-dan milliləşdirmək (farsçada xəstə “yorğun” deməkdir, bizsə ona “naxoş” anlamı vermişik, yaxud farsçada sər “baş”, bəst “bağlı” deməkdir, bizsə sərbəst sözünü “başıbağlı” yox, “asu-də; müstəqil” kimi işlədirik);

Bu 3 cür milliləşdirmə də mümkün olmayanda, sözü olduğu kimi almaq gərəkdir.

İndi Siz istəyirsiniz ki, alınma sözü Azərbaycan Türkcəsinə yox, Türkiyə Türkcəsinə uyğun biçimdə işlədək. Mirzə Cəlilin “Anamın kitabı”ndakı Səməd Vahidlər bu yolu XX yüzilin başlarında sınaq və uğursuzluğa tuş gəldi. Bunu yenidən sınağa heç bir ehtiyacımız yoxdu...

Ərəb-fars sözləri yerinə Avropa sözləri işlətmənin dili təmizləməklə elə bir bağlılığı ola bilməz.

Dediyiniz sözlərə bir-bir cavab versəm, uzun yazım lap da uzanacaq. Bildirim ki, mənim üçün ən önəmli məsələ terminləri milliləşdirməkdir. İndiyədək ən azı 30-a yaxın terminin öz dilimizdə qarşılığını tapmağım məni çox sevindirir. Boyqırım da onlardan biridir... Nəsə. Çox uzatdım. İnşallah, bu söhbəti davam etdirərik.

Sayğılarım la Arif R.

Bəli, Arif Rəhimoğlu tənqiddən sevinc yaşayan alim idi. Bu böyük insanla ünsiyyətdə olduğum üçün özümü şanslı, onu qayb etdiyimiz üçün isə çox kədərli hiss edirəm.

Əsl mən Sizə sayğılarım la, əziz Arif müəllim!

Sona Arif qızı

ÖRNƏK YOLUN BİZƏ ƏMANƏTDİR

Fikir aydınlığı, hər kəslə öz dilində danışmaq, sistemləşdirmə, hisslərinlə yox, ağılnla qərar vermə və s. bunlar mənə öyrətdiklərinin bir hissəsidir. Fikir aydınlığının nə qədər önəmli olduğunu daim görürəm. Səninlə “fikir mübadiləsi” etmək üçün çox darıxıram, ata. Mənə məndən də çox güvənər, gücümü görməsəm də, həmişə məndə özgüvən yaratmağa çalışdın. Mənim fikirlərimə, düşüncələrimə həmişə diqqətlə və hörmətlə qulaq asardın. Məndən nəşə yeni bir şey eşidəndə, öyrənəndə gözlərindəki o işığı heç zaman unutmayacam.

*Yöteburq, Soldan Ədalət Tahirzadə,
Dilqəm Əhməd və Arif Rəhimoğlu*

Hamı çox heyfislənir ki, sən qürbətə köçdün. Amma mən buna çox sevinirəm. Çünki qürbət səni mənə bağladı. Bu köç baş tutmasaydı, mən də səni olduğun kimi tanımayacaqdım. Saatlarla oturub tərcümələr etdiyimiz vaxtlar heç inanmazdım ki, mənə belə şirin xatirə kimi qalacaq. Düzdür, siyasət dünyasına girmədim, amma elm dünyasında daim sənin öyrətdiklərini tətbiq edib, sənə layiqli bir övlad olmaq üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.

İndi artıq sənin dincəlmə vaxtıdır.

Savalanda görüşərik, Atacan!

Şərahil Laçın

MƏHƏMMƏD ƏMİN TALELİ MÜCAHİD

Vətən! Xəzan yarpaqlarının belə torpağa qarışıb vətən olma səadəti var ikən bu torpağı canı ilə, qanı ilə sevənlərin o vətən torpağına qovuşma haqqı olmadı.

Bütün doğmalarım öyə çıxdılar,

Həsrətlər işlədi iliyimətən,

Ömrümə qürbətlər yeyə çıxdılar,

Barı məzarıma vətən ol, Vətən!

O vətənə qovuşmaq ümidimi misralara tökmüşdüm illər öncə, mən də – rekviyem kimi. Bir soyuq qış günü Ankaranın Asri məzarlığında Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin məzar daşında onun ruhunun tərcümanı Yayıcılıının:

Yaşatmazdı üreklerde mələlət və məlal,

Onun məfkurəsiydi, haqq, hürriyyət, istiqlal!

- misralarını oxuyarkən keçirdiyim o həzin duyğuları yenicədən yaşadım – Arif bəyin ölümüylə. O da milli məfkurənin yorulmaz nəfəri, haqq səsi boğulan xalqının hayqıran səsi idi. Mil-

lətini istiqlala, hürriyyətə götürəcək qatarın qoşa rayları idilər Əbülfəz Elçibəy və Arif Rəhimoğlu. Hələ Ankara Ortadoğu Texniki Universitetin beş metrəkarəlik (kvadrat metrlik) yataqxana otağına “sığdırılan”, amma Vətən boyda Vətən olan Tofiq Qasimovun o izzət dolu günləri... Vətənə yolları bağlanan “Vətən adamları”ın məşəqqətli talelərinə şahidlik ağrılarım.

Sən isitdin Cavidləri Tayşetlərin ayazında,

Bəxtimizin yazısıdır bəxtindəki bu yazın da, Vətən!

- deyə yazmışdım, amma Sibirin ayazında Hüseyn Cavid bir cüt yun corabları qədər isidə bildimi vətən? Skandinavların soyuq torpağında üşüməyə tərk etdiyi övladlarının nəşi kimi... Məmməd Əmin Rəsulzadələrdən bu yana taleyinə o yarpaq səadəti yazılmayan Tofiq Qasimovların, Arif Rəhimoğulların nəşi ilə yoğrulmayan torpaqların Vətən olma haqqı varmı?

Tudora Arnaut

TÜRKÇÜLÜĞE GİDEN İPEK YOLU AZERBAYCAN'DAN GEÇER

Bazı insanlar hayatından bir rüzgar gibi geçer ve hissetmezsin, bazı insanları ise bir defa görürsün ve her zaman her yerde gururla hatırlarsın.

Ben, Gagauzlar'a ayrılan devlet bursu ile 1988-ci yılında Azərbaycan'ın Bakü şəhrinə gelip Mehmed Emin Resulzade adına Azərbaycan Devlet Üniversitesi Doğubilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okumaya başladım. Tam bu dönemler Azərbaycan devlet olma uğrunda bağımsızlık mücadelesini veriyor ve Sovyet rejiminden kurtulup kendi mustakilliğini kazanmaya çalışıyordu. Bu tarihi dönemin lideri ise Halk Cephesi'nin kurulmasının başında olan Sayın Ebulfez Elçibey

gelmektedir. Onun önderliğinde tüm ülkede milliyetçi teşkilatlar kuruluyor, toplantılar teşkil ediliyor, kapalı ve açık alanlarda mitingler geçiriliyor, halk bağımsızlık yolunda aydınlatılıyordu.

Sovyet Birliği'nin dağılması ile Türk respublikalarından ve Türk halklarından Azerbaycan'a okumaya gelen talebeler Bakü'deki farklı üniversitelere ve bölümlere kabul ediliyordu. Bu gelen gençlere ise kucaklarını açan, onları milliyetçi ruhla karşılayan tam bu türk dünyasını kucaklayan milliyetçi teşkilatın gizli kahramanları oluyordu. Onların birçoğu tıpkı bizler gibi üniversitede okuyan talebeler idi. Üniversiteye gelir gelmez bizleri kendi kanatları altına aldılar ve bir yandan zengin Azerbaycan türkçesini bize öğretiyor, diğer yandan da bizlere milliyetçilik, layıklık, turancılık sevdasını anlatıyor, bizlerin gelenek-görenek-lerimizi de öğrenmeye çalışıyorlardı.

Ben kız talebe yurdunda kalıyordum ve derslerin yanı sıra boş zamanlarımda Azerbaycan türkçesinde güzel konuşmaya çalışıyordum. Yurttaki kızlar bu konuda bana çok yardımcı oluyordu. Bir gün Azerbaycan Devlet Üniversitesinin farklı fakültelelerinde okuyan milliyetçi kızlar (aslında rus dilinde okuyan ve kendilerini şehirli sayan talebelerin dışında Azerbaycan türkçesinde okuyan tüm talebelerin çoğu milliyetçi gençler idi) beni ve Azerbaycan türkçesi öğrenimini gören Altay Türkü Ejer Çolakoglu'nu Azerbaycan'ın Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Respublikasına davet ettiler. Biz Ejer ile 1989-cu yılın Nisan ayının ikinci yarısında Nahçıvan'a yola çıktık. Bu davetiyenin asıl gizli kahramanlarını elbet bilmiyorduk, daha sonra yolda gider iken bu geziyi teşkil eden ve asıl arka planda olan şahısların hala resmi ilan edilmemiş Halk Cephesi üyelerinin olduğunu öğrendik.

Yaşamış olduğum Bucak'ta (Gagauzların oturdukları yer Ukrayna ve Moldova'yı kapsamakta ve Bucak adlandırılmakta) geniş ve sürekli ekilmekte olan ovalarını gördükten sonra ilk defa hayatımda dağları ve sarı topraktan oluşan yerleri, gelincik tarlalarını, uzun uzadıya akan nehirleri (çayları) ve en önemlisi Güney ve Kuzey Azerbaycan'ı ikiye bölen kan gibi kırmızı renkte akan Araz nehrini gördüm, hem sevindim, hem hüzünlendim. Hatta Araz çayının diğer tarafında insanların bize el salladığını görünce "Acaba bir gün o taydan bu taya aynı halkın insanı serbest gidip gelir mi?" diye de hayali sorular sordum kendime... Bu yolculuk sırasında ilk defa Azerbaycan'ın ünlü şairleri Mehmet Araz'ın, Sabir'in, Şehriyarın, Bahtiyar Vahabzade'nin, Halil Rza Ulutürk'ün vd. şiirlerini kızların dilinden duydum, Azerbaycan bayatılarını, dudakdeymezlerini, koşmalarını, mah-nılarını dinledim, Azerbaycan'ın milliyetçilik ruhunu yudum yudum yudumladım. Uzun ve çok verimli bir tren yolculuğundan sonra Nahçıvan'a vardık. Trenden saat 12 civarında indik. Bizi direk Halk Cephesi üyelerinin toplandığı açık havadaki çayhanaya götürdüler. Oradaki 3-4 saatlik meraklı ve verimli sohbetimiz oldu. Çayhanadan sonra Ali müellimin evine yemeye gitdik. Benim için daha sonra "ikinci annem" olan Ezize hanımı ilk defa evinde tanıdım ve o lezzetli yemeklerinden büyük bir iştahla yedim. Akşam olunca bizler kızları Ali muallimin komşusu olan, iş arkadaşı Kahire hanımın evine götürdüler, oğlanlar ise Ali muallimin evinde kaldı.

Ertesi gün pazar, tatil günü olduğundan dolayı bizi Nahçıvan Tarih Diyarşunaşlık Muzesinin bodrumundaki bir toplantı salonuna götürdüler. Bu salon tahmini 70 kişilikti, fakat ayakta olanları da sayarsak yaklaşık 80-90 kişi vardı. Toplantıyı Arif

Rehimov götürürdü. Ejer Çolakov ve ben de Arif muallimin yanında yer alıyorduk. 18 yaşındaki bir genç kız için kürsüde oturmak çok da alışık bir durum değildi... zira o güne kadar hep salondakilerin arasında yer almış, kürsüde olanları dinlemiştim. Şimdi ise benden duyulacak olan her cümle ancak beni değil, gagauz halkımı da temsil edecekti. Elbet, tedirgindim, dizlerimin bile titrediğini hissediyordum...

Salondaki şahıslar sırasında 2-3 kız vardı. Erkekler bana meraklı bakışlar ile baktıkça benim özgüvenim artmaya başladı. Türk dünyasının bir parçası olan Gagauzlar'ı bu kürsüden ilk defa bu insanlara ben anlatacaktım, şiirlerimi ana dilimde okuyacaktım. Bizi, aslında resmi olarak bu müzenin içerisinde yer alan "Yurd" adında Tarih ve Etnografiya Birliği davet etse de, asıl bu toplantının arkasında Halk Cephesi'nin olduğu aşıkardır.

Arif muallim konuştuktan sonra, daha birkaç kişi konuştu ve Ejer'e söz verildi. O da güzel bir Azerbaycan Türkçesi ile Altay'da yaşayan Türk boylarından anlattıktan sonra söz sırası bana geldi. Ayaklarımın bağı çözülsün de konuşmayı ana dilimde yapmayı tercih ettim. Hem okumaya yeni gelmiş olan ben, pek iyi Azerbaycan Türkçesinde konuşmayı bilmiyordum, hem de "Acaba Gagauzca anlıyacaklar mı?"- diye de merak ediyordum. Konuştukça baktım ki, hem benim anlattıklarımı anlıyor, alkışlıyor, hem de şakalarına bile gülüyorlardı. Bir Türk ağacın dalları olduğunu burada ilk defa anladım! Burada dikkatimi bir husus çekmişti. Nahçıvan'ın her yerinde hepsi ana dilinde konuşuyor ve hiç kimsenin aklına "bu kızımız Gagauz, ama Gagauzlar'ın yaşadığı Moldova ve Ukrayna'dan geldi, rusça konuşayım"- diye gelmiyordu. Ben burada kendimi kendi evimde gibi hisset-

miştim. Hatta “keşke bizim Gagauzlar da sürekli ana dillerini koruyup konuşsalar” – diye de içimden bir “ah” çekmiştim.

Toplantımız sona erdikten sonra bizi burada daha bir dizi toplantılar bekliyordu. Nehrem köyünde konuşmalarımızda da yine yanımızdaydı Arif muallim. O, toplantıyı açınca tüm ehali sessiz ve büyük bir dikkatle onu dinliyordu, toplumun ona karşı ne denli saygı ve sevgisi hemen belli oluyordu. Fakat, bir bilim insanını, bir hocayı talebelersiz düşünmek mümkün değil. Ertesi gün bizi Nahçıvan Pedagojik İnstitutü’ne davet ettiler. Kapıda bizi bekleyen Arif muallim ve etrafında onlarca talebe vardı. Herbiri ona yakın durmaya çalışır ve aynı zamanda bizimle de dostlaşmaya hevesliydi. O üniversitede edinmiş olduğum dostlar benim milli tefekkürüme çok olumlu etki yaptılar ve ömrümün büyük bir kısmında dostlukları ile beni onurlandırdılar. Arif muallimin ailesini de o günlerde tanıdım ve o günden sonra hiç bağlantımız kopmadı.

Üniversitede okuduğum yıllarım bir yandan birçok milliyetçi dostlarla akşamları Azerbaycan çayı yudumlarken, milliyetçilik, turancılık konuları üzerine konuşup hayal kurarken, diğer yandan da derslerime odaklanıp ödevlerimi yapmakla geçiyordu.

Nihayet, üniversitemde son yılım kapıya dayandı. Tabii ki, diploma savunması için çalışmam gerekirdi ve ben de kolları sıvadım. 1993 yılın Mart ayında talebe arkadaşlarım benim Arif Rehimov’un bulunduğu Halk Cephesi karargahına gitmemi söylediler. Ben diploma çalışmam için genellikle M.F.Ahundov adına Devlet Kütüphanesinde çalışıyordum ve burası da benim için çok önemli bir bilim ve bilgi yuvasıdır. Yine de ben bilim insanı

Arif muallimin davetiyesini seve seve kabul ettim, zira onunla her konuşmamız, sohbetimiz benim bilgime bilgi katıyordu.

Kütüphanenin ve Halk Cephesinin yerleri de çok yakında. Ertesi gün kütüphaneden çalışmama faydalı olacak saydığım kitapları sipariş etdim, görevli yarım saat beklememi söyledi. Ben de bundan istifade hemen Arif muallimin yanına koştum. Kendisi o dönem, Azərbaycan Halk Cephesi Başkanının İdeoloji Çalışmalar üzere Başkan Yardımcısıydı. Ben kapıyı çalır çalmaz beni karşıladı ve zaman kaybetmeden hemen bana müjdeyi verdi. “Biz Ali muallimle konuştuk. Azərbaycan’ın aydın ve siyasetçileri ile senin de Türkiye’ye gitmene karar verdik. Antalya’da Türk Dünyası Kurultayı olacak ve listede senin de ismin olacak. Bu işlemleri hızlandırmak için senden acilen pasaportunu ve iki üç tane resim istiyoruz. Senin için yabancı pasaport çıkartmamız gerekir.”

Ben, Arif muallimin karşısında duruyor ve içimde bir tuhaf duygu oluşuyordu. Acaba bu bir şaka mıydı, yoksa bir rüya mıydı? Ben utanarak benim ne pasaport çıkarmak için ne de uçak biletimi ödeyecek paramın olmadığını söyledim. O da, Ali muallim de “sen merak etme, ancak pasaportunu ve resimleri getir, senin masraflarını biz karşılayacağız, onu sen merak etme, sen Gagauzlar’ın bize emanetisin” dediler ve ben odadan heyecanlı bir şekilde çıktım.

Ertesi gün pasaportumu ve vesikalık resimleri getirdim. Birkaç güne kadar acil çantalarımın hazır bulundurulduğunu söylediler. Gerçekten de üçüncü gün beni ve Kazan Tatarı Adile İsa-kova’yı bir araba alıp Azərbaycan Havalimanına getirdiler. Burada bana yabancı pasaportumu verdiler ve gümrükte sıradaki insanlarla sıraya geçmeden hemen VİP salondan direk uçağa

geçmemi söylediler. Bizim belgelerimizi zaten önceden Halk Cephesi yetkilileri halletmişti.

Bizim uçağımız Antalya'ya inmiş ve sıcak deniz havası bizi kendi sıcaklığı ile karşılamıştı. Benim o güne kadar gittiyim yer bu üçüncü ülkemdi. Ukrayna'dan Moldova'ya, sonra da Azerbaycan'a gitmiştim, fakat türkolojiyi okuyan bir talebe olarak Türkiye'yi görmek, burada olmak bir inanılmaz hayal gibiydi. Bu hayal ancak benim değildi, Doğu Dillerinde okuyan tüm talebelerin rüyasıydı. Ve ben işte buradaydım.

5 yıl talebe yurdunda kalıp da birçok Azerbaycan ailelerinin evlerine misafir olmuşum, fakat, bu denli güzel otelde hiç kalmamıştım. Her yer gözlerimi kamaştırıyordu, seyretmekten kendimi alamıyordum. En önemlisi ise devlet adamları ile birlikte aynı otelde bulunmak ve onların sohbetlerine katılmak ayrı bir gururdu. Bu dönem benim hayatımın dönüm noktası oldu. Ertesi gün kahvaltıdan sonra bizleri toplantı salonuna götürdüler. Ben, hala burada ne tür etkinliğin gerçekleşeceğini farkında bile değildim. Önce bizlere herbirimize birer deri çanta verdiler ve ben onun içinden çıkarmış olduğum programda "21-23 Mart 1993 Türk Devlet Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı" olduğunu okudum. Bu Türk Kurultayı, Türk devlet ve toplulukları arasındaki dostluk, kardeşlik ve iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla gerçekleştiriliyordu. Buraya Eski Sovyetler Birliğinden kurtulmaya çalışan Türk halkları ve toplulukların temsilcileri katılmıştı.

Kurultaya Türkiye'nin o dönem Cumhurbaşkanı Turgut Özal, devlet adamları Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Milli Hareket Partisi Başkanı Alparslan Türkeş, KKTC Cumhurbaşkanı-

nı Rauf Denktaş vd. katılmıştı. Azerbaycandan ise Baş Bakan Ali Mensimov, bakanlar ve Halk Cephesi heyeti vardı.

Gagauzlar'dan benim yanı sıra milliyetçi, bilim insanı Dionis Tanasoğlu ve daha iki kişi katılmıştı. Kurultay esnasında ben ancak bir temsilci olarak değil, aynı zamanda tercüman olarak da bulundum. Yeni ayakları üzerinde durmaya çalışan bir tercüman için bu çok önemli bir görevdi. Özellikle Milli Hareket Partisi Başkanı Alparslan Türkeş ile görüşmekte olan türk halklarından gelen ve Türkiye Türkçesini bilmeyen temsilcilere rusça – türkçe konusunda tercümanlık yapmak büyük bir tecrübeydi. Ayrıca bu kurultayda ilk defa dünyaca ünlü türkologlar ile de tanışma imkanım oldu ve ortak türk alfabesinin kurulması bu Kurultayda ilk defa konuşuldu.

1993 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olduktan sonra "Türk ve Rus dili öğretmeni, filolog, tercüman" sıfatıyla memlekete döndüm. Gagauziya o dönem kendi bağımsızlığını ilan etmiş ve yeni bir bağımsızlık haritasını hazırlıyordu. Cumhurbaşkanı Stepan Topal beni kabul edip makamında "Azerbaycan Diplomatik Okulunda okumak üzere gönderilmiştir" diye bir yazı verdi ve "Tudorka, gelecekte bizi Türkiye'de, Azerbaycan'da temsil edecek senin gibi insanlara ihtiyacımız var" deyip benim geri dönmemi istedi. Tabii, Türkiye Türkçesini ancak filmlerde çok az duyan Gagauziya'da iş bulmam olağanüstü zordu. Bu nedenle bu yazıyı da alıp tekrar Bakü'ye dönmek zorunda kaldım. Ne yazık ki, bu diplomatik okul geçici olarak çalışmıyordu. Okumamı devam etmek imkansızdı. Ben de Bakü'de yeni açılan bir türk gazetesinde çalışmaya başladım, fakat daha sonra Türkiye'de bir inşaat firmasından teklif aldım ve Türkiye'ye gittim. Bakü'de durum ise ba-

yağı kötülemişti. Azərbaycan Halk Cephesine karşı sinsice baskılar yapılıyor ve hükümeti devirdikten sonra göz altıları başlamıştı. Elbet, her ne kadar yabancı olsam da, bu durumun bir ucu bana da dokunabilirdi. Bu nedenle Türkiye'deki işi kabul etmek zorunda kaldım.

Bir inşaat firmasında tercüman sıfatıyla çalışmaya başladığım aylarda Azərbaycan Türkçesi ve Gagauz Türkçesini bilmem Türkiye Türkçesine alışmak çok kolay oldu, hatta arkayık kelimeleri bile bilmeme çok yardımcı oldu. O, dönemler ne yazık ki akıllı telefonlar yoktu ve Azərbaycan'ı, oradaki can arkadaşlarımı, hocalarımı çok özliyordum. Birkaç aydan sonra bir gün beni müdürün odasına çağırdılar. Ben, telefon görüşmelerinde sözlü çeviri yaptığım için koşa koşa gittim. Fakat, karşımda Ali muallimi ve Arif muallimi görünce gözlerim doldu ve onlara babama sarılincasına sarıldım. Onlar, bir toplantı için gelmişlerdi Ankara'ya, fakat çantalarını otelde bırakıp doğru benim çalıştığım firmaya gelmişlerdi. Ben müdürün odasına gelmeden önce de müdürden benim işimle ilgili ilgilenmişler, gerekeni söylemişlerdir. Bu beni çok gururlandırmıştı.

Yıllarca Arif muallimin manevi yardımını sürekli gördüm. Türkiye'de Yüksek Lisans yaptığım sürede, Azərbaycan'da doktora savunmamda, KKTC'deki DAU Üniversitesinde çalıştığım yıllarda vs.. Tüm yoğunluğuna rağmen kendisi bir zaman bulur mutlak beni arar, çalışmalarımı sorardı. Arif muallim İsveç'e göç etmek zorunda kaldı, baskılara fazla dayanamadı, sağlığı el vermedi.. Onun Azərbaycan'ı terk etmesine çok üzülmüştüm, onu, eşini, çocuklarını bir daha göremeyeceğimi sanıyordum. Fakat, daha sonra Ali muallimden onun telefonunu alıp yine bağ-

lantı kururduk. Türkoloji üzerine telefon sohbetlerimiz bana çalışmalarında yardımcı oluyordu.

HAKAK Kurumunun organize ettiği İsveç'in Uppsala şehrindeki Uppsala Üniversitesinde 29-02 Ekim 2017 yılında Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu ve Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu gerçekleşmişti. Arif muallim iki kızıyla birlikte bu sempozyuma katılmış ve bildirisi büyük ilgi görmüştü. Onunla burada son görüşmemiz olmuştu. O, büyük bir ameliyat geçirdiği için, yorgun görünsede türkoloji konusunda konuşmaya başlayınca sanki tüm acılarını unutmuş görünüyordu.

Arif muallimle çok defa aile ortamında, bilimsel konuşma toplantılarında veya konferanslarda biraraya geldikçe onu dinlemek bir bilim deryasına dalmak gibi bir durum idi. Kendini türkçülüğe, Türk dünyasına adanmış bir insanın yanında biz gençler kendimizi çok şanslı hissediyorduk, zira onun ortaya koymuş olduğu fikirler, mutlak kaynaklara dayanılarak anlatılıyordu. Azerbaycan'da birçok insanın hergün karşılaştığı yerler ve yer adları, kullanmış olduğu eşyalar ve manevi kültürdeki gelenek ve göreneklerini bu bilim insanı o kadar detaylı bir şekilde anlatır ve ilk kaynağına kadar inceleyip bilgi veriyordu ki, onu dinledikçe kendini ayrıcalıklı hissediyordun. O, çok başarılı bir dil uzmanıydı ve birçok türkçe kelimelerin kökenlerinin ilk kaynakları ile bilgi sunuyordu. Bazen derdim içimden “Bir insan bu kadar bilgiyi aklında nasıl tutabilir?!” Arif muallim bir bilim deryasıydı!

Ali Şamil muallimin sayesinde Arif muallimle Türkçülük konusunda çok defa uzun uzadıya konuşmalarımız oluyordu. Onun bana vermiş olduğu tavsiyeler, daha sonra benim Türkçülük yoluma çok yardımcı oldu. O, her zaman derdi “Tudora, sen

kendi halkını tanıtmaya çalışıyorsan korkma, bunu inanarak yap, bekleme birisinden teşekkür alasın, tam aksine övgülerden kaç, sen kendi yolundan yeter ki yılma. Gagauz halkı senin gibi evlatlara muhtaç!” İşte böyle bir milliyetçi ruhlu, türkçülük davasına kendisini adanmış bir insandı Arif muallim!

Turkut Er

**BÖYÜK MİLLİ DAVA ADAMI,
BÖYÜK MİLLİ MƏFKURƏ İDEOLOQU**

Arif bey Azərbaycandaki çok büyük dostumdu, evlerinde çok çörek kesmişdim. Azərbaycanın büyük vatan ve millet seven, başı bulutlarda dik, temennasız, özgür, hürriyet ve azatlık savaşçısıydı. Onsuz bir Azərbaycan çok kâsıptır. Onsuz Azərbaycanda hürriyet, azatlık savaşı vermek zor olacaktır. Kâsıptı, ama hamıdan yürekli, gözel dost idi. Hem de büyük Elçibeyin silahdaşıydı.

Sağ olun, bey, 1991- 2000 yıllarda Azərbaycanda işleyen arkadaşlarımızın 99 faizi çok iyi yetişmiş vatanperver, Azərbaycana canı yanan arkadaşlarımızdı. Hiç biri bir ikisi xariç tiranlığı tasvip etmedi. Azərbaycanın devleti millet için dediler, millet için işlediler.

Topsuz, tüfeksiz, gılınç, kalkansız, azatlık, bağımsızlık millet savaşçısı Arif Rehimoğlu. Arif bey ile beni Türk dünyasının son büyük lideri Elçibey tanıştırmıştı. Elçibey Kelekiden gayıtmışdı. Randevu alıp hoş geldin için beyin gerargahına gittim. Birez söhbetten sonra, kömekçisine dedi ki, Arif beye söyle, buraya gider zahmet etsin dedi, gayıttı mene dedi ki, bey, men seni

Kelekide, de takip ediyordum. Sen millet adamısın, Azərbaycan milletine canı yanan bir adamsın. Türklüğün ucalmasını isteyen ve o yolda işleyen adamsın. İndi gelecek kişi Arif bey de köhneden bu yana benim ideal dostum ve birge işlediğim dostumdur. Birge çok işleye bileceğinize inanırım. Onun için sizi tanış etmek istedim. Arif bey çox balaca bir tebessümle elini uzattı ve tanıştık. Sonraki münasebetlerimiz hep hemen hemen bulvardaki çayhanalardaki söhbetlerimizde daha da gelişdi. Arif bey çok sessiz, ama sürekli ne edeceğini nasıl edeceğini iyi tesbit edip, bıkmadan darıxmadan sürdüren bir değerli ideal adamıydı, hedefleri özellikle gençlikti, hem kuzey hem güney Azərbaycan gençliği idi. Okullar, enstitüler ve fakülteler onun çalışma alanıydı. Bütöv Azərbaycan idealini hem güney Azərbaycan gençliğine, hem kuzey Azərbaycan gençliğine anlatıyor. Büyük bir Türk devletinin ancak bu bütövlük idealinin hayata geçmesiyle olacağını bıkmadan usanmadan işliyordu. Elçibeyin bu barede bir tebligatcılığının savaşıydı. Eğer bu gün güney Azərbaycanda, men Türkem diyerek Tebriz küçelerinde, Tahran küçelerinde dans eden cevanlar varsa, Tebrizde 60 min kişilik stadda Traktör futbol maçında 60 min cevan “haray-haray men Türkem” diyenler varsa, Arif Rehimoğlunun büyük payı vardır. Arif beyi Azərbaycana xariçden gelenler tanımazdı. Ama onun hedefi olan cevanların mitinglerdeki millici slogan atan cevanları ajanlarına takip ettirirlerdi. Onu hiç bir sefirliğin ne yığıncağında nede kokteyllerinde görmek olmazdı. Çünkü o sessiz sedasız Azərbaycan ve Türk dünyası türklüğünün gelişmesini, ümumiyetle türklüğün milli birlik ve beraberlikde ucalmasını işlerdi hedef kitlelerine. Ondan olmayanlar onu tanımaz bilmezlerdi. O sessiz bir ordu gibi hedef aldığı özellikle gençlerin bulunduğu

mahlelerde, çayhana, kütüphanalarda, yurtlarda söhbətlərdə olurdu. Arif beyi ən çox farslar tanırdı və onun hər işini, görüşünü takip edərdilər. Onun mevkide makamda, parada pulda, hevesi də, gözü də yoxtu. O, türklük, azatlıq və bağımsızlıq uğrunda soluksuz, gecə-gündüz işləyən bir dərvişdi. O böyük Atatürkün eskeri, böyük Elçibeyin temennasız bir eskeriydi. Arif beylə dost olduğum üçün hər vaxt iftihar etdim, ona rahmet diliyorum və mən inanıyordum ki, qısa vaxt içində onun həyatını verdiyi böyük Azərbaycan türkü ideyası həyata keçəcəkdir.

Vahid Qazi

QÜRBƏTDƏ YURD YERİ

Arif Rəhim oğlunu hələ Bakıdan tanıyırdım. Amma bu, uzaqdan tanışlıq idi. Uzaqdan tanımaq öləri baxış kimidir. Baxmaq da, bilirsiniz, hələ görmək deyil.

Mən Arif bəyi yaxından İsveçdə gördüm, tanıdım.

Bakıda bildiyim o idi ki, Əbülfəz Elçibəyin Sovet dövrü silahdaşlarından. Burada isə onu tariximizi, ədəbiyyatımızı dərinlə bilən elm adamı, milli ideoloji təfəkkürə söykənən ideoloq, millətin gələcək hədəflərini aydın görən düşüncə adamı kimi tanıdım.

Necə oldu onu tanımağım?

İsveçdəki fəal aydınlarımızdan Səadət Kərimi mənim “Çöl Qala” povestimi İsveç dilinə çevirmişdi. Dostlar “Hyresgäster”, yəni “Kirayənişinlər” adı ilə nəşr olunan kitabın Stokholmda təqdimatını keçirirdilər. Çıxış edənlər arasında Arif bəy də vardı. Adətən, belə tədbirlərdə ümumi xoş sözlər deyib keçərlər. Arif bəy çox ciddi təhlillə çıxış elədi. O povest haqda ədəbi tən-

qidçilərin, yazı adamlarının xeyli məqaləsi, resenziyası, rəyi var. Arif bəy əsəri onların hamısından tamam fərqli baxış bucağından təhlil edirdi. Təqdimatdan sonra çıxışını məqalə kimi yazıb göndərməsini xahiş elədim. “Bloqumda dərc edəcəm”, dedim. “Çöl Qala” haqda ən dərin təhlil yazılarından biri beləcə yazıldı.

Arif bəyin filoloq olduğunu bilirdim. Amma ədəbi tənqidi, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının bugünkü problemlərini bu qədər dərinlən bildiyini təsəvvür eləməirdim. “Çöl Qala”nın iç dünyası” məqaləsini oxusanız, buna siz də şahid olarsınız.

Başqa bir görməkliyimdən deyim.

Avropada fəaliyyət göstərən saytlardan biri “milli kimlik” mövzusunda müsabiqə elan eləmişdi. Mövzuya marağım çoxdan idi, bir neçə yarımçıq qalan yazılar da vardı. Odur ki, həvəslənib müsabiqəyə baş vurdum, “Milli kimlik harayında” adlı iri bir yazı ilə müsabiqədə iştirak etdim. Yazı qalıblərdən oldu, sözüm bunda deyil.

Məqalənin yazıldığı dövrdə dəfələrlə Arif bəylə söhbətimiz oldu. O söhbətlərdə mən onu tək türkoloq kimi yox, Şərq fəlsəfəsini bilən, Qərb filosoflarını yaxından tanıyan, sosiologiya elminə dərinlən bələd olan alim kimi tanıdım. Azərbaycanda hələ bitməyən millətləşmə prosesinə baxışları onu “bir köynək də mənə yaxınlaşdırdı”.

Arif Rəhim*“ä-aoğlunun hər kəsə olmayan başqa bir keyfiyyəti də vardı – təşkilatçılıq qabiliyyəti. Toy-bayramları nəzərə almasaq, qürbətdə 5-10 adamı bir yerə yığmaq olmur. Xüsusən də siyasi, ictimai, mədəni, elmi tədbirlərdə. Arif bəy adamları təşkilatlanmağa, təşkilatlarda birləşməyə inandırırırdı. “Təşkilatı olmayan millət özünü təsdiqləyə, uğur qazana bilməz” - deyirdi. İsveçdə bir çox təşkilatın yaranmasında, təşkilat sənədlərinin ha-

zırlanmasında, dövlət orqanlarına rəsmi məktubların yazılmasında onun misilsiz əməyi vardı. Mənə belə gəlir ki, adamları bir yerə yığmaq, təşkilatlanmaq işində onun yeri xüsusilə görünəcək.

Sonda bir söz də deyim. Arif bəy bizi bir yerə toplayan adam olub. Çox istərdim, onun qəbri də topladığımız ünvan, İsveçdə vətən adına ziyarət edəcəyimiz Yurd yeri olsun.

Vaqif Almuradov

MİLLİ AZADLIĞA HƏSR OLUNAN ÖMÜR

Arif bəylə 1988-ci ildən tanışıq. O zamanları hamımız yaxşı xatırlayırıq. Milli Azadlıq Hərəkatının başladığı günlər idi. Arif bəylə şəxsi yaxınlığımız 1989-cu ildən başladı. Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin yaradılması üçün Naxçıvan Muxtar Respublikasının rayon və kəndlərində əhalini toplayıb görüşlər keçirirdik. O cümlədən Ordubad şəhərində və kəndlərdə belə toplantılar çox tez-tez olurdu. Bizlər Ordubad rayon təmsilçiləri olaraq Arif bəyi Ordubaddakı toplantılara dəvət edərdik. Arif bəy bu dəvətləri canla-başla qəbul edib gəlirdi. Onun toplum qarşısındakı çıxışları çox maraqla sonadək diqqətlə dinlənilərdi. Arif bəyin məruzələrində Türkçülük, Turançılıq, Millətçilik və Bağımsızlığın xüsusi yeri olardı. Onun Milli Azadlıq Hərəkatında milli düşüncəli insanların nəyi necə etməli, yəni haradan başlayıb, harada bitirmənin vacibliyi haqqındakı düşüncə və fikirləri toplum tərəfindən çox asan qəbul olunardı. AXC ilk yaradıldığı vaxtlar idi. Arif bəy bir qrup silahdaşımızla bərabər Ordubada gəlmişdi. Ümumittifaq əhəmiyyətli Ordubad Konserv Zavodunda görüş təşkil etmişdik. Zavodun rəhbərliyi və kollektivi əksəriyyəti Sovetlər Birliyinin tərəfdarları idi. Arif bəyin tarixi faktlarla zən-

gin, milli məfkurə zəminində mükəmməl çıxışından sonra zalda əhval-ruhiyyə dəyişməyə başladı. İnsanlar diqqətlə dinləməyə başladılar. Arif bəy onların anlayacağı dildə fikirlərini anlatdı. Xalq Cəbhəsinin məqsəd və planlarını anlatdı. Toplantı o qədər maraqlı keçdi ki, toplantıdan sonra kollektiv saatlarla Arif bəylə diskussiya etdi və çox razı şəkildə sağollaşıb ayrıldılar. Arif bəyin Sərhəd Hərəkatındakı fəaliyyətini hər birimiz çox yaxşı xatırlayırıq. O taylı-bu taylı soydaşlarımız arasında apardığı maarifləndirmə işlərinin çox böyük əhəmiyyəti oldu. Arif bəy hər zaman canımız Azərbaycanı bir bütün olaraq görürdü. Hər zaman ulu və ölməz liderimiz Elçibəyə sadıq olan, milli davadan taviz verməyən Arif Rəhimoğlu özünü bir alim və mübarizə insanı kimi təsdiqləmişdir. Arif bəyin yazdığı kitablar və çıxışlar gələcək nəsillərə bir töhfədir. Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatında, Azərbaycan Xalq Cəbhəsində və Milli Hərəkatçılar Birliyindəki fəaliyyətlərinin çox böyük yararı var idi və bunlar danılmazdır. Arif bəyin mühacirətdəki həyatı da mübarizə ilə doludur. Arif bəy kimi insanlar ölmürlər, sadəcə məkan dəyişirlər. Gələcək nəsillər onun həyat yolunu, azadlıq mübarizəsini və elmi fəaliyyətini öyrənəcək, ondan faydalanacaqlar. Bütöv və Demokratik Azərbaycan qurulacaq. Turan qurulacaq! Arif bəyin ruhu daha da şad olacaq!

MƏQALƏLƏR, BƏYANATLAR

Aydın Kərimov

BU ÖMRÜ BİZ YAŞADIQ

Samara Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsində oxuyanda rus dövlətinin yaranması haqqında Sovet hüquq ədəbiyyatında yayılan fikirlərdəki uyğunsuzluqlar, ziddiyyətlər diqqətimi çəkdi. Əsas aparıcı konsepsiyaları — Normand nəzəriyyəsini (əslində nəzəriyyə deyil, Yekaterinadan gələn təbliğat materialı demək doğru olar) və Slavyanofil mövqeyini müqayisə edəndə onlarca sual doğuran fikirlər, həqiqətə uyğun olmayan fərziyyələr ortaya çıxırdı. Rus və alman tarixçiləri Bayer, Miller, Solovyov, Tatişev, Karamzin və başqalarının əsərlərini oxuduqdan sonra bütün bu ideyaların cəfəngiyat olduğunu gördüm.

Tələbə Elmi Cəmiyyəti üçün “Rus dövlətinin yaranmasında türkdilli xalqların rolu” adlı məruzə hazırlamağa başladım. Kafedra müdürü V. Rijkova, müəllimim A. Fadeev fikrimi bəyəndilər. Bir az dərinə gedəndə Rus dövlətini varyaqların və ya slavyanların yaratmadığı haqqında onlarla argument, fakt, sübut topladım. Dediklərimin əleyhinə heç kim çıxmırdı, razılaşırdılar.

Ancaq təkzib etdiyimiz fikirlərin yerinə nəşə qoyulmalı idi. Türk xalqlarının tarixi haqqında material demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Moskvaya getdim, orada da bir şey tapmadım. 1984-cü ildə tətillə gələrkən düşündüm ki, Bakıda bu haqda informasiya alaram. Bakıda ziyalıları yaxşı tanımadığımdan və ədəbiyyat almadığımdan heç nə əldə edə bilmədim. Naxçıvana, evə gedəndə Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda (indiki Naxçıvan Dövlət Universiteti) birlikdə oxuduğum rəhmətlik Asif

Kələntərliyə problemimi danışdım. Bütün ruhu ilə milli dəyər daşıyıcısı olan Asif mənə ehtiyatlı olmağı, bu mövzunu qabartmamağı tövsiyə elədi. (Düzü, o zamanlar Rusiyada bu mövzuda danışmaq Azərbaycandan daha asan imiş. Çünki, həqiqi rus ziyalıları özlərinin milli varlığını tapmaq, həqiqi tarixlərini öyrənmək istəyirdilər.)

Bununla belə, mənə bu məsələlərlə maraqlanan, türk tarixini bilən, Mahmud Kaşğarlı ilə bağlı elmi araşdırma aparan bir dostu ilə tanış etdi. Bu, NDPU-nun müəllimi Arif Rəhimov idi. Böyük Bağdakı çayxanada görüşdük. Mən fikirlərimi bu gənc adama danışdıqca, o hər cümlədən sonra “aha” deyib təəccüblənir, zərif gülümsəməklə mənə daha ətraflı danışmağa sövq edirdi. Üç saatlıq söhbətdən sonra mənə Şərura, evimizə qayıtmağa qoymadı, evlərinə dəvət etdi, yatmaq vaxtı nəzərə alınmazsa iki sutka fikir mübadiləsi apardıq, mənə bəzi kitablar verdi.

Arifi heyrləndirən o idi ki, hüquqşünas olmağa hazırlaşan adam rus tarixinə, dövlətçiliyinə yeni baxış gətirməyə, türk milli varlığını oyatmağa, rus-türk sintezi aparmağa çalışır. Həm də bunu Rusiyada, universitetdə edir. Düzü onun bu entuziazmı mənə qərribə gəlirdi. Çünki mənim üçün Rusiyada, Samarada bu haqda danışmaq, yazmaq heç bir problem yaratmırdı. Sonralar, fikirlərimi bir az da bitkinləşdirəndən sonra Dövlət və hüquq tarixi kafedrasının müdiri, Rusiya Dövlət Dumasının üzvü olmuş prof. V. Rıjkovanın təşəbbüsü ilə bu haqda kafedra müəllimləri qarşısında çıxış etməli olanda Arifin heyretini xatırlayır, xüsusi zövq alırdım.

İlk görüşümüzdə Arif mənə türk dövlətçilik tarixində və fəlsəfəsində olan “Ulusçuluq” (ərəzi, xalq, dövlət birlikdə Ulus adlanır), dövlət hakimiyyəti sistemində olmuş “Xaqan-Yabqu-

Şad” sistemləri haqda geniş məlumat verdi. Mən bu prinsipləri tətbiq etməklə rus dövlət tarixində olan çoxsaylı qaranlıq səhifələrə yenidən baxmaq üçün “açar” düzəldə bildim. Özüm üçün də çox şeylər aydın oldu, mövqeyim gücləndi.

Yadımdadır, Arif deyirdi ki, hər hansı elmi mübahisədə qarşı tərəfin səni dinləməsini istəyirsənsə ən azı üç güclü arqumentin olmalıdır. Elmi müzakirədə qəbul olunmaq istəyirsənsə ən azı yeddi arqumentin olmalıdır. Mən buna əməl edib, fikirlərimi qəbul etdirmək üçün ondan çox arqument gətirirdim.

Qırx illik dostum Arif Rəhimoğlu haqqında yazını bu hadisə ilə başlamaqda məqsədim həm onunla ilk tanışlığımızı xatırlamaq, həm də onun elmə, tarixə, türkçülüyə, milli düşüncəyə, rus-sovet imperiyasının mahiyyətinə, Azərbaycanın gələcəyinə ilk gənclik illərindən formalaşmış baxışlarına diqqəti yönəltməkdir.

O, savadlı gənclərə xüsusi diqqət göstərir, öz fikir və düşüncələrini onlara qəbul etdirməyə cəhd etmədən onları yetişdirirdi.

O gündən başlanan fərdi, ictimai və ailəvi dostluğumuz onun son gününədək davam etdi. Bir-birimizin həyatına, düşüncəsinə müəyyən qədər təsir etdik. Arif yetkin ideoloq, nə istədiyini gözəl bilən milli-azadlıq mübarizi idi. Mən həyatımın hər mərhələsində onun dəstəyini hiss etmişəm. Onun, Asif Kələntərlinin, İbrahim İbrahimlinin, Əli Şamilin vasitəsilə ölkəmizin sayılıb seçilən yüzlərlə ziyalısı ilə tanış olmuşam. Bakıya dönəndə, heç kimi tanımayan, nədən başlayacağımı bilməyəndə Arifin məsləhətləri mənə kömək olub. Bakının və Naxçıvanın ictimai-siyasi həyatına, ziyalı mühitinə onların vasitəsilə daxil olmuşam. Ən kiçik məişət uğurlarıma da sevinib, qayğılarıma həmdərd olub.

Mənəvi, siyasi, ictimai baxışlarımızın yaxınlığı, Arifin alim və ideoloq təfəkkürü bir çox uğurlarımızın əsası olub.

Yas mərasimindəki kiçik çıxışda Arifin gördüyü işlərdən, etdiyi xidmətlərdən, arzularından danışmaq mümkün deyil. Bəlkə də, nə zamansa bu haqda daha geniş yazaram deyə düşünürəm.

Qısaca deyim ki, bu gün böyük bir hissəsinin Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyasına daxil edildiyi Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Proqramı və böyük, ziddiyyətli, müxtəlif təsirlərə məruz qalan milli azadlıq hərəkatının təşkilatlanmasını, bir məcrada qalmasını, sistemləşməsini təmin etmiş AXC Nizamnaməsi, eləcə də Bütöv Azərbaycan Birliyinin Proqramı üzərində əsasən, birlikdə işləmişik. Bildirim ki, o qədər sənədin yazılmasının əksər texniki-təşkilati işlərini Arif görüb.

Türk dövlətləri və topluluqlarının 1993-cü ildə Antalyada keçirilən Birinci Qurultayının (Turqut Özal, Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş və başqa dövlət adamlarının, Ahmed Bican Erçulusun, Turan Yazqan, Abdülxalıq Çay kimi ziyalıların, dünyanın əksər ölkələrindən gəlmiş türk ictimai fikrinin daşıyıcısı olan şəxsiyyətlərin iştirak etdiyi) əsas aparıcı sənədlərinin, nəzəri əsaslarının hazırlanmasında aparıcı rolu biz oynayırdıq.

Arifin təklifi və təkidi ilə 1995-ci ildə Ümumdünya Türk Hüquqçular Birliyini yaratdıq ki, (Sayın Nüsret Demiralın, Kürşad Karacabəyin iştirakı ilə) türk xalqlarının hüquqi və siyasi düşüncəsini, anlayışlarını yaxınlaşdıraq. Ortaq terminlərin istifadəsinə, anlayışların oturmaşına siyasətçi, ideoloq, dilçi alim kimi xüsusi fikir verirdi. Dilimizə, siyasi leksikonumuza, ictimai fikrimizə Arifin gətirdiyi onlarla ortaqlıq ifadə bu gün geniş şəkildə istifadə olunmaqdadır.

Arif, böyük qardaş, ata kimi cəfəkeş, müəllim kimi təmkinli, səbirli, alim kimi arqumentli, sistemli, ideoloq kimi dərin nəzəri bilikli, dünya ideoloji spektrini tam mənimsəmiş, insan kimi yüksək mədəniyyətli, vətəndaş kimi çox ləyaqətli idi.

Mənimlə aşağı-yuxarı yaşd olsa da, həmişə mənim dəcəlliyimə, “cığallığıma”, “dəliliyimə” dözürdü. Mübahisədə geri çəkilməyi bacarırdı, ancaq prinsipial məsələlərdə heç kimə güzəştə getməzdi. Dünyaya fəlsəfi baxırdı. Kiçik uğurlardan uşaq kimi sevinərdi. Dostlarına, hərəkət yoldaşlarına çox bağlı idi. Hər uğuru onların, başqalarının adına bağlayırdı. Həddindən çox təvazökar, bəlkə də, mən deyərdim utancaq, ifallı idi. Azərbaycanı heç vaxt bölməzdi, ona tam, bütöv baxırdı. M. Ə. Rəsulzadəni, M. K. Atatürkü, Ə. Ağaoğlunu, Ə. Hüseynzadəni, İ. Qasparalını, Z. Gökalpı, fransız maarifçilərini, müasir dünya demokratik hərəkatını dərinləndirən öyrənirdi. Türk dil tarixini və siyasi tarixini, mifologiyasını, folklorunu, ədəbiyyatını mükəmməl bilirdi.

İsveçə mühacirəti onun mənəvi dünyasına, milli ideologiyaya baxışına, dövlət siyasətinə münasibətinə yeni çalarlar gətirmişdi. Qərb-şərq fəlsəfəsini sintez etməyi, hər birisinin müsbət cəhətlərini mənimsəməyi bacarırdı.

Azərbaycan insanına yüksək dəyər verir, Azərbaycanda yaşayan bütün azsaylı xalqlara, etnik qruplara və milli azlıqlara böyük ehtiramla yanaşırdı, eyni talenin, eyni həyat tərzinin daşıyıcıları kimi dəyər verirdi.

Azərbaycanın dünyanın geopolitik xəritəsini dəyişəcək güclü, bütöv dövlət olacağına, Türk dünyasının yaxınlaşacağına, birbirinə arxa olacağına inanırdı. Bunu yorulmadan təbliğ edirdi.

Bizim, millət olaraq uğurlarımızın milli kimliyimizi dərk etməyimizdən başladığını deyir, bu yöndə tədqiqatlar aparır, kitablar yazırdı.

Ariflə hər şey haqqında məsləhətləşmək, müzakirə aparmaq, mübahisə etmək olardı. Yaşından böyük, ağsaqqal təsiri bağışlayırdı.

Müxtəlif ictimai elmlər haqda dərin, hərtərəfli biliyə malik idi. Bu cəhəti onu gənclərə xüsusi sevdirdi. Hamı Arifdə özünəməxsus hansısa cəhəti tapa bilirdi. Nifrət etməyi, acıqlanmağı bacarmazdı. Həbsdən çıxanda gülə-gülə “çox şükür, müstəqil Azərbaycanın türməsinə, məhkəməsinə də gördük” deyirdi.

Arif öndə olmazdı, örnək olardı. Mən deməzdi, biz deyərdi. O, özlüyündə milli ictimai sərvət idi.

Deyərdi ki, dünya dəyərlərin dəyişdiyi, yeni geosiyasi və mənəvi konfigurasiyanın formalaşdığı dövrə keçir. O dövrə hazır olmalı, yeni bilik və bacarıqlar əldə etməli, yeni baxışlar sistemi formalaşdırmalıyıq. Dünyanın düzənini anlamaqla ona öz mənəvi simamızla inteqrasiya olmalıyıq, hər cəhətdən xalq kimi, dövlət kimi, fərd kimi güclü olmalıyıq.

Tarixin və talenin gərdisindən həyatlarını xaricdə keçirən və orada dəfn olunan böyük şəxsiyyətlərimizin hər biri o ölkələrdə ən azından məzarları qədər torpağı bizə doğmalaşdırıblar, əziz, müqəddəs ediblər. Arif də İsveçi doğmalaşdırdı. Arifin məzarı İsveçdə olsa da, ruhu böyük, bütöv, güclü, azad, qalib Azərbaycanda, mədəni, hərbi, siyasi inkişaf edən Türk dünyasında, insanın dəyərini hər şeydən uca tutan demokratik hərəkatdadır.

Aynur Qəzənfərqızı

TÜRKOLOGİYAMIZIN GÜNƏŞİ

2009-cu ilin noyabr ayında Əli Şamil ilə tanış olduğumdan bu yana akademik çevrəm əsasən onun akademik çevrəsi olmuşdur. Bundan o qədər qürurluyam ki... Arif Rəhimoğlu da Əli müəllimin yaxın dostu kimi xatirimdə qalıb. Onun ideoloji kitablarını verirdi oxumaq üçün. Oxuyurdum və bir o qədər də xüsusi yaxınlıq hiss etmirdim. Mənim üçün hər hansı bir ideoloq idi Arif Rəhimoğlu. Daha sonra bir gün Əli müəllim Arif Rəhimoğlunun Türkoloji fəaliyyəti haqqında danışdı. İlk dəfə o gün onun haqqında sual verdim, onunla daha yaxından tanış olmaq istədim. Əli müəllim də həvəslə onun elmi fəaliyyətindən danışdı. Utanaraq Arif müəllim ilə görüşmək istədiyimi dedim. Güldü, dedi ki, İsveçdədir, bilet al, get. Ümidimi üzmüşdüm ki, Əli müəllim Skype görüşünü təklif etdi. Hədsiz sevindim. Dərhal Arif müəllimin Skype akkauntunu aldım və yazdım. Özüm haqqında məlumat verdim və onunla tanış olmaq istədiyimi bildirdim. Həyəcanla cavab gözlədim. Arif müəllim bir neçə saat içində mənə çox təvazökar, olduqca mədəni bir cavab yazıb görüş saatı təyin etdi. Sevincimdən uçurdum. Birdən bu adam ilə nə haqqında danışacağımı planlamadığımı xatırladım. Açıq, həyəcan da izn vermirdi bir şey düşünməyə. Nə isə, görüş saatı gəldi və Arif müəllim olduqca səmimi, yaxın davrandı, məni tanımaq üçün dolaylı suallar verdi. Mənim Türk mifologiyası, Tanrıçılıq ilə çox maraqlandığımı, bu haqda bilgilənmək istədiyimi görüb söhbəti tamamilə bu yöndə apardı. O qədər dərin bilgi sahibi idi ki, yönləndirməsi, məsləhət verdiyi kitablar ilə mənim vizyonum genişləndirdi. O gündən sonra bizim söhbətimiz sadəcə Türk mi-

fologiyası, Tanrıçılıq və əyələr üzrə oldu. Tıxandığım hər zaman ona müraciət etdim, səbrlə, sakit səsle məni bir-bir başa salır, daha çoxuna yönləndirdi. Onunla söhbətdən doymurdum, ancaq xəstə olduğumu bildiyim üçün də çox yormağ istəmirdim.

Bir gün işdə Əli müəllimi Türkey adlı İsveçdən gəlmiş bir qız ziyarət etdi. Mən Əli müəllimə Arif müəllimin yaşadığı yerdən gəlib deyəndə o, mənə güldü və “yox, Türkey Arifi heç tanımır” dedi. Bu səfər Türkey də gülümsünəndə anladım ki, ortada nəşə var. Daha sonra Türkeyin Arif müəllimin qızı olduğunu öyrəndim. Allahım, Türkeyin çox qürurla atasından danışması çox xoşuma gəlirdi. Türkeydən Arif müəllim haqqında daha çox məlumat almaq üçün getdik, işdən xaric restoranda oturduq. Daha səmimi bir ortamda idik və Arif müəllimin tərbiyə etdiyi qızı incələyirdim. Eyni yaşda idik. Çox gözəl, gözəl olduğu qədər də ağıllı bir xanım var idi qarşımda. “Ot kökü üstə bitər” deyiblər. Türkey bunu ən yaxşı şəkildə sübut edirdi. Atası ilə olduğu kimi qızı ilə də söhbətdən doymaq olmurdu.

Həmin qış mən Gədəbəy rayonuna Folklor ezamiyyətinə getməli idim. Əli müəllim Arif müəllim ilə məsləhətləşib yola çıxmağımı istədi. Dediğini etdim. Arif müəllim folklor ezamiyyəmə zamanı bütün davranış şəklini ən incə detalına qədər mənə izah etdi. Hətta verilməli sualları belə bəlirlədi. Onun direktivləri ilə çox uğurlu folklor toplama işi apara bildim. Hədsiz sevinc ilə qayıtdım işə. Doğrudan da, olduqca gözəl materiallar toplamışdım.

Bir gün Arif müəllimə “əyələr” sisteminin bizim mələklər ilə bənzədiyini dedim. Gülümsədi və dedi ki, bir az fərq ilə bənzəyir, doğru tutmusan. Bu sahə araşdırılmayıb, madam həvəsin var o zaman sən araşdır, qoy ortaya. Mən “nə qədər araşdırsam

da, tuta bilmirəm” dedim. Arif əmi “deyimlərə bax, deyimləri izlə, tapacaqsan” dedi. O gündən etibarən Vurğun, Çər, Çor, Şulum əyələrini çox çətinliklə axtarıb tapa bildim. Hələ də axtarmaqdayam. Əyələr sistemi Türk mifologiyasının bağlı boxçası kimidir.

Ürəyi dəyişdiriləndən sonra Arif müəllim ilə demək olar ki, ildə bir dəfə təsadüfən danışdıq. Hiss edirdim ki, yorğundur. Mən bir az da yormaq istəmirdim. Ən son ona mesaj yazıb kömək istədiyimdə isə bu işlərə həvəsinin olmadığını yazdı. O gün o mesajı dəfələrlə oxudum. Mənə elə gəlirdi ki, oxuduğumu doğru anlamıram. Arif əmi əziyyət çəkirdi, çox əziyyət çəkirdi. Mən ilk dəfə o gün Arif əminin illərdir dilə gətirmədiyini, mənə göstərmədiyini, heç mənim də görmədiyim bir əzabının qoxusunu duydum: vətən həsrəti.

Arif müəllimin Elçibəyin silahdaşı olduğunu, onunla birlikdə Milli Azadlıq Hərəkatını başladığını və Sovetlərin yığılıb yerindən müstəqilliyimizin bərpa edilməsində rolunun böyük olduğunu bilirdim. Belə bir insanın, yəni həyatını, ömrünü, varlığını vətəni üçün qoyan birisinin ürək xəstəliyindən əziyyət çəkməsi çox normal deyilmi? Vətən üçün alışıb yanan birisi vətəninə həsrət öldü. Arif müəllimin Bakıda keçirilən yas mərasiminə gedərkən hər kəsin onun haqqında ideoloq, siyasətçi kimi danışmasına şahid oldum. Çox maraqlıdır ki, mən illərlə onunla söhbət etdim, bir dəfə də ondan siyasi tək bir söz eşitmədim. Əsasən türkoloji, mifoloji söhbətlər etdik. Mən bir dəfə də olsun, Arif müəllimdən hakimiyyət əleyhinə siyasi dedi-qodu mahiyyətli bir söz eşitmədim. Onun fikirləri elmiliyi ilə öz əksini kitablarında tapmışdı. Maraqlananlar oxuyurdu. Zorla öz fikirlərini kimsəyə diqtə etməzdi. Mənim onun türkoloq və mifoloq kimliyi ilə ma-

raqlandığımı bildiyi üçün mənimlə bu səpkidə söhbət etməsi onu mənim gözümdə çox-çox yüksəklərə qaldırırdı və heyranlığımı birə on artırırdı. Bu əxlaqda ziyalılar kaş ki elə öz cəmiyyətimizdə qalaydı. Bəzən düşünürəm ki, əgər Arif müəllim Bakıda yaşasaydı və öz elmi, türkoloji, mifoloji araşdırmalarını aparsaydı, indi bu sahələrimiz çox inkişaf etmiş olardı. Biz zərrə-zərrə itiririk. Hər zərrə də özündə bir dərya aparır. Ruhu şad olsun Arif müəllimin. Yaxşı ki, onu tanımışam, yollarımız kəsişib. Arif müəllimi siyasətçi, ideoloq kimi tanıyırlar, ancaq o, mənim üçün böyük Türkoloq, dərin mifoloq olaraq qalacaq!

Aynurə Səfərova

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCANIN ZİYASI

Arif Rəhimoğlu gerçək bir milli ideoloqdur! Onun şəxsi keyfiyyətlərini xarakterizə edərkən türkoloq Nazim Muradov yüksək dəyərləndirir, “çağdaş Azərbaycanın Ziya Gökalpı” olduğunu vurğulayır.

Arif bəyi görmək mənə bir dəfə qismət oldu. AMEA Folklor İnstitutu 2003-cü ildə “Ortaq Türk keçmişindən ortaqlıq gələcəyinə” adlı beynəlxalq konfrans təşkil etmişdi. Rəhmətlik Arif Rəhimoğlu konfransın açılış iclasında milli kimlik şüuru ilə bağlı bir saatlıq məruzə etdi. Çox möhtəşəm danışdı. Arif müəllimin məruzəsindən sonra rəhmətlik Tofiq Hacıyevin göz yaşını sildiğini gördüm. Onun nədən kövrəldiyini anlama bilmədim.

Həmin toplantıdan sonra Arif müəllimin mühacirətə getdiyini eşitdim. Onda bildim ki, Tofiq müəllim belə bir istedadlı alimin təzyiq və təqib altında olduğunu bilirmiş. Gücü Arif müəlli-

mə qarşı edilən haqsızlığı durdurmağa çatmadığından göz yaşı axıtmaqla ürəyini boşaldırmış.

Arif bəyin həmin konfransdakı çıxışı o qədər möhtəşəm, o qədər ruhumuza yaxın idi ki, uzun müddət təsirindən çıxıb bilmədik. Dediklərini qızlarla xeyli müzakirə etdik. Konfrans bitən kimi Arif bəyə yaxınlaşıb möhtəşəm çıxışa görə təşəkkürümüzü bildirdik. Qısa bir dialoqumuz olduğunu da xatırlayıram.

O çıxışın üzərindən təqribən iyirmi ilə yaxın zaman keçdikdən sonra, bu yaxınlarda Əli Şamildən öyrəndik ki, Arif bəyin səhhəti həmin zamanlarda kritik dərəcədə ağır imiş. Emosional bir çıxış etmək belə onun həyatla vidalaşmasına səbəb ola bilirmiş. Buna görə Arif Rəhimoğlunun dostları Muxtar İmanov, Kamran Əliyev Arif bəyin həmin tədbirə qatılmasına, orada çıxış etməsinə etiraz ediblər. Sözsüz ki, dostları Arif bəyə nəşə olacağından çox narahat olublar.

Düşünürük ki, o zaman Arif bəyin səhhətində ciddi qüsurlar olmasına baxmayaraq həmin tədbirə qatılması, yaxşı ki, baş tutmuşdu. Axı gənclərin belə gerçək ideoloqlara ehtiyacı var idi! Onlar bizə mayak kimi doğru yolu göstərməli idi...

Yaxşı ki, millətimizin belə oğulları var... Heyif, tez itirdik.

Ədalət Tahirzadə

MÜSTƏQİLLİYİMİZİN DİDƏRGİN MÜTƏFƏKKİRİ

Bir qədər öncə Əli Şamildən sarsıdıcı bir xəbər aldım – Azərbaycanın ən dəyərli aydınlarından, Vətənimizin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda Milli Azadlıq Hərəkatının ən fəal mücahidlərindən biri olan ARİF RƏHİMOĞLU (RƏHİMOV) Haqqın dərgahına qovuşub. Şəxsən tanıdığım, yaxın münasibətdə bulun-

duğum ən gözəl və qiymətli insanlardan biri idi. O zamankı Azərbaycan Dövlət Universitetində (indiki Məhəmməd Əmin Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetində) eyni dövəmdə oxumuşduq (o, məndən iki kurs aşağıda idi). Ən savadlı və ictimai fəal tələbələrəndi. Sonralar AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun aspiranturasında oxuduğu zaman da yaxın münasibətlərimiz oldu. Mahmud Kaşğarlının “Divan”ı üzrə dissertasiya yazır, bəzən mənimlə də məsləhətləşirdi. Daha sonralar yolumuz Azərbaycanın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda Milli Azadlıq Hərəkatında birləşdi. Doğrudur, o, ilk zamanlar Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Naxçıvan Şöbəsinin lideri kimi ana yurdunda mübarizə aparırdı, ancaq sonralar ailəsi ilə Bakıya köçərək Əbülfəz Elçibəyin ən sadıq və bacarıqlı silahdaşlarından birinə çevrildi, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin idarəçiliyində önəmli rol oynadı.

*Yöteburq. Soldan: Səadət Kərimi, Dilqəm Əhməd,
Ədalət Tahirzadə və Arif Rəhimoğlu*

Əbülfəz bəy Kələkidən döndükdən sonra da Arif bəy onun ən inandığı və güvəndiyi adamlardan biri idi. Özəlliklə Bü-töv Azərbaycan Birliyində Bəyin sağlığında və cismani yoxluğunda bu qurumda sədrdən sonra ən nüfuzlu şəxs Arif bəy idi desəm, yanılmaram.

Mən faktoqrafam. İndiyədək kimsəyə bəlli olmayan fakt-ları üzə çıxarıb ictimailəşdirməyi sevirəm. Arif bəy isə ideoloq və təhlilçi idi. Ancaq o, ideoloji düşüncələrinin həyatda gerçək-ləşdirilməsinə böyük önəm verirdi. Məsələn, xalqın həyatında dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinin nə qədər önəmli olduğunu bildirməsi ilə yanaşı, bundan ötrü keçmiş hökmdarlarımızın xal-qa tanınmasını vacib sayırdı. Mən “Ağaməhəmməd şah Qacar” və “Nadir şah Əfşar” kitablarımı həm yazarkən, həm də “Azər-baycan imperatorları” silsiləsində nəşr etdirərəkən Arif bəyin tövsiyəsinə əməl etmişəm.

Tərtib etdiyim “Elçi düşüncələri (Əbülfəz Elçibəyin de-yimlərindən seçmələr)”. (Bakı, 2002) və “Əbülfəz Elçibəy. Bü-töv Azərbaycan haqqında düşüncələr” (Bakı, 2002) kitablarının redaktoru Arif Rəhimoğlu olmuşdu. 2018-ci ildə – Azərbaycan Cümhuriyyətinin şanlı 100 illiyinin qeyd edilməsi ərəfəsində Arif bəy İsveçdən mənə ismarış göndərərək “Azərbaycan Cüm-huriyyəti” adlı kitab yazmağımı xahiş etdi. Vaxtın darlığından gənc tarixçi dostum Dilqəm Əhmədi yardıma çağırıdım və ikilik-də həmin kitabı yazıb vaxtında ortaya qoyduq. Arif bəyin ən ya-xından yardımını ilə həmin əsər tezliklə İsveç və Danimarka dillə-rinə tərcümə edilərək nəşr olundu və həmin ölkələrdə yayıldı. Yenə Arif Rəhimoğlunun təşəbbüsü ilə İsveçin Yöteburq və Stokholm şəhərlərində müəlliflərin iştirakı ilə həmin əsərin tən-

tənəli təqdimatı keçirildi və Cümhuriyyətimizin 100 illiyi özünə layiq şəkildə qeyd olundu.

Arif bəy simasında mən səmimi bir dostumu, Azərbaycan xalqı isə yeri əlli il, yüz il boyunca çətinliklə doldurulan ən dəyərli bir alim, siyasətçi, ideoloq oğlunu itirdi. Bu ağır itki münasibətilə öncə millətimizə “başın sağ olsun” deyir, sonra isə həyat yoldaşı Bəyim xanıma, övladlarına və bütün əzizlərinə dərin hüznə başsağlığı verirəm.

Əfzələddin Əsgər

MƏNİM ARIFİM

1981-ci ildə Ariflə bir məclisdə görüşdük. Kimsənin vasitəçiliyi olmadan tanış olduq. Oradan çıxanda neçə illərin tanış kimi məni birotaqlı mənzilinə dəvət etdi. O vaxt Mahmud Kaşğarlının “Divan”ı ilə bağlı dissertasiya yazırdı. Otağına daxil olanda qızgın iş havasını müşahidə etmək olurdu. İki-üç saat bir yerdə olduq və bu müddət ərzində Arif apardığı araşdırmalardan, gəldiyi nəticələrdən, vətənin sabahından, millətin gələcəyindən, türklüyün tarixi taleyindən təbiətinə uyğun şəkildə böyük bir coşqu ilə söhbət elədi. Gözlərimi qırpmadan mənim üçün yeni olan söhbətə qulaq asdım.

Bir il sonra, yəni 1982-ci ildə mən aspiranturaya daxil oldum. Həmin ilin iyul ayında Ariflə Naxçıvanda yenidən qarşılaşdıq, köhnə tanışlar kimi görüşdük. Mənim aspiranturaya daxil olmağım Ariflə əlaqəmizi daha da sıxlaşdırdı, tanışlığımız dostluğa çevrildi.

İş onda idi ki, mən aspiranturaya daxil oldandan sonra Arifin tələbə yoldaşlarının, dostlarının arasına düşdüm və bu şəkildə Ariflə bizi bağlayan əlaqələr daha da gücləndi.

Bu illər bizim öz ixtisasımız üzrə bilik topladığımız və araşdırmalar apardığımız illər idi. Ona görə vaxtaşırı bir yerə toplanıb, elmi söhbətlər edib qazandığımız bilikləri paylaşırıdık.

Səksəninci illər filologiyasının əsas hədəfi türklüyü və Azərbaycan türklüyünü inkâr edən hakim imperiya ideologiyasına qarşı dirəniş idi. Bu səbəbdən sözügedən dövrdə gənclərin hamısı olmasa da, əksəriyyəti elmə professor olmaq üçün deyil, milli mübarizə üçün gəlmişdilər. Belə gənclərdən biri də “elm bizim üçün məqsəd deyil, vasitədir” deyən Arif Rəhimoğlu idi.

Qarabağda erməni qiyamı başlayanda Arif Bakıda idi. O, aspirantların ailəlilər üçün tikilmiş yataqxanasındakı mənzilində mənimlə birgə qalırdı. Erməni qiyamına qarşı Bakıda keçirilən ilk mitinqə qatılmaq üçün Arifin evdən çıxışı elə bil dünən olub. Birinci mitinqdə mən iştirak etməmişdim, ikinci mitinqə Ariflə birgə getdik. Ancaq mitinqin baş tutmasına imkan vermədilər.

Sumqayıt hadisələri baş verəndə də Ariflə bir yerdə idik. Xəbər gətirdilər ki, Sumqayıtda belə bir hadisə baş verib. Hamı bu hadisədən təəccüblənəndə və hətta təəssüflənəndə Arifin “nifrət eləyin” deməsi bu günə qədər qulağımda cingildəyir. Arif xalq hərəkatına bu şəkildə qatıldı. Sonra o, Naxçıvana gedib xalqın təşkilatlandırılması işi ilə məşğul oldu. Bilmirəm, Naxçıvan Xalq Cəbhəsinin yaradılmasında Arifdən artıq zəhməti olan olubmu? O, tələbəlik illərindən son nəfəsinə qədər bütün ruhu ilə bu yolda şam kimi yandı və bu böyük yol uğrunda heç nəyini əsirgəmədi.

Mən Arifi xalqın ən müxtəlif təbəqələrinin (kəndlilərin, fəhlələrin, sürücülərin, ziyalıların, gənclərin) arasında görmüşəm.

Arif kəndlərə getdi kəndliləri toparlamaq üçün, ... fabriklərə getdi onları təşkilatlandırmaq üçün, ... müəllim-tələbə-

lərlə söhbət apardı onları milli hərəkata qoşmaq üçün, ... məhəllə sakinlərini “besetkalara” yığdı, milli hədəfləri göstərmək üçün. ... Yorulmadı, usanmadı, bezmədi, cana doymadı. Yazılar yazdı, kitablar çap etdirdi, mətbuata məqalələr verdi, məcmuələr çap etdirdi... Bütün bunlar Arifin elədiklərinin az bir hissəsidir və bu işləri o, xəstə canı ilə əlləşə-əlləşə edirdi. Arif Şəki, Bakı, İrəvan demədi, vətən dedi, gəncəli, qarabağlı, təbrizli demədi, millət dedi.

O, müəllim idi: anlatmaqdan, istiqamət verməkdən, başa salmaqdan usanmadı. Hər şeyin çoxluğun anlamasından, dərk etməsindən keçdiyini bilirdi çünki.

O, natiq idi: söylədiyi nitqlərin sehrinə düşməmək mümkün deyildi. Bütün ruhuynan, əzalarıynan danışdı çünki. Səmimiyyəti, inandığı və yolunda baş qoyduğu dəyərlərdən danışdı.

O, alim idi. Yalnız faktların dili ilə danışdı. Bu faktları tapıb bir yerə toplamaq üçün gecə-gündüz bilmədən çalışdı Arif. O, akademik elmin bütün parametrləri ilə elm adamı idi.

Arifi təkcə dilçi kimi tanımaq doğru olmaz. Arifin bilik və maraq dairəsi dilçilikdən çox-çox böyük idi. O, öz biliyinin hüduğunu hələ müdafiəsində deyildiyi kimi doktorluq işinə layiq olan namizədlik işində göstərmişdi. Arifin hədəfi nə dilçilik, nə ədəbiyyat, nə tarix, nə folklor, nə də etnoqrafiya deyildi. Onun hədəfi paramparça edilmiş vətən və pərişan edilmiş türklük idi. Arif Allahın ona verdiyi ömrü bu yola qurban elədi.

Əksər hallarda “Arif, ideoloq idi” şəklində təqdim olunur. Bu, həqiqətən də, belədir. Ancaq Arifin haqqında deyilən bu fikirdə bir yarımçıqlıq var. Arif təkcə ideoloq deyildi, o, təpədən dırnağa ideya adamı idi və xisləti etibarilə də idealist idi. O, uzaq bir səfərə çıxdığını və bu yolun sonunda onun mənsub ol-

duğu dünyanı nələr gözlədiyini bilirdi. Arif bilirdi ki, bu yolun bəhrəsini o yox, onun mənsub olduğu sivilizasiya görəcək. Bu hədəfə doğru o, sağa-sola baxmadan, heç kimə güzəşt eləmədən, dayanıb dincəlmədən, gecəli-gündüzlü yol getdi. Başına nə bəlalər gəldisə, bu yolda gəldi. Bir dəfə də olsun, gileyləndiyini eşitmədim, peşmançılığını görmədim. Belə insan idi Arif.

Arifin içərisində vulkan püskürürdü. Ancaq zahirən sakit idi, aslan kimi. Onun bu sakit görünüşündə narahatlıqla qarışmış bir zabitə var idi, kübar zabitə. Bəy nəslindən idi axı. Bu səbəbdən “gədə” sözü Arifin dilində bir başqa cür səslənirdi. Atalarından fərqli olaraq Arif bu sözü mənəvi anlamda işlədirdi. Söhbətin mənəvi yoxsulluqdan getdiyi hamıya bəlli idi. Milli kübarlığın bütün atributlarının daşıyıcısı idi Arif: xan oğlu xan, bəy oğlu bəy... Onun simasına baxanda içərisindən belə insanlar çıxan xalqın böyük dövlətlər qurduğuna və quracağına heç bir şübhə qalmırdı. Arif özü siması və davranışı ilə “bax və kim olduğunu anla” deyirdi. Belə bir adam idi Arif. Arif başısağa, təvazökar adam idi. Mən deməkdən ayıb eləyirdi. “Mən” əvəzinə “bəndeyi-həqir” deyirdi bu böyük insan.

Arif fitri olaraq mental adam idi. Ənənənin içərisində yaşamışdı və bu ənənənin dəyərləri ilə yaşayırdı. Özündən böyük görəndə o, özü-özünə “ifallanırdı” və bununla bir yerdə onun sifətinə bir həlimlik gəlirdi. “Dünyanın bütün xalqlarında böyükələrə hörmət edirlər, ancaq türk xalqlarında bu hörmət inanc səviyyəsindədir” tezisinin nə demək olduğunu Arifin bir az da allanmış yanağından dərk etmək olurdu. Bu yaşlılar içərisində bir nəfərin Arifin həyatında xüsusi yeri var idi. Akademik Tofiq Hacıyev Arifin müəllimi olmuşdu. Bu müəllim-tələbənin qarşılaşdığı anlar gözlərimin qarşısından getmir. Bir müəllimlə-tələbənin bir-

birinə necə aşiq ola biləcəyini anlamaq üçün Mövlana ilə Şəmsin münasibətini misal çəkməyə heç bir ehtiyac yoxdur. Tofiq müəllimlə Arifin qarşılaşdığı anı görmək kifayət edərdi. Tofiq müəllimi görəndə Arif bir anda həlim bir uşağa dönürdü. Yanaqları xəfifcə allanırdı, ayağa qalxıb utancaq halda qarşısına gedirdi. Tofiq müəllimin isə öz tələbəsini görəndə onu necə məmnun-məmnun, fəxrlə və sevgi dolu nəzərlərlə süzdüyünü sadəcə görmək lazım idi.

Mən Arifdən yaşca kiçiyəm. O böyüklərə necə hörmət edirdisə, kiçiklərə də eləcə qayğı göstərirdi. Nə vaxt xəstələndimsə, Arifi başımın üstündə gördüm.

Arif həssas idi. Kimin nəyə ehtiyacı olduğunu hamıdan tez sezirdi.

Arifi Arifə layiq olmayan hallarda da görmüşəm. Yoxsulluq ucbatından. “Fikir vermə, keçib gedər, indi belədi da...” deyərək yaranan halı “bağlamağa” çalışırdı. Amma mən bilirdim ki, Arif əməlli-başlı fikir verir, keçib getmədiyini də anlaya bilirdim, belə olmalı olmadığını da. Doğrusu, mən Arifə qıymırdım. O isə əksər hallarda bir kəlmə danışmadan susurdu. Arif susarkən daha ağır, daha zabitəli görünürdü. Onun bu sakit görkəmi ox kimi adamın bir tərəfindən keçib, o biri tərəfindən çıxırdı.

Təmənnasız idi. Gördüyü işlərə görə heç kimdən “sağ ol” gözləməirdi. Özünün böyük insan olması mən tanıyan Arifin ağılına da gəlməzdi. Arif “xatırlayın, mənim üçün deyil, xatırlayın özünü üçün” deyərdi. Belə...

Arifin haqqa qovuşduğunu eşidəndə “nə deyim, nə danışım”dan başqa bir söz tapmadım. Ölümündən bir neçə gün öncə zəng elədim Arifə. Bildim ki, axırncı söhbətimizdi.

Son sözü belə oldu:

- Mən onunla təskinlik tapıram ki, zalıma baş əymədim.
- Biz də əyməmişik, – dedim.
- Bilirəm, – dedi.

Əzizim Arif, “yanına üzü ağ gəlir” söyləməkdən başqa ürəyimə bir şey gəlmir. Qəbrin nurla dolsun BÖYÜK ADAM. Keçirdiyin ömür örnekdir.

Əlabbas

GƏZƏRGİ VƏTƏN

Onları ilk dəfə görəndə dörd nəfər idilər: Kamran, Vəli, Arif, Muxtar.

İllərdən 1973-cü il idi, aylardan sentyabr ayı, indiki BDU-nun tələbə yataqxanasının ikinci mərtəbəsi, otaq isə 221. Bu, ona görə dəqiq yadımdadır ki, 220-də də tələbə dostlarımla mən qalırdım və o vaxtkı yanaşma ilə bu, qapıbir qonşu olmaq demək idi. Aramızdakı vur-tut bircə divar mənimçün o vaxt kənddəki bağ-bağatımızı qonşu həyətlərdən ayıran çəpər yerində idi və bəxtimdən yataqxanada qaldığım beş il müddətində həmin divar heç vaxt beton səddə çevrilmədi, o biri üzdə o dörd nəfərdən birinin ona ehmalca toxunuşu bəs idi ki, hüzuri-şəriflərində dərhal hazır olum.

Düz 1977-yə, yəni onlar universitetlə haqq-hesablarını mənədən bir il əvvəl çürüdənə qədər 221-in bizim otağa düşən işığı bir zərrə də azalmadı; Kamrangil mənə, kənddən təzəcə gəlmiş 16 yaşlı uşağa sentyabrın ilk günündən balaca qardaşları kimi baxıb, sonacan da əhdə vəfa qıldılar. O sirli məkana ayaq qoymazdan xeyli əvvəl, dəmir dabanımı ağır Bakı səfəri (o illər ali məktəbə qəbul olmaq cənnətin qapısını aralamaq kimi bir şey

idi) üçün bərkidəndə eşitmişdim ki, yataqxana kasıb, şəhərdə kimi-kimsənəsi olmayan kənd uşaqları üçündür. Bunu həm də özümdən qiyas götürürdüm, amma oranın ən əxlaqlı, saf, savadlı və istedadlı tələbələrin oylağı olduğunu da çox az zaman içində hiss eləyə bildim.

Gümanım məni yanıltmadı. Yağ suyun üzünə çıxan kimi həqiqət də özünü çox tez göstərdi. Yataqxana mühiti, fərqli yaşam tərzli müstəqilliyə alışmaq yolunda böyük bir məktəb oldu mənim üçün. Üstəlik o dostları ki, orda tapmışdım, zamanla cümlə məmləkətin sayılıb-seçilən isimlərinə çevrildilər. Artıq böyük əksəriyyət onları familiyaları ilə tanımağa başladı. Daha heç biri “yataqxana uşağı” deyildi onların: Kamran Əliyev, Asif Kərimov, Əsgər Rəsulov, Akif Azalp, Arif Rəhimov, Vəli Nəbiyev, Muxtar İmanov, Arif Əmrahoğlu, Sabir Bəşirov, Nizami Cəfərov, Məmmədli Qıpçaq, Səməd Məlikzadə, Mais Muradov, Vaqif Əjdər oğlu, Yəhya Paşayev və digər neçə-neçə tanınmış söz-sənət adamı. Əsla şübhə etmirəm ki, qarşıda səksəninci illərin sonunda başlanan ictimai-siyasi proseslər, istiqlaliyyət, müstəqillik və Qarabağ uğrunda iztirab dolu mücadilə illəri olmasaydı, həyat həmin dostların, o cümlədən də 221-in sözügedən sakinlərinin peşə statusunu azı iyirmi il əvvəldən müəyyən etmiş olardı. Bununla belə, nəhayətdə bir otağın dörd sakinindən ikisinin akademik, biri elmlər doktoru, köhnə təfsirlə desəm, biri elmlər namizədi, Azərbaycanı azadlığa çıxaran bir təşkilatın – AXC-nin sədr müavini, ölkənin bir nömrəli ideoloqu olmağı, etiraf edək ki, çox heyvətəməz faktıdır!

Söhbətimin bu yerində geri, 1975-ci ilə qayıdası olacam: ikinci kursun sonunda, ixtisas seçimi başlananda (o vaxtlar tələbələrin istəyi ilə dil, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq deyə bir bölgü

aparılırdı) Arif israrla tələb elədi ki, dilçilərin qrupuna yazılım. Yazılım, yazılım da, nə deyirəm ki? Etiraz etmək heç ağılının ucundan da keçmədi, çünki Arif özü də “dilçi” idi, bizə, dilə meyl salanlara, sözün yaxşı mənasında, böyüklük edər, kurs işlərimizi həvəslə gözdən keçirər, artıq-əskiyini, kəm-kəsirini özü düzəldərdi. Həm də döşə döymək kimi çıxmasın, belə başa düşdüm ki, Arif məndə nə sezibse, dilçi olmağımı istəyir. İstər-istəməz bu, qəribə bir məmnuniyyət hissi yaratdı məndə. İndi bilmirəm, o zaman tələbələrin əksəriyyəti ədəbiyyata üz tutanlar idi. Dilçiliyi çoxları sevməz, bəzən ona riyaziyyat kimi baxardılar. Sonda filoloq olacaqlarını bilə-bilə nə çox idi, “*cıq//cük*”dən zəhləm gedir, deyənlər?!

Deməyəsən, mən düşündüyümdən də arif imiş Arif: çox keçmədi məsləhəti bəhrəsini verdi, az sonra, 3-cü kursun əvvəllərində heç unutmadığım rəhmətlik professorlar Fərhad Zeynalov və Tofiq Hacıyevin xeyir-duası ilə “Türkologiya” dərəcəsinin sədri təyin olundum. Asta və rəvan danışığına adət etdiyim Arif o gün mənə xatirimdən çıxmayan bir söz dedi: “Bilirsənmi, bu nə deməkdir?” Günahkar halda üzünə baxdım: “Nə deyim, valah?! ” “O deməkdir ki, aspiranturanın qapısı üzünə açıqdır”.

Xəbərdən o qədər sevindim ki, əlimdə əlacım olsaydı, təyyarə tutub Naxçıvana dədəmin üstə qaçar, durma gəl, deyərdim, Allah yox yerdən qapı açıb üzümüzə. Niyə deyirəm bu sözü? Atam başdan-binadan elm aşiqi idi, bilsəydi ki, iş nə yerdədi, qanad açıb uçar və düz də edərdi. O zaman institut müəllimi olmaq (hələ universiteti bir yana qoyuram) raykom katibi olmaq qədərində hörmətli və sanballı bir iş idi.

Amma bircə qəfil qərarla hər şeyi özüm alt-üst elədim. Atam biləndə ki, yazıçılıq eşqinə düşmüşəm, çox bikeflədi, pəri-

şan oldu, hayıf, dedi, namərd oğlu, namərd, heç nədən arzumu ürəyimdə qoydun! Abzas bitməmiş onu da deyim. Arif kimi dostu Naxçıvanda, çırağını üfürdüyüm dədəmi kənddə, Tofiq kimi müəllimi isə Bakıda yarıtmayan oğulun qırx ildən sonrakı etirafı ona oxşayır ki, qaymağı dağıdasan, yeri qala! Ayrı adı yoxdur bunun. Aspirantura fikrindən vaz keçdiyimi görən Arif – onda aspirant idi artıq – görüşlərimizin birində “sonunu düz fikirləşmirsən” – dedi, “yənə ol da yazıçı, sənə mane olan var ki?! Yaxşı potensialın vardı sənin”.

– İkisindən biri yaxşıdı, – dedim günahkar tərzdə, – bədii yazının ayrı ləzzəti var, heç doymursan!

– Allah xeyir versin! – dedi və bir daha o söhbətə qayıtmadıq.

“Gözmuncuğu” povestimi oxuyandan sonra Tofiq Hacıyev də (o söhbətimizdə onu da bildim ki, Tofiq müəllim gəncliyində həm də bədii yaradıcılıqla məşğul imiş, adını indi unutduğum povest də yazıbmiş hətta) təəssüfünü özünəməxsus qımışıqla bu cür ifadə elədi: “Sənin simanda yaxşı bir dilçini itirdik”. Amma böyüklük eləyib bir neçə il sonra “Yazıçı” nəşriyyatının xüsusi buraxılışı üçün “Mən Əlabbasın dilini sevmişəm” adlı yığcam bir esse yazdı və bu işin mabədini öz dəyərli yetirməsi olan, çağımızın məşhur dil bilgini Nazim bəy Muradova əmanət edib də haqqa qovuşdu. Söz Muradovdan düşmüşkən, Arifin qəmli və xırıltılı son səs yazısını da mənə Kıbrısdan o göndərmişdi. Bəzən istedadı, xarakteri və insaniyyəti hədsiz dərəcədə oxşar şəxslərin əvvəldən bir-birini tanımasına, sonradan axtarıb tapmasına, yaxud həyatın hansısa dolanbacında yollarının kəsişməsinə təəccüb qalmaya bilmirsən. Deyim ki, burda da Tanrının bir hikməti olmamış deyil!

Bu retrospektiv gəzişmənin yenidən qırx beş il əvvəlinə dönürəm. Onda Ariflə Naxçıvanın Vayxır kənd məktəblərində dil-ədəbiyyat müəllimi idik. Hər həftə olmasa da, ara-sıra görüşər, dərdləşər, fikir bölüşərdik. O günlərin birində Arifin “Vayxır sözünün izi ilə” rəy-ehtimalının “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində işıq üzü görməsi onu tanıyanların hər birini, müsbət mənada, silkələmişdi. Bu, o zaman hər orta məktəb müəlliminin imza ata biləcəyi uğur deyildi. Üstəlik, bir ucu dilimizin altun qatına gedib çıxan vahid kəlmənin etimoloji tədqiqatının Arifə muxtar respublikanın elmi-ədəbi çevrəsində necə nüfuz qazandırdığı yaxşı xatırimdədi. Qələm öz işini görmüşdü, indi ona tam ayrı gözlə baxır, fikrini öyrənir, məsləhətini alırdılar. Düzü, o çap əhvalatı məni də bərk həvəsə saldı. Universitet illərindən yazıb “Türkologiya” dərnəyində gen-bol müzakirə etdiyimiz və əlyazmasını günü bu gün də arxivimdə əziz-əziz saxladığımı “Palto sözü haqda” araşdırmamı gün üzünə çıxartmağın əsl zamanı gəldiyini düşündüm. Maraqlıdır ki, o istək günü bu gün də qüvvədədir, amma o illərdəkindən fərqli olaraq indi yalnız palto mövsümü gələndən-gələnə içimdə cövlan eləyir. Bəlkə də, daha çox ona görə ki, o sözün türk kökənli olduğuna zərrəcə şübhəm yoxdur.

O tədqiqat sevdası və araşdırma metodu mənə Arifdən yadigar qalmışdı. Nəşə bir ayrı nəşəsi vardı o illərin – deməyim budur.

Hayıf ki, ömrümüzün növbəti onilliyi hər şeyi sovub-sovurdu, elm məbədinə özünə əbədi sığınacaq seçənləri belə siyasət aləmi bir ovsunlu, qorxunc kaha kimi öz kamına çəkdi. Hələ o vaxt yazmışdım ki, ictimai-siyasi proseslər böyük bir yaradıcılıq

ordusunu məhv elədi. Ordan kiminsə geri dönməsini isə cəbhədən sağ qayıdan əsgərlə müqayisə eləmişdim.

Arif qayıtmayanlardan oldu!

Sonra da mühacirət illəri! Azərbaycandan ziyalıların içi Arif qarışıq başlanan böyük köçü, beyin axını! Onlar nəzərimdə üç qismə bölünüb: ömrü-günü əbədi siyasətə bağlananlar, apardığı mübarizəni pis-yaxşı özünün həyat fəlsəfəsi sanıb gözləyənlər və mühacirətdən dönməyən barışmazlar.

Sonuncuların hər biri mənim üçün həm də gəzərgi Vətən oldu. Çünki dünyanın istənilən nöqtəsində kim bu dildə danışsın, ora Azərbaycandır! Azərbaycan bu dil bitən yerdə bitir!

Arif bu dilin azalan ərazisidir!

Əli Şamil

BU BİR PEŞMANÇILIQ, ÜZRXAHLIQ

YAZISI DEYİL

(Arif bəy dünyaya yenidən gəlsəydi, onunla yenə elə davranardım)

Arif bəylə, bəlkə də, mənim qədər sərt davranan, güzəştə getməyən, irad bildirən, tənqid edən az adam olardı. Kənardan hamı elə bilirdi, biz bir-birimizə “güldən ağır” söz demərik. Lakin ikilikdə olanda... Bir dəfə də olsun mənə sərt cavab qaytarmadı, inciyib-küsmədi. Narazılığını üzümə vurmadı, dost-tanışa da məndən giley-güzar etmədi.

Arif bəy Vayxırda müəllim işləyəndə, institutda çalışanda ona bəlkə də güldən ağır bir söz deməmişdim. Əksinə görüşəndə onu yazılarına, pedaqoji fəaliyyətinə, insanlarla münasibətinə görə öyür, xoş sözlər deyirdim. Ailədəki vəziyyətlə maraqlanır, uşaqları xəstələnərsə onun qədər narahatlıq keçirir və onları hə-

kimə aparırdım. Necə deyərlər dost dost üçün nə edə bilərdisə onu edərdim.

Elə ki, Milli Azadlıq Hərəkatı başladı münasibətlərimiz dəyişdi. Bizim ailəvi dostluq münasibətlərimiz arxada qaldı, mübarizə yoldaşına çevrildik. Mənim üçün Arif bəy daha müəllim, ailə başçısı, araşdırıcı-alim deyil, ömrünü vətən və millət uğrunda mübarizəyə həsr etmiş, bu mübarizənin ideoloji əsaslarına yön verməyə çalışan silahdaş olmuşdu.

Öncələr görüşəndə balalarının sağlıq durumunu, ailə qayğılarını xəbər alar, dissertasiya üzərində necə işlədiyini, yeni nə yazdığını xəbər alardım. 1988-ci ildən sonra söhbətimizin mövzusu da dəyişdi, münasibətlərimiz də. Mən ona qarşı acımasız opponent oldum. Gizli təşkilatın tapşırıqlarını necə yerinə yetirdiyi ilə maraqlandım. Təşkilatda eyni statusda idik. Mənim ona göstəriş, tapşırıq vermək səlahiyyətim yox idi. Elə işlər vardı, onu Arif bəy qədər səliqəli və vaxtında görə biləcək başqasını tapa bilmirdim. Ondan yaşda böyük olduğumdan, həm də xasiyyətini bildiyimdən istədiyim vaxt ona tapşırıq verə bilirdim. Yazı-pozu işlərinin çoxunu ona gördürürdük. O da təvəzükarlıqla bunları yerinə yetirirdi. “Yurd” Tarix-Etnoqrafiya Birliyinin nizamnaməsini qısa bir vaxtda bitirib verməsini tapşırdıq. Daha soruşmadıq ki, yazı üzərində işləməyə imkanın varmı? Bu iş dərslərinə, elmi yaradıcılığına mane olmayacaq ki?

Kəndlərdə dayaq dəstələri yaratmağa göndərirdik. Xəbər almırdıq ki, oraya necə gedəcəksən? Getməyə yol pulun varmı? Desə idi ki, yol pulum yoxdur, ona pul verəsi deyildik. Çünki qurduğumuz təşkilatların nə büdcəsi olurdu, nə də gəlir mənbəyi. Ezam etdiyimiz məsləkdaşımız yol pulunu da, qalacaq yeri

də özü tapmalıydı. Kimlərin köməyi ilə gizli təşkilatın dayaq dəstələrini quracağını da özü müəyyənləşdirməliydi.

Məsləkdaşlarımız gedirdilər və tapşırıqları da ləyaqətlə yerinə yetirirdilər. Dövlət orqanları xəbər tutmasın deyər keçirilən toplantılar haqqında qeydlər aparılmırdı. Çünki təşkilat üzvlərinə qeydlər aparmaq, sənəd saxlamaq qadağan edilmişdi. Adamlarda dəhşətli bir KQB xofu vardı. Sovet təbliğatı belə bir fikir formalaşdırmışdı ki, KQB-nin kimin harada, nə danışdığını izləyə bilən bir gücü var. Bunun bir mif olduğunu az adam bilirdi.

1988-ci ilin iyulunda Naxçıvan çayın qırağındakı meşədə milli fəalları ilk birləşdirici toplantısını keçirirdik. Ayrı-ayrı qrupları, heç bir qrupa daxil olmayam milli düşüncəli gəncləri, ziyalıları toplamışdıq. Sayları da yaddan çıxmaz bir rəqəm idi. Sürücü ilə birlikdə 24 nəfər! Bizi oraya aparən uzunobalı Həsənin sürdüyü PAZ markalı avtobusun 23 oturacağı vardı. Oturmaqaların hamısı da tutulmuşdu.

Toplantı çox gərgin keçirdi. Çünki gələnlər arasında bir birini tanıyan da vardı, tanımayan da. Bir birinə inanan da vardı, özündən başqa hamıya şübhə ilə baxan da. Vətəni əsarətdən qurtarmaq, milləti xoşbəxt günlərə aparmaq istəyən gənclərin ürəyi dolu idi. Toplantıya qatılanların bir qrupu qarşıdan gələn təhlükənin böyüklüyünü görürdü. Yaxınlaşmaqda olan təhlükənin qarşısını almaq üçün təkbaşına mübarizənin mümkün olmayacağını bilirdi. Ona görə xalqı səfərbər edəcək bir təşkilat yaratmaq istəyirdilər. Bəziləri isə vətən və millət mövzusunda illərlə içəri-sində yığılıb qalmış fikirləri paylaşmağa münasib yer tapmışdı. Gənclərin bəziləri elə danışdı ki, elə bil Azərbaycanın taleyinə ondan çox yanan yoxdur. Ən böyük vətənpərvər odur. Azərbaycanın taleyi də məhz bu toplantıda həll edilir.

Arif müəllimin pedaqoji təcrübəsi də kiçik toplantını idarə etməyə yetmirdi. Elə gənclər vardı çıxışını kəsmək olmurdu. Özü danışıb sözünü bitirdikdən sonra başqasına söz verəndə onun çıxışını kəsib yenidən danışmağa başlayırdı. Nəzakət, sevgi, hörmətlə toplantını idarə etmək olmurdu. Belədən ağacdən qırılıb düşmüş budaqdan dəyənək kimi istifadə etməkdən başqa əlac görmədim. İcazəsiz danışan, çıxış edən sözünü kəsən ərkim çatanları dəyənəklə “susdurmali” oldum. Beləcə altı-yeddi saat davam edən toplantını birtəhər başa vurduq.

Toplantıda qərara alındı ki, təşkilatı idarə edəcək 5 nəfərlik bir heyət seçək. Hərəyə bir parça kağız və bir qələm verdik. Dedik: “Seçilməsini arzu etdiyiniz 5 nəfərin adını yazıb, bizə verin”. Kağız parçaları toplandıqdan sonra səsləri saymağa başladıq. Ən çox səs toplayan 5 nəfəri idarə heyətinin üzvü elan etdik. Mən həmin kağız parçalarının arxiv üçün saxlanmasını təklif etdim. Sərt və qəti etiraz edənlər oldu. Dedilər: “səsverməni özündə əks etdirən kağız parçaları hökumət orqanlarına verilə bilər”. Arif bəy təklif etdi ki, kağız parçalarını kimə inanırsınız ona verək, saxlasın. Lakin bu təklifi səsə qoymağa belə imkan vermədilər. Səsverməyə çıxarsaydıq, bəlkə də, qəbul edilərdi. Bir neçə nəfər inadkarı narazı salmamaq üçün güzəştə getdik. Həmin kağız parçalarını yandırdıq.

Bunu ona görə deyirəm ki, Arif bəy və milli azadlıq mübarizləri haqqında sənədlərin az olmasının səbəbini biləsiniz.

Nəinki gizli təşkilat dövründə, hətta Xalq Cəbhəsi qeydiyyatdan keçdikdən sonra görəcəyimiz işlər haqqında hamıya bilgi verə bilmirdik. Xalq Cəbhəsinin nəinki fəalları, sırası üzvləri, hətta bu təşkilata elə belə, maraq üçün gələnlər də istəyirdilər

görəcəyimiz işlərdən xəbərləri olsun. Bu da təbii ki, mümkünsüz idi.

1991-ci ilin avqustunda Arif bəyi Bakıya göndərmişdik. Həmin vaxt Moskvada QKÇP baş verdi. Bakıda buna etiraz edən Xalq Cəbhəsinin qərargahına təhlükəsizlik orqanlarının basqını oldu. Onlarla cəbhəçi döyüldü, həbs edildi. Təşkilatın rəhbərlərindən bir çoxu kimi Elçibəy də yaralandı. Əbülfəz Elçibəyin sakit bir yerdə müalicə alması və eyni zamanda AXC-nin qarşından gələn qurultayına vacib ideoloji və siyasi sənədlərin hazırlanması üçün Elçibəylə Arif Rəhimoğlu və Aydın Kərimov gizlicə İsmayilli rayonunun Basqal kəndinə getmişdilər.

. Ailə üzvləri də onun harada olduğunu dəqiq bilmirdi. Bəyim xanım xəbər alanda “hər şey yaxşıdır, işini tamamlayıb gələcək” deməklə kifayətlənirdim. O da bu cavabdan sonra Arifin harada olduğunu təkidlə xəbər almırdı.

Naxçıvanda Xalq Cəbhəsinin hansı mövqeyi tutması mövzusunda qızğın müzakirələr başladı. Görəcəyimiz işlər planlaşdırıldı. AXC İdarə Heyətinin bəzi üzvləri ilə məsləhətləşdik. Razılığa gəldik ki, belə qarışıq vaxtda mitinqlər keçirsək, yerli hakimiyyət orqanları qisasçılıq mövqeyindən çıxış edərək fəallarıımızı həbs etdirə bilər. Buna görə də çevrilişi pisləyən bəyanat verməklə kifayətləndik.

Belə bir gərgin vəziyyətdə Arifin cəbhədə əleyhinə təbliğat başlandı, nə başlandı. Guya o, bilərəkdən belə gərgin günlərdə “aradan çıxıb”. Bu söz-söhbətin qaynağını bilirdik. Cəbhə fəalllarının və sırası üzvlərinin “Arif bəy haradadır?” sualına da cavab verə bilmirdik. Çünki, Elçibəyin qaldığı yer və gördükləri iş gizli saxlanılırdı.

Təşkilatda belə hallar dəfələrlə baş vermişdi. Arifi bəyi Tehrana, Qurani Kərimin dilimizə çevrilmiş parçalarını oxuyub redaktə etməyə göndərməyi planlamışdıq. Yola çıxacağı günlərdə gəlib dedi: “Anamın vəziyyəti çox ağırdır. Onu qoyub gedə bilmərəm.” Mən sərtliklə “Ananın səndən başqa gör neçə oğlu, qızı var. Dəfn etməyə, yasını yola salmağa biz də kömək edərik. Səndən başqa bu işi görə biləcək elə bir adamımız yoxdur. İş yubatma təcili get” dedim. Onun etiraz etməyə yolu qalmamışdı. Hazırlıq gördü ki, səhər tezdən yola düşsün. Onun Tehrana gedəcəyi haqqında təşkilatın qərarı yox idi. Məsələni nə Məclisin, nə də İdarə Heyətinin toplantısında müzakirə etdik. Onun haraya getdiyini iki-üç nəfər bildi.

Səhər gedəcəydi ki, gecə anası vəfat etdi. Anasının ilk cüməsini verdikdən sonra onu Tehrana yola saldıq. Bir aya yaxın orada qalmalı oldu.

Sonra xəbər tutduq ki, o tayda bir necə gənci həbs ediblər. Onları “Bakı dilində” yazmaqda, bu dildə yazmağın ayrımcılıq, pantürkizm olduğuna görə cəzalandırmaq istəyirdilər. Gənclərin vəkili Arif bəyin redaktəsində “İslamı birlik” qəzetində çap olunmuş Qurani Kərim mətnlərini qaziyə verərək: “Ağa gənclərin yazdığı Tehrandə nəşr olunmuş Qurani Kərimin dili ilə eynidir. Siz Qurani Kərimin dilinəmi etiraz edirsiniz?”-demişdi. Qazi vəziyyətin gərginləşdiyini görüb gəncləri danlamaqla işi başa vurmuşdu. Arif bəy bu hadisədən xəbər tutanda uşaq kimi sevindi.

1990-cı ilin yazında Ayaz Mütəllibov Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi kimi Naxçıvana gəldi. Onun Nazirlər Sovetinin sədri, Plan Komitəsinin sədri olanda Naxçıvana gəlib gəlmədiyindən xəbərim yox idi. Yanvar qırğından sonra Azərbaycana rəhbərlik edən bir adamın Nax-

çıvana gəlməsi təqdirəlayiq hadisə idi. Çünki Ermənistanın mühasirəsində qalmış Naxçıvanda vəziyyət ağır idi. Azərbaycanla əlaqə, demək olar, yalnız təyyarə ilə idi. Təyyarələrin də sayı 3-4-ü keçmirdi. Onlar da Ermənistan üzərindən keçirdi. Heç kim qəti zəmanət verə bilməzdi ki, həmin təyyarələri erməni silahlıları vurmayacaq. Çünki erməni silahlıları Moskvadan Tehrana mülki adamları aparən təyyarəni Qarabağ səmasında vurmuşdular.

Bu azmış kimi komendant saati da götürülməmişdi. Necə deyərlər Sovet hərbiçiləri Naxçıvanda at oynadırdılar. Onların sözünün qarşısında söz deməyə nə Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin katibləri, nazirlər sovetinin sədri və müavinləri, nə də Ali sovetin Rəyasət heyətinin sədri, Respublika prokuroru, Daxili İşlər naziri, bir sözlə heç bir hökumət yetkinlisi söz deyə bilmirdi.

Düşünürdük ki, Ayaz Mütəllibovu yeni vəzifəyə təyin etdiklərindən Moskva onun nüfuzunu qaldırmaq üçün bəzi güzəştləri edər. Heç olmasa komendant saatını aradan götürər, Ordu-baddan Mincivanadək olan dəmir yoluna nəzarəti hərbiçilərin ixtiyarına verər.

Ayaz Mütəllibov Naxçıvanda olarkən bir neçə fabrik, zavoda da getdi. Vilayət Partiya Komitəsinin əməkdaşları onun gedəcəyi təşkilatlarda öncədən hazırlıq görsə də, kimin nə danışacağını məşq etsə də onların planı pozulurdu. Necə deyərlər bıçaq sümüyə dirənmişdi. Öncədən planlaşdırılmamış adamlar zorlada olsa söz alır, Mərkəzi Komitənin birinci katibinə həqiqətləri deyirdilər. Ayaz Mütəllibovun deyilənlərdən xəbəri vardı. Amma istəmirdi ki, toplum qarşısında həmin məsələlər ondan xəbər alınsın. Təşkilatlardan qanıqara, dilxor ayrılırdı.

Axşama Vilayət Partiya Komitəsinin kiçik salonunda Muxtar Respublikanın rəhbər işçiləri ilə Ayaz Mütəllibovun görüşü təşkil olunmuşdu. Yaşı bilirdik ki, 90 nəfərlik salona toplaşanların hamısı Ayaz Mütəllibovun çıxışını alqışlarla qarşılayacaq, öncədən hazırlanmış adamlar da ona xoş sözlər deyəcəklər.

AXC-nin Naxçıvan Vilayət Təşkilatının bir qrup fəalı toplaşaraq vəziyyəti müzakirə etdi. Qərara aldılar ki, komendant saati olsa da toplantı gedən vaxt biz də Lenin meydanında, yəni vilayət partiya komitəsinin yaxınlığında mitinq keçirək. Fəallarımızı idarə və təşkilatlara göndərdik. Bundan narahat olan rəhbərlik bərk əl-ayağa düşdü. Hərbiçiləri və polisın gücü ilə mitinqin qarşısını ala bilməyəcəklərini gördükdə vəziyyətdən çıxmaq üçün danışıq yolunu seçdilər.

Bizə təklif etdilər ki, meydanda hay-küy salmaqdan əl çəkib salonda çıxış edin və sözünüzü Ayaz Mütəllibova və onunla gələn rəhbər işçilərə deyən. Bu təklifi bəyəndik. Razılaşırdılar ki, cəbhəçilərdən üç nəfər gələcək və üçünə də çıxış üçün söz veriləcək.

Xalq Cəbhəsinin qərargahda olan fəalları razılığa gəldilər ki, toplantıya Arif Rəhimov, Kazım Teymurlu və mən gedim. Biz üçümüz öz aramızda danışdıq. Bir birimizi təkrarlamamaq üçün mövzuları dəqiqləşdirdik. Razılaşırdıq ki, öncə mən, sonra Arif Rəhimov çıxış etsin, sonra isə Kazım Teymurlu rəhbər işçilərin Xalq Cəbhəsinin haqqında dedikləri şərh və böhtanlara cavab versin.

Toplantıya gələrkən Ayaz Mütəllibovla gələnlərdən ikisi bizə bildirdi ki, salonda səs yazmağa icazə verilmir. Bun görə də sizin üstünüzü yoxlayıb salona buraxacağıq. O, dövrdə kiçik diktəfonlar, səs yazma cihazları yox dərəcəsində idi. Xalq Cəb-

həsinin bir diktofonu vardı onu da mən işlədirdim. Məlum idi ki, Kazımla Arifin üstünün yoxlanmasının elə bir problemi yox idi. Buna baxmayaraq üçümüzdə hay-küy saldıq. Üstümüzün yoxlanmasına icazə verilməyəcəyini söylədik.

Vəziyyət gərginləşirdi. Mən Kazım Teymurlu ilə Arif Rəhimoglunu salonun qarşısında mübahisə edən yerdə qoyub aşağı endim. Xanımım bir zaman orada təlimatçı işlədiyindən xadimələri tanıyırdım. Diktafonu onlardan birinə verib xahiş etdim ki, salonda ikinci cərgədə pəncərənin altındakı istilik bateriyasının üstünə qoysun pərdəni də çəksin.

Mənim getməyimi Vilayət Partiya Komitəsinin birinci Katibi Afiyəddin Cəlilova xəbər verirlər. O, da elə düşünür ki, mən mitinq təşkil etmək üçün gedirəm. Arxamca işçilərini göndərib məni geri çağırırdı. Dəhlizdə məni xeyli dilə tutdu. Dedi ki, Naxçıvanın işçiləri olsa mən göstəriş verə bilərdim. Bunlar Bakıdan gəlib, birinci katibin və onunla gələnin təhlükəsizliyinə cavabdehirlər. Ona görə də məni eşitmirlər. İstəsələr mənim də üstümü yoxlayarlar.

Mən deyəndə ki, onda nədən rəhbər vəzifəlilərin üstünü yoxlamırlar, yalnız bizim üstümüzü yoxlayırlar. Gülərək əlini çiynimə vurub: “Sən ki, vəzifədə olanları yaxşı tanıyırsan. Axtalanmamışı rəhbər vəzifəyə qoyarlarımı? Bilirlər ki, bizdən təhlükə gəlməz”. Rəhbər işçilər haqqında bu və buna bənzər arqo sözlər işlədərək mənim könlümü aldı.

Mən salonun qarşısına gəlib üstümüzün yoxlanmasına icazə verməyimizi təklif etdim. Beləcə məsələni yoluna qoyduq. İçəridə isə məni ikinci sırada pəncərənin qarşısında oturmağıma mane olmaq istədilər. Yenə hay-küy düşəcəyini görüb Afiyəddin Cəlilov aranı sakitləşdirdi.

Mən gizli, pərdənin arxasındakı diktofonun düyməsini basmalı, səs yazılmasına nəzarət etməliydim. Ona görə Arif Rəhimogluna dedim birinci o, danışsın. Afiyəddin Cəlilov bir iki cümlə ilə toplantının məqsəd və vəzifələrindən danışdı. Sonra sözü Ayaz Mütəllibova verdi. Bir-iki rəhbər işçidən sonra söz Arif Rəhimogluna verildi. O tribunaya çıxıb sakit bir əhvalla sözə başladı. Yenidənqurmada, aşkarlıqdan danışdı. Salondakılar sakit qulaq asırdılar. Elə ki, Arif 20 yanvardan danışmağa başladı salonda bir qurcuxma düşdü. Ayaz Mütəllibov onun sözünü gobudluqla kəsib Xalq Cəbhəsi əleyhinə təhqiramiz və böhtan xarakterli ifadələr işlətməyə başladı. Mən yerimdən qalxmaq istəyəndə Arif işarə etdi. Mən oturdum. Arif heç nə olmamış kimi qulaq asırdı. Deyilənləri sanki eşitmirdi. Ayaz Mütəllibovda təəcüb qalmışdı. O, gözləyirdi ki, Arif Rəhimoglu əsəbləşib ona acı cavab verib tribunadan düşüb gedəcək. Lakin istədiyi baş tutmadı.

Ayaz Mütəllibov sözünə ara verəndə Arif Rəhimoglu dedi ki, Tblisidə Sovet Qoşunları 7-8 nəfəri öldürdülər, 10-15 nəfəri də yaraladılar. Gürcüstanın rəhbər işçiləri, Mərkəzi Komitənin birinci katibi də Nazirlər Sovetinin sədri də, Ali Sovetin Rəyasət heyətinin sədri də və b. rəhbər işçilər istefa verdilər. Bakıda isə 150 yaxın adam öldürüldü, 1000 nəfərə yaxın dinc sakin yaralandı, Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi qaçıb aradan çıxdı, birim rəhbər işçilər istefa vermək əvəzinə sevincə-rək Moskvaya qaçdılar ki, mənə onun yerinə qoysan sizə daha sədaqətlə xidmət edərim.

Bu sözü eşidəndə elə bil Ayaz Mütəllibovu ilan vurdu. Yerindən sıçrayıb əsəbiliklə pərakəndə danışmağa və təhqiramiz ifadələr işlətməyə başladı. Hamı gözləyirdi ki, bundan sonra Arif Rəhimoglu tribunadan enib salonu tərk edəcək. Gözlənilən-

lərin əksinə oldu. Ayaz Mütəllibov azı 10 dəqiqə danışdı. Bir az sakitləşmişdi ki, Arif Rəhimoğlu dedi: “Sözünüz bitdisə mən çıxışımı davam etdirim.” Ayaz Mütəllibov yenə də onun səsini kəsib 5-6 dəqiqə danışdı. Toplantıda Ayaz Mütəllibov Arif Rəhimoğlunun sözünü 4-5 dəfə kəsib “ürəyini boşaltdı”. Arif isə tövrünü pozmadan o sözünə ara verən kimi çıxışını davam etdirirdi.

Salondakıların əksəriyyəti qorxu içində olsalar da Arif Rəhimoğlunun qətiyyəti və çıxışında ardıcılığı itirməməsi, fikrini səlis bir dillə dinləyənlərə çatdırması ilə qürur duyurdular. Mən öz-özümə deyirdim. Nə yaxşı ilk çıxışı mən etmədim. Ayaz Mütəllibov mənim sözümü kəsib belə acı sözlər desəydi, dözməyib təhqiramiz cavab verərək salonu tərk edərdim.

Arif Rəhimoğludan sonra mənə və Kazım Teymurluya söz verilmədi. Toplantı da planlaşdırıldığından tez başa çatdırıldı. Ayaz Mütəllibov qorxuya düşdü ki, Arif Rəhimoğludan sonra cəsarətlənmiş rəhbər işçilər də nəse deyə bilər.

Deputat seçkiləri ərəfəsində Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibinin kabinetində oturub seçkilərə hazırlığı müzakirə edirdik. Afiyəddin Cəlilov var gücü ilə çalışırdı ki, seçkidə bir toqquşma, ölüm-itim olmasın. Belə bir iş onun karyerasına son qoyardı. Özünü elə göstərirdi ki, o da seçkinin demokratik və normal keçməsinin tərəfdarıdır. Amma yuxarıdan imkan vermir-lər. Mən isə yaxşı bilirdim ki, o məharətlə oyun oynayır. Bizim-lə danışanda özünü demokrat, vətənsəvər, millətçi kimi, yuxarı-larla danışanda özünü Stalin dönəminin kadri kimi yerlərdə sərt mövqe nümayiş etdirən birisi kimi göstərirdi.

Seçki ilə bağlı Ayaz Mütəllibovla telefonda danışanda mikrofonu açıq qoydu ki, onun dediklərini biz də eşidək. Ayaz Mütəllibov isə Afiyəddin Cəlilova göstəriş verirdi ki, mənim dedi-

yim adamlardan heç birinə imkan verməyin seçilsin. Onlar burada başımıza bəla olacaqlar. İmkan verməyin Xalq Cəbhəsindən savadlı, məntiqli, ağıllı üzvləri deputat olsun.

Söhbət başa çatanda telefonu söndürüb: “Məni eşitmirsiniz. Öz irəliləyişinizə özünüz əngəl olursunuz. Ayaz Mütəllibov burada olanda Arif elə çıxış etdi ki, o imkan verməz Naxçıvan cəbhəçilərindən bir savadlı, məntiqli adam seçilsin”

Əslində Afiyəddin Cəlilov da Ayaz Mütəllibovdan geri qalan deyildi. Onlar Moskvanın, üzv olduqları Kommunist Partiyasının və tuttuqları vəzifənin mənafeindən çıxış edirdilər. Biz isə demokratiyanı, azadlığı və müstəqilliyimilli mənafeyi təmsil edirdik. Bizim mübarizəmiz toqquşmamız məhz bu əsasda idi..

1992-ci ilin fevralında Xocalıda gərginlik yaranmışdı. Xocalı İcraiyyə Komitəsinin sədri Elman Azərbaycan hökumətinə yazdığı məktubların, etdiyi zənglərin bir nəticə vermədiyini görüb kömək istəmək üçün Naxçıvana gəlmişdi. Naxçıvan Muxtar Respublikasının sessiyasında da, Xalq Cəbhəsinin toplantılarında da Xocalıya kömək göstərməyin yolları müzakirə edilirdi. Sərhədlərində tez-tez toqquşmalar olan Naxçıvan özünü zorla müdafiə edirdi. Nizami əsgəri birliklər yox idi. Silah, hərbi surət, ərzaq çatışmırdı. Bu çətinliklərə baxmayaraq Xalq Cəbhəsi könüllü müdafiə dəstəsinin bir qrupunu Xocalıya göndərməyi qərara aldı. Erməni silahlı dəstələrinin mühasirəsində olan, hər gün sərhədində atışma gedən Naxçıvandan Xocalıya operativ silahlı dəstə göndərmək o qədər də asan deyildi.

Naxçıvandan yalnız təyyarə ilə çıxmaq mümkün idi. Təyyarəni də o zaman hələ Sovet sərhədçiləri yoxlayırdılar. Biz oraya kömək göndərməyin yollarını arayanadək erməni quldurları Sovet ordusunun 366-cı zirehli alayının köməyi ilə Xocalıda soyqırım törət-

dilər. Naxçıvanda gərgin bir vəziyyət yarandı. Yenə də Arif bəy belə ağır günlərdə “aradan çıxdığı” haqqında dedi-qodular yayılmağa başladı.

Dedi-qodunu yaradanlara və onu yayanlara deyə bilmirdim ki, Arif bəyi haraya göndərmişik. Onu göndərənlər də, Arif müəllim də belə bir faciənin baş verəcəyini öncədən görə bilməzdilər.

Şəkil 1992-ci il sentyabrın 2-də Ankaradakı Azərbaycan Kültür Dərnəyində çəkilib. Soldan İsa Yaşar Tezel, Əli Şamil, Əhməd Qaraca, Arif Rəhimoğlu və Mehmed Müştəq.

...1993-cü il çevrilişindən sonra vəziyyət gərginləşmişdi. AXC qərargahına axın-axın cəbhəçilər gəlir, çıxış yolları axtarırdılar. Elçibəy Kələkidə, İsa Qənbər və b. həbsdə, İbrahim İbrahimli və b. Milli Məclisdə döyüşəndə qərargahda demək olar ki, rəhbərlik adına qalan Arif bəy idi. Təşkilatın işinin iflic olmaması üçün əlindən gələni əsirgəmirdi. Bəzən günlərlə evinə gedə bilmirdi.

Bakıda olduğum üçün təklif etdim ki, qərargahda növbə ilə oturaq. Yəni onu müəyyən müddətlərdə mən əvəz edirəm. Arif bəy də gedib həm dincəlsin, həm də yazı işlərini görsün. Etiraz etmədi. Üç gün sonra dedi: “Sən işin xeyrinə burada oturur, gələnlərə cavab verir, aparatın işçilərinə göstəriş və məsləhətlər verirsən. Lakin sən bu xeyirxahlığın heç də cəbhəçilərin hamısı tərəfindən normal qarşılanmır. Bakıda cəbhəçilərin çoxu sənə tanımır. Sədrin əmri ilə rəsmi qaydada vəzifəyə təyin edilməyib-sən. Qısqanclar, araqarışdıranlar da az deyil. Sənə ideoloji işlərdə kömək etmənin kifayətdir. Özüm işləri qaydasına qoyacam.

Xalq Cəbhəsinin qərargahında işlərin qaydasında getməsi hakimiyyəti ələ alanları razı salmırdı. Arif bəyi və cəbhənin fəallарının bir çoxunu həbs etdilər. Arif bəylə Tağı Xalisbəyli Bayıldakı həbsxanaya deyil Qara şəhərdəki qadın həbsxanasına apardılar. Bir aydan sonra həbsdən çıxanda görüşünə gələnlərin əksəriyyəti təskinlik verirdilər, həbs olduğuna təəssüflənirdilər. Onların keçirdiyi hissləri mən də keçirirdim. Lakin təskinlik vermirdim. Əksinə deyirdim ki, nədən səni tez həbsdən azad etdilər. Gərək çox saxlayaydılar, gərək saxta ittihamlarla 3-5 il həbs cəzası verəydilər. Həbsxanada onları sındırmaq məqsədilə zorla saqqal və bığlarını qırxmışdılar. Onun görüşünə gələn dostlar, tanışlar, məsləkdaşlar üzüldüklərini bildirəndə sərt şəkildə deyirdim: “Nə böyük şey olub, saqqalını qırxıblar! Bir aydan sonra saqqalı öncəkindən də uzun olacaq. Saqqalının qırılmasını da mən sadə bir iş kimi dəyərləndirirdim. Heç zaman ona təskinlik vermirdim. Verilən və veriləcək zülmü də normal qarşılayırdım. Məsləkdaşlarımız mənə hirsələnir, dediklərimə görə təəccüblənirdilər.

Arif müəllim 2022-ci ilin sentyabrında İstanbula ürək əməliyyatına getməliydі. Bunun nə qədər ağır bir əməliyyat oldu-

ğundan xəbərim vardı. Onu İstanbula yola salmaq ərəfəsində diktafonumu götürüb evlərinə getdim. Dedim ki, “Milli kimlik şüuru” kitabının ikinci, üçüncü fəsillərində nələri yazmağı planlayırsan. O da həvəslə danışdı. Dostlarımız gələndə vəziyyət dəyişdi. Məni dəhlizə çağırıb danlamağa başladılar. Təxminən belə dedilər. “Sən neyləyirsən? Elə bil Arif müalicəyə deyil, ölmə gedir. Təskinlik verməkdən, ruhlandırmaqdan onu qorxuya salırsan”. Mən özümü saxlaya bilməyib: “Arifin sağalıb gələcəyini bəlkə də mən sizdən daha dəqiq bilirəm. Cavad Heyətin Arif bəyi müayinə edəndə dediklərini mən eşitmişəm, siz yox. Buna baxmayaraq istəyirəm kitabın sonrakı fəsillərində nələri yazacağını danışsın. Lentdə qalsın. Sağ-salamat gələr özü səsini təkrar dinləyib onun əsasında yazısını davam etdirər. Allah eləməsin əməliyyatdan sağ çıxmaz, onda çalışırıq dediyi fikirlər əsasında kitabını biz tamamlayaq.”

Arif bəy mühacirətə getməsi ərəfəsində “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq gələcəyinə” simpoziumu keçirəcəkdik. Arif bəyə dedim bir məruzə hazırlasın. Məruzəsi də bölmə iclaslarında deyil, plenar iclasda olacaq. Yəni 45-50 dəqiqəlik məruzə etməli olacaq. O, razılaşdı. Bundan xəbər tutan dostlar yenə mənə “hücum çəkdi.” Dedilər ki, sən neyləyirsən? Arif bəyi öldürməkmi istəyirsən? Görmürsənmi vəziyyəti ağırdır. Ona dincəlmək, müalicə olunmaq gərəkdir?! Sağlığında heç bir problem olmayan, həmişə Arif bəyi qorumağa çalışan, məni onun sağlamlığına laqeyd yanaşmaqda ittiham edən dostlarımızdan biri o qədər də fəsadverici görünməyən bir xəstəliyə tutuldu və Arif bəydən iki il öncə dünyasını dəyişdi.

Arif də, mən də, siz də, yəni hamımız öləcəyik. Amma kimin nə vaxt öləcəyini deyə bilmərəm. Mənə onun dünyadan kö-

çənədək yazacaqları, deyəcəkləri maraqlıdır. Bacardığım qədər onu daha çox işlədər, daha çox yazdıraram.

Bu mənim ürəkdən gələn fikrim idi. Mənim üçün Arif bəyin çox yaşaması ona görə gerek idi ki, yarımçıq əsərlərini tamamlaya bilsin, düşündüklərini, bildiklərini kağıza köçürsün, çap etdirdirsin. Mən Arif bəyin yüz il yaşamasını arzulayırdım. Ona görə arzulamırdım ki, Arif bəy uzunömürlü olsun, ona görə arzulayırdım ki, çox yazsın, millətə çox xeyir versin. Onun həyatına ailəsinin, qohumlarının, dostlarının baxışı ilə mənim baxışım arasında fərq onda idi. İmkanım olsaydı, onu mühacirətə getməyə qoymaz, Bakıda saxlayıb dünyasını dəyişənədək bildiklərini kağıza köçürməyə məcbur edərdim.

Mühacirətə gedəndən sonra da mən onun necə yaşamasından, sağlamlığının necə olmasından çox nə yazdığı ilə maraqlanırdım. Xəstəliyinin ağır olduğunu, onu tezliklə itirəcəyimizi bilirdim. Buna görə də daha çox işlətməyə çalışırdım. Düşünürdüm ki, əcəl ona istədiklərini yazıb çap etdirməyə imkan verməyəcək. Elə də oldu.

Arif bəyə qarşı bu qədər tələbkər olmağımdan peşmanam mı? Qətiyyətlə deyirəm ki, yox! Arif bəyin milli mübarizəmiz, milli dövlətçiliyimiz, milli ideologiyamız üçün verə biləcəyi çox şeyi reallaşdırma bilmədik.

İnqilab Orxan

**ALLAH SƏNİ DARIXMAQ ƏZABINDAN
QURTARDI...**

Arif, qardaşım!

Bir zamanlar bir dostumuz dünyasını dəyişəndə çox sevdiyim Türk şairi Nazim Hikmətin diliylə “Nəslimin yarpaq tökülmü” başlandı demişdim. Bilmirəm, sən o dostumuzu şəxsən, yəni sir-sifətdən tanıyırdın, ya yox? Amma mən qəti əminəm ki, o dostumuz mütləq sən də dostunuydu. Mən hətta ona da tam əminəm ki, bizim bu dünyada üzünü heç zaman görmədiyimiz çox dostlarımız var və onlar nə vaxtsa böyük bir qövmin bu gözəl məmləkətimizdə adam balası kimi yaşamağa qoymayan şərin murdar caynağından bilmərrə xilas ediləcəklər.

Hə, qardaşım Arif!

Sən də çox gözəl bilirsən ki, bu dünyada bütün ağacların yarpaqları ömrünü başa vurub bir az gec, bir az tez, mütləq o ağacın rişələndiyi torpağa düşəcək. Düşür, çürüyür, torpağa qarışır və ağacın kökünə əlavə güc verir.

Zalımlar, şərqüvvələr, o ağacın budaqlarını budaya bilərlər, yarpaqlarını sovura bilərlər, suyunu kəsə bilərlər, amma kökü min illərin dərinliyindən qidalanan o ağacı heç vaxt yıxa bilməzlər.

Gözəl qardaşım!

Çox təəssüf ki, sən (bəlkə, heç təəssüflənməyə də ehtiyac yox) bütün aqlını, şüurununu, canını, həmişə fəda etməyə hazır olduğun bu doğma məmləkətinə qovuşa bilmədin, sənə qoyun açan uzaq, yad bir məmləkətdə Haqqa qovuşdun. Amma zətan, çox gözəl olan bu dünyamız bütövlükdə Allahın məmləkəti de-

yilmi?! Və sən də elə ilk gündən qadir Allaha güvənib Haqq yoluna çıxmadınmı?

Dəyərli qardaşım!

Sənin bu üzücü xəbərini alan zaman o qərib ölkədə yaşadığın illərdə iki, ya üç dəfə telefonda danışmağımız bir daha yadıma düşdü.

Yaxşı xatırlayıram ki, aradan keçən bu uzun illərdən sonra mən səninlə danışmağa sanki söz tapa bilmirdim. Aramızdakı məsafə çox uzaq olsa da, hiss edirdim ki, sən də danışmağa çətinlik çəkirsən. Amma onu da indiyə kimi heç cür unuda bilmirəm ki, axıncı danışığımızda sənə (cavabını dəqiq bilsəm də) bəlkə, elə belə, nəşə demək xatirinə “Darıxmırsan ki...?” dedim.

Sən dərindən bir ah çəkib “Elə darıxıraaam...!” dedin və axıncı hecanı elə uzatdın ki, mən sənin səsinə o uzun ayrılığın ürəkparçalayan iniltisini duydum.

Üstündən gör nə qədər vaxt keçib. Amma sənin o acı iniltin – səsin hələ də qulaqlarımdan getmir.

Sevimli qardaşım!

Allah həmişə ən ağır dərdi ən sevimli bəndələrinə verir. Və irqindən, milliyətindən, dilindən asılı olmayaraq dünyanın dəyərli insanların şüurlu ömürləri boyunca necə ağır yük daşıdıqlarını sən özün də cavan dostlarına nümunələrlə, adbaad tez-tez xatırladırdın axı...

Sən o qərib diyarda Haqqə qovuşdun. Amma Haqq diyarında qəriblik olmur ki! Sədsiz, sərhədsiz, laməkan bir sonsuzluq hökm sürür o diyarda, güman ki. Söz yox ki, heç darıxmaq duyğusu da olmur o dünyada.

Allah səni darıxmaq əzabından qurtardı.

Öz əbədi səltənətinə apardı səni.

Rahat uyu, əziz qardaşım! Səni orada tək qoymayacağıq!
Gözlə bizi.

Bağışla, çox yorulmuşam,
Tərpənməyə halım yoxdur.
İşlək bir bal arısıyam,
Amma zərrə balım yoxdur.
Götür məni, burda qoyma,
Qapanır kipriklərim.
Qazancımdan baha çıxır
Salıb itirdiklərim.
Qoymayın sinəm üstünə,
O müqəddəs kitabları.
Bilirəm, çoxdan açıqdır,
Cəhənnəmin qapıları.
Son nəfəsdə sənə dönmək,
Günahından keçmək deyil.
Ayağın altında ölmək
Ayağına düşmək deyil!

Limunət Əmrahlı

**KÖVRƏK NOTLARLA İDEYALARA KÖKLƏNMİŞ
ÖMÜR**

Onu Azərbaycanda çoxları tanımır. Heç mən də tanımırdım. Bizim yollarımız və düşüncələrimiz Qarabağ dərdləri ilə yaşadığımız, qisas hissimizin aşılıb daşdığı 2020-ci ilin əvvəllərində onlayn tədbirdə kəsişdi. Elə ilk görüşdən mədəniyyətinə, şəxsiyyətinə heyran qaldım. Bu görüşdən sonra onun əsərlərini əldə edib

yaradıcılığı ilə tanış oldum. Ən çox diqqətimi cəlb edən mövzu milli ideologiya haqqındakı yazıları oldu.

Arif Rəhimoğlu ideologiya problemini əhatəli öyrənib və çox dəyərli mənbələr əsasında onun konseptual məsələlərini önə çəkir. Onun qənaətinə görə, ideologiya özünün ümumi mahiyyətindən irəli gələn bir sıra mühüm xüsusiyyətlərə malikdir. Həmin xüsusiyyətlərdən bəziləri bunlardır.

– İdeologiyanın gücü ondadır ki, öz əleyhinə olan, ziyan gətirə biləcək hadisə və tənqidləri gizlətmək, öz xeyrinə yozmaq günündə olur;

– İdeologiya qəbul edildiyi sosial qruplar üçün məqbul sayılır, “doğru” hesab olunur, qəbul edilmədiyi qruplar üçün mübahisəli olub “doğru” sayılmaz;

– İdeologiya siyasi şüurun inkişafında ciddi rol oynayır;

– İnsanların rəftar və davranışlarının biçimlənməsinə təsir göstərir.

İdeologiya millətin gerçək tarixi təməlinə görə işlənməsi ən gerçək yoldur. Arif Rəhimoğlu təməlinə görə ideologiyaların dörd növünü ayırd edir.

- Təmali fərd olan – liberal ideologiya.
- Təmali sinif olan – sosialist ideologiya.
- Təmali millət olan – millətçilik ideologiyası.
- Təmali ümmət olan – dini ideologiya.

O, ümumilikdə ideologiyaları ikiye ayırır:

1. *Maddi təməl üzərindəki ideologiyalar.* Buraya sosialist və liberal ideologiyalar daxildir.

2. *Mənəvi təməl üzərində olan ideologiyalar.* Buraya millətçilik və dini ideologiyalar aiddir.

Deməli, dini təməl üzərində ideologiya qurmaq birtərəfli və zərərliyə. Qalır milli ideologiya. Əslində, Arif Rəhimoğlunun da qənaəti budur ki, “milli ideologiya ayrıca bir müstəqil ideologiya növü (yaxud onun törəməsi) olmayıb mövcud dörd təməl ideologiyadan birinin (yaxud onların hər hansı bir törəməsinin) millət içərisində geniş yayılması, özünə daha çox tərəfdar toplayaraq kütləviləşməsi nəticəsində meydana çıxır. Buradan yararlanaraq, milli ideologiyayı belə tanımlamaq (tərif etmək) olar: “Milli ideologiya-milli mənfəətləri əsas götürərək milli hədəflərə yönələn və millət üzvlərinin böyük çoxluğu tərəfindən qəbul edilib paylaşılan ortaq fikir, inanc və dəyərlər sistemidir”.

Arif Rəhimoğlu bu tarixi xidmətin gerçəkləşə bilməsi üçün dövlətlə millətin bütünləşməli və milli bütünlük yaranmalı olduğunu bildirir. “Dövlət ayrı-ayrı şəxslərin, klanların, mafiyaqların, yaxud xarici ağaların mənafeyini yox, ümummilli mənafeyi gözləməli, millətin bütün üzvlərinin rifahə qovuşmasına çalışmalı, milli təhlükəsizliyi təmin etməlidir. Millət isə dövləti öz doğması saymalı, onu sevməli, qorumaq və yüksəltməlidir. İndiki anda milli bütünləşməmizin tam gerçəkləşə bilməsi üç hədəfə yetməklə mümkündür”.

1. Klan, mafiya və s. mənafeyinə deyil, ümummilli mənafeyinə xidmət edəcək milli demokratik qüvvələrin bir araya gələrək bütünləşməsi hədəfi (Bu hədəfə yetmədə “Vətəndaş həmrəyliyi sazişi” mühüm əhəmiyyətə malikdir, lakin həmin sazişin gerçəkləşdirilməsi və davam etdirilməsində tərkibi mütləq genişləndirilməli olan təşkilatdan çox şey asılıdır.

2. Bütünləşmiş milli demokratik qüvvələrin toplumun inamını, dəstəyini qazanaraq milli demokratik qüvvələr – kütlə büt-

tünləşməsinə gerçəkləşdirməsi və onu daim davam etdirməsi hədəfi.

3. Kütlə ilə bütünləşmiş milli demokratik qüvvələrin iqtidara gəlməsi və dövlət-millət bütünləşməsinin gerçəkləşdirilərək davam etdirilməsi hədəfi.

Bunun üçün hər hansı ideologiyanın milli ideologiyaya çevrilməsində iki həlledici şərt vardır:

1) *etnik sistemə uyğunluq*;

2) *sosial sistemə uyğunluq*.

Arif Rəhimoğlunun vəfatı, əlbəttə ki, millət üçün böyük itkidir. O da 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları kimi repressiyalara məruz qaldı. Rusiya imperializminin amansız təqiblərinin qurbanlarından biri oldu. Vətəndən ayrı, qütbətdə dünyasını dəyişdi. Belə bir zəngin ideyalar müəllifi, vətənpərvər, təmiz vicdanlı, saf niyyətli, Azərbaycanı təmənnasız sevən bir insanın dünyadan bu şərtlərlə köçməsi bizi incidir. Ancaq özümə təsəlli verdim bir gerçək var. Arif Rəhimoğlunun ölümü onu öz vətəninə sağlığından daha çox tanıtdı.

İnanıram ki, zaman gələcək, bir çox milli ideya daşıyıcıları kimi onun da adı tariximizə yazılacaq. Gənc nəsil bu insanların millət üçün, Vətən üçün etdiklərindən xəbərdar olacaqlar.

Mais Muradov

VAXTSIZ GEDƏN DƏYƏRİMİZ

Məni Ariflə əlli illik dostluq, yoldaşlıq telləri bir-birinə bağlayır. Biz 1972-ci ildə, universitetə daxil olduğumuz il tanış olduq. Məni onunla bir qrupda imtahan verdiyimiz, sonralar görkəmli alim olan Vəli Nəbiyev tanış elədi. Dərsə gələndə o məni

Muxtar və Arif ilə tanış edib dedi ki, bunlar da mənim kimi Naxçıvan bölgəsindəndir. Biz yoldaş olacağıq. Doğrudan da, ilk günlərdən Ariflə mənim yaxın yoldaşlığım başladı. Bir-birimizə çox tez isinişdik. Arifdə olan həssaslıq, humanizm, yüksək insani keyfiyyətlər məni özünə cəlb elədi. Dərək edirdim ki, bu insanla yaxından yoldaş olmaq mənə çox kömək olacaq. Yataqxanaya köçdüyüm ilk gündən Arif yaxınlaşıb dedi ki, nə çətinliyin olsa, mən yanıdayam. Biz boş vaxtlarımızda tez-tez gəzintiye çıxar, kitab mağazalarına baş çəkərdik. Yadımdadır ki, daha çox “Bukinist” adlı kitab mağazasına gedərdik. Orda nadir kitab nüsxələrinə rast gələndə alardıq.

Arif həm də ictimai fəaliyyətlə məşğul olurdu. Biz 3-cü kursda oxuyarkən onu fakültə üzrə tələbə həmkarlar təşkilatına sədr seçdilər. Yaxşı yadımdadır, həmin il fakültə üzrə Novruz bayramı təşkil etdik. Bununla bağlı dekanlığa müraciət etdik. Onlar da bu fikri bəyəndilər. Arif dedi ki, yaxşı olar bu tədbiri universitetin əsas binasında “Bilik” kafesində keçirək. Biz köhnə binada oxuyurduq. Bununla bağlı prorektora müraciət etdik, O isə rektora bildirməyimizi məsləhət gördü. Arif rektorun yanına birgə getməyi məqbul gördü. Arada rektorla rastlaşanda kefi mi soruşar, necə oxuduğumu xəbər alardı. Biz məktub yazıb rektorluğa yaxınlaşdıq. Qəbul günü olmadığına baxmayaraq katibə ona xəbər verdi. Dərhal rektor tərəfindən qəbul olunduq. Məqsədimizi biləndə o, üz-gözünü turşudub, “siz hansı bayramdan danışırırsız” – dedi: Mən belə bayram tanımıram deyərək, əsəbləşib kabinetini tərk etdi. Biz də tək qalıb məyus halda kabinetini tərk edib, yataqxanaya gəldik. Hər şeyi uşaqlara danışdıq. Sabah qərara aldığımız ki, bayramı fakültənin özündə də qeyd edək. Hətta bir neçə tanınmış qonaq da dəvət edək. İstəyimiz baş

tutdu. Tədbir gözlədiyimizdən də yaxşı keçdi. Bundan başqa daha bir Novruz bayramı tədbiri var ki, bu da yaddaqalan oldu. 1976-cı ilin Novruz bayramı ərəfəsində Arif mənə bildirdi ki, səni özümlə bir tədbirə aparacam, nə tədbir olduğunu xəbər alanda dedi ki, jurnalistika fakültəsinin və həmçinin Azərbaycan Politeknik İnstitutunun tələbələri bayram günü Fəxri xiyabana gəlməyi planlaşdırıb. Məmnuniyyətlə razılıq verdim. Biz tədbirə getdik. Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin üzvlərinin bizi kənardan izləməsinə baxmayaraq tədbir yaxşı keçdi. Biz orada bir neçə tanınmış şəxsin qəbrini ziyarət etdik. Qəbirlərin önündə çıxışlar oldu. Gül dəstələri qoyuldu. Oradan çıxıb N.Nərimanovun heykəlinin qarşısına getdik. Çıxış edənlər oldu. Bu tədbir hər ikimizə ləzzət elədi. Axşam “Kukla teatri”nda Anarın “Qaravəlli” tamaşasına baxmağı nəzərdə tutmuşduq. Axşamüstü oraya getdik, biletimiz olmasa da, tamaşaya daxil olduq. Arif dedi ki, Sovet ideologiyasına bax: “Adamın adamı” kimi əsəri tamaşaya qoymaq mümkün olmadığına görə “Qaravəlli” adı altında “Kukla teatri”nda tamaşaya qoyurlar. Həmin gün çox maraqlı sonluqla başa çatdı. Tamaşadan çıxıb yataqxanaya qayıdandan sonra özümüz üçün bayram süfrəsi də açdıq.

Arif həmişə tapdığı maraqlı materialları mənimlə də bölüşürdü. Biz kitabxanaya gedər, oradakı “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat”, “Dəbistan” və s. jurnallardakı məlumatlarla tanış olardıq. Maraqlı mövzular işləyirdik. O vaxt Arif, Mahmud Kaşqarlının “Divanü-lügət-it Türk” əsəri ilə yaxından maraqlanırdı. Dəfələrlə kitabxanada olanda bu əsərdən ayrı-ayrı parçaları mənə də oxuyardı. O, bizə qədim türk abidələrindən dərs deyən Cəfər müəllimin tövsiyəsi ilə diplom işini, sonra isə namizədliyini də bu əsərlə bağladı. Mən 1974-cü ildə Naxçıvana gedəndə Arif

səbirsizliklə görüşməyi arzulayırdı. Təəssüf ki, bu alınmadı. Arif çox incimişdi. Görüşəndə dedi ki, sən bir də Naxçıvana mənimlə getməlisən və bu belə də oldu. Biz 5-ci kursda oxuyanda Naxçıvana getdik. Məni universiteti bitirəndə harada işləyəcəyim narahat edirdi. Arif isə narahat olma deyirdi. Məsləhət verirdi ki, Naxçıvana gedib orada işləyərsən, sonra məktəbə düzəlersən. Pedaqoji universitetdə keçirilən müsabiqədə iştirak edərik. Biz Naxçıvana getdik. Mən onun ailəsinin təkidi ilə onlarda qaldım. Arif hər gün işdən çıxıb məni qarşılayar, biz birgə vaxt keçirərdik. Arif həmişə vurğulayırdı ki, bizim qarşımızda duran ən vacib məsələ gələcək nəsli milli ruhda tərbiyə etməkdir. Ona görə bu istiqamətdə ciddi təbliğat aparmalıyıq.

O vaxtlar Naxçıvanda qəzetdə işləyən Əli Şamillə birgə Cənubi Azərbaycan mövzusunda söhbət edərdik.

Orada olduğum bir il ərzində çox yaxın olduq. 1978-ci ilin yayı ərəfəsində Arif mənə dedi ki, istəyirəm, yay aylarında Batabdakı pioner düşərgəsində işləyəm. Dedim, pis fikir deyil. Dedi, yalnız sənə görə narahatam. Dedim, narahat olma. Həftədə azı bir dəfə onun yanına gedərdim. Bir gün Arif mənə dedi ki, sənə bir söz deyim, amma hələ evdə heç nə demə. Burada bir qızla tanış olmuşam. Adı Bəyimdir, çox xoşuma gəlir. Görüm necə olar. Sonrakı həftə bildirdi ki, mənim ciddi təkidimdən sonra münasibətimiz yaranıb. Sonralar ömür-gün yoldaşı olan Bəyim xanımla Arifin tanışlığı belə olmuşdu. Və 3 il sonra toylarında iştirak etdik. 1978-ci ilin sonunda mən Bakıya qayıtmaq istədiyimi ona bildirdim, çünki o vaxt Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun təzə rektoru yeni qərar qəbul etmişdi ki, 5 ildən az pedaqoji stajı olan şəxslər müsabiqəyə buraxılmayacaq. Mənzil almaq istəyim də baş tutmadı. Ona görə Bakıya qayıtmaq istə-

yirdim. Arif isə məni tək qoyub gedirsən dedi. O, sonradan aspiranturaya daxil oldu, universitetdə işə düzəldi. Elmi işi ilə əlaqədar olaraq Arif Bakıya gələndə tez-tez görüşərdik. Yaxşı yadımdadır ki, arada filarmoniyanın bağındakı çayxanada mərhum Əbülfəz Elçibəylə görüşərdik. Saatlarla onun söhbətlərinə qulaq asardıq. 1980-ci illərin sonunda məlum Qarabağ hadisələri başlayanda Arif yaranmaqda olan Milli Azadlıq Hərəkatının Naxçıvandakı fəallarından birinə çevrildi. Sonra isə Azərbaycan Xalq Cəbhəsi sədrinin ideoloji işlər üzrə sədr müavini oldu. Bir dəfə onu gözdən salmaq üçün aparılan çirkin təbliğat kompaniyasından danışdı. Dedi: “Nə olur-olsun, bu məni ruhdan salmayacaq”.

2000-ci illərin əvvəllərində Səfər Alışarlının “Maestro” romanını oxuyarkən, oradakı bir epizodla rastlaşdım. Oradakı Naxçıvan fəallarına qarşı iyrənc kompaniya aparanlar olduqca dəqiq təsvir olunmuşdu. Bu hissəni oxuyarkən Arifin mənə danışdıqları yadıma düşdü.

1992-ci ildə Arif Bakıya köçəndən sonra daha tez-tez görüşərdik.

Onun işlədiyi Xalq Cəbhəsinin qərargahında, həmçinin şəhərdə də görüşər, birgə vaxt keçirərdik. 1993-cü ilin aprel ayında o, xəstəxanada yatanda yanına getdim. Mənə dedi ki, bu yaxınlarda Prezident yanında “Strateji Araşdırmalar Mərkəzi” yaratmaq fikrimiz var. Prezident artıq bu mərkəzin təşkili ilə bağlı bizə tapşırıq verib. Və oraya cəlb olunacaq kadrlardan söhbət düşəndə ona dedim ki, yaxşı olar ki, Maisi də bu cərgəyə cəlb edək. Mərhum Prezident Əbülfəz Elçibəy məmnuniyyətlə buna razılıq veribmiş. Və Arif mənə dedi ki, ancaq konkret şərtlərlə sən bu mərkəzdə işləyəcəksən. Belə ki, iş yerindən və cəmiyyətdən ayrılmalısan.

İlk vaxtlarda texniki vəsaitlə təmin olunacaq, ev şəraitində işləyəcəksən. Məlumatları tərcümə edib mərkəzə göndərəcəksən. Mən buna çox sevindim. Əfsus ki, sonrakı aylarda baş verən hadisələr bütün bunların üzərindən xətt çəkdi. 1990-cı illərin ortalarında Arif ağır infarkt keçirdəndən sonra belə ruhdan düşmədi. O, indi həm xəstəliklə mücadilə aparır, həm də əvvəldən başladığı hərəkət yolunda ciddi cəhdlə irəliləməyə çalışırdı. Xəstəliklə əlaqədar onu deyə bilərəm ki, o böyük iradə nümayiş elətdirdi. Sonradan üzərində açıq ürək əməliyyatı keçirildi. Lakin səhhəti düzəlmədi. Hətta ikinci dəfə açıq ürək əməliyyatına getmək istəyirdi. Lakin həkimlər məsləhət bilmədilər. Bundan sonra hamıya məlum olduğu kimi bu və ya digər səbəblərdən Arif ailəsi ilə birgə İsveçə mühacirət etdi. Oraya köçəndən sonra da mənimlə əlaqələrini üzmədi. Tez-tez əlaqə saxlayırdıq. Bir gün Arif ürəkköçürmə əməliyyatı ilə əlaqədar həkimlərə müraciət etdiyini bildirdi. Mən çox narahat oldum, lakin onun iradəsi güclü idi, bunun da öhdəsindən gələcəyini bilirdim. Bu əməliyyatdan sonra da o, ictimai fəaliyyətlə yenə məşğul olurdu. Eyni zamanda bir çox elmi yazılar hazırlayırdı. Bir dəfə 1976-cı ilin Novruz tədbiri haqqında məndən soruşdu. Mən isə yadımda qalanları ona danışdım. O, bu haqda yazı hazırladı. Lakin səhhəti ona olduqca mane olurdu. O, oradakı digər azərbaycanlı yoldaşlarla federasiya yaratmağa da nail oldu. Hərçənd ki, burada da ona mane olmaq isəyənlər çox idi. Lakin o, bütün bu sədləri aşdı. Son vaxtlar səhhətində artan narahatlıq ona xeyli əziyyət verirdi. Təqribən iki ay əvvəl mənə bildirdi ki, mədəsində uzun araşdırmalardan sonra həkimlər şiş aşkarlayıbar. Bu barədə Muxtara da məlumat verdim. O da Ariflə əlaqə saxladı. Hər dəfə onunla əlaqə yaradanda ailə üzvlərinin yanında olduğunu şahid

di olurdum. Sonuncu əlaqəmiz dünyasını dəyişməsindən bir həftə əvvəl oldu. Şənbə günü axşam ona zəng elədim. Dedi ki, evdəkilərin təkidi ilə mən xəstəxanadayam, oksigen çatışmazlığı olduğundan buradayam. Əgər köməyi olsa, evə bir balon alıb evdə istifadə edəcəm. Sonrakı 3 gün mən onunla yenidən əlaqə yaratmağa çalışdım, lakin cavab almadım. Nəhayət, dördüncü gün gecə mənə zəng gəldi. Telefonu açdım və məlum oldu ki, zəng edən oğludur. Dedi ki, atamın vəziyyəti indi yaxşı deyil. Təzədən xəstəxanaya aparılmışıq. Oksigen çatışmazlığı var. İnşallah vəziyyəti yaxşılaşan kimi sizinlə əlaqə saxlayacaq. Ümid etdim ki, yaxşı olar inşallah. Əfsus ki, özüm-özümü aldadırmışam. Həmin günün sabahı aprel ayının 3-də axşam saat 9 radələrində oğlu mənə zəng edib bildirdi ki, atam bu gün saat ikidə dünyasını dəyişdi. Xeyli sarsıldım. Eyni zamanda bildirdi ki, özünüzdən müğayət olun. Dərhal Muxtara zəng elədim. Bildim ki, Muxtar məndən öncə bu hadisədən xəbər tutubmuş. Arifin şəxsində yaxın dostumu, qardaşımı itirdim. Onun mənim üçün etdiklərini yaxınlarımla belə etməmişdi. Ondan sonra bizə qalan elmi işləri və xatirələridir.

Nazim MURADOV

BÜTÖV VƏTƏNİN BİRLİK SİMLİYİ

Bütöv Azərbaycan milli ideologiyasının tanınmış nəzəriyyəçilərindən olan Arif Rəhimoğlu öz görüşlərini elmi, tarixi-coğrafi, siyasi-kültürəl ontologiya təməlinə əsaslandıraraq və şəkilləndirən bir düşüncə adamıdır. O, araşdırdığı məsələlərin bir çoxuna Bütöv Azərbaycan düşüncəsi ilə yanaşmışdır. İstər Azərbaycan Türkcəsinin ədəbi dil, orfoqrafiya problemləri haqqında ol-

sun, istər hər hansı milli-ideoloji yazısı olsun – Arif Rəhim oğlu – yazılarını güneyli-quzeyli Azərbaycan üçün yazmışdır. “O, Azərbaycan Türkcəsinin yaxın bir zamanda Bütöv Azərbaycanın dövlət dili olacağına bütün varlığı ilə inanır, bu dilin ən azı bölgəmizdə uluslararası ünsiyyət dili kimi yenidən yüksələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirdi”. Arif bəyin düşüncəsində və yazılarında cənubi (güney), ya da şimali (quzey) Azərbaycan ifadəsinə rast gəlinmir. Onun fikrincə, belə düşünməyin özü bütöv bir Vətəni parçalara bölmək deməkdir. Arif bəy milli lider Əbülfəz Elçibəydən də gələn təsirlə “Azərbaycanın güneyi”, “Azərbaycanın quzeyi” ifadəsinin daha doğru olduğunu düşünürdü. Arif bəyin ədəbi dilimiz haqqında yazdığı *Azərbaycan Türkcəsi Ədəbi Dilində Bütövləşmə və Düzgün Yazı Qaydaları* kitabında da bu barədə oxuyuruq: “Günümüzdə belə bir gerçəklik çoxlarına bəlli olmaqdadır ki, milli bütövləşməmiz ilk öncə ədəbi dildəki bütövləşmədən başlayır və yarını (sabahı) gözləmədən bu gün ədəbi dildə bütövləşmə getməli, Azərbaycan Türkcəsi ədəbi dili gecikmədən bütünləşməli və güneyli-quzeyli Bütöv Azərbaycanda vahid ədəbi dil yaranmalıdır. Milli birliyin qalan bütün yönləri məhz buradan doğacaqdır. Çünki bilinən bir gerçəklikdir ki, *dil düşüncəni, düşüncə də işi doğurur*. Deməli, öncə ədəbi dildə bütövlük yaranmalıdır ki, bu dil bütövlüyü öz ardınca geniş xalq kütlələri içərisində Bütöv Azərbaycan düşüncəsi doğursun və o düşüncə də Azərbaycanın bütövləşməsinə yönəlik işlərə yol açsın (Rəhimoğlu, 2008: 11-12).

Arif Rəhimoğlu ədəbi dillə xalq danışığı dili arasındakı münasibətləri dərinlən araşdırmış, bu münasibətləri əsasən üç mərhələdə, üç başlıca duruma görə təhlil etmişdir: 1. Ədəbi dilin xalq danışığı dilindən aralı düşdüyü durum; 2. Ədəbi dilin xalq

danışiq dili ilə eyniləşdiyi durum; 3. Ədəbi dilin xalq danışiq dilinə yaxın olduğı durum (Rəhimoğlu, 2008: 18-19).

“Birinci durumda ədəbi dil ilə xalq danışiq dili arasında dərin bir qopuqluq yarandığından ədəbi dili ayrıca bir dil kimi öyrənmək gərək ki, bu da xalq üçün yeni bir ağırlıq törətməkdir.” / “İkinci durumda ədəbi dillə xalq danışiq dili eyniləşdirildiyindən aradakı sınır ortadan qaldırılır və ədəbi dilin standart normalar sistemi qırağa atıldığı üçün bəlli bir qarışıqlıq, düzensizlik yaranır ki, bu da ədəbi dil üçün bir sorun deməkdir.” / Üçüncü durumda isə ədəbi dil nə xalq danışiq dilindən çox aralı düşüb ayrıca bir dil kimi görünür, nə də xalq danışiq dili ilə eyniləşib standart normalar sistemini itirir, tərsinə, ədəbi dil xalq danışiq dilinə bəlli bir yaxın məsafədə durur və bununla da həm standart normalar sistemini qoruyaraq xalq danışiq dilindən seçilir, həm də öz normalar sistemini xalq danışiq dilinin bəlli özəllikləri əsasında quraraq özünü məhz xalq danışiq dilinin yüksək aşaması kimi ortaya qoyur. Sonucda xalq yaxşı bildiyi öz doğma ana dilinin seçilmiş bəlli normalarına söykənməklə rahatcasına ədəbi dilə yiyələnmiş olur” (Rəhimoğlu, 2008: 19).

Fikrimizcə, Arif Rəhimoğlu bu görüşü Türk sosioloqu Ziya Gökalpdan və onun da mənsub olduğu “Yeni Lisançılar”dan (1911-ci ildə Selanikdə Ali Canip, Ömer Seyfettin və Ziya Gökalp tərəfindən çap edilən “Genc Kalemler” dərgisinin dil yazılarından) almışdır. Onların başlatdığı və başarıyla sonuclanan *Yeni Lisan* hərəkatını isə Azərbaycanın tamamında icrası vacib strateji bir iş olaraq görmüşdür.

Arif Rəhimoğlunun qənaətlərinə görə, “Azərbaycan Türklərinin həyat təzi oturaq mədəniyyət ilə yanaşı, həm də daha çox Elat mədəniyyətinə bağlıdır. 16-17-ci yüzilliklərdə ümumtürk

dünyasında, o sıradan Azərbaycan Türklərində *oturaq kultürün* varlığı ilə yanaşı, başlıca yaşam yöndəmi (həyat tərz) daha çox *Elat kultürünə* söykənirdi və xalqımızın önəmli bir kəsimi öz yaşam yöndəmini, törəsinə uyğun olaraq, yayı yaylaqda (obada, alaçıqda) keçirir, qışı isə qışlaqlarda yaşayırdı (bu baxımdan, atalarımızın “*Yazın yayla ilə oba, qışın oda ilə soba!*” deyimini çox ilginclir) (Rəhimoğlu, 2008: 52).

Arif Rəhimoğluna görə, əkinçilik oturaqlığa; heyvandarlıq isə tərəkəməliyə səbəb olmuş, ümumiyyətlə isə Elat kultürü həm sırf oturaqlıqdan, həm də sırf köçərilikdən fərqlənən orijinal bir kultür sistemi olaraq varlığını sürdürmüşdür. Arif Rəhimoğlu Elat kultürünü nə oturaq (yatuk), nə də köçəri (yörük) olmayıb yarıköçəri – yarıoturaq olan Tərəkəməlik həyat tərzinə uyğun bir kultür sistemi olaraq görür və bunun ciddi bir şəkildə araşdırılmasını, incələnməsini istəyirdi.

Onunla etdiyimiz telefon söhbətlərində bu barədə, özəlliklə Elat mədəniyyətinin dili haqqında danışmış, dilimizdəki *ev-eşik, el-gün, el-oba, dam-daş, yurd-yuva, od-ocaq* və s. kimi qoşa sözlərin bir ünsürünün Elat mədəniyyətinin iki parçasından biri olan yaylaq həyatına, ikinci və ya digər parçasının isə qışlaq həyatına aid ola biləcəyini demişdik. Rəhmətlik bu sözlərdən sonra təsbitimizin maraqlı, yeni və orijinal olduğunu demiş, Elat mədəniyyətinin dilçilik pəncərəsindən incələnməsini bizə israrla tapşırırmışdı.

Arif Rəhimoğlu dilimizi “gərəksiz Ərəb-Fars-Rus (+Avropa) imla qaydalarından arındırmağı; dilimizin orfoqrafiya normalarının daha da cilalanmasına, dəqiqləşməsinə, zənginləşməsinə çalışmalı olduğumuzu; Latin əlifbasının səbəb ola biləcəyi gərəksiz imla normalarına göz qoymağı; güclü *dil gömrüyü* ya-

radaraq dilimizi qorumağın” vacib olduğunu vurğulayırdı (Rəhimov, 2008: 89-90). Əslində başqa dildən qrammatik qayda almağa qarşı çıxmaq – Kaşğarlı Mahmud, Əlişir Nəvai, Berqamalı Kadri, Mirzə Kâzım bəy, Ziya Gökalp tərəfindən dilə gətirilən elmi həqiqətin 21-ci əsrdə Arif Rəhimov tərəfindən davam etdirilməsi idi. Ayrıca “dil gömrüyü” kimi tutarlı bir qavramı, ifadəni Arif Rəhimovlundan öncə kimsə işlətməmişdir.

Bizcə, Arif bəyin bütün əsərləri, müsahibələri, video-konfransları, radio söhbətləri diqqətli bir şəkildə incələnərək *Arif Rəhimovlunun Orijinal Qavram Dünyası* adlı olduqca maraqlı bir izahlı sözlük hazırlana bilər.

Dilimizlə bağlı önəmli məsələlərə son dərəcə həssasiyyətlə yanaşan Arif Rəhimovlunun ana dilinə olan sonsuz sevgisi və sayğısı bütün yazılarında açıq-aşkar görünür. O, Azərbaycanın yaxın və uzaq gələcəyi yönündə strateji önəmi də olan “ana dilimizin orfoqrafiya normalarının bilimsəl sistemini daim sağlam tutmağın, o normaları dərin və sarsılmaz özüllər üzərində biçimləndirməyin” (Rəhimov, 2008: 95) vacib olduğunu vurğulayır.

Arif Rəhimov öz sələfləri olan Kaşğarlı Mahmud, Aşık Paşa, Əlişir Nəvai, Ziya Gökalp və digərləri kimi, haqlı olaraq ana dilini bütün dillərdən üstün görür, öz dilini kiçik görməni və başqa bir dildən asılılığı müsbət qarşılamır, “filan dil bizim dünyaya çıxış dilimizdir” – deyər öz dilinə qarşı aşağılıq kompleksinə uğramanı yanlış hesab edir. “*Azərbaycan Türkcəsi dünyanın heç bir dilindən aşağı deyil və ona görə də, dünyaya çıxış dilimiz hər hansı bir başqa dil yox, məhz öz dilimiz olmalıdır. Bu da bizdən tələb edir ki, soruna doğru yoldan yanaşaq və dilimizə, onun bütün özəlliklərinə dəyər verək*” (Rəhimov, 2008: 74).

Arif Rəhimoğlu Azərbaycan Türkcəsinə verdiyi önəmin uluslararası yönünə də açıqlıq gətirərək dilimizin heç bir halda üçüncü dilin vasitəçiliyinə ehtiyacı olmadığını yazır: *“Azərbaycan Türkcəsi rus dilinin, fars dilinin, yaxud hər hansı bir üçüncü dilin vasitəçiliyinə söykənmədən özü birbaşa dünya dillərinin hər biri ilə ayrı-ayrılıqda təmasa keçməli və yabançı adların, sözlərin yazılışında yalnız birbaşa qaynaq dilin səs özəllikləri ilə Azərbaycan Türkcəsinin səs özəllikləri əsas alınmalıdır. Unudulmamalıdır ki, dünyaya öz dilinin gözü ilə yox, hansısa başqa bir dilin gözlüyü ilə baxmaq və öz imla normalarını başqa dilin özəllikləri əsasında qurmaq dilin zəifliyini göstərir ki, bu da əslində mahiyyətə siyasi asılılığın, kultural bağımlılığın və özüm-lü düşüncədən yoxsunluğun bir bəlirtisidir”* (Rəhimoğlu, 2008: 99-100).

Bilindiyi kimi, tarixən Şərqi üç dilindən biri olan Türkcə daha çox ordu və millət dili olmuş, təəssüf ki, Türklər elm dilini ərəbcəyə, poeziya dilini isə farscaya tərk etmişdir. Bu durum özəlliklə Səlcuqlular zamanında olmuşdur ki, ondan sonrakı qısa sürəli Bəyliklər (Atabəylər) dönməndə dilimiz bir az toparlanıb özünə gəlməyə başlamışdır. Osmanlı iqtidarının özəlliklə XVI əsrdən sonrakı iki yüz ilində isə Türk ədəbi və rəsmi dili ərəb və fars izafətləri ilə doldurulmuş, Ziya Gökalp demişkən, yazı dilimiz “konuşulup (danışılıb) da yazılmayan dil” olacağına “... yazılıb da konuşulmayan (danışılmayan) bir dil” olmuşdur.

Arif Rəhimoğlu – bizim iki-üç cümlə ilə özətlədiyimiz – təxminən min illik dil tarixini ayrıntıları ilə bildiyi üçün və sosiolojik olaraq da tarixin təkrarlanacağından ehtiyat edərək strateji bir oxuma ortaya qoyur: *“Dünyaya öz dilinin gözü ilə deyil; [rus], fars, ərəb və başqa dillərin gözlüyü ilə baxanda sözlərin*

təkcə səs və forma baxımlarından yox, anlamca dəyişdirilməsi də imkansız olur. Belə ki, hərdən bəzi arxadaşlar, özəlliklə Azərbaycanın güneyindən olan və ərəb, fars dillərini bilən ayrı-ayrı dostlar bizimlə dartsaraq etiraz edirlər ki, Azərbaycan Türkcəsi ədəbi dilində filan sözlər düzgün işlədilmir. Örnəyin, farscadan alınan *xəstə* sözü farsca *yorğun* deməkdir və ona başqa anlam yüklənməsi doğru deyil; *gümrah* (<fars. *qomrah*) sözü *sağlam* yox, *yol azmış* anlamındadır; *təsərrüf* sözü ərəbcə *ələ keçirmək*, *zəbt etmək* anlamında olduğundan *kənd təsərrüfatı* termini çox qəribə görünür və b. (Rəhimoğlu, 2008: 115)

Arif Rəhim oğlu çox haqlıdır. Bilindiyi kimi, 19-cu əsrin sonları — 20-ci əsrin başlarında Türkiyədəki dil sadələşməsi mübahisələrində ən az üç qrup vardı: 1. Fəsahtəçilər, 2. Təsfiyəçilər, 3. Yeni Lisançılar. Fəsahtəçilər ağır Osmanlıca tərəfdarı olub, istifadə etdikləri hər sözün lüğəvi mənasını əsas alırdılar (Levend, 1972: 199-203). Misal üçün, onlara görə, “diqqət” sözü ruscadakı “vnimanie” anlamında deyil, ərəbcədəki “dəqiq” (ruscadakı “toçno”) mənasında olmalıdır və ya saat, vaxt termini olaraq istifadə oluna bilər.

Təsfiyəçilər isə dili bütün yabançı sözlərdən təmizləməyə çalışıb, özləri daha çox sol görüşlü olmalarına baxmayaraq dildə milliyyətçilik edir, bütün yabançı sözləri dildən atırdılar. Onlar Hərflər və Dil inqilabından sonra Atatürkü də bu işin doğru olduğuna inandırmaq üçün uğraşmışdılar. İsveç taxtının vəliəhdi Altes Ruvayâlın şərəfinə verdiyi axşam yeməyində, Qazi Mustafa Kamal Paşa öz nitqini bu sözlərlə ifadə etmişdi:

“Altes Ruvayâl, / Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiyə’ye uğur getirdiklerini söylərkən, duyğum, tükel özgü bir kıvançtır. Burada kaldığınız uzca, sizi sarmaktan hiç durmayacak,

ılık sevgi içinde, bu yurttta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız. / İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır. / Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini, o denli yaltırlıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir. / Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar bugün en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal utkusu. / Altes Ruvayâl, / Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız, bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal içinde erk sürmenin gücü işte bundadır. / Ünlü babanız, yüksek kralınız Beşinci Gustav'ın gönenci için en ısı dileklerini sunarken, Altes Ruvayâl, sizin, Altes Ruvayâl Prenses Luiz'in, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses İngrid'in esenliğine; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum." (Levend, 1972: 424-425)

Yeni Lisançılar isə daha məntiqli və orta bir yol tutub "Türkcələşmiş, Türkcədir!" deyirdilər. Qısacası, "Azərbaycanlı Yeni Lisançı" Arif Rəhimoğlu "Azərbaycanlı Fəhəətçiləri" və "Azərbaycanlı Təsfüyəçiləri" tənqid etməkdə haqlıdır.

Arif Rəhimoğlu ana dilimizə aid hər hansı bir qaydanı izah etdikdən sonra verdiyi maraqlı örnəklərlə də diqqəti çəkir. Məsələn, Arif bəy mürəkkəb adların tərkibindəki sözlərin ayrı yazıldığını qeyd edir. Bu zaman təkcə Vətənin bu tayındakı yer-yurd adlarını sadalamır, həm də Vətənin o tayındakı məkan adlarından, hər iki tayda da unudulmasını istəmədiyi tarixi günlərdən örnəklər verir: *Xəzər dənizi, Savalan dağı, Bütöv Azərbaycan*

can yolu, Azərbaycan Milli Hərəkəti, 31 dekabr, 21 azər və s. Daha sonra defislə yazılan mürəkkəb sözlər haqqında danışarkən belə örnəklər verir: *Bakı-Təbriz qatarı, Gəncə-Urmu hava yolu, M. Ə. Rəsulzadə-Elçibəy irsi, Azərbaycan-Türkiyə danışıqları* və s. Gördüyümüz kimi, Arif Rəhimoğlunun verdiyi örnəklərin hamısında quzeyli-güneyli Bütöv Azərbaycanın kültür coğrafiyasını görmək mümkündür. Arif Rəhimoğlu özünü bildiyindən və ən az əlli ildən bəri həyatını millətinə, onun tarixinə, dilinə, etnoqrafiyasına, milli ideologiyasına, gələcəklə bağlı strategiyasına həsr, vəqf və fəda edən bilgə bir sərdənkeçdidir.

Arif Rəhimoğlu haqqında Əli Şamil, Ələsgər Siyablı, Arif Acaloğlu, Nəsib Nəsibli, Mehriban Vəzir, Səfər Alışarlı, Vahid Qazi, Namiq Talıbov, Xaqani Qayıblı, Səadət Kərimi, Eldar Qaradağlı, Qorxmaz İbrahimli, Siyavuş Mustafayev, Teymur Eminbəyli, Yasəmən Qaraqoyunlu, Araz Elsəs, Çingiz Göytürk, Nazim Muradov, Məhəmməd İsrəfilov, Aynurə Səfərova və d. çox gözəl fikirlər söyləmiş, Arif bəyin çoxları tərəfindən bilinməyən intellektual tərəflərini ortaya çıxarmışlar.

TANRI ruhunu sevindirsin Arif bəyin! O, artıq vicdanlı ürəklərdə özünə yer tutmuşdur.

Nə xoş halımıza ki, biz də Arif Rəhimoğlu bulağından bir ovuc su içə bildik, dodağımızı o saf, təmiz, halal bulaq suyu ilə islatdıq...

Arif Rəhimoğlu “hər gün İNSAN qalmağın” (Çingiz Aytmatov) canlı örnəyidir. Elə bir İNSAN ki, düşünən, danışan, başqaldıran, təbiətdə öz-özünə olmayanı yaradan və yaşadan İnsanın...

Arif Rəhim oğlu - tükənməz bir İNAMın ifadəsi olan BİR KƏRƏ YÜKSƏLƏN BAYRAQ BİR DAHA ENMƏZ! sözünün

sahibi RƏSULZADƏnin, BÜTÖV AZƏRBAYCAN deyən EL-ÇİBƏYin ləyaqətli davamçısıdır...

Artıq o üçrəngli müqəddəs BAYRAQ bizlərə əmanətdir...

Bayraqlaşan Kişilər olan RƏSULZADƏ, ELÇİBƏY və RƏ-HİMOĞLUnun xatirələrini yaşada bilmək üçün onların yollarını yolumuz, sözlərini sözümüz, hədəflərini hədəfimiz, davalarını davamız olaraq qəbul etməliyik...

ALLAH Mahmud Kaşğarlı “Divan”ının böyük araşdırıcısı, ədəbi dilimizin yorulmaz və bilgə tarixçisi, Şumeroloq və Etimoloq ARİF MÜƏLLİMin yerini-yurdunu Cənnət eləsin!

ALLAH BÜTÖV AZƏRBAYCAN ideologiyasının böyük nəzəriyyəçisi, sözün həqiqi mənasında böyük ARİF MÜƏLLİMin ruhunu sevindirsin!

ULU TANRI Sosioloq, Sosio-Psixoloq, Antropoloq, Etimoloq, Mifoloq ARİF BƏYİ öz sevdikləri ilə buluşdursun!

Qəbri uzaq İsveçin Yöteburq şəhərində qalan Arif Rəhimoglundun ruhu uca Savalanın zirvəsində qurulan bəylər məclisindəki ruhlara qovuşsun!

Bu duyğu dolu şeiri də dəyərli məsləkdaşımız, dostumuz Raul Məsum yazdı, bitidi:

*Nə qədər ruhuna hopsa da nisgil,
Yenə əvvəlki tək ötərdi dil-dil.
Qürbətdə qalsa da düz iyirmi il,
Qoynunda qalmadı qolu Arifin.*

*Yorub ürəyini o ildən-ilə,
Neçə mətləbləri gətirdi dilə.
Bir ömür o tayın həsrəti ilə,
Yağdı gözlərindən dolu Arifin.*

*Birlik rəmzi idi bütöv vətənin,
Arif məktəbidir bu iman, bu din.
Atamız - o uca Rəsulzadənin,
Sağı - Elçibəyin, solu - Arifin.*

*“Mənim ana dilim, mənim məbədim”,
Dedi “yad dilində yad sözü nedim?!”
Tarixi, yaddaşı qədimdən qədim,
Fikri - uludan da ulu Arifin.*

*Təngiməz nəfəsin, səngiməz qanın,
Qızarar günəşin, sökülər danın.
İkiyə bölünmüş Azərbaycanın,
İstiqlal yoludur yolu Arifin!*

*Buz tutmuş həsrəti gətirib dizə,
Elçibəy ruhuyla durub göz-gözə.
Qoca Savalanda gəlib üz-üzə,
İndi necə xoşdur halı Arifin!!!*

QAYNAQLAR

1. Ağah Sırrı Levend. *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri* (üçüncü baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 1972
2. Arif Rəhim oğlu. *Azərbaycan Türkcəsi ədəbi dilində bütövləşmə və düzgün yazı qaydaları*. Bakı, “Apostrof” çap evi, 2008

Nazim Muradov

ARİF RƏHİMOĞLUYA GÖKTÜRKÇƏ SƏSLƏNİŞ

<i>Bilge Tonyukuk teg Bilge Bolmuş Rəhim oğlu Alp Arif Beg!</i>	<i>Göktürk İmperatorluğu Veziri Bilge Tonyukuk tek Bilikli olan Rəhim oğlu Alp Arif Beg!</i>
<i>Nazim Muradov</i>	<i>Lefke Avropa Universiteti / KKTC</i>
GÖKTÜRK (ORHUN) TÜRKÇESİn- de (Deneme)	AZƏRBAYCAN TÜRKÇESİne (Uyğunlaşdırma)
Ey, Bilge Tonyukuk teg bilge bolmuş; Toñra Äsim teg adınçığ bolmuş, Kırğız Kağanlıg Tarduş İnançu Çor teg ağar bolmuş, Bukaralıg Oğul Tarkan teg bilighig bolmuş Rəhim oğlu Alp Arif Beg!.. Tefiri yarlukaduk üçtin sən, Bars iliniñ Birinç (İlki) ayıñ 12-nç küni 67 yaşında kergek boldıñ. Ülugin ança ermiş. İlkiñ ayıñ 23-ünç küni közdä yaş, köñültä sıgıt yoğun, koragıñ kılını. Sən barkıñğa kirmedin öndin salıñ ak bodaklıg kara yurtka kondıñ. Yoğçı, sıgıtçı – bunça budun kelipen yoğlatı, sıgtadı... Ak bodaklıg kara yurt bödke teg bunça bir alp bilge körmes eken. Ey, Rəhim oğlu Alp Arif Bilgem! Ak bodaklıg kara yurtta yoğ yıparıg kälü-	Ey Bilge Tonyukuk kimi bilgi sahibi olan, Tonra Esim Bəy kimi qeyri-adi olan, Qırğız Xaqanlığı mənsubu Tarduş İnançu Çor kimi dəyərlı olan, Buxaralı Oğul Tarkan kimi bilikli olan Rəhim oğlu Alp Arif Bəy!.. Tanrı belə buyurduğı üçtin sən Bars ilinin birinci ayının 12-ci günü (3 aprel 2022) 67 yaşında vəfat etdin. Qismətin bu qədər imiş. Eyni ayın 23-cü günü (14 aprel 2022) gözlərdə yaş, ürəklərdə dərd yuğ törənin yapıldı, cənazə namazın qılındı. Sən əbədi istirahətgahına çəkilmədən öncə tabutun ağ boyalı qara çadıra qoyuldu. Yuğçu, ağıcı və çox sayda insan gəldi, göz yaşı töküb ağladı. Ağ boyalı qara çadır bu zamana qədər belə bir igid alim görməmişdi. Ey Rəhim oğlu Alp Arif Bilgəm!

rüp tikə birti. Yoğunla iniñ, yutuziñg Begüm Katun, oğlatıñ Oğuz, Atabey, Elçin begler; kızanıñ Türkan takı Sonay hanımlar; kəliñüñ...; tayğunuñ, uring anta erti. Oğuşıñ, uruğıñ, boyuñ, bodunuñ anta erti. Ölüg salıñ kök, kızıl, yaşıl bodağlıg Azərbaycan badrağınıñ astında erti. Ər-ərən, kız-koduz, ülüg... korağıñ aldında kubranıp yükünmiş erti... Rəhim oğlu Alp Arifim, Bey Bilgəm! Köñülteki sabımın urturdim, olurp bu buñlıg bitigig bitidim... SEN Azərbaycan Türk budunuñ atı-küsi yok bolmazun tiyin tün udımadıñ, küntüz olurmadıñ. Təfri yarlıkazu, kutıñ bar üçün, ülügüñ bar üçün kaltaçı budunıg tırgürü yorıttıñ. Yabız yablak bolmuş ilıñ kamşattıñ, kubrattıñ, az biligin öküş kıldıñ... Yablak yabız yağı aldında sökürmüş uruğıñ tirdiñ, üntürdiñ, yeg kıldıñ! Alp Arif Beg Bilgəm yok erser, kop kara budun teg kaltaçı ertimiz. Alp Arif Beg Bilgəm kergek boldı. Öziüm sakındım.	Ağ boyalı qara çadıra çox gözəl qoxulu şamlar gətirilmiş, düzülmüş və yandırılmışdı. Yuğ törənində qardaşın, xatunun Bəyim xanım, oğulların Oğuz, Atabəy, Elçin, qızların Türkan və Sonay xanımlar, gəlinlərin ..., nəvələrin və digər qohumların iştirak edirdi. Ailən, qohum-əqraban, dostların da orada idi. Tabutun mavi, qırmızı, yaşıl rəngli Azərbaycan bayrağına sarılmışdı. Ər-ərən, qadın-qız-gəlin qıbtə ilə sənin tabutunun önündə baş əyirdilər. Rəhim oğlu Alp Arifim, Bəy Bilgəm! Mən də ürəyimdəki sözlərimi səsləndirdim, oturub bu dərdli yazını yazdım. SƏN Azərbaycan Türk xalqının adı-sanı yox olmasın deyə gecə yatmadın, gündüz dincəlmədin. Tanrının buyurduğu qutun (dövlətin) var olduğu üçün, bəxtin olduğu üçün yaşamağı haqq edən xalqını canlandıraraq hərəkətə keçirtdin. Çox pərişan halda olan xalqını titrətdin, ətrafına topladın, onlara bilmədikləri çox şey öyrətdin... Mənfur düşmən qarşısında diz çökmək üzrə olan xalqını dirçəltidin, ayağa qaldırdın!
---	--

Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldı. Özüüm sakındım: Öd Teñri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümiş... Alp Arifim, Beg Bilgem -Teñri yarlıkaduk üçün- ölteçi budunıg tırgürü iğitmiş erinç... Rəhim oğlu Alp Arifim, Beg Bilgem! Anta ellig, kaganlıg, edgü bilge kişig, edgü alp kişig yormaz, yorıtmaz ermiş. Bilge Tonyukuk teg alp kişi erseñ dā sini yordılar, öz yurtıñdın adrıldıñ, ırak İsveçkâ bardıñ, anda ekirmi yıl yaşadıñ. Anda da Azərbaycan Türk budunıg atı-küsi yok bolmazun tiyin tün udımadıñ, kün olurmadıñ. Teñri yarlıkadukın üçün, kutıñ bar üçün biligsiz budunıg biliglig kıldıñ, az biliglig çıgañ budunıg bay kıldıñ. Azu bu sabımda igid bar gu? Ey Türk begler, budun, bunu eşidiñ: Rəhim oğlu Alp Arif, Bilge Tonyukuk teg Bilge Arif kergek boldı. Resulzade teg umuğlıg Arifim, Elçibey teg Bütöv Azərbaycançı Arifim, Beg oğlu Beg Arifim! Ödüne küni tegmedük üçün, budunına	Alp Arif Bəy Bilgəm olmasaydı, qara cahil olaraq qalacaqdıq. Alp Arif Bəy Bilgəm vəfat etdi. Öz-özümə düşündüm. Görən gözüm görməz kimi oldu, bilən ağılım bilməz kimi oldu. Öz-özümə düşündüm ki: Zamanı Tanrı yaşar... İnsan oğlu ölmək üçün yaranmış... Alp Arifim, Bəy Bilgəm – Tanrı buyurduğu üçün – ümitsiz xalqını dirçəldərək ayağa qaldırdı... Rəhim oğlu Alp Arifim, Bəy Bilgəm! Dövlət sahibləri çox bilikli və igid insanları yormaz, yollara salıb yürütməzmiş. Sən Bilgə Tonyukuk kimi ağıllı və igid olsan da, səni yordular, doğma yurdundan ayrıldın, uzaq İsveçə getdin, iyirmi ilini orada yaşadın. Azərbaycan Türk xalqının adı-sanı yaşasın deyərək orada da gecə yatmadın, gündüz dincəlmədin. Tanrı buyurduğu üçün, dövlətin var olduğu üçün biliksiz xalqını bilikli etdin, cahil və yoxsul xalqını mənən zənginləşdirdin. Əcəba bu sözlərimdə yalan varmı? Ey Türk bəyləri, Türk milləti, sözlərimi eşidin: Rəhim oğlu Alp Arif, Bilgə Tonyukuk kimi elm dəryası Arif vəfat etdi. Rəsulzadə kimi ümidli Arifim, Elçibəy
---	--

yağı bolmaduk üçün meñgüke teg köñüllər içre kaltaçsən... Türk budunu yime bulğanç eken; Oğuzı, Kıpçakı, Karlukı yime tarkınç eken. Tün ıdısqıñ kelmez erti, kün olırsıqıñ kelmez erti. Kağanıñ Elçibey alp erti, ayğuşı Arif Bey bilge erti. Ey, Rəhim oğlu Alp Arifim, Beg Bilgem! Bödkə sən teg adınçığ, sən teg beglig, sən teg ertiñü takı sən teg ıduq kişi yok ermis. Tün ıdımadıñ, kün olurmadıñ, barım kütmediñ, Türk budunıñ atı-küsi yok bol- mazun tiyin, beñgü bolsın tiyin bunça emgek tarttıñ, bitükler bitidiñ. Bilig bilmezlerge bilgi boşğurdıñ, anlarığ erklig takı ellik kıldıñ. Umuğsız kara budunıñ kutluğ kıldıñ, tırgürdiñ, ültüg iisi kıldıñ. Azu bu sabımda igid bar ğu? Ey, Rəhim oğlu Alp Arifim, Alp Bilgem! Bödkə sən teg alp bilge bar ğu? Sən Yalvaçoğlu (Resulzade) teg umuğlığ kişi erdiñ, anıñ “Bir yolu ağıturulmuş badrak idi uçğmaz!” ıduq sabı, bir ödkə kutluğ, kaganlığ, uluğlığ bolmuş budunıñka toru, umuğ boşğurdı, anar yırçı	kimi Bütöv Azərbaycançı Arifim, Bəy oğlu Bəy Arifim! Həyatında heç kimi qısqaqmadıñın üçün, millətinə heç qarşı çıxmadıñın üçün son- suza qədər ürəklərdə yaşayacaqsan... Türk millətinin başı yenə bələdadır; Oğuzı, Qıpçağı, Karluku yenə gərginlik içindədir. Gecələri yuxun qaçdı - yatmaz, gündüz- ləri dincliyin getdi - oturmaz oldun. Dövlətinin başındakı Elçibəy igid adam idi, danışmanı Arif Bəy bilikli, dərin adam idi... Ey Rəhim oğlu Alp Arifim, Bəy Bilgəm! Bu zamana qədər sənin kimi qeyri-adi, sənin kimi bəy duruşlu, sənin kimi mü- kəmməl və sənin kimi mübarək insan yox imiş. Gecə uyumadın, gündüz dincəlmədin, var-dövlət dalınca qaçmadın, Türk millətinin adı-sanı yox olmasın deyə, əbədi olsun deyə bu qədər əzab çəkdiñ, kitablar yazdın. Cahillərə bilgi öyrətdin, onları qüvvətli və dövlət sahibi etdin. Ümitsiz cahil xalqını qutlu etdin, dirçəltidin, şans sahibi etdin. Məgər bu sözlərimdə yalan mı var? Ey, Rəhim oğlu Alp Arifim, Alp Bilgəm! Bu zamana qədər sənin kimi igid alim olubmu?
--	--

boldi. Sən bu ıduq, kutluğ, ellik kişiniñ tay orukın içiktiñ. Anıñ “<i>Kişilerke İçiksizlik, Budunlarka İlsiresizlik!</i>” sabınıñ aldında yükündüñ... Bu sabığ ança aytıñ, ağanğa-eçüñke, bişiküñke-budunıñka takı oğlanıñka-taygunuñka aytıñ, boşdurdıñ. Anlar elsiremesin; kürlüğ, teblig, ubutsuz, üzay yağı aldında sıkınmazun, sıkta-mazun tiyin sən aytıñ. Anlar kağansıramazun, kulatmazun tiyin boşkırdıñ. Anlar böri aldında koy teg bolmazun tiyin sən öküşdüñ. Anlar biliglig, erklig, edğüti, ellig, ubutlıg, ütlüglig budun bolsın tiyin sən öküş emgek berdiñ takı kazğandıñ! Sən kazğandıñ tiyin anlar biliglig, erklig, edğüti, ellig, ubutlıg, ütlüglüg budun boldı... Utkuñız ıduklıg bolsın! Rəhim oğlu Alp Arifim, Beg Bilgem! Sən töpüsində altın başlıg kurt bolğan yeti tuğluğ Türk budunıñ bilgesi ertiñ. Türk budun içre aşsız, taşra tonsız bol-mazun tiyin; Türk adı ıdmazun-yıdmazun tiyin sən arıg yollıg Arif Bilge boldıñ.	Sən Yalvaçoğlu (Rəsulzadə) kimi gələcəyə ümidlə baxan insan idin, onun “<i>Bir kərə yüksələn bayraq bir daha en-məz!</i>” mübarək sözləri bir vaxtlar qutlu, xaqanlı və dövlətli olmuş millətinə yenidən törə, qayda-qanun və ümid aşladı, kılavuz olub ona qurtuluş yolunu göstərdi. Sən bu mübarək, qutlu və dövlətli kişinin ulu yolunu mənimsədin, davasını öz davan bildin. Onun “<i>İnsanlara Hürriyyət, Millətlərə İstiqlal!</i>” sözünün qarşısında baş əydin... Bu sözləri çox təkrarladın, ata-babana, qohum-əqrabana, oğul-uşağına, nəvə-nəticənə söylədin, açıqladın. Onlar müstəqilliyini itirməsin deyə; hiyləgər, fəsadçı, ədəbsiz, kinli və mənfur düşmən qarşısında sıxılmasın, ağlamasın deyə onlara təkrar-təkrar söylədin. Onlar dövlətsizləşməsin, qul-kölə olmasın deyə onlara bilik verdin, onları yetişdirdin. Onlar qurd qarşısındakı qoyun kimi olmasın deyə çox çabaladın. Onlar bilikli, güclü, mükəmməl, dövlət sahibi, ədəbli, gələcəyə ümidlə baxan millət olsun deyə çox əmək verdin və qalib gəldin! Sən qalib gəldiyin üçün onlar da bilikli, qüvvətli, mükəmməl, dövlət sahibi,
---	---

Səniñ kergek bolduğın işitkeç Elatta bir alp eren, atınıñ kudrugın tügdi... Yüzüg kün toğarka kurulmuş kiyiz çadırda bir ana yüzün yırttı... Nazim Muradoğlu da Rehimoğlu Alp Arif Bilgeniñ kergek boluşı belgüsin, bitügin bitidi, urdı, yarattı... Tengri, Arif Begning yerinig-yurdınıg uştmah kılsl!	ədəbli və ümidli bir millət oldu... Zəfəriniz mübarək, qələbəiniz qutlu olsun! Rəhim oğlu Alp Arifim, Bəy Bilgəm! Sən təpəsində altın başlı qurd olan yeddi bayraqlı Türk millətinin bilgəsi, başbiləni idin. Türk milləti içəridə ac, kənarda pərişan olmasın deyə; Türk adı itməsin, yox olmasın deyə sən təmiz yollu Arif Bilgə oldun. Sənin vəfat etdiyini eşidən kimi Bir Elat igidi atının quyruğunu düyünlədi... Günlüyü gündoğana qurulmuş keçə çadırda bir ana üzünü-gözünü yırttı... Nazim Muradoğlu da Rəhim oğlu Alp Arif Bilgənin vəfat etmə xəbərini yazıya tökdü, ortaya qoydu... Tanrı Arif Bəyin yerini-yurdunu cənnət eləsin!
---	---

Qaynaqlar:

Prof. Dr. Muharrem Ergin. *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, 50. Baskı İstanbul, 2016

Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz. *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No 1063 / Ortadoğu ve Orta Asya - Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No 2 / Araştırma Serisi No 1, Ankara, 2015

Hatice Şirin-User. *Göktürk və Ötügen Uygur Kağanlığı Yazıtları - Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2009

Nazir Əhmədli

ARBATAN BƏYİNİN SOY AĞACI

Azərbaycan Xalq Cəbhəsi siyasi həyata qədəm qoyanda Sovet hakimiyyəti illərində cəmiyyətin vərdiş etdiyi bir sıra normaları da dəyişdi. Onlardan biri də müraciət forması olan *“bəy”* kəlməsi idi. Ona qədər *“müəllim”* sözü işlədilirdi və sənəti müəllim olmayan adamlara da hörmət əlaməti olaraq *“müəllim”* deyə müraciət edilməsinə dodaq büzmək heç kimin ağına gəlmirdi. Oktyabr çevrilişindən əvvəl isə *“bəy”*, *“mirzə”*, *“ağa”* sözləri işlənmişdi. Bolşeviklər sinfi düşmən elan etdikləri bəylərin kökünü də kəsdiyindən, *“bəy”* və *“ağa”* sözlərinin yasaqlanması təbii idi, amma ziyalılara xitabən deyilən *“mirzə”* sözü də nədənsə istifadədən çıxmışdı. AXC bolşeviklərin bu qadağasını aradan qaldırmaq, insan ləyaqətini uca tutmaq üçün *“bəy”* sözünü dövryyəyə buraxdı. Amma bütün başlanan yeni işlərdə olduğu kimi burada da nöqsanlar yox deyildi, çünki ucdantutma hamıya *“bəy”* deyə müraciət edilməsi dünənə qədər nə təhsili, nə sosial vəziyyəti, nə də yüksək mənəviyyatı ilə seçilməyən adamların *“bəy”* epiteti onları tanıyanlar arasında istehza doğururdu. AXC hakimiyyətdən gedəndən sonra isə yeni iqtidarın təbliğat maşını *“bəylər”* kəlməsini AXC üzvləri haqqında istehza, hətta aşağılamaq mənasında işlətməyə başladı. Amma məsələnin başqa bir tərəfi də meydana çıxmışdı. Artıq *“bəy”* sözünün heç bir təhlükə törətmədiyini görən bəzi mənəviyyat dəllalları indi bəy mənşəyinə mənsub olduqlarını iddia edərək, soyad sonluqlarına gurultu-

lu —*bəyli* sonluğunu artırırdılar. Cəmiyyət belələrini yaxşı tanıyır. Onlar özlərinin “bəy nəslindən” gen-bol dəm vurur, əcdadlarının 7 kəndin sahibi olduğu haqqında dastan qoşurdular. Amma bunu sənədlə sübut etməyin vacibliyi ağıllarına gəlmirdi, gəlsə də, üstünü vurmurdular. AXC hərəkətinin və AXC iqtidarının əsas ideoloqlarından, görkəmli xadimlərindən olan Arif bəy Rəhimov isə doğrudan da bəy soyundan idi. Bu xarakter onun davranışında da aşkar seçilirdi. Belə adamlara, Sovet hakimiyyəti illərində adətən, “bəynişi”, yəni “bəy əlamətli”, “bəy kimi davranan” adam deyirdilər. “Filankəs ağayana adamdır” ifadəsi də var idi.

Çar Rusiyası 1840-cı illərdə Güney Qafqazın siyasi həyatında ciddi islahatlara başladı. Onlardan biri də yerli bəy sinfini zəiflətmək idi. O vaxta qədərki mövcud olan bəylər öz bəy mənşəyini sübut etmək məcburiyyətində qaldı. Bölgəmizdə – Bakı, İrəvan və Şuşada bəy komissiyaları yaradılmışdı. Həmin komissiyalar ən nüfuzlu bölgə bəylərindən təşkil olunmuşdu. Bəy mənşəyini sübut etmək istəyən şəxslər lazımi sənədləri toplayıb həmin komissiyalara təqdim etməli idilər. Bu məsələ 30 ilə yaxın davam etdi və 1860-cı illərdə toplanmış materialları gözdən keçirib iddiaçının ya bəy mənşəyini təsdiq edir, ya da onun müraciətini əsassız sayıb tələbini rədd edirdilər. Müraciətlərin təxminən yarısı təmin olundu. Şuşa bəy komissiyasında isə bir çox sui-istifadə hallarına yol verilmişdi. Bir çoxları rüşvət qarşılığında özlərinə “bəy” titulu əldə edə bilmişdilər.

Bəylər öz mənşəyinə görə *irsi bəylər* və *qulluq bəyləri* olmaqla iki qrupa ayrılırdı. Qulluq bəyləri aşağı pillə sayılırdı və onların varislərinin iddiaları təmin edilmirdi.

Arif Rəhimoğlunun ulu babaları irsi bəylər idi, onu razı salan ən yaxşı cəhət isə o idi ki, babaları hələ rus işğalından əvvəl bəy titulu daşımışdılar, işğalçıya qulluq edərək bəy titulu qazanmamışdılar.

1979-1984-cü illərdə Naxçıvan Pedaqoji İnstitutunda oxuyanda Arif bəyi görmüşdüm. O, filologiya fakültəsində dərs deyirdi. Gəncliyimdə ədəbiyyata meyilli olsam da, hərdən şeir yazsam da, kimya-biologiya fakültəsində oxuduğumdan ilk günlər ona yaxınlaşmağa maraq göstərmirdim.

1980-ci illərdə Bakıda 20 cildlik “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı” seriyasından kitablar nəşr olunmağa başladı. Folklora həsr olunmuş ilk cildində Arif Rəhim oğlunun topladığı nümunələr də verilmişdi. Bu hadisə diqqətimi çəkdi və ona rəğbət yaratdı, çünki kimya-biologiya fakültəsində təhsil aldığım həmin ali məktəbin müəllimləri arasında belə nümunə yox idi.

Arif müəllim savadlı olduğu kimi, gözəl əxlaqı, mülayim təbiəti, ziyalılığı ilə də seçilirdi, dərs dediyi tələbələr arasında böyük hörmət qazanmışdı. Mən ali məktəbi bitirib kəndimizə gəldim, orada 2 il müəllim işlədikdən sonra AMEA-nın Qeyri-Üzvi və Fiziki Kimya İnstitutunun aspiranturasına daxil olub Bakıya köçdüm, Arif müəllim isə əvvəlki kimi Naxçıvanda yaşayırdı. Erməni separatçılarının 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ ətrafında başladığı qarmaqarışıqlıq mənim də, Arif bəyin də həyatında dönüş nöqtəsi oldu. Mən Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının sıra nəfərlərindən idim, Arif bəy isə Naxçıvanda Xalq Cəbhəsinin yaradıcılarından və əsas fiqurlarından biri olmuşdu. Başqa cür ola da bilməzdi, çünki yüksək intellekti ilə seçilən Arif bəy həm də Sovet imperiyasının və sosializm quruluşunun genetik cəhətdən də düşməni olmalı idi və olmuşdu.

AXC hakimiyyətə gələndə Arif bəy iqtidarda heç bir vəzifə tutmadı, tutmaq istəmədi. Əgər istəsəydi, onu ən yüksək vəzifələrə təyin edərdilər. Çünki o prezident Əbülfəz Elçibəyin hesablaşdığı çox az sayda silahdaşlarından biri idi. Arif bəy həmin iqtidara, milli-azadlıq hərəkatına təmənnasız xidmət edən şəxsiyyət idi.

Arif bəylə 2017-ci ildən yazışmağa başladıq. Jurnalist olduğuma görə çox güman ki, o da məni tanıyırdı. Aramızda yaranan ünsiyyətin səbəbkarı Əli Şamil hocamız oldu. Mən onun xahişi ilə kameral təsvirlərdə Arif bəyin babaları haqqında yazılanları səliqəyə salıb Əli müəllimə verdim, o da İsveçə, Arif bəyə göndərdi. Orada Arif bəyin babalarının Arbatan kəndinin bəyi olduğu göstərilir və mal-mülkləri haqqında yığcam bilgi verilirdi. Üzərindən bir müddət keçdikdən sonra, 10.09.2017-ci ildə ondan belə bir məktub aldım:

“Dəyərli Nazir bəy! Yazınız üçün Sizə çox-çox təşəkkür edir və minnətdarlığımı bildirirəm. Bu haqda Əli müəllimə bir məktub yazdım, Əli müəllim isə o məktubun haradasa çap edilməsi, ya da sosial mediada yayılması yolunda fəaliyyətə başladı. Yəqin ki, Əli müəllim o məktubumu Sizə də göndərəcəkdir.

Allah qoysa, bir gün görüşüb danışarıq. Ancaq indilik yazışmağımız, ya da WhatsAppda (mənim nömrəm: 0046 73 664 32 15) danışmamız mümkündür.

Saygılarımla Arif R.

Yöteburq 2017.09.10

İki gündən sonra Arif bəyə belə cavab yazdım:

“Salam, hörmətli Arif bəy!

Qohumlarınızı tapmağınızdan və burada mənim də azacıq rollumun olmasından həm məmnunluq duyur, həm də Sizi ürək-

dən təbrik edirəm. Mən Dərələyəz mahalının Gabud kəndində-nəm (keçmiş Əzizbəyov rayonunda yerləşirdi). 2016-cı ildə nəşr etdirdiyim **“Gabud və gabudlular”** kitabım üçün materiallar toplayarkən, əcdadlarımların adını arxiv sənədlərində ilk dəfə gördükdə keçirdiyim hisslər yaddaşımda silinməz izlər buraxdı, qeyri-adi vəziyyətdə idim və özümə yer tapa bilmirdim. Sizin də oxşar hisslər keçirdiyinizi güman edirəm. Həm də şöhrətli, adlı-sanlı nəsil şəcərənizdən duyduğunuz haqlı qürur hissi əminəm ki, hisslərinizə bir möhtəşəmlik gətirmişdir.

Arbatan kəndinin 1842, 1852, 1859, 1873 və 1886-cı illərə aid Kameral siyahılarını da izləyəcəyik. Orasını da qeyd etməliyəm ki, hansısa şəxsin doğum tarixi iki kameral siyahıda fərqlənsə, mən daha dəqiq sənəd kimi 1831-ci ilin kameral siyahısına üstünlük verməyinizi təklif edirəm.

Hörmətlə, Nazir Əhmədli

12.09.2017”.

Biz Arif bəylə yazışanda ağır xəstə idi və səhhətindəki problemlərin məngənəsində qovrulsa da, böyük iradəsi hesabına ictimai fəaliyyətdən, yazmaqdan qalmırdı. 2017-ci ilin dekabrında mənə yazmışdı:

“Salam, xoş gördük, dəyərli Nazir bəy!

Qəbul etdiyim dərmanların çoxluğu (gündə 30 tablet) bir az yan etkilər yaradıb məni incitsə də, hələ enerjim yerindədir və yazı-poza işlərim davam etməkdədir.

Ulu Tanrı Sizdən razı olsun! Çox təşəkkürlər ki, məni yenidən sevindirdiniz.

Siz bu müxtəliflik içərisində 1831-ci il qaynağını əsas götürməyi məsləhət görürsünüz. Təbii ki, bu qaynaqları Siz daha yaxşı bilirsiniz və mən də Sizin məsləhətinizi doğru sayıram. Bu

hesabla, Kərim bəy doğulanda Cəfər bəy 28 yaşında imiş. Onun doğum tarixinə yönəlik müxtəliflik isə, Sizin öncə də açıqladığınız kimi, vergi məsələsi ilə bağlı ola bilər.

1852-ci ildə Cəfər bəyin yalnız anası və xanımı göstərildiyi üçün, deməli, Kərim bəy hələ doğulmamışdı və onun 1854-cü il doğumlu olması mümkün haldır. Doğrudur, babalarımın hər birinin doğum tarixi tam dəqiq bilinmə, çox yaxşıdır. Mənim üçün onların doğum tarixini aydınlaşdırmaq vacibdir, ancaq özlərinin kimliyini dəqiqləşdirmək daha çox önəmlidir. Çünki bu dəqiqə Kərim bəyin oğlunun Məmmədhüseyn bəy olması fikrini təsdiqləyəcək qaynağa ciddi ehtiyac duyulur. **Əliməmməd bəy** → **Məmmədhüseyn bəy** → **Cəfər bəy** → **Kərim bəy** ardıcılığının doğruluğu Sizin sayənizdə ortaya çıxdı. Atamın babası Məmmədhüseyn bəyin Kərim bəy oğlu olması da qaynaqda təsdiqlənərsə, onda artıq hər şey aydınlaşır və soyağacımızın 300 illik tarixi durulmuş olur. Qalır Əliməmməd bəydən öncəki dönm.

Nazir bəy!

Əli müəllim mənim ona yazdığım məktubu çap etdirdikdən sonra, bizim qohum-qardaşdan neçə nəfər mənə müraciət etdi və Sizin kitablarınızla maraqlandı. Hələlik Arbatanla bağlı məlumatlar olan kitabınız çap edilmədiyini üçün onlara gözləməyi məsləhət gördüm. İnşallah, tezliklə o kitablarınız işıq üzünə görür və bizlər də o kitablardan tam açıq olaraq faydalanırıq.

Bir daha Sizə təşəkkür edir, uğurlar diləyirəm! Yaxın tariximizin qaranlıq səhifələrini işıqlandırmaqla çox dəyərli iş görürsünüz. Tanrı Sizdən razı olsun!

inin 80 xalvar torpağı var idi və onun 65 xalvarı əkinəyararlı idi. Bu torpaqlar biri Arpa çaydan, digəri isə Qarasu çayından

çəkilməmiş 2 arxla suvarılırdı. Bundan başqa, kənddə 10 xalvar biçənəyi, 9 əkingünü ərazisi olan və ildə 2 min batman ərik, iydə, alma və gilənar verən 4 bağ da var idi. Kənddə çəltik, pambıq, buğda, arpa, darı və bostan bitkiləri əkilirdi.

Kəndin 3 ağçası Əliməmməd bəyin 7 oğluna, 3 ağçası isə xəzinəyə məxsus idi.

Buradakı bəzi terminlərə aydınlıq gətirək. 1 **“xalvar”** ərazi indiki sahə vahidi ilə 1,6 ha-ya və ya 4 əkingününə bərabər idi. “Xalvar” çəki vahidi kimi də işlədilirdi və 1 xalvar əkin sahəsinə səpilən taxıla və İrəvan xanlığında 30 **puda** bərabər idi. 1 pudun 16,38 kq-a bərabər olduğunu nəzərə alsaq, 1 xalvarın 491,4 kq-a bərabər olduğunu görürük. Öz növbəsində, 1 xalvar çəki vahidi 100 **batmana** bərabər olduğuna görə, İrəvan əyalətində işlədilən batmanın 4,914 kq-a bərabər olduğu məlum olur. 9 əkingünü ərazi isə 3,6 ha-ya bərabərdir. Beləliklə, məlum olur ki, Arbatan kəndində ümumi ərazisi 3,6 ha olan 4 bağdan arbatanlılar ildə 10 ton meyvə əldə edirmişlər. 19 ailə üçün bu, çox böyük rəqəm idi.

1328-1687-ci illərdə Osmanlılarda pul vahidi kimi işlədilən **“axça”** mülkü ifadə etmək üçün də istifadə edilirdi. Mülk bötövlükdə 6 ağçaya bərabər götürülürdü və müxtəlif əraziyə malik olan mülklərdə müxtəlif rəqəmə bərabər idi. Məsələn, 80 xalvar əkin, 10 xalvar biçənəyin və 9 əkingünü bağın ümumilikdə 1 ağçası $(80+10):6=15$ xalvar və $9:6=1,5$ əkingününə bərabər idi. 1 xalvarın 1,6 ha-ya, 1 əkingünü ərazinin isə 0,4 ha-ya bərabər olduğunu nəzərə alsaq, bu rəqəm $(15 \times 1,6) + 0,6 = 24,6$ ha-ya bərabərdir, başqa sözlə, 1831-ci ildə Arbatan kəndində 1 ağça mülk 24,4 ha-ya bərabər idi. Kənd haqqında məlumatda deyilir ki,

kənddəki mülkün 3 ağçası, başqa sözlə bütün mülkün tam yarısı, yəni 73,8 hektarı Əliməmməd bəyin 7 oğluna məxsus olub.

Dövrün qanunlarına görə, mülkün sahibi torpağın sahibi deyildi, mülkdən əldə edilən gəlirlərdən alınan vergi ona çatırdı. Bu, *bəhrə* adlanırdı və əldə edilən məhsulun 1/10 hissəsinə bərabər idi. Rəiyyətdən məhsulun 7/30 hissəsini alırdılar. 7 hissənin 3 hissəsi bəhrə olaraq mülk sahibinə, 4 hissəsi isə dövlətin xəzinəsinə çatırdı. Bəzi hallarda həmin 4 hissə dövlət qarşısında xüsusi xidmətləri olan müəyyən şəxslərə verilirdi və bu, *tiyul* adlanırdı. Tiyul ömürlük verilirdi, yəni tiyul sahibi öldükdə həmin pay yenidən dövlət xəzinəsinə ödənilirdi. Mülk isə irsi idi, yəni sahibi öldükdə mülk övladlarına çatırdı. Həm mülkün, həm də tiyulun eyni adama məxsus olduğu hallar da olurdu.

Torpağın özü hökmdara məxsus idi. Mülk sahiblərinə *mülkədar* deyilirdi.

Göründüyü kimi, Arbatan kəndindəki mülkün tam yarısı Əliməmməd bəyə və oğlanlarına məxsus olmuş və onlar kifayət qədər dövlətli şəxslər olmuşlar.

1826-1828-ci illər 2-ci Rusiya-İran müharibəsindən sonra rus işğalçılarının hakimiyyətini qəbul edən mülkədarların mülkiyyət hüququ saxlanılırdı, həmin dövrün müharibə qanunlarına əməl edərək məğlub olmuş hökmdarın çağırışı ilə İrana gedənlərin mülkü isə müsadirə edilərək xəzinəyə keçirilirdi.

Kəndin haqqındakı qeyddə deyilir ki, Əliməmməd bəyin xaricə qaçan 2 oğlunun mülkü də xəzinəyə keçirilib.

Kameral təsvirdə Əliməmməd bəyin 2 oğlunun adını görürük, onlardan biri kəndxudadır:

“İRƏVAN ƏYALƏTİ, ŞƏRUR MAHALININ KAMERAL TƏSVİRİ. 1831-ci il

№ 41.ARBATAN kəndi

1. Kətxuda Vəli bəy Əliməmməd bəy oğlu 80 yaşında”.

Arif bəyin məktubundan öyrənirik ki, Məmmədhüseyn bəy də Əliməmməd bəyin oğludur:

17.Cəfər bəy Məmmədhüseyn bəy oğlu 5 y; onun anası.

Kənddə artıq həyatda olmayan Həsən bəy, Şıxəli bəy, İmamxan bəy, Haşım bəyin adları da var, amma əlimizdə birbaşa sübut olmadığına görə onların Əliməmməd bəyin oğlu olduqlarını nə təsdiq, nə də inkar edə bilmirik.

Bu kameral təsvirdən Məmmədhüseyn bəy Əliməmməd bəy oğlunun artıq həyatda olmadığı, yetim qalmış Cəfər bəyin 1826-cı ildə doğulduğu məlum olur. Ailədə ayrı uşaq yoxdur. Belə güman edə bilərik ki, Məmmədhüseyn bəy cavan ölüb və Cəfər bəy onun yeganə övladıdır.

1842-ci ilin kameral təsvirində də Cəfər bəyin adı qeyd olunub:

ARDTA, F.25, s.2, s.v.5

“İRƏVAN QƏZASI, ŞƏRUR NAHİYƏSİNİN KAMERAL TƏSVİRİ. 1842-ci il.

N41. ARBATAN kəndi.

9.Cəfər bəy Məmmədhüseyn bəy oğlu 15 y”.

1852-ci ilin kameral təsvirində Cəfər bəy 30 yaşında qeyd olunub, amma 1842-ci ildən sonra keçən 10 ildən sonra o 25 yaşında olmalı idi.

ARDTA, F.10, s.1, s.v.50.

“İRƏVAN QƏZASI, ŞƏRUR NAHİYƏSİNİN KAMERAL TƏSVİRİ. 1852-ci il.

ARBATAN kəndi.

9.9.Cəfər bəy Məmmədhüseyn bəy oğlu 30 y (1/2).

Bəy rütbəsinə görə vergidən azaddır”.

Ailədəki ikinci qadın çox güman ki, Cəfər bəyin həyat yoldaşıdır.

1859-cu ilin kameral təsvirində Cəfər bəyin Kərim bəy adında 5 yaşlı oğlunun da adını görürük, ailədə 3 qadının olması isə onu göstərir ki, Cəfər bəyin qızı da var. Qadınların adı kameral təsvirdə yazılmadığına görə onun adını bilmirik.

ARDTA, F.10, s.1, s.v.71

**“NAXÇIVAN QƏZASININ KAMERAL TƏSVİRİ.
1859-cu il.**

ARBATAN kəndi

2.Cəfər bəy Məmmədhüseyn bəy oğlu 35 y; oğlu Kərim bəy 5 y (2/3)”.

Arbatan kəndinə aid əlimizdə olan sonuncu kameral təsvir 1873-cü ilə aiddir. Bu kameral təsvirdə Cəfər bəyin digər oğlanlarının da adları var, Cəfər bəy isə vəfat etdiyinə görə siyahıya düşməyib, yaşasaydı, 47 yaşında olacaqdı. Deməli, bu yaşa çatmadan ölüb:

Erm. Milli Arxivi, F.93, s.1, s.v.173.

**“NAXÇIVAN QƏZASININ KAMERAL TƏSVİRİ.
1873-cü il.**

ARBATAN kəndi.

3.2.Kərim bəy Cəfər bəy oğlu 20 y; qardaşları: Rəhim bəy 12 y; Məmmədhüseyn bəy 10 y (3/2)”.

Bu siyahıdakı 12 yaşlı Rəhim bəy Arif Rəhim oğlunun ulu babasıdır və göründüyü kimi, onun soyadı 1861-ci ildə doğulan bu şəxsin adı ilə bağlıdır. Cəfər bəy 1863-cü ildə doğulan sonbeşik oğluna atası Məmmədhüseyn bəyin adını qoyub.

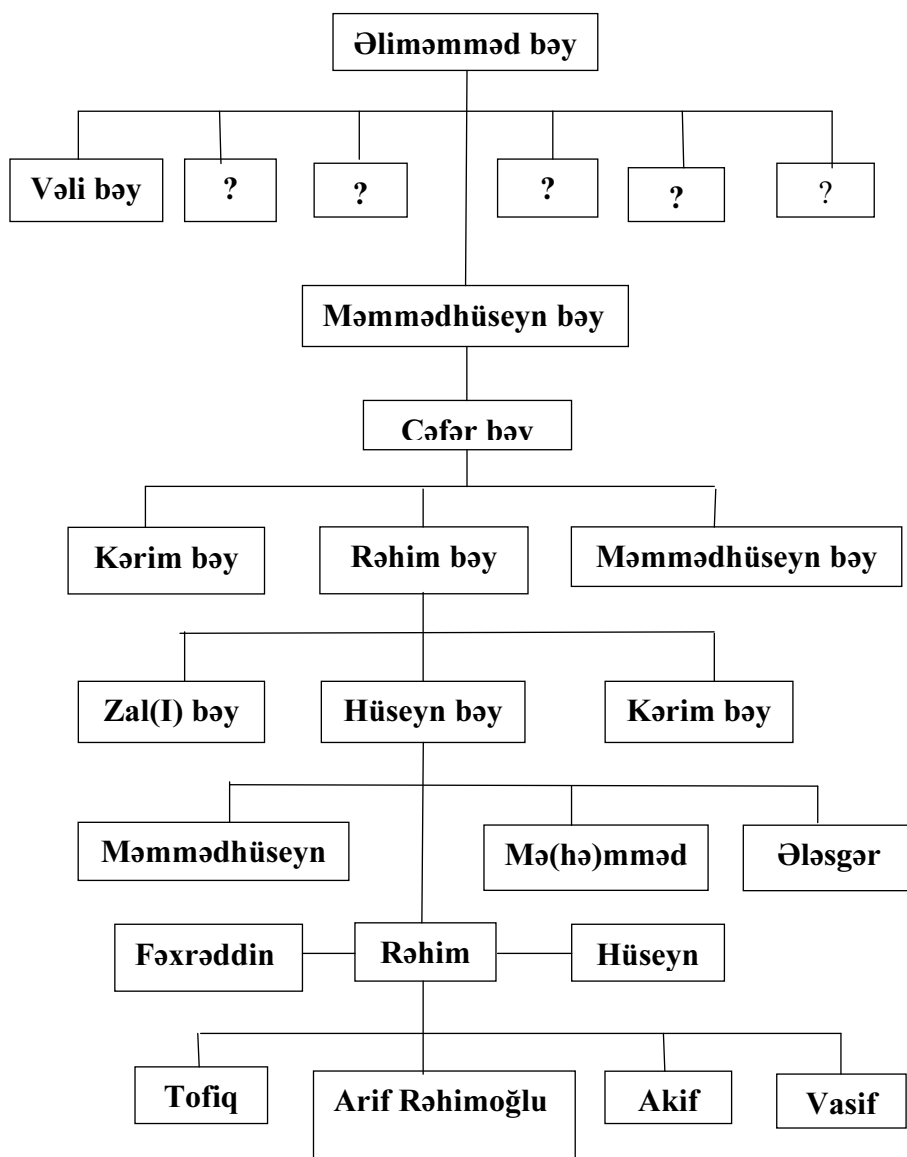
Rəhim bəyin 3 oğlu olub: Hüseyn bəy, Zal(ı) bəy və Kərim bəy. Zal(ı) bəyin törəmələri qonşu Dərvişlər kəndində, Kərim bəyin törəmələri isə Çərçiboğan kəndində yaşayırlar.

Arbatan kəndində yaşayan Hüseyn bəyin 4 oğlu olub. Oğlanlarından böyüyünə atası Rəhim bəyin adını qoyub, həmin şəxs Arif bəyin atasıdır. Hüseyn bəyin digər oğlanlarının adları isə Mə(hə)mməd, Məmmədhüseyn və Ələsgərdir.

Arif bəygil 6 qardaşdırlar: Fəxrəddin, Hüseyn, Tofiq, Arif, Akif və Vasif. Yaş sırasına görə 1955-ci ildə doğulan və 2022-ci ildə İsveçin Yöteburq şəhərində, 67 yaşında vəfat edən Arif bəy ailənin 4-cü oğlu idi. Qardaşlarından Fəxrəddin, Hüseyn və ailənin sonbeşiyi Vasif də vəfat ediblər. Tofiq bəy Bakıda, Akif bəy isə Almaniyada yaşayırlar.

1831-ci ildə Arbatan kəndinin kəndxudası Vəli bəy Əliməmməd bəy oğlunun 80 yaşında olması o deməkdir ki, o, 1751-ci ildə doğulub. Əgər doğulanda atasının təxminən 30 yaşında olduğunu ehtimal etsək, Əliməmməd bəyin doğum tarixi 1720-ci illərə düşür. Başqa sözlə, Arif bəyin özünün də yazdığı kimi, bu böyük nəslin təxminən 300 illik soyağacı məlumdur.

Arif Rəhimoğlunun soyağacı

Sevda Aydın

UZAQLARDAKI MÜƏLLİMİM

İstənilən zaman, istənilən mövzuda ağıl ala bildiyim, fikrinə ehtiyacım olan, sadəcə uşaqlıq xatirələrimdən simasını, jestikulyasiyasını xatırladığım, yetkin yaşa çatdıqdan sonra yalnız internet üzərindən əlaqə saxlaya bildiyim, ancaq buna baxmayaraq hər zaman ailə üzvümüz kimi gördüyümüz, hər zaman ailə böyüyümüz bildiyimiz Arif əmim... Hər xüsusiyyəti ilə mənə, mənim kimi gənclərə, hətta öz yaşadlarına da örnək olan insan, alim, müəllim, Azərbaycan türkü. Sadəcə bir neçə ay vaxt versəydiniz mənə kaş ki... Avropaya gələcəkdim, sizinlə yenə canlı görüşəcəkdik, söhbət edəcəkdik, **“Elmdə milli kimlik”** mövzusunda veriliş hazırlayacaqdıq, yenidən, böyümüş Sevda olaraq təkrar tanış olacaqdım sizinlə...

Sizin yoxluğunuzu ancaq öz adıma itki kimi görmək, anlayıram ki, böyük eqoistlik olar. Siz bütün Türk dünyasından getdiniz, ailənizdən, dostlarınızdan, mübarizə yoldaşlarınızdan bir parça apardınız gedəndə. Ancaq mənim elmi məsləhətlər ala bildiyim, mentorum, dar anda bir e-maillə fikirlər bataqlığından çıxaran müəllimimi, örnək aldığım alimi də apardınız.

Arif Rəhimoğlunu şəxsən tanımağın verdiyi qüruru, şərəfi hər zaman hiss etmişəm. Ona layiqli, onun arzuladığı insanlar ola bilmək arzusu ilə...

Arif müəllimlə bəzi yazışmalarımızdan:

Beynəlxalq Müəllimlər Günü təbriki

Arif müəllim, Salam!

Sizi Dünya Müəllimlər günü münasibəti ilə ürəkdən təbrik edirəm!

Rəsmi olaraq Sizin tələbəniz ola bilməsəm də, Sizdən öyrəndiyim və öyrənəcəyim, hər yerdə tətbiq etdiyim çox şey var. Bu mənada Sizi ən dəyərli müəllimlərimdən bilirəm.

Dərin sayğı və sevgilərimlə,

Sevda Aydın

5 oktyabr 2018

Salam! Allah razı olsun! Çox təşəkkür edirəm. İnanıram ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan səndən çox yeniliklər öyrənəcəkdir. Bu yolda uğurlar diləyir və başarılar arzulayıram.

Evdə hamıya salamlarımızı yetir.

Saygılarımla Arif R.

5 oktyabr 2018

Həmrəylik Günü Proqramı üçün məsləhət

Salamlar!

Hacettepe Universitetində Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü qeyd edəcəyik bu cümə günü.

Güneyli-quzeyli azərbaycanlı dostlarla bir proqram hazırlamışıq. Əlavədə çıxış mətni, sunum və proqramı təqdim edirəm.

Fikirləriniz önəmlidir.

Əvvəlcədən təşəkkürlər.

Saygılarımla,

Sevda Aydın

25 dekabr 2018

Sevda xanıma!

Salam! Proqram da, “Konuşma mətni” də gözəldi! Ancaq mətndə bir sıra yerlər dəqiqləşməli və bəzi artırımlar olmalıdır. Aşağıdakı qeydlərimi unutmayın:

1. Tarixi sənədlər kəsinliklə ortaya qoyur ki, Cümhuriyyətimizin adı öz dilimizdə “Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti”

və ya “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti” yox, məhz Azərbaycan Cümhuriyyəti olmuşdur!

2. Bayrağın boyalarının türklüyü, çağdaşlığı və islamı bildirdiyi cümlədən sonra yaxşı olar ki, artırılınsın: Bu boyalar Yusuf bəy Akçuranın başlatdığı, Əli bəy Hüseynzadənin düsturlaşdırdığı milli məfkurəmizin “Türkləşmə, İslamlaşma, Çağdaşlaşma!” fikir cərəyanlarının bayraqda simgələmiş ilk bəlirtisidir!

3. Səkkiz bucaqlı ulduzun Azərbaycan Cümhuriyyətinin təməlindəki 8 ilkəni təmsil etməsi var olan düşüncələrdən biridir. Başqa düşüncələr də var. Ona görə də, sanılılardan (ehtimallardan) biri kimi verilməlidir.

4. AC dönəmində 3 milyona yaxın əhali faktı təxminən doğrudur (2,5 milyona yaxın da deyən var), ancaq deyilə bilər. Ərazi isə 114 min kv.km olmuşdur.

5....çətəllər qarşısında Azərbaycanı bağımsızlığa qovuşdurmaqla yanaşı, **bu bağımsızlığı qorumaq anlayışı** da vurğulanmalıdır.

6. M.Ə.Rəsulzadə “ilk cümhurbaşkan”ı deyil (AC-də cümhurbaşkanı görəvi yox idi), Milli Şura başkanı idi. Azərbaycanın bağımsızlığı məhz bu Milli Şuranın qeyrətləri səbəbinə olmuşdur.

7. “Lələlər” mahnısının Qafqaz İslam Ordusuna yazılması rəvayəti xoş niyyətdən doğmuş bir gözəl uydurmadır. Bu mahnının sözlərini mənim estetika müəllimim, şair Aslan Aslanov 1970-ci illərdə yazıbdir. O vaxt Rəşid Behbudov mahnıdakı “Nə vaxtdır Bakının gözü yoldadır” misrasını dəyişdirib “Nə vaxtdır Rəşidin gözü yoldadır” kimi oxuyanda Aslan müəllim bizim auditoriyada dərs zamanı etiraz etmiş və Rəşid Behbudovun onun sözlərini dəyişdiyindən bizə gileylənmişdi.

İndi özünüz bilin, xoş niyyət üçün mahnını Qafqaz İslam Ordusuna bağlaya da bilərsiniz, gerçəklik və müəlliflik hüququ naminə, Aslan Aslanovun haqqını tapdalamaya da bilərsiniz (musiqisi Telman Hacıyevindir).

8. “Çırpınırdı Qara dəniz” mahnısının sözlərini Əhməd Cavadın yazmasını ehtimal kimi yox, ehtimalsız vermək daha doğru olar.

9. 1920-1937-ci illər arasında bolşeviklər Azərbaycanda daha çox adam qırıblar. Elə qırılanlardan yalnız 79 000-ə yaxını aydın kəsim idi. Təkcə 1920-1925-ci illər arasında Azərbaycanda bolşeviklərə qarşı 56 ayaqlanma, üsyan olmuş və 48 000-dək insanımız öldürülmüşdür. Bütövlükdə isə mənim eşitdiyim ən az rəqəm 200 000-dən çox, ən yuxarı rəqəm isə 400 000-ə yaxın rəqəmdir ki, buraya silahlı ayaqlanmalarda (1930-cu illərin qaçaq hərəkəti də daxil) öldürülənlər, 1937-ci il repressiyasında öldürülənlər, sürgündə ölənlər və öldürülənlərin hamısı aiddir.

10. 31 Dekabr 1989-cu il Sərhəd Hərəkəti təkcə SSRİ-İran sınırında yox, SSRİ-Türkiyə sınırında da baş verdi. Rus ordusu nə qədər çalışdısa da, Türkiyə sınırında Sərhəd Hərəkətini tam durdura bilmədi, tikanlı simlərlə Araz çayı arasında qalmış dustaq əraziləri xalqa qaytarmağa və qısa sürə sonra, Azərbaycan – Türkiyə sınırında qapı açılması ilə bağlı xalqın tələbini yerinə yetirməyə məcbur oldu.

1989-cu il Sərhəd Hərəkətini rəhmətlik Elçibəyin 1969-cu yaratdığı gizli təşkilatın Naxçıvandakı üzvləri başlatmış, onu Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Naxçıvan Vilayət Təşkilatının əli ilə ortaya qoymuş və Naxçıvanda 100 000-dən artıq insanı sınıra çıxararaq simləri dağıtmışdır. Sərhəd simlərinin məhz 31 dekabr

gündüz saat 12-də sökülməsi vaxtını isə böyük öndər Əbülfəz Elçibəy özü müəyyənləşdirmişdir.

Hər il 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Milli Dayanışma günü kimi bayram edilməsi ilə bağlı ilk qərar 1990-cı il noyabr ayında İstanbulda “Azərbaycan Türkləri Kültür və Dayanışma Dərnəyinin Birinci Millətlərarası Azərbaycan Türk Dərnəkləri Qurultayı”nda verilmişdir.

Qeydlərim bu qədər. Sizə uğurlar! Bu əziz bayram günündə mən də sizləri təbrik edir, hamınıza xoşbəxtlik diləyir, ürəyinizdəki bütün diləklərin gerçəkləşməsini arzulayıram.

Saygılarımla Arif R.

25 dekabr 2018

İlan kultu haqda: Arif əmi, Salam. Necəsiniz? Mən Asklepion, Tıp semvolü olan yılanın anlamları və onun Hukukun semvolü Themisle qarşılaşdırılması haqqında bir derleme elədim, dərstdə sundum. Hoca bunu məqalə halına gətirib yayımlatmamı təklif etdi.

Ataya da göndərdim, dedi, Arif əmiyə yaz, Türklərdə və ümumiyyətlə, ilan kultu haqda məlumat və ya material istə.

Əgər əlinizdə belə bilgilər varsa, xahiş edərdim, göndərərdiniz. Əvvəlcədən təşəkkür edirəm.

Sevgilərlə,

Sevda Aydın

13 dekabr 2018

Salam, xoş gördük, istəkli Sevda xanım! Necəsən, işlərin, dərslərin necə keçir?

Umudluyam ki, hər şey yaxşıdır, inşallah! Bakıda qalmış qaynaqlar indi əlimdə olsaydı, bir sürü önəmli qaynaqlar göstə-

rər və Türklərdə ilan inanişinin (kultunun) nə qədər geniş yayıldığı faktlarla açıqlayardım. Heyf ki, indi bu işi edə bilmirəm. Bir zamanlar (40 il öncə) “Türklərdə ilan inanişi” adlı bir əsər yazmaq istədim və çoxlu materiallar topladım, nə yazıqlar ki, işim yarımçıq qaldı, materialların da bir çoxu it-bat oldu. Topladığım çöl materiallarından bir qismi “Azərbaycan mifoloji mətnləri” (Bakı, 1988) kitabında çap edildi. Onu Aydın tapıb göndərsin, ilanla bağlı bir çox mifik inanişlər, rəvayətlər, əsatirlər əldə edərsən. Elə “Ovçu Pirim” nağılını tapıb oxusan, orda da ilanla bağlı bir şeylər öyrənərsən. Türk mifologiyasında ilanla bağlı çox yanaşmalar var. İlanə mənfi münasibət bizə daha çox İslamla gəldi. Adəmlə Həvvanın cənnətdən qovulmasına ilanın səbəb olması motivi bu mənfi yanaşmaların təməlinə durdu. Türkün öz inanclarında isə ilan qoruyucu, bilici/bilgiverici və sağaldıcı bir qutsal varlıqdır. Ocaq ilanı Azərbaycanda hər evin qoruyucu qutsal varlığıdır və evdəki ocaq ilanını öldürmək, ev əhlinin ölümünü, evin bərəkətinin məhv olması deməkdir. Ocaq ilanı Türk xalqlarında bəzən Ev əyəsi də (yəni evin yiyəsi, evin hami ruhu) sayılır.

Türklərdə ilanın/əjdahanın bilici/bilgiverici və sağaldıcı qutsal varlıq olmasını göstərən miflər və inanişlər geniş yayılıbdır. “Azərbaycan mifoloji mətnləri”ndə özəl bir ilanı qızardıb yeyən adamın bütün canlı və cansızların dilini bilməsi, daşın ona “Mənim altımda qızıl var”, xırda bir otun ona “Mən filan dərdin dərmanıyam” deməsi; ilanın tüpürcəyinin bilgi qaynağı olması vb. göstərilir.

Əski Elam, Kutı, Lullubey, Kassit, Midiya (bunlar Azərbaycanın ilk yerli xalqlarıdır) kulturunun mərkəzi inanc obyektidir və Elamlar, Şumerlər ilanla bağlı nə qədər mif yaratmış-

lar. Çox yazıb baş ağrıtmayım. İnternetdən bir neçə qaynaq yazıram:

1. Mayrambek OROZOBÆV Kirgiz halk inanci ve halk hekimliğı uygulamalarında yılan <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155325>

2. Nezahat Ceylen Yağlıca kalesi`nde yılan figürü ve Türklerde yılan simgesi

<https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/viewFile/889/751>

3. Filiz Nurhan ÖLMEZ Dokumalarda yılan motifi

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/193339>

4. Nergis BİRAY Terim dünyamızda yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımın dan

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/59828>

Uğurlar olsun!

Salam və sayğılarımla Arif R.

14 dekabr 2018

Çox sağ olun, Arif əmi! Ətraflı cavabınız üçün minnətdaram. Kaş ki, kitab planınızı gerçəkləşdirsəydiniz. Bizim yazmağa çalışdığımız çox cılız qalır Sizin işlərinizin yanında.

Dərin minnətdarlıq hissi ilə,

Sevda Aydın

14 dekabr 2018

“Bioethical Voice From Turkey” ilk sayısı yayımlandı!

UNESCO Uluslararası Biyoetik Ağı Türkiye Birimi'nin (Turkish Ethics Unit of the International Network- UNESCO

Chair in Bioethics at the Hacettepe University Medical School) ve HÜ Biyoetik Merkezi'nin ortak yayını olan Newsletter of the UNESCO -"Bioethical Voice From Turkey" in ilk sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

Sevgi və saygılarımla,

Sevda Aydın
21 dekabr 2018

Salam! Xeyirli-uğurlu olsun! Çox sevindim, ancaq heyif ki, yazın mənimlə "danışmadı" (Dil bilməmək budu ha!), (yazı ingilis dilində idi). İnşallah, gün gələr, kitabını oxumaq qismət olar mənə. Yazının öz dilimizdə olan variantını Bakıda da çap elətdir.

Uğurlar!

Saygılarımla Arif R.
21 dekabr 2018

Çox sağ olun, Arif əmim!

Buraya verdiyim yazını başqa yerdə də yayımlatmaq düz olarmı? Elmi-publisistik bir məqalədir sadəcə.

Hörmətlə,

Sevda Aydın
21 dekabr 2018

Bir daha salam. Bu gün Böyük Çillənin gəldiyi gündür – qışın başladığı Çillə bayramı günüdür. Bayramın mübarək! Bu gün qarpız kəsərlər və Tanrıdan diləyərlər ki, qış yağıntılı və mülayim olsun, ardınca bol-bərəkətli yaz gəlsin. Mən də qışın bu ilk günündə Tanrıdan diləyirəm ki, sən başda olmaqla bütün

balalarımızın ömrünə yaz günəşi doğsun, yaşamları yaz kimi gözəl olsun!

Məqaləni nəinki Bakıda çap etdirməlisən, həm də öncə yeni bir nəşrin başlaması ilə bağlı məlumat xarakterli bir məlumat qəzetlərdə çıxıb yayılmalı və həmin məlumatda sənin məqalən haqqında da bilgi verilməlidir. Sonra da ayrıca məqalən çap edilməlidir və Azərbaycanda insanlar xəbər tutmalıdır ki, elmin belə bir yeni sahəsi var və bu yeni sahə üzrə Azərbaycan araşdırmaçısı da var, özü də uluslararası arenaya çıxır. Bu, çox ciddi bir informasiyadır və sənin sabahın üçün gərəklidir.

Uğurlar!

Sayğılarım ilə Arif R.

21 dekabr 2018

“Azərbaycanda uşaq hüquqlarının tədrisi problemləri” haqqında

Dəyərli Arif əmim, “Azərbaycanda uşaq hüquqlarının tədrisi problemləri” haqqında məqaləmi oxuyub fikir bildirmənizi xahiş edirəm.

Sayğılarım ilə,

Sevda Aydın

3 sentyabr 2019

Salamlar!

Oxudum. Çox gözəldir. Uşaq haqları ilə bağlı tədrisə diqqət yetirilməsi toplumda ictimai şüurun gəlişməsi baxımından olduqca önəmli bir sorundur. Bu işlə uğraşmağını alqışlayır və uğurlar diləyirəm!

Yalnız haqq və hüquq sözləri arasındakı terminoloji anlam ayrıntılarına ayrıca diqqət verilməlidir.

Saygılarımla Arif R.

4 sentyabr 2019

İlan - Tibb və Hüququn simvolunda

Dəyərli Arif əmi!

Hər zaman olduğu kimi, yenə Sizin məsləhətinizə, bilginizə ehtiyacım var. Mənim İlan kultü haqqında hazırladığım məqaləni Ankarada hocalar çox bəyəndilər. O yazını yazarkən bir məsələ marağımı çəkdi. Həm Tibbin, həm də Hüququn simvolunda ilan əksi istifadə edilir.

Tibbdə İlan müdriklik, canlılıq və digər müsbət mənalarda istifadə edilir. Lakin Hüquqda Femidanın (Ədalət tanrıçası) ayağının altında əzdiyi təsvir edilir. Amma Femidanın ayağının altında həm də kitab var. Mən ilk olaraq düşündüm ki, bəlkə, ədalətin kitaba (qanunlara) və ilana (bilgəliyə) yaslanması, onların üzərində durması mənasına gəlir. Ancaq sonra gördüm ki, bir çox mənbələrdə ilanın bu təsvirə Xristianlıq sonrası əlavə edildiyi vurğulanır və Xristianlıqda ilan mənfi mənalar daşıyır. Bir də Femida birbaşa ilanın başını əzir. Ancaq heç bir yerdə bunun tam mənasını tapa bilmədim.

Bioetika elektron qəzetinin növbəti sayı üçün bu barədə yazmaq istəyirəm. Sizdən yönləndirmə və kömək xahiş edirəm.

Saygı və sevgilərimlə,

Sevda Aydın

7 oktyabr 2019

Salam, xoş gördük əziz Sevda xanım! Nə var, nə yox? Durumun, işlərin, ana-atan, bacı-qardaşın necədir? Röyagildə nə

var, nə yox? Artıq uşaq danışır yəqin! Allah qorusun! Hamıya salam və sayğılarımızı yetir.

Tibbdə və hüquqda ilana münasibətin fərqliliyinə diqqət yetirməyin çox gözəldir. O deməkdir ki, araşdırıcı marağı səni tərpədib və sual doğurub. Araşdırma elə sualdan başlanır və yeni bir düşüncənin irəli sürülməsi ilə bitir.

Tibbdəki ilan (əslində: ilan və ya əjdaha) daha çox Şumer və Elam (həm də Elamla qohum olan Kutı, Kassit, Midiya...) kulturlərindən doğmuş bir gələndir. Onlarda ilan/əjdaha yerin, suyun, əkinçiliyin və sağlamlığın simvolu idi.

Hüquqdakı ilan isə gerçəkdən də Xristianlığın təsiri ilə ortaya çıxmış bir simvoldur. Xristianlıqda ilanla/əjdaha ilə mübarizə aparıb ona qalib gələn kutsanmış (müqəddəsləşdirilmiş) qəhrəmanlar (ya da tanrılar) haqqında çoxlu rəvayətlər, inanclar və miflər var. Xristian xalqların çoxunda (özəlliklə Gürcülərdə, Ruslarda, Bizansda...) ilanla savaşıyan Qriqori (ruscası: змееборец Григорий) əsəti geniş yayılmışdır və hətta Moskvanın gerbi də Qriqorinin əjdahanı öldürməsi təsviri idi. İnternetdə onun adını yazsan, çox sayda qaynaq taparsan.

Qriqorinin (və ya ilanla savaşıyan ayrı bir qəhrəmanın) ilanla savaşıma motivi çeşidli biçimdə açıqlanır. Xristianlıqda yaygın variantlardan biri belədir ki, ilan/əjdaha büt-pərəstliyin (rusca: язычество) simvoludur, əzabkeş Qriqori də xristianlığın – kilsənin simvoludur. Bütövlükdə isə, Xristianlıqda ilan/əjdaha düşmənin – pisliliyin, mənfiiliyin və bu tipli olumsuzluğun simgəsi kimi qəbul edilir. Hüquq baxımından bu olumsuzluğu Xristian təfəkkürünə uyğun həm də ədalətsizlik kimi dəyərləndirsək, onda hüquq simvolunu belə də açıqlamaq olar: Femida Xristian

bilgəliyinə (kitaba) əsaslanıb ədalətsizliyi ortadan qaldırır və ədaləti bərpa edir.

Midiyalılarla bağlı yazdığım, ancaq kitab kimi çap etdirmədiyim bir əsərimdə Elamdan, Şumerdən üzü bəri gələn və Midiyanın çöküşü səbəbinə hakim inanc özəlliyini itirən ilan/əjdaha kultu haqqında araşdırma aparmışdım. Midiyanın çöküş dönəmi təktanrılı Yəhudiliyin ortaya çıxması, Zərdüştlüyün Midiyaya və onun ilan/əjdaha kultuna qarşı mübarizə aparması, az sonra isə bu sürəcin Xristianlığı da etgiləməsi ilə yaxlaşmış üst-üstə düşür. Məhz bu dövəmdən başlayaraq Orta Doğuda, sonra isə başqa yerlərdə də ilan/əjdaha mənfiləşdirilir. Deyək ki, “Ovçu Pirim” nağılındakı ilan/əjdaha hara, başqa nağıllarımızdakı suyun qabağını kəsib qurbanlıq almasa insanlara su verməyən əjdaha obrazı hara! Bu, o deməkdir ki, bizdə də ilan/əjdaha öz ilkin mahiyyətini nə qədər qorusa da, mənfiləşməyə üz tutmuşdur...

Bu sürəcin İ.Ö. birinci minilliyin sonları – İ.S. birinci minilliyin ortalarında baş verməsini güman edirəm. Artıq İ.S. üçüncü yüzillikdən başlayaraq ilanla/əjdaha ilə savaşımlar obrazı Xristianlıqda geniş yayılmağa üz tutur (Sürəcin başlanğıcı İ.Ö. birinci minilliyin ortalarından da başlaya bilər).

Araşdırmalarında uğurlar diləyir və maraqlı bir yazı ortaya qoyacağına inanıram.

Aydın bəyə də de ki, hərdən boş vaxtı olanda görünsün.

Sayğılarımla Arif R.

8 oktyabr 2019

Arif əmi, çox sağ olun hər zamankı kimi önəmsəyib ətraflı cavab verdiyiniz üçün.

Hamı yaxşıdır bizdə. Hamının salam-duası var. Nihal (Röyanın qızı) nəinki danışır, hətta mahnı da qoşur özündən. Bağçaya başlayıb.

Bəyim xala, Türkay, Sona, Aytən, nəvələriniz necədir? Hamınız üçün çox darıxırıq.

Təkrar təşəkkür edirəm məlumatlar üçün, ancaq anlamadığım əgər ədalət tanrıçası ilanı pislik rəmzi olaraq görüb ayağının altında əzirsə, kitab niyə ayaq altdadır. Müqəddəsdirsə, əlində tutsun və ya başqa bir şəkildə ucaltsın. Ya da ilan kitabın altında qalsın.

Qaynaq da tapa bilmirəm suallarına cavab olaraq.

Saygılarımla,

Sevda Aydın

8 oktyabr 2019

Günaydın, əziz Sevda xanım! Çox şükür ki, sizdə hər kəs yaxşıdır və Nihal xanım da mahnı qoşmaqla evin sevinc qaynağına çevrilib. Tanrı qorusun və yüksəlsin!

Bizdə də, şükür, salamatlıqdı. Atayın 2-ci övladı (Atilla bəy) və Oğuzun da 3-cü övladı (Alpər bəy) dünyaya gəldi. Yaxınlarda Sonanın ilk övladı (qızıdır, hələ adını seçməkdə ikinçilərlər) olacaq, inşallah!

Bütün sorulara hazır cavab tapan adam artıq araşdırma aparmır, aparılmış araşdırmaların özətini təsvir edir. Araşdırma odur ki, öncə doğru soru sorasan və sonra da onun cavabını verməyə çalışasan. İndi sorunu doğru sordun: Femidanın ayağı altındakı kitab nə anlama gəlir?

Mümkün deyil ki, indiyədək bu yöndə araşdırma aparılmamış olsun. Özəlliklə, ingilisdilli qaynaqlarda hüquq emblemin-

dəki detallardan hər birinin mahiyyətinə dair, şübhəsiz ki, hansısa fikirlər irəli sürülmüşdür. Ruscada da ola bilər. Təbii ki, kitab və ilanla bağlı çeşidli variantlar ortaya atıla bilər. Məsələn, fərqli bir yanaşım kimi deyə bilərik ki, burada kitab qanunları, ilan isə mənfiliyi yox, müdrikliyi bildirir. Yəni Femidanın ədaləti qanun və müdriklik üzərində qurulmuşdur! (Ayaq altında olmaq bizdəki kimi mənfə anlam daşımaya və əsaslanmaq, üzərində qurulmaq anlayışı kimi də anlaşıla bilər. Ayağını ilanın başına qoymaq o mənaya gələ bilər ki, müdrikliyə söykəyəndə gərək yanlışlığa yol verməyəsən vb.).

Başqa sözlə, soru sorulandan sonra cavab tapmaq üçün bu soruya səndən öncə verilən cavabları öyrənməli, incələməli və sonda öz cavabını ortaya qoymalısan. Uğurlar diləyir və başarılar arzulayıram!

Saygılarımla Arif R.

8 oktyabr 2019

Azərbaycan Elm Assosiasiyasının fəaliyyəti ilə bağlı məsləhət

Salam, Arif əmi.

Azərbaycan Elm Assosiasiyasının gələcək fəaliyyətini keyfiyyətli formalaşdırma bilməyimiz, yol xəritəmizi müəyyənləşdirməyimiz üçün dəyərli fikir və məsləhətlərinizi bizimlə bölüşməyinizi xahiş edirik.

Hörmətlə,

ASA Baş meneceri

Sevda Aydın

12 avqust 2020

Salam. Necəsiniz? Başım yaman qarışıq idi, dünən gecə axır ki, bir az yüngülləşdim. Bioetiklə bağlı bir yazıya tuş gəlmişəm, dedim gərək olar (Sancağa bax). Qaynağı budur:

http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/sayilar/XVII-2/pdf/17_999_MTAD_XVII-2_NH_Ekrem.pdf

Sevda xanım! Saytınızı gözdən keçirdim. Faydalı və gərəkli iş görürsünüz. Sizə yalnız alqış deyə və uğur diləyə bilərəm. Var olun, artın, çoxalın və komandanızda yüzlərlə gənci birləşdirin!

Təbii ki, fəaliyyətinizin daha geniş və faydalı olması təkcə sizlər üçün yox, bütövlükdə millətimiz üçün xeyirlidir. Diqqət yetirin ki, fəaliyyətinizdə təbiət bilimləri və dəqiq bilimler üstünlük oluşturun. Ancaq Azərbaycanda bu bilimlərə dövlət qayğısı hansı durumdadır? Qısa desəm, çox bərbaddır. Subyektiv nədənləri çıxıram, obyektiv nədənlər içərisində biri çox önəmlidir: insanımızda (iqtidar, ya müxalifət sayılmasından asılı olmayaraq) milli dövlətçilik bilinci ürəkaçan düzəydə deyil. Milli dövlətçilik bilinci olmayan, milli kimlik şüurundan yoxsun bir toplumda bilimin qədrini kim biləcək, kim bu elmin inkişafına qayğı göstərəcək? Heç kim! Sonucda beyin axını olacaq və yetişmiş alimlərimiz çıxıb başqa ölkələrə səpələnəcəklər (Günümüzdə məhz bu durumu yaşayırıq). Deməli, öncə elmə, bilimə yiyə duracaq milli dövlətçilik bilinci daşıyan zehniyyət biçimlənməlidir. Ona görə də, təbiət elmləri və dəqiq bilimlərlə yanaşı, ictimai bilimlərə də diqqətinizi artırın, gəlmiş dünya ölkələrində hakim olan öz milli kimliyinə önəm vermə, öz millətinin elminə və aliminə qayğı göstərmə faktlarını gənclərimizə aşılamağa çalışın. Azərbaycanı məhz öz milli kimliyinə yiyə duran və çağdaş dünya elmi düzeyində özünü yetişdirən gəncliyimiz şərəfli bir yerə yüksəldə biləcəkdir!

Bu baxımdan, ASA-da strategiya, geosiyasət, siyasi coğrafiya, sosiologiya, sosial-psixologiya, etnopsixologiya, kültür antropologiyası vb. bu kimi bilimlərə maraq oyatmaq yönü çatışmır. Bu açığı qapatmağınız yaxşı olar.

Bir də kim hansı sahə ilə uğraşır-uğraşsın, bir gerçəyi unutmamalıdır: Alvin Toffler yazır ki, çağdaş dünyada hər il ən azı 5000 yeni anlayış yaranır və bu anlayışları öz dilində adlandırmağı bacarmayan dillər gec-tez sıradan çıxacaqdır.

Bəzi gənclərimiz yeni anlayışları öz dilimizdə adlandırmaq yerinə, elə bilir ki, Batı dillərində olan adları işlətməklə daha səviyyəli görünəcəklər. Daha düşünməzlər ki, qas qayırdıqları yerdə vurub göz çıxarır və dilimizi cılızlaşdırırlar. Ona görə də, dilimizə yiyə durmağa, anlayışları öz sözlərimizlə adlandıraraq dilimizi zənginləşdirməyə və təfəkkürümüzün üföqlərini genişləndirməyə çalışmaq sizlərin də diqqət mərkəzində durmalıdır.

Hamınıza uğur diləyir və bir məsələni də ayrıca vurğulayıram: Azərbaycanın gələcək taleyi ümumiyyətlə gənclərdən yox, milli dövlətçilik bilincinə yiyələnmiş, öz milli dəyərlərinə sahib çıxaraq milli kimliyinə sarılmış, çağdaş dünya elmlərini dərinlədən mənimsəyib özünü yüksək düzeydə yetişdirmiş gerçək demokratik dünyagörüşlü gənclərdən asılıdır! Sizləri bu gəncliyin ön sıralarında görmək istəyir və hamınıza uğurlar, başarılar diləyirəm!

Sayğılarımla Arif R.

17 avqust 2020

2016-cı ildə Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Transmilli cinayət hüququ ixtisası üzrə magistr dərəcəmi tamamlamaq üçün dissertasiya işimi yazdığım dövr Arif əmi “Ge-

nosid” haqqında təməl qaynaqları vermiş, açar məqamlarla bağlı yönləndirmələr etmiş, xüsusilə etnosid, ekosid kimi yeni terminlərlə məni və hətta müəllimlərimi tanış etmiş, türklərə qarşı edilən bu tip cinayətlər haqqında yazmağımı istəmişdir.

İndi bir daha diqqət edirəm ki, nə qədər sürətli, nə qədər əhatəli və qayğı dolu cavablandırır Arif müəllim ən bəsit suallarımı belə. Anlayıram ki, bu, sadəcə mən olduğuma görə, Sevda üçün deyildi, bu Arif müəllimin türk gəncliyinə olan ehtiramının, verdiyi dəyərin ifadəsi idi. Kaş ki, daha çox narahat etsəydim müəllimimi.

Yerin uçmaq olsun, böyük insan!

Hər zamankı kimi, sevgi və sayğılarımla...

Vaqif Sultanlı

AYDINLIQ SİMVOLU

Azərbaycan türklüyünün ən mühüm keyfiyyətlərini özündə birləşdirən az sayda şəxsiyyətlərdən idi. Alim, publisist, siyasətçi, ziyalı kimi çox yönlü fəaliyyəti ona özəllik qazandırır. Ancaq bu çox yönlülüyün içərisində dilçilik, türkologiya ilk sırada yer alırdı. Millətin varoluşunda dilin əsas yer tutduğunu, kürə-səlləşən dünyada dilsiz toplumları hansı faciələrin gözlədiyini yaxşı bilirdi. Bəlkə ixtisas kimi dilçiliyi seçməsi də burdan qaynaqlanırdı.

Siyasi fəaliyyətinin təməlində yabançı güclərin əlilə ikiyə parçalanmış Azərbaycanın Güneyinin əsarətdən qurtuluşu, vətənin birliyi, bütövlüyü uğrunda mübarizə dayanırdı. Türk soylu dövlətlər və topluluqlar arasında əlaqələrin güclənməsi, iqtisadi-siyasi birliyin təmin edilməsi, türkcənin ortaq danışq dilinə çev-

rilməsi ən böyük arzularından idi. Damarlarında türk sevgisi çağlayır, türklüyü ilə qürur duyurdu.

Bir insan olaraq aşırı fədakarlığı, təmənnasızlığı, özünü deyil, özgələrini düşünməsi onu başqalarından fərqləndirirdi. Ən qarışıq zamanlarda belə insanları siyasi baxışlarına görə deyil, millətinə, vətəninə, dövlətinə bağlılığına görə dəyərləndirirdi.

İyirminci yüzilin əvvəllərində Azərbaycanı tərk etməyə məcbur olan siyasi mücahidlərin taleyini iyirmi birinci yüzildə təkrarladı. Vətəni qürbətə daşdı, qürbətdə vətənin simvoluna çevrildi.

Ancaq bir çoxları kimi qürbətdə firavanlıq, rahat gün-güzəran aramadı, vətənin dərdləri, ağrıları ilə yaxından uğraşmaq üçün bu yolu seçdi. Ömrünün mühüm bir dönəmini vətəmindən, millətindən, doğmalarından ayrı yaşamağa məhkum oldu. Bu məhkumluq onu ruhən yeyib əritsə də, yaşadığı ömrün mürəkkəb dolanbaclarında doğruluğuna inandığı ideallardan əsla çəkilmədi. Doğulub boya-başa çatdığı cəmiyyətin əsrlər boyu ədalətsizlik burulğanında çırpınmasına baxmayaraq ədalətin bir gün parlayacağına, dünyanın nə zamansa ədalətə tapınacağına inamını itirmədi.

Ölümü ilə vətəndən uzaqlarda yaşayan minlərlə soydaşını bir araya gətirdi, vətən və millət uğrunda mücadilənin hər şeydən öndə dayandığını unutqan yaddaşlarda təzələdi.

Zəkulla Bayramlı

**İLK GÖRÜŞÜMÜZ İNDİ DƏ
GÖZLƏRİMİN ÖNÜNDƏDİR**

Mən Arif Rəhimoğlunu o qədər də yaxından tanımırdım, demək olar ki, barmaq sayı qədər görüş və təmaslarımız olub. Keçən əsrin sonlarında adını tez-tez eşitdiyim, amma görüşə bil-mədiyim Arif bəylə əslən güneyli olan mərhum bir dostumuzun köməyi ilə ilk dəfə 1993-cü ilin ortalarında tanış oldum. Bu, ilk tanışlıq və ayaqüstü bir görüş olsa da, məndə çox dərin bir təəs-sürat buraxdı. Onun sakit, təmkinli danışığı, nüfuzedici gözləri, çox ciddi və mehriban çöhrəsi indi də gözlərimin qarşısındadır. Həmin qısa görüşdə çox şeylərdən danışdı, bizə – o zamanın gənclərinə bəzi uzaqgörən ideoloji məsləhətlərini verməyi də unutmadı. Siyasi hakimiyyətdə kimin olmasından asılı olmayaraq bir, bütöv və bölünməz Azərbaycan uğrunda mübarizədən bir an da çəkilməməyi, usanmamağı məsləhər gördü.

Sonra onun Avropaya mühacirət etdiyini eşitdim, eyni zamanda, mən özüm də on ilə yaxın ölkədən xaricdə yaşamalı olduğumdan əlaqələrimiz kəsildi. Təxminən iyirmi ilə yaxın görüşmədik. Yalnız bir neçə il qabaq Bütöv Azərbaycan Ocaqlarının (BAO) keçirdiyi online bir tədbirdə salamlayıb, hal-əhval tutduq. Həmin tədbirdə mən onun xəstəhal vəziyyətdə özünə-məxsus, dərin məzmunlu bir elmi-ideoloji məruzəsini dinlədim və heyran qaldım. Sonra sosial şəbəkələrdə A.Rəhimoğlunun dilimiz, tariximiz, mənəviyyatımız və s. barəsində bir-birindən maraqlı müxtəlif məqalələrini oxudum, çıxışlarına qulaq asdım.

Ölümündən sonra araşdırmaçı-yazar dostum Nazim Muradoğlunun Arif bəyə yaraşan, özü də Göytürk (Orxon-Yenisey)

dilində yazılmış bir məktub-ağını oxuyanda daha çox təsirləndim və kimi itirdiyimizi yenidən dərk etdim.

Təəssüf ki, amansız xəstəlik Arif Rəhimoğlunu sıramızdan vaxtsız apardı. Bilirəm ki, onun tarixi-ədəbi mövzular, etno-lingvistik-etnoqrafik gələnlərimiz və siyasi-ideoloji acıdan hələ deyəcəyi çox sözləri vardı. Arif bəy dilimizin tarixi qatları, gənc nəsə türklük şüurunun aşılması, xalqın təfəkküründə milli mənlək və bütövlük düşüncəsinin bərpası kimi mühüm sahələrdə daha böyük işlərə imza ata bilərdi. Bu baxımdan, onun yeri həmişə görünəcək. Böyük şairimiz Məmməd Araz demişkən;

*Gələnlər-gedənlər sığmayır saya,
Dünya bu minvalla dolur, boşalır.
Nə qədər yaxşılar gəlir dünyaya,
Yenə yaxşıların yeri boş qalır.*

Anar Əsədli
Azərbaycan Yüksəliş Partiyası Başqanı

MİLLİ MƏNƏVİYYATIN ƏSGƏRİ

Milli Azadlıq Hərəkatının öncüllərindən ideoloq, dilçi alim Arif Rəhimoğlu vəfat edib.

1955-ci ildə anadan olan Arif Rəhimoğlu hələ Bakı Dövlət Universitetində tələbə ikən gizli fəaliyyət göstərən millətçi təşkilatın üzvü olub. Daha sonra Naxçıvanda işləyərkən özü gizli dərnəklər yaradıb.

Onun Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin formalaşmasında böyük əməyi olub, təşkilatın Məramnamə və Nizamnaməsinin müəllif-

lərindən biridir. Arif Rəhimoğlu 1988-ci ildə Xalq Cəbhəsinin İdarə heyətinin üzvü seçilib. AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatı İdarə Heyətinin üzvü kimi aktiv ictimai-siyasi fəaliyyət göstərüb, eyni zamanda elmi işlərini davam etdirib.

O, 1992-ci ildən AXC sədrinin ideoloji işlər üzrə müavini təyin olunaraq Bakıya köçüb.

Daha sonralar İsveçə gedərək orada siyasi mühacir həyatı yaşayıb, dərnlər qurub.

20 kitab və 250-dək elmi məqalə müəllifi olan Arif Rəhim oğlunun əsərlərinin bir qismi Azərbaycanda nəşr edilib.

Görkəmli alim Arif Rəhimoğlunun ailə üzvlərinə, yaxınlarına, əqidə yoldaşlarına səbir diləyir, dərin hüznə başsağlığı verirəm.

MÜƏLLİFLƏR HAQQINDA BİLGİ
(Siyahı adların əlifba sırasına görə hazırlanmışdır)

Abbas Rzayev—Savalan şirkətinin direktoru

Abdulla Əmir Həşimi Cavanşir—Azərbaycan Demokrat
Fırqəsinin beynəlxalq əlaqələr üzrə məsul, İsveç, Stokholm

Adil Qeybull— professor, tibb elmləri doktoru, Azərbaycan
Tibb Universiteti

Adil Mikayılı—Klassik Xalq Cəbhəsi Partiyasının kome-
dantı

Aida Babuçu(Paşayeva)— öyrətim üyəsi, filologiya üz-
rə fəlsəfə doktoru, Türkiyə, Kayseri, Erciyez Universiteti

Aqil Səmədbəyli—BAB-ın (Bütöv Azərbaycan Birliyi)
Rəyasət Heyətinin başqanı

Aqşin Ağkəmərl—araşdırıcı, şair. Şəbüstərin (Güney ma-
halı) İsmikəmərl kəndi.

Aləm Kəngərli (Aləm Qulu oğlu Əkbərov)— yazıçı

Alpay Azər—yazıçı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Slav-
yan Universiteti

Arzu Səmədbəyli— keçmiş millət vəkili

Asəf Əli oğlu Quliyev— siyasi mühacir, ABŞ, Texas ştatı,
Houston şəhəri

Atilla Jorma— dosent, Uluslararası Vizyon Üniversitesi,
Kuzey Makedonya.

Aydın Mədət oğlu—filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, təqa-
üdçü.

Aydın Kərimov—hüquqşünas, Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirinin sabiq birinci müavini

Aydın Şükür— Milli Hərəkətçilər Birliyi Yüksək Məclis
Başqanı

Aygun Cəfərova—

Aygün Muradxanlı—jurnalist, Prime TV-nin rəhbəri

Aynur Qəzənfərqızı – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Xəzər Universiteti

Aynurə Səfərova— dosent, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Folklor İnstitutu

Bahəddin Həzi—jurnalist, “Bizim Yol” MMC-nin təsisçisi və baş direktoru

Bədirxan Əhmədli—professor, filologiya elmləri doktoru, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan-Asiya ədəbi əlaqələri şöbəsinin müdiri

Bünyamin Qəmbərli— baş müəllim, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti. Naxçıvan MR—in keçmiş Millət Vəkili

Cabbar Cəlilsoy—

Cavanşir Yusif oğlu (Şirzadov)—təqaüdçü

Ceyhun Nəbili— araşdırıcı, yazar. Cümhuriyyət Siyasi Düşüncə Mərkəzinin sədri

Cəmil Həsəni— professor, tarix elmləri doktoru, London Universiteti Tarix Araşdırmalar İnstitutu, dəvətli araşdırmaçı, Böyük Britaniya, London

Çingiz Göytürk—siyasi mühacir, BAB sədrinin birinci müavini, Finlandiya, Turku şəhəri

Daşqın Ağalarlı—siyasi mühacir, Norveç, Nesodden

Duman Radmehr—siyasi mühacir, ictimai-siyasi fəal, İsveç, Yöteburq

Elçin Abbashı— iş adamı, Qazaxıstan, Almatı.

Elçin Paşayev—BAB-ın (Bütöv Azərbaycan Birliyi) sabiq katibi

Eldar Qaradağlı—siyasi mühacir, İsveçdəki Azərbaycan Dərnəkləri Federasiyası Yönetim Kurulu üzvü, İsveç, Yöteburq şəhəri

Elman Tağıyev— professor, tibb elmləri doktoru, Azərbaycan Tibb Universiteti

Ellada Məmmədli— Azərbaycan Demokratiya və Rifah (ADR) Partiyası İcra Aparatının sədri

Elmira Rəhbəri— siyasi mühacir, ictimai-siyasi fəal, İsveç Yöteburq şəhəri

Elxan Səmədov— psixoloq, Yevlax rayonundakı Şəhid Təriyel Səmədov adına Varvara kənd tam orta məktəbi

Eluca Atalı— yazıçı, Asif Ata Ocağının övladı, İsveç, Stockholm

Əbdülhəsən Abbasov— professor, fəlsəfə elmləri doktoru, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun şöbə müdiri

Ədalət Nemətov— təqaüdçü

Ədalət Tahirzadə— professor, filologiya elmləri doktoru, Bakı Avrasiya Universiteti, *Əbülfəz Elçibəyin keçmiş mətbuat katibi*

Əfzələddin Əsgər— professor, filologiya elmləri doktoru, AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri

Əhad Ustadbağırılı (Təbriz)— Azərbaycanın Güneyi Milliyyətçi Düşüncə Stratejik Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri

Əhməd Qəşəmoğlu—şair, sosioloq

Əkbər Məmməd oğlu (Bağırov)—Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü

Ələsgər Siyablı – tarixçi, Almaniya, Velbert şəhəri

Əlabbas—yazıçı

Ələkbər Zeynili (Əli Əkbər Zeynisoy)—həkim

Əli Gərəkli (Səfərov)—təqaüdçü

Əli Şamil—AMEA Folklor İnstitutunun Beynəlxalq Əlaqələr Şöbəsinin müdiri

Əzizə Şamil—təqaüdçü

Fazil Mustafa—Böyük Qurtuluş Partiyasının sədri, millət vəkili

Fərəc İbrahimovlu Ulusoy—Milli Dirçəliş Hərəkatı (MDH) Partiyasının sədri, İstiqlalçı Millət Vəkili.

Fikrət Bağirov—təqaüdçü.

Fuad Qəhrəmanlı—Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası Rəyasət Heyətinin üzvü

Hafiz Kərimov—sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

Haşım İsgəndərli—Qarabağ Azadlıq Təşkilatı Naxçıvan bölməsinin sədri

Heydər Oğuz—şair, Ovqat xəbər portalının rəhbəri

Həcər Paşayeva—yazıçı, müəllim, Bakı şəhəri, Yeni Günəşli qəsəbəsindəki 18 saylı Laçın orta məktəbi

Həsən Əliyev—təqaüdçü

Hüseyn Cəfərov—işsiz

Hüseyn Nasirli—Birinci Qarabağ Müharibəsi veteranı, Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdaşı

Hüseyn Məlik—Azərbaycan Demokratiya və Rifah Partiyası (ADRP) sədrinin müşaviri

Xaqani Qayıblı—şair, yazıçı, Estoniya, Tartu şəhəri.

İlham Mirzəliyev—

İnqilab Orxan—şair

İradə Əliyeva-Söderberq— İsveç Sosial Demokrat Partiyasından bölgə millət vəkili, İsveç, Yönşöping şəhəri

İradə Məmmədova—tələbə

İsa Qənbər— Milli Strateji Düşüncə Mərkəzinin başqanı, Azərbaycan Milli Məclisinin keçmiş sədri, Müsavat Partiyası Bərpa mərkəzinin rəhbəri və Müsavat Partiyasının keçmiş sədri.

İshaq Dəvəli Ozanoğlu (Mehdiyev) – mühacir, Nürnberq Obyektiv Türk Teatrında rejissor, “TAN”- (Teather Atelie Nürnberg) studiyasının və “NİNNİ” Çocuk Teatrının və “Buta” İdman və Asudə Vaxt Mərkəzinin qurucusu, Almaniya, Nürnberq

İslam Türkay—şair

Jalə Cəfərova— jurnalist, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Kazım Teymurlu—Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının katibi

Qənimət Səfərov—iqtisadçı, mühəndis

Qorxmaz İbrahimli—Milli Hərəkətçilər Birliyi İdarə Heyətinin üzvü, Biosfer İctimai Birliyinin sədri

Limunət Əmrahlı— dosent, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Müsavat Partiyası Məclisinin üzvü

Maşallah Dəvəli — Arif Rəhimoğlunun dayısı oğlu, Dəvəli şirkətinin baş mühəndisi

Mehdi Aliyev—

Mais Muradov— Azərbaycan Gözdən Əlillər Cəmiyyətinin Brayn Nəşrləri Mərkəzinin direktoru

Məhəmməd Yenisey— klinik mikrobioloji uzman, İstanbul Meltem xəstəxanası

Məhəmməd İsrafil— mühacir, Almaniya, Ştaynhagen

Mərdan Novruzlu—Naxçıvan MR-in keçmiş Millət Vəkili

Mirələkbər Seyidov—AQRA Elmin İnkişafına Dəstək İctimai Birliyinin prezidenti

Muxtar Kazımoğlu— akademik, filologiya elmləri doktoru, AMEA Folklor İnstitutunun direktoru

Naib Abdulla—həkim

Nail Quliyev— iş adamı

Namiq Talıblı— mühacir, Moldova, Kişinyov, Naxçıvan MR-in keçmiş Millət Vəkili

Namizəd Səfərov—Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü

Natiq Ələsgər— siyasi mühacir, Norveç, Oslo

Natiq Ulubəy—müsavətçi

Nazim Muradov - filologiya elmləri doktoru, dos., Lefke Avropa Universiteti / KKTC

Nazir Əhmədli —kimya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Atatürk Mərkəzinin şöbə müdiri

Nemət Pənahlı— Azərbaycan Milli Dövlətçilik Partiyasının sədri

Nəcəfali Cahangirli—tarix müəllimi, Bakı, Sabunçu rayonundakı 311 sayılı məktəb

Nəsib Nəsibli—professor, tarix elmləri doktoru, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Nəriman Qasımoğlu—şair, professor, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Diplomatika Akademiyası

Nəzakət Nəzakət— (Əsədova)— Naxçıvan “Xan Sarayı” Dövlət Tarix-Memarlıq, Möminə Xatın və Açıq Səma Altında Muzey Kompleksinin direktoru

Nigar Cərulla qızı—professor, fəlsəfə elmləri doktoru, Erciyes Universiteti, Kayseri, Türkiyə

Nizami İsmayılbəyli—

Novella Cəfəroğlu— hüquq müdafiəçisi və Dilarə Əliyeva adına Azərbaycan Qadın Hüquqlarının Müdafiə Cəmiyyətinin sədri

Oqtay Qasımlı—Elçibəy İnstitutunun İcraçı direktoru

Orxan İmanov—

Pərvanə Məmmədli—dosent, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu Cənubi Azərbaycan şöbəsi

Pənəh Hüseyn— Azərbaycan Xalq Partiyasının sədri, keçmiş deputat, Dövlət Katibi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət katibi (1992 - 1993), Azərbaycan Respublikasının baş naziri (aprel - iyun 1993)

Reza Aghapoor—

Rəfiqə Şəms—

Rövşən Kəbirli—jurnalist, “Müxalifət” qəzetinin baş redaktoru.

Rüstəm Behrudi—şair

Rüfət Murad—jurnalist, Azərbaycan Demokratiya və Rifah Partiyası (ADRP) sədrinin müavini

Sabir Rüstəmxanlı—şair, millət vəkili, Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyasının sədri, keçmiş Mətbuat və İnformasiya Naziri

Sevda Aydın qızı— doktorant, AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu

Seyfəddin Altaylı— dosent, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Avrasiya Universiteti

Səadət Kərimi— dosent, riyaziyyat elmləri doktoru, Stokholm Universiteti, Stokholm

Səfər Alışarlı—yazıçı

Səttar Sayın Sevgin- siyasi mühacir, İsveç, Stokholm

Sona Arıf qızı—Arif Rəhimoğlunun qızı, İsveç, Yöteburq

Sülhəddin Əkbər—Azad Demokratlar Partiyasının sədri

Səyavuş Firudinoğlu—siyasi məhbus

Şərahil Laçın— həkim, Türkiyə

Tahir Aydın oğlu—”Xalq” qəzetinin şöbə müdiri

Tahir Süleymanov—təqaüdçü

Teymur Eminbəyli— siyasi mühacir, İsveç Azərbaycan Federasiyasının başqan yardımçısı, ABA (Azad Bütöv Azərbaycan) Media TV kanalının təsisçisi və rəhbəri, İsveç, Stokholm şəhəri

Təranə Mirzəağayeva— Estoniya, Tallin şəhəri.

Tudora (Fyodora) Arnaut— dosent, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Şevçenko adına Dövlət Universiteti, Ukrayna, Kiyev

Türkcay Arif qızı—Arif Rəhimoğlunun qızı, İsveç, Yöteburq

Turkut Er—Azərbaycandakı Türkiyə səfirliyinin keçmiş Mətbuat attaşesi

Turan Əliyev—ictimai-siyasi fəal, Partille şəhər bələdiyyə məclisinin üzvü, İsveç, Yöteburq

Tünzalə Vəli qızı — Yenises.ru informasiya portalının baş redaktoru, Moskva

Vahid Qazi—siyasi mühacir, yazıçı, İsveç, Helsingborg şəhəri

Vaqif Almuradov— mühacir, Naxçıvan MR—in keçmiş Millət Vəkili, Almaniya, Münih şəhəri

Vaqif Sultanlı— professor, filologiya elmləri doktoru, Bakı Dövlət Universiteti

Vəfa Nəsirova—

Yasəmən Qaraqoyunlu— elmi işçi, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, Qlobal İnteqrasiya və Dialoq mərkəzinin rəhbəri. Bütöv Azərbaycan Hərəkatı sədri

Yusif Abylov— Siyasi mühacir

Yusif Sevdimaliyev— dosent, fizika-riyaziyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti, Nəzəri mexanika və bütöv mühit mexanikası kafedrasının müdiri.

Zəlimxan Məmmədli— Haqq Ədalət Partiyası Ali Məclisinin sədri

Milli düşüncə fədəisi
Bakı: "Elm və təhsil", 2023

«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir Məmmədli

Dizayn: **Kamran İbrahimov**
Texniki redaktor: **Rövşanə Nizamiqızı**

Çapa imzalanmış **18.02.2023**
Şərti çap vərəqi **10,7**. Sifariş № **92**
Kağız formatı **60x84 1/16**. Tiraj **250**

*Kitab «Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır elektron variantdan çap olunmuşdur.*

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.